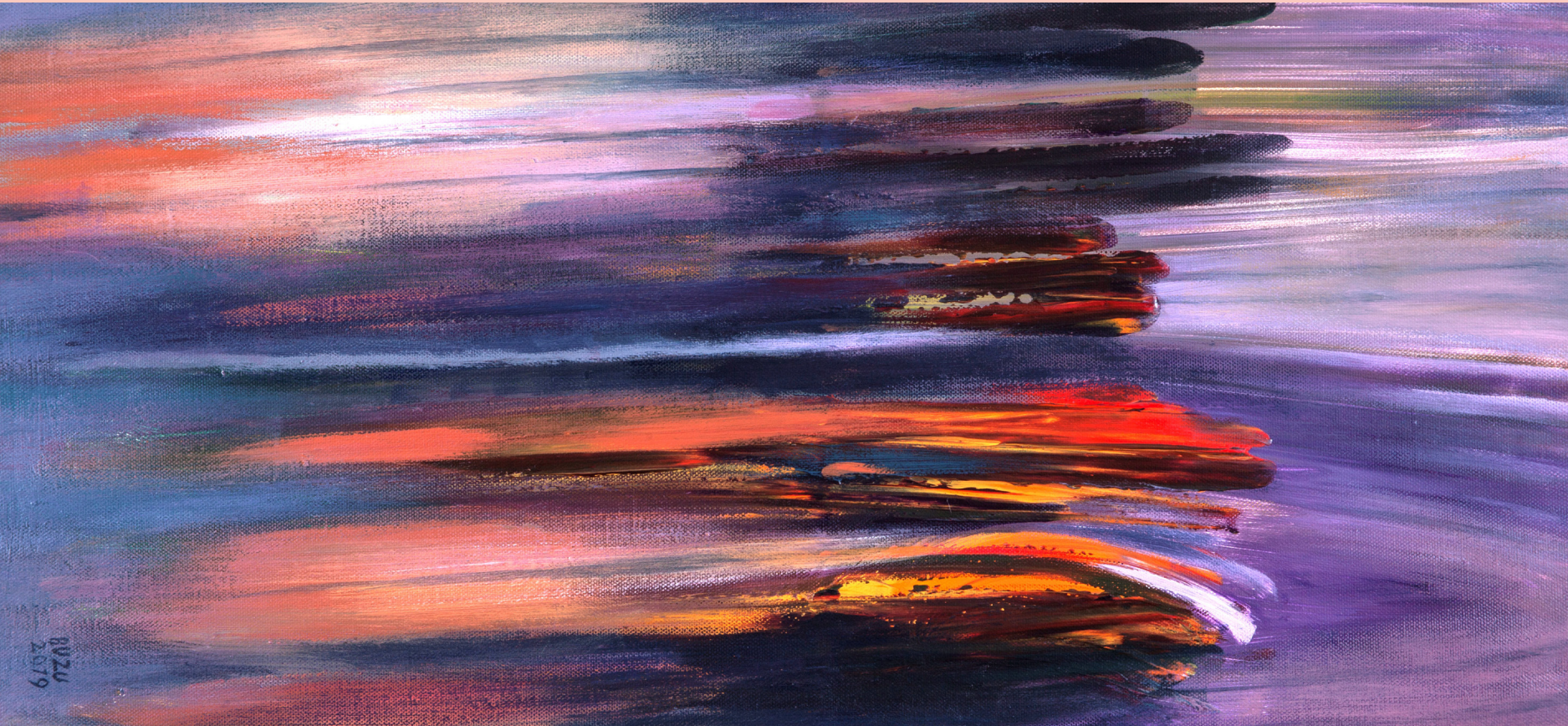
ANUL XXX
Chişinău

limba ROMÂNĂ

Nr. 4-5 (258-259) 2020

Revistă de ştiinţă şi cultură

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 4-5 (258-259), iulie – septembrie 2020
CHIȘINĂU

limba ROMÂNĂ

Apare la Chişinău din 1991 ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAŞ, Alexandru BANTOŞ

Editor Echipa redacției

Redactor-şef Alexandru BANTOŞ

Redactor-şef adjunct Ana BANTOŞ

Secretar general de redacţie Alex MARCHITAN

Redactori Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN

Concepţie grafică Mihai BACINSCHI

Coperta Coperta I-a: Teodor BUZU, *Pe malul celălalt* (fragment)

Colegiul de redacţie Ștefan AFLOROAEI (Iași), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iurie BOJONCĂ (Veneția), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureş), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (Bucureşti), Dorin CIMPOEŞU (Bucureşti), Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huşi), Mircea COLOȘENCO (București), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iaşi), Andrei EŞANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Ion I. IONESCU (Iaşi), Nicolae MĂTCAŞ, Ioan MILICĂ (Iaşi), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iaşi), Sergiu MUSTEAȚĂ, Ioan-Aurel POP (București), Adrian Dinu RACHIERU (Timişoara), Mina-Maria RUSU (Bucureşti), Ala SAINENCO (Botoșani), Victor SPINEI (Bucureşti), Constantin ŞCHIOPU, Victor A. VOICU (Bucureşti)

Orice articol publicat în revista „Limba Română" reflectă punctul de vedere al autorului şi nu coincide neapărat cu cel al redacţiei. Textele nepublicate nu se recenzează şi nu se restituie.

Revista „Limba Română" este editată cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

Pentru corespondenţă:
Ap. 226, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 64, Chişinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md

SUMAR

ARGUMENT

Gheorghe Mihai BÂRLEA
Idealurile pulsează în conștiința noastră ca o inimă 7

REVISTA „LIMBA ROMÂNĂ" – 30 DE ANI DE LA FONDARE

Alexandru BANTOȘ
Numai sub cupola limbii române avem șansa de a supraviețui ca neam. ***Interviu realizat de Constantin ȘCHIOPU*** 10

Notă biografică 11

Ioan C. POPA
Limba română – semnul identitar al românității moldovenilor din stânga Prutului 34

RETROSPECTIVĂ NECESARĂ

Valeriu SAHARNEANU
Nu trageți în „Mesager"-ul care vă aduce vestea libertății (II) 39

RECURS LA PATRIMONIU

Ioan-Aurel POP
Istoria şi semnificația numelor de *român/valah* şi *România/Valahia* 56

Dan BERINDEI
O problemă de maximă însemnătate 87

LINGVISTICĂ

Nicolae FELECAN
Cosiderații asupra primelor gramatici românești tipărite (I) 91

LEXICOGRAFIE

Grigore C. FURTUNĂ, Alexandru M. TĂNASE
Moldova: Dicționare vechi şi mai noi ale limbii române 97

CUVINTE DEZVELITE

Stelian DUMISTRĂCEL
Haideți să vă explic! 108

ONOMASTICĂ

Anatol EREMIA
Relevanța geografică, istorică și socială a toponimiei din Câmpia Bălților (II) 112

COȘERIANA

Eugen MUNTEANU
O revelație documentară: 17 scrisori inedite ale lui Gheorghe Ivănescu către Eugeniu Coșeriu (IV) 122

EX CIVITATE

Ștefan AFLOROAEI
Simțul istoric al diferenței 134

Ion I. IONESCU
Perspective teoretice și practice asupra îmbătrânirii și bătrânilor 144

RECITIREA CLASICILOR

Cristinel MUNTEANU
Cultura ca securitate. Perspectiva lui José Ortega y Gasset 153

INTERFERENȚE CULTURALE

Mina-Maria RUSU
Giorgos SEFERIS – Mit și istorie poetică 169

POESIS

Nicolae MĂTCAȘ
„Români am fost ca boabele-n păstăi”; Spovedanie părintelui Alexei Mateevici; Prin grai și datini mai putem trăi; Și dacă ... (II); Pe sol străin n-am mas și nici nu mânem; Aici a fost și-n veci o să rămână; Cu tine m-am născut în astă lume; Când te-au momit cu strălucirea toată...; Ci lupii mușatíni și basarabi; Ei vor veghea de dincolo de moarte; Să știe ei, Irod, și toți irozii; Cât timp la horă e acasă ia; Cum stau așa, cu furca prinsă-n caier; Basarabiei; La cât de mare ne-a fost așteptarea 173

Mihaela MALEA STROE
Poemul cuvintelor; Poemul unei zile de toamnă; Drum de bejenie; Toamna plecării 184

SINTEZE

Ana BANTOȘ
Regăsirea de sine în literatura basarabeană: flux și reflux (III) 188

CRITICĂ. ESEU

Theodor CODREANU
O istorie a gândirii filosofice eminesciene (III) 199

Mihai CABA
„Dragă și dulce Veronică” 207

Iulian BOLDEA
Destin și istorie: proza lui Mihai Sin 216

Janet NICĂ
Despre epigramă. Cu toată dragostea! O nouă teorie asupra epigramei 220

Lina CODREANU
Epigramistul Efim Tarlapan 225

Oxana GHERMAN
Rezonanțele vocii auctoriale în romanul *Puzzle sau De ce copacii sunt galbeni* de Iurie Bojoncă 231

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

Constantin ȘCHIOPU
De la autobiografie la cronica unei epoci și a unor destine 236

Stelian NECULA
***Evadat din Basarabia cotropită* (fragment)** 240

***Reinventarea capodoperei. Drumul prin oglindă* de Ion Popescu-Brădiceni** 250

Ion POPESCU-BRĂDICENI
Fondul umanist și lumea simbolurilor în *Gândurile de lumină* ale Doinei Drăguț 252

ANIVERSĂRI. ONUFRIE VINȚELER – 90

Irina CONDREA
Un munte de om și de omenie 258

ANIVERSĂRI. DUMITRU RADU POPESCU – 85

Adrian Dinu RACHIERU
La „morișca” adevărului 266

REGISTRU ACTUAL

Dorin CIMPOEȘU
Guvernarea înțelegerii politice temporare (PSRM – Blocul ACUM) 279

LECȚIILE ISTORIEI

Ion CONSTANTIN
Poziția regimului comunist din România în chestiunea Basarabiei (III) 298

Ioan C. POPA
Puterile revizioniste împotriva ordinii europene (II) 317

RESTITUTIO

Mircea COLOȘENCO
Două texte inedite. Un imn francez dedicat lui Mihai Eminescu. Imnul național al Moldovei (1845) 344

DIALOGUL ARTELOR

Svetlana MICHAJLOVA
Dansul incredibil al culorilor lui Teodor Buzu 351

Teodor BUZU
Pictorul compozițiilor spectrale *(pagini color)* I-XVI

VOCI DIN TRECUT

Fănel TEODORAȘCU
Despre haiduci, bandiți și reportajul faptului senzațional în presa românească din trecut 355

Vlad MISCHEVCA
Memoria hatmanului Stanisław Żółkiewski în Moldova (400 de ani de la bătălia de la Țuțora) 376

IN MEMORIAM

Ion Marin ALMĂJAN
Uriașul bun. În amintirea actorului Vladimir Jurăscu 392

Vasile MALANEȚCHI
Andrei Hâncu, savant energic și exigent 396

Vasile MALANEȚCHI
Valentin Mândâcanu, omul potrivit la locul potrivit 398

Gheorghe Mihai BÂRLEA

Idealurile pulsează în conștiința noastră ca o inimă

Gh.M.B. – prof. univ. dr., poet, publicist și om politic. Absolvent al Facultății de Filozofie și al celei de Drept ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. A deținut funcțiile de consilier-șef al Inspectoratului pentru Cultură al județului Maramureș, prodecan al Facultății de Litere a Universității de Nord Baia Mare, prefect al Maramureșului. În perioada 2008-2012 a fost senator în Parlamentul României. Dintre volumele de poezie publicate: *Lasă-te prădat, Din penumbră, Ceremonia clipei, Umbra lucrurilor*. Este membru al mai multor asociații culturale, membru al Uniunii Scriitorilor din România și membru al Uniunii Sociologilor din România.

Puțini dintre cei născuți în anii '50 ai secolului trecut, în perioada totalitarismului comunist de tip stalinist, din România și Republica Moldova, aveam/aveau acces la adevărurile sacre și necesare ce unesc românii din toate provinciile istorice. De exemplu, în manualele de istorie din România se spunea ciuntit că prin Tratatul Ribbentrop-Molotov (mai exact dintre Germania nazistă a lui Hitler și statul comunist sovietic al lui Stalin) a fost mutilată geniala operă istorică a poporului român – Unirea, proclamată la Alba Iulia 1918, în prezența a peste o sută de mii de delegați și a unor personalități vizionare, reprezentând voința românilor din toate provinciile.

În Moldova sovietică, același eveniment era prezentat propagandistic ca un act de „eliberare" de către armata sovietică din harta „imperialismului românesc". Au fost constant omise celelalte consecințe, nu mai puțin tragice, socio-umane, culturale, lingvistice, de comunicare etc. Sovietizarea României în marș forțat implicase și interzicerea oricăror referiri sau considerații la aceste teme. Totuși, istoricii români ies din mutenia impusă îndeosebi în anii '70. În Moldova se reinstituise prigoana împotriva identității etnice românești, a limbii române, prin inventarea unui moldovenism etnic și lingvistic aberant,

menit să penetreze ființa românească până în codul genetic al apartenenței de neam. Limba, ca pivot al oricărei culturi și societăți, devenise prima țintă strategică. Calcul cinic și eficient: în absența limbii proprii un popor devine un cadavru colectiv în istorie. Rusificarea limbii prin substituirea alfabetului latin în favoarea limbii ruse a produs un rudiment, un hibrid lingvistic străin de spiritul românesc. Nu pentru că limba rusă nu este generoasă – în ea și-au scris opera personalități de geniu ci, pur și simplu, pentru că limba română aparține unui alt trunchi lingvistic și cod cultural.

Cărți în limba română cu caractere latine ale autorilor din țară puteai găsi în republicile asiatice din imperiul sovietic, dar nu la Chișinău sau Cernăuți.

Hărțuirea și marginalizarea limbii române în Basarabia mi-a fost relevată și de foștii studenți maramureșeni din Transcarpatia, la Chișinău. Când erau surprinși vorbind românește de către rusofoni sau rusofili, li se atrăgea atenția să „vorbească omenește". Adică limba română nu suna pentru ei „omenește"! Mai dramatic nu se poate!

Primul scriitor din Basarabia pe care l-am cunoscut a fost poetul Liviu Damian, venit cu o echipă redacțională de la revista „Luceafărul", din București, la invitația mea și a colegului Petru Dunca, în Maramureș, exact în ziua în care se stingea din viață Nichita Stănescu. Îi amintesc pe poeții Ion Gheorghe, Nicolae Dan Fruntelată, criticul Mihai Ungheanu, scriitoarea Sânziana Pop etc. În echipă se regăsea și o doamnă, tăcută, la prima impresie, Petrescu, din Moldova, despre care Liviu Damian mi-a spus că oficial este delegată ca traducătoare, adică să-l traducă pe poet din limba „moldovenească" în limba română! Aflasem și că era absolventă de Facultate Română la Moscova. Nici azi nu mi-am revenit din perplexitatea trăită.

Știam din anii studenției că sunt mulți scriitori din Basarabia care visează și scriu românește. Persistă în mine emoțiile trăite urmărind, la TV Moldova, în 1989, dezbaterea din Parlamentul de la Chișinău pentru recunoașterea limbii române ca limbă de stat. Actorii din fruntea luptei erau scriitorii. Afirm și acum că Revoluția din Decembrie 1989 din România își are origini și în revoluția pentru limbă din Republica Moldova. O trezire românească într-o provincie ce părea predestinată să rămână gubernie rusească chiar și după dispariția URSS și cucerirea independenței cu tancurile rusești în Transnistria. Mai poate fi vorba de independență?

Sunt circumstanțe istorice contradictorii și conflictuale, care reclamau o repoziționare a bătăliei pentru demnitate etnică și în favoarea limbii române. Se pun astfel temelii intelectuale și patriotice revistei „Limba Română", cu alfabet latin, avându-l în frunte pe distinsul profesor Ion Dumeniuk. Printre cei chemați alături de el, în urmă cu exact trei decenii, este Alexandru Bantoș, jurnalist de carieră. Am avut onoarea în anul 2000, ca prefect de Maramureș, să-l primesc la Baia Mare, împreună cu distinsa lui doamnă Ana, reputat critic literar. Veniseră special pentru a realiza un număr dedicat Maramureșului. Am acceptat provocarea fără ezitări și am organizat deplasarea unui desant cultural maramureșean spre Chișinău, cu Ansamblul Național „Transilvania" din Baia Mare, instituție etalon în reprezentarea dansului, cântecului și portului maramureșean. Rămân memorabile spectacolul din Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău, vizitele la Casa Limbii Române „Nichita Stănescu". Am cunoscut personalități culturale, scriitori, oameni obișnuiți care celebrau entuziast limba română, marginalizată, nepermis de mult în spațiul public, de un substitut inventat arbitrar, respectiv „limba moldovenească". Dar Alexandru Bantoș și colaboratorii, mulți și din România, înfruntând împrejurări potrivnice financiare, administrative, politice, au învins. Un destin asumat responsabil, printr-un admirabil eroism cultural și patriotic. Să rămâi fidel trei decenii unui proiect înseamnă că idealurile acestuia pulsează în conștiința ta. Mai rar astfel de îngemănări în cultura română, între un intelectual, scriitor, jurnalist și instituțiile date în răspundere: revista „Limba Romana" și Casa Limbii Române. Am participat și la aniversarea celor două decenii de la înființarea revistei, în 2011, ca senator. Mă simt un privilegiat să mă număr în grădina de prieteni ai lui Alexandru Bantoș (ca să-l parafrazez pe poetul și jurnalistul Gheorghe Pârja), pe terasa cu poeți de la apartamentul lui. El și revista „Limba Română", Casa Limbii Române și-au făcut datoria cu demnitate, cu riscuri pentru libertate și viață. Au câștigat bătălii, dar nu și-au încheiat misiunea. Din păcate, mai sunt adversari pentru limba neamului românesc și vorbitorii ei. Revista are nevoie de sprijin nu doar din partea prietenilor, ci și a instituțiilor abilitate din România și Republica Moldova. După modelul oferit de Academia Română, care, într-un moment de criză financiară, și-a asumat finanțarea editării câtorva numere de revistă. Numai astfel va putea fi valorizat pentru viitor prestigiul acestei reviste în Patria Limbii Române, care transcende unor granițe politice impuse de puteri și regimuri totalitare.

Alexandru BANTOȘ

Numai sub cupola limbii române avem șansa de a supraviețui ca neam

Interviu realizat de Constantin ȘCHIOPU

Fondată de Nicolae Mătcaș, Ion Dumeniuk și Alexandru Bantoș, revista de știință și cultură „Limba Română", prima publicație din istoria Basarabiei ce poartă în titulatură numele corect al limbii noastre, împlinește curând 30 de ani de activitate editorială. În preajma aniversării, i-am solicitat domnului Alexandru Bantoș, redactor-șef al revistei „Limba Română", director al Întreprinderii Municipale Casa Limbii Române „Nichita Stănescu", un interviu, mulțumindu-i pe această cale atât pentru bunăvoința de a-mi fi acceptat provocarea, cât și pentru munca-i perseverentă, plină de bucurii, tristeți, deznădejdi și speranțe, depusă în slujba ideii de unitate și identitate națională a tuturor românilor.

Stimate Domnule Alexandru Bantoș, făcând o retrospectivă necesară (o carte a Dumneavoastră chiar așa se numește – *Retrospectivă necesară*), spuneți-mi ce a însemnat/înseamnă pentru Dumneavoastră evenimentul de acum trei decenii?

Revista pusă la cale în decembrie 1990 însemna realizarea visului basarabenilor de a spune deschis și fără frică pe nume limbii lor, de a promova adevărul prin intermediul unei publicații la îndemâna tuturor și, lucru foarte important, de a avea un reper „autohton", cu autoritate, în măsură să contribuie la stoparea procesului de degradare a limbii, la anihilarea infernului lingvistic ai cărui captivi eram până la 1989. Revista își propunea să fie o busolă a renașterii graiului matern, un reazem mobilizator în dorința generală de a „depăși perimatele dogme de sorginte imperial-bolșevică privind etnogeneza, limba și cultura poporului", să contribuie la „creșterea limbii românești/ și-a Patriei cinstire", precum se sublinia în editorialul din primul număr.

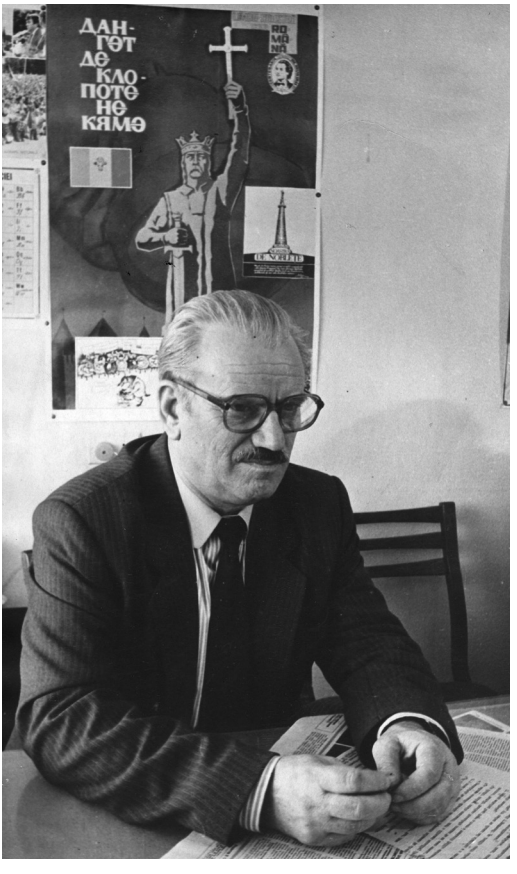
NOTĂ BIOGRAFICĂ

Alexandru BANTOȘ s-a născut la 23 iunie 1950, în comuna Hiliuți, raionul Râșcani. Publicist, editor. Absolvent al Universității de Stat din Moldova, Facultatea de Filologie (1973). Colaborator și conducător al unor subdiviziuni redacționale la: Radioteleviziunea Moldovenească (1973-1981), Editura „Cartea Moldovenească” (1981-1982), ziarul „Tinerimea Moldovei” (1982-1986), revista „Moldova” (1986-1990). Împreună cu Ion Dumeniuk și Nicolae Mătcaș, fondează revista de știință și cultură „Limba Română”. Este redactor-șef adjunct (1991-1993), apoi redactor-șef (1994-prezent). Activează în cadrul Departamentului de Stat al Limbilor (prim-vicedirector general: 1992-1994) și al Casei Limbii Române (autor de proiect și director: 1998-prezent). Inițiază mai multe proiecte de promovare a limbii, literaturii și culturii naționale, inclusiv colecția *Biblioteca revistei „Limba Română”*. Coordonează, selectează și prefațează: antologia (în două ediții) *Limba română este patria mea* (include texte semnate de reputați autori, între care Eugeniu Coșeriu, Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Dumitru Irimia, Vasile Pavel, Nicolae Mătcaș, Rajmund Piotrowski, Stanislav Semcinski, publicate de-a lungul anilor în revista „Limba Română”); *Limba română. Cuvinte și imagini* și *Limba română. Limbă, literatură, civilizație,* ambele volume semnate de prof. Valeriu Rusu (Franța); *Cetăți de pe Nistru. Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă*, colectiv de autori; *Itinerar sociolingvistic,* de acad. Silviu Berejan; *Reflecții lingvistice,* de acad. Anatol Ciobanu; *Testament. Cred în izbânda limbii române,* de acad. Nicolae Corlăteanu; *Român mi-e neamul, românesc mi-e graiul* și *Calvarul limbii române din Basarabia,* de prof. Nicolae Mătcaș; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică,* de prof. Ana Bantoș și altele. Semnează volumele de publicistică *Retrospectivă necesară* (2007) și *Martor la răspântia destinului* (2017).

Afilieri: Membru al Uniunii Jurnaliștilor și al Uniunii Scriitorilor din Moldova.

Decorat cu Ordinul Național pentru Merit în grad de Comandor (România), 2000; Ordinul Gloria Muncii (Republica Moldova), 2010; Ordinul Meritul Cultural în grad de Mare Ofițer (România), 2011.

Ion Dumeniuk, profesorul care a pus numele revistei noastre

Lansarea unei reviste cu numele corect al limbii noastre pe vremea fostei URSS, trebuie să recunoaștem, era un act de curaj, de vreme ce politicienii de la Chișinău și astăzi ezită să rostească cuvântul *român* și derivatele lui...

Temerară a fost ideea lui Nicolae Mătcaș, unul dintre cei mai dotați, perseverenți și înțelepți miniștri ai educației din întreaga istorie a ținutului, și a profesorului universitar Ion Dumeniuk, de etnie ucrainean, care a dat, de altfel, publicației titlul de „Limba Română”. Ion Dumeniuk, primul redactor-șef al revistei, a avut cu subsemnatul, fostul lui student, un dialog scurt, informându-mă că voi fi numit adjunct și m-a îndemnat să purced imediat la alcătuirea echipei redacționale și la elaborarea primului număr de revistă. „Te vei ocupa de întreg procesul redacțional, iar eu mă voi îngriji ca redacția să aibă condiții adecvate de muncă și de creație”, a precizat viitorul meu șef. Noua publicație a Ministerului Științei și Învățământului urma să o „înlocuiască” pe cea existentă cu „ambiguul” nume de „Limba noastră”, care deja nu mai răspundea imperativelor vremii, ba chiar devenise o frână în promovarea limbii române și a valorilor naționale. Am retras de la tipografie nr. 4 al distonantei publicații (revista avea deja „Bunul de tipar”) și din sumarul ei am păstrat doar un comentariu la *Moartea căprioarei* de Nicole Labiș. Bineînțeles, numirea mea în calitate de redactor-șef adjunct a fost o

provocare neașteptată. În viața basarabenilor se profilau tot mai vizibil semnele vremurilor noi și intuiam că, acceptând funcția, voi parcurge un drum mai puțin bătătorit. Nu m-am înșelat, deoarece itinerarul revistei s-a dovedit a fi într-adevăr spectaculos, bogat în evenimente și cu surprize dintre cele mai variate și mai imprevizibile. Astfel, destinul revistei de știință și cultură „Limba Română” pe parcursul celor 30 de ani de apariție neîntreruptă s-a suprapus, în cel mai natural mod, cu destinul meu și invers.

Fănuș Neagu menționa că „butucul limbii române stă în butucul acestei țări. Vezi-l tu cu ochii tăi, pipăie-l cu mintea ta”. În ce stă butucul revistei „Limba Română”, care în cei 30 de ani a rezistat contrar tuturor greutăților, nu numai de ordin financiar (să ne amintim, cel puțin, de pângărirea edificiului Casei Limbii Române)?

Rezistența și, afirmă cei care ne cunosc publicația, prestigiul ei rezidă în faptul că „Limba Română” s-a manifestat drept o revistă onestă, integră și incoruptibilă în sensul cel mai larg și mai profund. Ne-am propus din start să evităm comoditatea circumstanțelor oportuniste, nu am crezut în „prestația” idolilor, mai ales a celor din politică; ne-am bizuit pe munca, pe responsabilitatea și optimismul echipei redacționale care a conștientizat că revista „Limba Română” și-a asumat misiunea de

2010. Nicolae Matcaș și Alexandru Bantoș la Casa Limbii Române

31 august 1996. Biblioteca Națională a Moldovei. Conferința prilejuită de împlinirea a cinci ani ai revistei. L. Bordeianu, N. Corlăteanu, N. Vicol, A. Ciobanu şi Al. Bantoş

instituție identitară românească, fapt onorabil, dar anevoios de realizat fără asistență din partea autorităților locale (ultima subvenție acordată revistei de către Chișinău datează cu 1993, când ministru al educației mai era distinsul profesor Nicolae Mătcaș). Au existat de-a lungul anilor mai multe tentative de a explica oportunitatea editării publicației cu bani din bugetul republicii. O încercare, de altfel eșuată, am întreprins-o împreună cu acad. Nicolae Corlăteanu, la insistența căruia am solicitat audiență la fostul lui student, Petru Lucinschi, ajuns Președinte al Republicii Moldova. După întrevedere, e adevărat, ni s-a transferat „pentru probă" o sumă modică (nici pentru un număr de revistă), după care ne-am pomenit cu un șir de controale „mixte", ce ne-au determinat să tragem „concluzia" că nici primul om din stat nu poate sprijini revista... Da, în pofida dificultăților de tot soiul, revista a rezistat pentru că nu este, cum se mai întâmplă, o publicație de grup, cu veleități elitare sau politice. Partidul pe care l-am servit cu fidelitate şi dedicație în toți cei 30 de ani s-a numit Limba Română, adică istoria zbuciumată a basarabenilor şi patrimoniul lor spiritual, cel lingvistic firește, înainte de toate. Dar (cu regret fac această mărturisire), din invidie, din oportunism, sau mai știu eu

din ce motive, modesta și cumpătata existență a revistei nu întotdeauna a fost agreată. Unii și-au dat arama pe față, manifestându-și nestingherit aversiunea. Și nu mă refer doar la cei care în 2001 și în 2002 au dat foc ori au pângărit în câteva rânduri sediul Casei Limbii Române. Răul cel mare vine și din interiorul breslei noastre de intelectuali, care nu-și onorează întotdeauna statutul și care nu justifică încrederea ce li se acordă.

Să precizăm totuși premisele, factorii care au condiționat și care explică rezistența și menținerea publicației în topul celor mai bune instituții media...

Destinatarul principal al publicației noastre, adică școala de toate gradele, instituțiile de cultură, intelectualul, omul cărturar și valorile lui spirituale, sunt factorii de seamă ce ne-a determinat să scriem revista cu dragoste, cu pasiune, competență și responsabilitate, fie că e vorba de un comentariu literar, de un articol sau studiu de sinteză și critică literară, de aspecte ale istoriei românilor sau ale artei naționale. Toate generațiile de colaboratori ai revistei, fără excepție, au lucrat onest, cu inspirație și entuziasm, conștienți fiind că fiecare număr de revistă trebuie să fie mai bun decât precedentul, că o publicație, dacă se hrănește cu meritele de ieri, are toate șansele să moară azi. Nutresc

27 aprilie 2010. Palatul Republicii. Festivitatea de omagiere N. Mătcaș – 70. De la stânga la dreapta: Alexandru și Ana Bantoș, Eugenia și Nicolae Mătcaș, Mina-Maria și Georgel Rusu

aleasă considerație față de colegii mei, firi harnice, modeste, curate la suflet, perseverente și aș vrea în mod expres, și cu acest prilej, să exprim cele mai sincere sentimente de recunoștință coechipierilor mei: Oxana Bejan, Raisa Belicov, Leo Bordeianu, Grigore Cantâru, Viorica-Ela Caraman, Elena Călin, Jana Ciolpan, Ion Conțescu, Tatiana Curmei-Fisticanu, Liliana Ganga-Rostea, Alex Marchitan, Emil Mândâcanu, Narcisa Miron, Vlad Pohilă, Veronica Rotaru, Elena Viziru ș.a., pentru că au susținut și au amplificat, prin propria contribuție, prestigiul și notorietatea revistei.

Revenind la retrospectiva necesară, numiți cel mai frumos fragment de timp din istoria revistei și justificați-vă opțiunea.

Privind în urmă, am impresia că întregul itinerar de trei decenii, cu toate inevitabilele necazuri și supărări, a fost unul admirabil, impozant chiar. Segmente aparte, mai deosebite? Cel mai luminos fragment din istoria „Limbii Române" îl constituie perioada între 4 aprilie 1991 și 3 noiembrie 1992, când în fruntea revistei s-a aflat regretatul Ion Dumeniuk. Eram ocrotit, sprijinit, înaripat, stimulat, încurajat, sfătuit, astfel încât revista, calitatea ei era unica și cea mai mare preocupare a mea. Era abia începutul unui drum lung și sinuos și, firesc, conta mult temelia ce se punea proiectului.

13 mai 2011. Echipa redacțională, autori și cititori pe fundalul expoziției dedicate împlinirii a două decenii de la fondarea revistei „Limba Română"

Apoi, un fragment vrednic de amintire sunt circumstanțele organizării și desfășurării (la 20 și 21 iulie 1995) în Parlamentul Republicii Moldova a conferinței științifice *Limba Română este numele corect al limbii noastre*, cu participarea unor redutabili savanți de la Chișinău și din spațiul est-sovietic. Din Țară nu am invitat pe nimeni, pentru a nu fi învinuiți de *părtinire* și *subiectivism*. Întrunirea științifică din parlament, transmisă la radio și televiziune și apoi tipărită într-o ediție specială cu un tiraj de 11 000 de exemplare („Bunul de tipar" a fost dat în două săptămâni după conferință, o performanță pentru acele timpuri), a însemnat încă un pas în procesul de dezavuare a falsei teorii privind cele două limbi și popoare despărțite de Prut. O perioadă rodnică a fost între anii 2007 și 2012. Am reușit atunci să editâm, concomitent cu revista, în seria Biblioteca revistei „Limba Română", o seamă de antologii, colective sau de autor, cuprinzând studii, comunicări, documente etc. Volumele respective, veritabile repere științifice ale identității românilor din stânga Prutului, sunt semnate de cunoscuți reprezentați ai lingvisticii basarabene.

Revista „Limba Română" a lansat mai multe proiecte culturale, finalizate cu editarea unor numere speciale, care au avut un impact direct asupra cunoașterii fenomenelor culturale și sociale de pe cele două maluri ale Prutului. Mă voi referi la trei numere de revistă apărute cu generic „Itinerare ale identității noastre", incluzând și ediții speciale dedicate unor tradiționale centre de cultură și civilizație românească – *Un portret cultural al SUD-ului – județul Călărași*, „Limba Română", nr.11, 1999; *Partea de cer numită Maramureș*, „Limba Română", nr.3-5, 2000; *Bucovina – aura nordică a țării*, „Limba Română", nr.1-3, 2001. Revista dedicată Maramureșului a fost lansată pe Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău, pe 31 august 2000, cu participarea unei delegații conduse de prietenul Basarabiei, poetul și profesorul Gheorghe Mihai Bârlea, atunci prefect de Maramureș, din care făceau parte circa 60 de persoane, insclusiv celebrul Ansamblu de dansuri populare „Transilvania" și vestiții frați Petreuș. Prin mijlocirea revistei „Limba Română", la Chișinău a avut loc o întâlnire de neuitat cu descendenții Maramureșului voievodal, de unde suntem coborâtori și noi, moldovenii.

Un eveniment de rezonanță a avut loc în 2001, când, pe 21 mai, am marcat în Sala Mare a Academiei de Științe a Moldovei (Președinte

acad. Andrei Andrieș) 10 ani de la fondarea revistei și 80 de ani de la nașterea ilustrului lingvist de origine basarabeană Eugeniu Coșeriu. În prezența a circa 400 de persoane – oameni de știință, scriitori, jurnaliști – a fost citit mesajul de felicitare din partea Președinției României, adresat revistei și omagiatului. Adunarea a fost atunci informată că Eugeniu Coșeriu a fost distins cu Ordinul Steaua României. Festivitatea a fost într-adevăr impresionantă și despre ea a scris presa de la Chișinău, Iași și București, pentru că era sărbătorit pentru prima dată acasă și apreciat la justa valoare omul de știință și de cultură Eugeniu Coșeriu, supranumit „gigantul de la Tübingen", fondatorul lingvisticii ca știință a culturii, cel care reușise să scrie, după 1989, un șir de studii, articole, unele publicate inițial de revista noastră, esențiale despre identitatea românilor basarabeni, despre realitățile sociolingvistice din partea stângă a Prutului, supuse de-a lungul ultimelor două secole unui violent proces de degradare...

Memorabil este – și acest fapt trebuie să-l subliniem acum, la împlinirea a trei decenii de activitate a revistei – discursul *Credință, sacrificiu și destin*, rostit de Eugeniu Coșeriu la acea ședință festivă. Ilustrul înaintaș justifica necesitatea editării la Chișinău a publicației și accentua oportunitatea existenței/supraviețuirii acesteia în spațiul dintre Prut și Nistru. Propun să citez (spre luarea aminte a politi-

21 mai 2001, Chișinău. Eugeniu Coșeriu și Alexandru Bantoș la festivitatea de la Academia de Științe a Moldovei

21 mai 2001, Chișinău. Participanți la cea de-a zecea aniversare a revistei „Limba Română”

cienilor, dar, poate, și a oamenilor de afaceri onești și cu adevărată iubire de neam și țară, așa cum a fost odinioară marele filantrop Vasile Stroescu) un segment din acea alocuțiune, ce transmite un tulburător mesaj, extrem de actual și astăzi:

După cum vedeți, am descris o misiune, am încercat să arăt de ce era nevoie în acei ani, înainte de 1991, când a apărut pentru prima dată revista „Limba Română”. Am descris tocmai misiunea revistei „Limba Română”: de această revistă era nevoie atunci și dacă atunci era nevoie de această revistă și de tot ce a făcut cu atâta râvnă, cu atât entuziasm și atâtea sacrificii în acești ani, astăzi trebuie să spunem că revista nu e numai necesară: în condițiile politico-culturale și de politică lingvistică la care am ajuns în ultima vreme, a devenit de-a dreptul indispensabilă.

Să nu lăsăm deci să piară această revistă, să nu lăsăm să scadă și să decadă această tribună. Ea trebuie să trăiască mai departe și să ne ajute cum ne-a ajutat până acum la afirmarea culturii românești și la cultivarea limbii române. Fiindcă, dacă dispare și această revistă, dacă ne asumăm acest risc, atunci ne-am trădat cultura națională, ne-am trădat identitatea spirituală, am trădat dimensiunea fundamentală a omului ca ființă spirituală: limbajul; dimensiune care pentru noi se prezintă sub forma limbii noastre istorice: limba româ-

nă. Ceea ce înseamnă că, dacă această revistă moare – şi să nu dea Dumnezeu cumva să moară –, începem să murim cu toţii spiritualiceşte şi nu mai suntem noi înşine **(textul integral al discursului a fost publicat în revista „Limba Română", nr. 4-8, 2001, p. 32-37).**

Da, adevărat, revista n-a murit şi a ajuns la vârsta „tinereţii mature" pentru că, în ceasurile de cumpănă, am simţit permanent susţinerea fraţilor de peste Prut. Acum trei ani, de exemplu, ajunşi la ananghie, ne-a întins o mână prietenească, salvatoare Academia Română, care a luat publicaţia sub auspiciile ei – gest simbolic şi onorant pentru noi. Folosindu-mă de prilej, adresez sentimente de gratitudine academicienilor Ioan-Aurel Pop, preşedinte, Victor A. Voicu şi Victor Spinei, vicepreşedinţi ai Academiei Române, pentru susţinerea şi încrederea acordată publicaţiei chişinăuiene. Rezistăm pentru că distinse personalităţi de pe întreg spaţiul limbii române au fost (şi sunt!) cu inima, cu vorba, cu fapta alături de echipa redacţională. Mă voi referi doar la câteva nume, fără de care nu am fi ajuns să încheiem trei decenii de activitate: Ştefan Afloroaei (Iaşi), Viorel Badea (Bucureşti), Victor Bârsan (Bucureşti), Gheorghe Mihai Bârlea (Baia Mare), Silviu Berejan, Eugen Beltechi (Cluj), Nicolae Bileţchi, Ana Blandiana (Bucureşti), Iulian Boldea (Târgu-Mureş), Mircea Borcilă (Cluj), Petru Buburuz, Coriolan şi Doruleţ Brad (Sibiu), Jon Cepoi (Los-Angeles), Anatol Ciobanu, Ion Ciocanu, Gheorghe Chivu (Bucureşti), Dorin Cimpoeşu (Bucureşti), Mihail Gh. Cibotaru, Mihai Ciobanu, Constantin Ciopraga (Iaşi), Lina şi Theodor Codreanu (Huşi), Anatol Codru, Mircea Coloşenco (Bucureşti), Nicolae Corlăteanu, Maria Cosniceanu, Eugeniu Coşeriu (Tübingen), Margareta Curtescu, Nichita Danilov (Iaşi), Ion Dediu, Mircea A. Diaconu (Suceava), Marcel Dinu (Bucureşti), Demir Dragnev, Mihai Drăgan (Iaşi), Mircea Druc, Stelian Dumistrăcel (Iaşi), Anatol Eremia, Andrei Eşanu, Ion Eţcu, Nicolae Felecan (Baia Mare), Gheorghe Gonţa, Victor Grecu (Sibiu), Alexandru Husar (Iaşi), Ilie Ilaşcu, Ion I. Ionescu (Bucureşti), Daniel Ioniţă, Vasile Iovu, Dumitru Irimia (Iaşi), Gavril Istrati (Iaşi), Solomon Marcus (Bucureşti), Dumitru Matcovschi, Dan Mănucă (Iaşi), Nicolae Mătcaş, Ioan Milică (Iaşi), Vlad Mischevca, Viorica Molea, Cristinel Munteanu (Brăila), Eugen Munteanu (Iaşi), Sergiu Musteaţă, Vasile Nanea (Bucureşti), Petre Neamţu, Gheorghe Paladi, Ioan C. Popa (Bucureşti), Gheorghe Pârja (Baia-Mare), Anatol Petrencu, Adrian Dinu Rachieru (Timişoara),

2012, Sighetu Marmației. Gheorghe Mihai Bârlea, Ana și Alexandru Bantoș

Carol Roman (București), Aurelia și Valeriu Rusu (Aix-en-Provence), Georgel și Mina-Maria Rusu (București), Serafim Saka, Ala Sainenco (Botoșani), Marius Sala (București), Andrei Strâmbeanu, Arcadie Suceveanu, Ilie Șandru (Toplița), Constantin Șchiopu, Filip Teodorescu (București), Nicoleta Toia (București), Eugen Tomac (București), Petru Țaranu (Vatra Dornei), Serafim Urecheanu, Ion Ungureanu, Ilie Untilă, Vasile Vasilache, Lucian Vasiliu (Iași), Grigore Vieru, Gheorghe Vodă... Având imboldul lor stimulator, am mers înainte, am opus rezistență tuturor vânturilor, valurilor, iar experiența ne-a călit și ne-a dat puteri. Dar un cuvânt aparte doresc să-l adresez membrilor familiei mele, în primul rând soției Ana Bantoș, al căror sprijin a fost și rămâne în continuare vital pentru mine și pentru revista „Limba Română”.

Stimate domnule Alexandru Bantoș, presupun că pe parcursul celor trei decenii de existență a revistei „Limba Română” au avut loc evenimente, situații, întâmplări mai puțin faste, care v-au marcat oarecum...

Evident că am avut parte și de momente mai puțin plăcute, dar despre acestea, de regulă nu vorbesc, pentru a nu influența negativ activitatea

echipei redacționale, destinul publicației și, nu în ultimul rând, situația familiei mele. Am preferat să urmez proverbul „Câinii latră, caravana trece" și am evitat replicile, polemicile puierile, generatoare de scandaluri de presă, în majoritatea cazurilor dirijate (din umbră) de oamenii puterii prin intermediul unor instituții și al unor persoane interpuse.

Și totuși...

... Bine, mă voi referi doar la câteva cazuri „scoase deja de la index", unele dintre *întâmplări* au interdicție, ca să mai facem haz de necaz, pentru o perioadă de... 50 de ani.

• Cel mai șocant incident, trăit de întreaga mea familie, datează cu 1994, anul aprobării Constituției Republicii Moldova, care, în contra numeroaselor și diverselor argumente, prin articolul 13 a „legitimat" „limba moldovenească", „asigurând" politizarea pentru decenii în șir a celui mai esențial atribut al identității românilor basarabeni. În acea toamnă, la apariția unui nou număr de revistă, ce publica pledoariile mai multor oameni de știință în favoarea denumirii corecte a limbii noastre, la Liceul „Mircea Eliade", în sala de festivități, a avut loc lansarea publicației, cu participarea întregii școli. Unele posturi de radio și televiziune au relatat amplu despre eveniment. Seara târziu, tocmai când ne uitam la știrile de la ora 21.00, din senin, un glonte a spart partea din colț, stânga, a geamului din camera în care ne aflam toți ai casei. Am alertat, desigur, urgent poliția și la puțin timp în apartamentul nostru de la etajul patru, situat în centrul orașului, nu departe de MAI, au intrat val-vârtej trei bărbați, îmbrăcați în uniformă neagră. Vorbind rusește, ne-au interogat, au luat probe, au făcut măsurări, au analizat situația, promițându-ne că ne vor informa cât de curând despre rezultatul investigațiilor. Cum după două sau trei săptămâni trecute nu aveam nicio știre, m-am adresat unui fost coleg de universitate, angajat al MAI, într-o structură specializată în contracararea actelor de terorism. După ce m-a ascultat atent, ofițerul MAI, căutând cu privirea în părți, mi-a șoptit: „Păzea, frate! Mai domol cu revista!". Nici astăzi nu am aflat cine și din ce motiv a „lansat" glontele în fereastra noastră chiar în ziua lansării unui nou număr al „Limbii Române"!

• O altă „poveste". Pentru a prejudicia din punct de vedere economic revista, la o comandă „de sus", în 1999, a fost „inventată" și ni s-a impu-

23 februarie 2002. Casa Limbii Române incendiată de ziua armatei sovietice

tat o datorie evaluată la 100 000 de lei, când leul era mai leu ca acum, pentru un spațiu la Casa Presei, închiriat de fapt timp îndelungat de către ONG-ul unui politician de la guvernare, motiv pentru care am fost târât prin instanțe doi ani încheiați. Evident, am câștigat procesul, dar câți nervi, sănătate, bani și timp am pierdut!

• În 2001, în dimineața zilei de 31 august, venind la Casa Limbii Române pentru a prelua o donație de carte destinată unei filiale a instituției noastre, ce urma să fie inaugurată chiar de Ziua Limbii Române la Căușeni, am descoperit cu stupoare că sediul Casei Limbii Române era pângărit, împânzit cu desene și expresii indecente și cu mesaj antiromânesc... Peste o jumătate de an, Casa Limbii Române a fost incendiată, ulterior din nou pângărită... Făptașii însă nici azi nu sunt cunoscuți...

• Tot în 2001, am fost somat de către guvernarea comunistă să renunț la un proiect de anvergură destinat promovării limbii române (un asemenea program în valoare de șapte milioane de dolari fusese deja implementat în Lituania sub egida ONU). La o „discuție” umilitoare de

câteva ore, desfășurată pe 8 noiembrie 2001 în biroul unui viceprim-ministru, am fost constrâns să explic în ce mod Casa Limbii Române, instituție având în titulatură denumirea limbii altui stat, e în măsură să gestioneze problemele „limbii de stat" în Republica Moldova. Pentru a continua proiectul, se punea o singură condiție: să renunțăm la glotonimul „limba română" în denumirea instituției, în materialul didactic elaborat, în emisiunile radio și tv, în articolele din presa scrisă legate de proiect. Un an și jumătate am luptat cu „moldovenișii" de la guvern. Primisem finanțare de la PNUD pentru un an, alcătuisem o echipă de specialiști – lingviști, cadre didactice, juriști. Reușisem să mobilăm instituția, să instalăm aparate de condiționare a aerului, să procurăm echipament tehnic, inclusiv o minitipografie... Dar, la insistența guvernanților, a trebuit să aleg între „limba moldovenească" și limba română. Am renunțat, spre uluirea funcționarilor de la PNUD (mi s-a spus că era primul rateu de acest fel din istoria ONU), la o sursă sigură de finanțare, inclusiv benefică pentru revistă și, implicit, pentru procesul de implementare a legislației lingvistice, și, cu un sentiment de amară părere de rău, am pus punct... iluziilor și am luat-o de la capăt.

Era, într-adevăr, halucinant dacă pe frontispiciul instituției apărea firma „Casa Limbii moldovenești"...

Da, cei de la guvern propuneau denumiri cât mai deșănțate, sau chiar îmi ofereau pentru gestionare o fundație creată ad-hoc, numai să nu audă de limba română...

• Tot în anii de guvernare comunistă a fost organizată, pe parcursul mai multor luni, publicarea unor articole denigratoare la adresa subsemnatului și a instituțiilor pe care le conduceam. Se crease o celulă din care făceau parte și jurnaliști intrați în serviciul noului regim, care căutau cu lumânarea fapte compromițătoare în întreaga mea biografie. Erau încropite texte, cu titluri zornăitoare, inițial publicate în ziarul de tristă faimă, „Accente" (cu timpul din acesta s-a ales praful), după care articolele erau reluate de alte gazete. Scopul detractorilor era să mă determine să renunț la cele două instituții. Pentru a scăpa de presiunea tot mai violentă exercitată asupra mea, m-am văzut nevoit să dispar pentru o scurtă perioadă din vizorul lor. Și acum, peste ani, nu por uita căldura inimilor și prietenia sinceră a familiilor Theodor și Lina Codreanu din Huși și a lui Pentru și Geta Țaranu din Vatra Dornei.

Încrederea lor că toate se „vor reașeza" mi-a insuflat puterea de a trece de necazuri.

Din câte știu eu, fiindcă adesea păşesc pragul Casei Limbii Române, instituțiile conduse de Dumneavoastră, pe lângă activitatea de bază – cursuri de limba română pentru alogeni – organizau numeroase acțiuni culturale: lansări de carte, vernisaje de pictură, omagieri ale unor personalități marcante etc., la care participa multă lume, fapt care deranja autoritățile și care aveau grijă să verifice sursa cheltuielilor...

Între proiectele derulate la noi aș vrea să menționez „Școala Tânărului Filolog", destinat viitorilor studenți de la Litere. Numeroasele întâlniri ale cursanților cu scriitori, cu oameni de știință și de cultură au fost organizate de către Ana Bantoș, ea fiind și inițiatoarea celor patru ediții ale „Colocviilor revistei *Limba Română*". Dar vigilența instituțiilor de resort este, se știe, proverbială. Voi exemplifica făcând trimitere la un caz întâmplat în 2006, în preajma aniversării zilei de naștere a lui Nichita Stănescu, „ocrotitorul" instituției noastre. Împreună cu un grup de colegi discutam despre organizarea manifestației dedicate ilustrului poet. Însă nu trecuse mult timp de la începutul ședinței, că am fost vizitați de trei reprezentanți ai MAI, Departamentul delicte transfrontaliere și informaționale, care au insistat să prezentăm urgent la control documentele financiare ale ultimilor doi ani de activitate a Casei Limbii Române. Până în seară actul de control a fost întocmit și semnat, fără a fi depistate încălcări. Firește, m-am interesat cine și de ce a dispus controlul. În loc de răspuns, unul dintre ofițeri a făcut semn cu arătătorul spre tavan...

Bucuros că „examenul" trecuse cu bine, am și uitat de control. Peste două săptămâni însă Departamentul delicte transfrontaliere și informaționale îmi solicită și documentele financiare de la revistă. Le-am prezentat, ca peste câteva zile să fiu invitat la o întrevedere „reciproc avantajoasă", cum preciza viitorul meu interlocutor. Întâlnirea a avut loc „La bunelul", un restaurant de pe strada Mihai Eminescu, lângă secția orășenească a securității. Discuția a fost lungă, pe ocolite. Am înțeles că omul din fața mea era bine informat despre starea financiară șubredă a celor două instituții. „Soluția există, mă convingea convorbitorul, care își prezentase legitimația de căpitan. Scrii cerere de colaborare și ai scăpat de necazuri". Întreb, în ce mod SIS-ul ar putea

finanța Casa Limbii Române și revista „Limba Română”. „Ei, sigur, că nu SIS-ul! Vor fi implicate *terțe surse*”, a urmat precizarea. Încercam să fiu cât mai calm și mă gândeam cum să resping cu eleganță „oferta”. Întrucât căpitanul scosese din mapă o coală albă și un stilou, m-am grăbit să cer „o pauză de gândire” până a doua zi, la 16.00, pentru a mă sfătui cu soția, cu… „Glumiți, a intervenit brusc ofițerul. Despre discuția noastră nu trebuie să știe nici pământul!” A doua zi, la ora fixată, eram deja în separeul „nostru”. Am declarat, fără înconjor, că nu accept propunerea… Replica a fost categorică, tăioasă: „Vedeți, controalele nu s-au încheiat, și-apoi acolo unde nu sunt delicte, ele pot fi inventate, așa că…” I-am spus ofertantului că alegerea a fost făcută, adăugând în glumă: „Credeți, domnule căpitan, că de la niște controale i se poate trage cuiva sfârșitul?!” Ne-am despărțit subit… Părăsind primul restaurantul, am mers cu mașina la departament pentru a prelua o parte din dosarele cu documente deja verificate, gândindu-mă continuu cum să evadez cât mai repede din oraș. Era în vinerea Paștelui și fixasem din timp să plecăm de sărbători, cu soția și nepoata, în vizită la colegul de universitate Gheorghe Țâmbală, profesor la Cociulia, Cantemir. Înainte de a porni la drum, fiindcă programasem să verific motorul vehiculului, am mers la un atelier. Ajuns la destinație, observ că inginerul mecanic analizează atent roata din dreaptă, față. Mă uit și eu la roată, dar nu observ nimic ieșit din comun. Atunci, tânărul îmi arătă lipsa a două din cele patru prizoane, adăugând că la drum, călătoria ar fi putut să se încheie cumva… brusc. Am procurat prizoanele lipsă, am verificat starea motorului, dar nu am mai avut chef de ospeție…

De-a lungul anilor în Republica Moldova și în România s-au schimbat parlamente, guverne, miniștri, primari. Câți dintre decidenții zilei, având pentru moment pâinea și cuțitul, au ținut cont de mesajul testamentar al lui Eugeniu Coșeriu? Pentru că, în mod sigur, de fiecare dată, ca redactor-șef al unei reviste preocupate de spiritualitatea românească, de identitatea noastră națională, de instruirea și culturalizarea cititorilor, ați avut speranțe, așteptări de la unii sau de la alții. Acum ce sentiment vă încearcă mai mult: dezamăgire sau recunoștință?

Indiscutabil, dominant e sentimentul recunoștinței față de instituțiile de resort și față de conducătorii și reprezentanții acestora, care au

susținut financiar revista după 1994, când publicația a devenit independentă și a fost pusă în situația de a-și căuta sursele de existență peste Prut. Am cunoscut în acest răstimp oameni deosebiți, funcționari la ministere și departamente, reprezentanți ai unor foruri științifice și culturale cu o atitudine aparte, distinctă, sinceră față de soarta basarabenilor, care mi-au marcat destinul și fără sprijinul cărora este de neconceput dăinuirea „Limbii Române”. Am beneficiat, la timpul potrivit, de asistența morală, de respectul și de afecțiunea multora dintre cărturarii și politicienii români...

Dezamăgire? Da, uneori mă copleșește regretul, profundul regret pentru faptul că unii dintre cei care, în virtutea împrejurărilor, s-au pomenit *în frunte* (mă refer, în primul rând, la decidenții locali) și a căror misiune e să sprijine activitatea instituțiilor identitare nu fac acest lucru nici consecvent și nici în cel mai productiv mod. Multe ziare și reviste, importante pentru păstrarea și promovarea patrimoniului spiritual românesc, de ani buni se descurcă pe cont propriu, unele au supraviețuit doar grație sacrificiului și perseverenței conducătorilor instituțiilor media, care încearcă în disperare să stopeze dispariția publicațiilor.

14 februarie 2005. Casa Limbii Române. Grigore Vieru omagiat la 70 de ani de către elevii claselor primare din Bălășești, Telenești

Examinând anii de existență a revistei „Limba Română”, nu îmi aduc aminte ca cineva dintre „decidenții zilei” de la Chișinău sau București să se fi interesat cum supraviețuiește publicația, ce probleme are echipa redacțională, de ce „Limba Română” nu apare lunar, cum ar fi firesc să fie, într-o zonă unde lupta pentru graiul strămoșesc continuă? De-a lungul timpului, am constatat adesea o atitudine mai mult formală, funcționărească, de ochii lumii în raport cu presa națională. Încercând, acum ceva timp, să explic unui „factor de răspundere” situația dificilă a revistei „Limba Română”, respectivul drept răspuns m-a întrebat: „Dar pe câți alegători îi poate convinge revista să voteze pentru partidul nostru?”. E defectuos încă modul de gestionare a proiectelor depuse pentru finanțare. Durează nejustificat de mult examinarea lor; dificilă, greoaie este și practica de acordare a finanțării, din care motiv este blocat sau tergiversat procesul de apariție a publicațiilor culturale, așa cum s-a întâmplat în 2018 cu Ediția specială dedicată centenarului Unirii Basarabiei cu Patria-mamă. Pentru că atunci, la început de an, nu am reușit să identific mijloace financiare la Chișinău și nici la București, revista, variantă tipar și online, având 396 de pagini, dedicată memoriei deputaților Sfatului Țării și tuturor celor care au contribuit la înfăptuirea Unirii Basarabiei cu Patria-Mamă, la Reîntregirea Neamului Românesc, a apărut, cum e fixat și în pagina a treia a revistei (nr.1-2, 2018), „cu sprijinul financiar al lui Mihai BANTOȘ (Chicago), al Doinei și al lui Mircea BĂNCILĂ (Geneva)”. Copii noștri, care au „salvat” revista și în alte situații precare, împrumutându-mi bani pentru a rezista până la venirea subvențiilor, nu au putut admite ca „Limba Română” să nu participe în 2018 la această „retrospectivă” nu doar necesară, dar și onorantă pentru cei care cred în idealul nostru național...

În 1991, în primul număr al revistei, lingviștii, oamenii de știință și de cultură, participanți la un sondaj realizat de Emil Mândâcanu, scoteau în prim-plan problema ieșirii din impasul lingvistic. După 30 de ani, constatăm o necunoaștere a normelor limbii literare de către parlamentari, guvernanți, jurnaliști și alte categorii de vorbitori care contribuie în mare măsură la promovarea unei exprimări arhaice, schimonosite, pline de calcuri rusești etc. Ce credeți despre ieșirea din acest impas lingvistic, la care se făcea referință la începutul anilor ’90?

Realiști și mai ales toleranți fiind, trebuie să recunoaștem că un anume reviriment în procesul de însușire, vorbire și chiar scriere a limbii române totuși s-a produs. Dar, necazurile limbii române persistă, impasul despre care vorbiți e „perpetuat" de către o bună parte din categoria vorbitorilor menționați. O tentativă dezagreabilă de „arhaizare" a limbii române, adică de „promovare" a moldovenismului înțeles pervers, s-a inoculat în perioada venirii la putere a neocomuniștilor (anii 2001-2009), când rusismele, regionalismele, limbajul argotic, prin „grija" celor de sus, au invadat spațiul public. Această „denaturare" a limbii române standard se amplifică, spre regret, și de la 2016 încoace, odată cu instalarea în funcții-cheie a foștilor comuniști, acum deveniți socialiști. Paradoxal, starea degradantă a limbii vorbite a fost și este adesea „stimulată" de primele persoane din conducerea republicii, limbajul lor fiind preluat de către subalterni, dar și de o parte a adulatorilor acestora. Limba română bate pasul pe loc pentru că guvernanții, în marea lor majoritate, sunt refractari la problemele lingvistice. Republica Moldova, suverană și independentă, se ghidează încă de legile fostei colonii sovietice, legi acceptabile acum 30 de ani, dar care în prezent distorsionează atribuțiile limbii oficiale. Articolul 13 din Constituția Republicii Moldova nu este decât un cui al lui Pepelea de care atârnă întregul „arsenal" al moldovenismului primitiv, dezavuat de știință, trimis la coșul de gunoi al istoriei, și doar niște politicieni, ajunși la putere prin manipulare și diversiune politică, continuă să împiedice descătușarea noastră, inclusiv lingvistică. Un element distructiv în procesul de degradare a limbii îl constituie neglijarea și obstrucționarea denumirii corecte a limbii. Pe parcursul a trei decenii parlamentarii nu au avut îndrăzneala să introducă în Constituție numele adevărat al limbii. Or, denumirea limbii nu este un capriciu, dar un element definitoriu al identității unui popor. Numai sub cupola limbi române avem șansa de a supraviețui ca neam. Republica Moldova va fi cu adevărat liberă când limba română va fi introdusă și în actele legislative, când armata rusă nu se va mai afla la Nistru, când pretențiile secesioniste ale unora se vor spulbera, iar Prutul nu va mai fi râu de graniță.

Nichita Stănescu, într-un studiu de-al său, publicat și în revista „Limba Română", se întreba: „De fapt, ce este limba română?", îndemnându-l, astfel, pe fiecare să mediteze asupra acestui pilon al existenței noastre, să se regăsească în raport și în contextul acestui

datum existențial. De fapt, ce este limba română pentru Alexandru Bantoș?

Limba română este tulburătorul adevăr despre noi exprimat concis și nuanțat/sugestiv în două cuvinte. A spune pe nume limbii române în Basarabia înseamnă a avea curajul să-ți trăiești drept și cinstit viața. Înseamnă a fi corect cu tine, cu istoria neamului tău, înseamnă a înțelege în toată profunzimea și dramatismul său destinul acestui pământ românesc nedreptățit, înseamnă a căuta și a găsi puteri, forțe pentru a învinge frustrările, complexele și greutățile de moment, înseamnă a rămâne un optimist incurabil, cu speranța și credința că toate vor trece și noi, românii de la Nistru până la Tisa, de la Carpați, Dunăre și până la Marea cea mare vom fi odată împreună, puternici, uniți și cu demnitate, încât ne vor îndrăgi până și dușmanii. Limba Română, cu majuscule, așa cum scriem noi și titlul revistei, înseamnă respect pentru izbânzile noastre din trecut și încredere nestrămutată în cele viitoare, înseamnă că, indiferent pe ce meridian al globului te găsești, alinarea, echilibrul, rezistența și revigorarea puterilor le afli doar acasă, acolo unde ți-au rămas bunicii, părinții, frații, verișorii, neamul adunat într-o lacrimă, precum zicea Grigore Vieru. Limba Română mai înseamnă și dorința de a-ți vedea orașul, satul, plaiul natal izbăvit de sărăcie, de politicieni corupți și de boli, renăscut și reașezat în rând cu toată lumea civilizată, dacă nu se poate în fruntariile României moderne, cel puțin mai aproape de ea.

Cine pe cine găsește: Dumneavoastră ca redactor-șef pe autori sau autorii revista, având în vedere că cele mai sonore nume ale lingvisticii, literaturii, criticii literare, istoriei române etc. se regăsesc pe paginile revistei?

Ca orice publicație ce se respectă, revista noastră are o seamă de autori distinși, consacrați, cu care colaborăm timp îndelungat, cu unii chiar pe parcursul a trei decenii. Aceste „nume sonore", cum bine le calificați dumneavoastră, constituie „mina", „sursa" nesecată, inestimabilă a publicației. Cu participarea lor activă, de-a lungul anilor s-a construit și s-a constituit temelia programului editorial. Revista, mai ales în ultimul timp, are tot mai multe oferte din partea cititorilor, astfel că cercetători științifici, poeți, prozatori, publiciști de pe întreg spațiul limbii române ne citesc și își exprimă dorința de a fi publicați la noi, dovadă că revista e pe calea cea bună. Altă făină s-ar măcina la moară dacă am

13 mai 2011, Centrul Expozițional „Constantin Brâncuși”. Conferința Științifică Internațională „Revista Limba Română *– două decenii în serviciul culturii naționale”*

reuși să scoatem lunar revista sau măcar o dată la două luni. Sperăm să realizăm acest obiectiv mai ales cu sprijinul unui (unor!) Vasile Stroescu al zilelor noastre, preocupat și de cultură și care consideră că „Limba Română este patria noastră" dintotdeauna.

Există în Republica Moldova și între oamenii de cultură, între cei ai scrisului o învrăjbire. Se pare că invidia este o stare genetică ce ne caracterizează ca națiune, dar pot să greșesc. Cum explicați această învrăjbire, necomunicare unii cu alții? Care sunt consecințele ei?

Este un fenomen trist, deplorabil și care se extinde brutal peste existența noastră. Suntem, într-adevăr, dezbinați, invidioși, ranchiunoși, avari, setoși de putere și avere, indiferent de locul ocupat în societate și indiferent de demnitatea politică sau de titlurile academice căpătate. Ne-am pomenit că am cultivat, de-a lungul anilor (și acest proces nu s-a oprit) coloși cu picioarele de lut, care în situații extreme se dovedesc a fi lași, profitori, preferând pentru propria comoditate să susțină niște neaveniți care, tot grație lor, ajung capi de listă la funcții de răspundere și la onoruri și premii nemeritate. Am crezut în ei, i-am ascultat ce spun la tribune, dar prestația lor de oameni mici la suflet a spulberat iluziile noastre. Dihonia e „cultivată" de cei care, pricopsindu-se cu un „brand", vădesc, de fapt, lipsă de responsabilitate față de trecutul, prezentul și viitorul nostru. A atins cote inimaginabile de involuție sfera politică, iar instituția parlamentară s-a transformat într-un circ, într-o cacealma demnă de eroii lui Caragiale. Motivul sau mai curând motivele învrăjbirii, desigur, nu pot fi formulate exhaustiv și mai ales univoc. Problema e complicată și are la bază, probabil, nu doar gradul nostru de inteligență, de cultură, care, în virtutea unor factori subiectivi și obiectivi, adesea e superficial și formează o crustă ce se sparge lesne, dezvăluind ticăloșia și lipsa de caracter a multor inși în spatele unui pospai „cultural". Or, despre caracter Cicero spunea: „Caracterul fără inteligență valorează mult, dar inteligența fără caracter nu valorează nimic". Eminescu limpezește și mai mult fenomenul, precizând că „Între caractere și inteligențe n-ar trebui să existe alegere. Inteligențe se găsesc foarte adesea, caracterul foarte rar". Or, caracterul azi este o pasăre rară. De aici nu numai discordia, învrăjbirea, dar și lipsa conștiinței de a-ți trăi cinstit viața. Cu regret, prea mulți dintre cei

„sus-puși”, indiferent de domeniul de activitate, se gândesc la ei, și nu la ce rămâne în urma lor.

Care sunt grijile lui Alexandru Bantoș în calitate de redactor-șef, legate de destinul „Limbii Române” de acum încolo, după 30 de ani de apariție, mai ales ținând cont de faptul că site-ul revistei, lunar, are circa 40 000 de accesări unice?

Primul lucru care mă preocupă în cel mai serios mod, aș spune că chiar mă obsedează, este cum ar putea apărea revista și în următorul deceniu. Or, condițiile de existență a presei culturale sunt tot mai complicate și cu tot mai puține perspective. Din vânzări o revistă ca a noastră, se știe, nu poate supraviețui; din subvenții guvernamentale abia-abia își croiește cale spre cititor. În spațiul nostru, dominat de sărăcie, dezbinare, invidie și politizat până la refuz, nu reprezintă (deocamdată!) o soluție nici donațiile din partea cititorilor, puține la număr și extrem de modeste aceste contribuții. Pe site-ul revistei noastre a „clipocit” o vreme rubrica „Donează”, am omis-o însă din cauza ineficienței acesteia și pentru că derutează. Cu banii adunați pe parcursul a câtorva ani nu salarizezi nici o lună echipa redacțională. Păstrarea colectivului de redactori și de autori este una dintre marile și dificilele probleme ale „Limbii Române”, de altminteri și ale presei culturale în ansamblu. Trăgând linie: gândul meu acum e la începutul anului, când va trebui să apară primul număr, așa că preocuparea mea cea mare e cum, cu cine, cu ce surse vom începe deceniul al patrulea al revistei. Și, volens nolens, revin la mesajul lui Eugeniu Coșeriu, care ne reamintește: *dacă dispare și această revistă, dacă ne asumăm acest risc, atunci ne-am trădat cultura națională, ne-am trădat identitatea spirituală*. Noi, cei care am fondat publicația, cât ne permit sănătatea și puterile, nu avem dreptul să trădăm „Limba Română”!

Vă mulțumesc.

Ioan C. POPA

Limba română – semnul identitar al românității moldovenilor din stânga Prutului

Fondată la 4 aprilie 1991, înainte cu câteva luni de proclamarea independenței Republicii Moldova, revista „Limba Română" din Chișinău se apropie de trei decenii de existență. Istoria ei se confundă practic cu istoria tânărului stat moldovean din stânga Prutului, fiind o oglindă vie a transformărilor care au marcat fundamental viața locuitorilor republicii, de la speranțele renașterii naționale de după desprinderea din fosta URSS, la o serie de izbânzi pe tărâmul libertăților, dar și dezamăgiri și deziluzii în privința dezvoltării și modernizării economice, ca și a societății în general. În același timp, revista este și un barometru al evoluțiilor, adesea sinuoase, ale relațiilor moldo-române din ultimii 30 de ani.

Revista apare acum sub auspiciile Academiei Române, într-o formulă nouă, cu o ținută grafică îngrijită și un conținut cuprinzător, care justifică titulatura sa de publicație „de știință și cultură".

*

Preocuparea constantă a revistei, după cum atestă și numele ei, o reprezintă cultivarea limbii române ca semn identitar distinctiv al populației majoritare românești din teritoriul situat în stânga Prutului. Nu întâmplător, primul număr din seria nouă a revistei (1/251/2019) și-a ales ca motto un text reprezentativ despre limbă, semnat de Nicolae Iorga:

„... în nicio alcătuire nu se poate întrupa mai deplin și mai frumos sufletul unui neam decât în limbă. Limba cuprinde într-o formă înțeleasă veșnic de

Articol preluat din revista „Balcanii și Europa", nr. 205-206 (iulie-august), 2020, p. 18-19.

25 noiembrie 2011. Întâlnire la Casa Limbii Române cu scriitorul și publicistul Carol Roman, director al revistei „Balcanii și Europa”, și sociologul, publicistul și diplomatul Ioan C. Popa

toți, întrebuințată necontenit de toți, întreaga viață, timp de secole întregi, timp de mii de ani uneori, a poporului aceluia.

Limba pe care o vorbim acuma nu este numai limba românească de astăzi, nu este ceva fixat acuma de gramatici, pe care oamenii să-l întrebuințeze după normele ce se află în aceste gramatici; ea este ființa vie care ni vine din timpurile cele mai depărtate ale trecutului nostru, ea este ***cea mai scumpă moștenire a strămoșilor*** *cari au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui suprem product sufletesc care este limba”.*

La rândul său, președintele Academiei Române, Ioan-Aurel Pop, într-un editorial intitulat *Limba română – imn pentru latinitate*, sublinia că limba română este „cel mai important vector cultural al poporului român” și, prin urmare, „câtă vreme păstrăm zestrea limbii române, avem cu toții o patrie, pentru că patria este – cum zicea Mihail Kogălniceanu – toată acea întindere de loc pe care se vorbește românește” („Limba Română”, nr. 2/252/2019).

Pentru a înțelege mai bine semnificația acestor mesaje, să ne întoarcem puțin în timp, la acel fierbinte an 1989, care a consemnat evoluțiile spec-

taculoase din fosta URSS, destrămarea sistemului totalitar în Europa Centrală și de Est și, firește, desprinderea rând pe rând și proclamarea independenței a acelor republici care s-au aflat în componența imperiului sovietic aproape o jumătate de secol.

La sfârșitul lunii august 1989, circa un milion de persoane, în manifestații zilnice de amploare desfășurate în centrul Chișinăului, își revendicau imperativ dreptul la limba română și revenirea la grafia latină. În ultima zi a lunii (31 august), Parlamentul moldovenesc a aprobat trei legi de o mare importanță în domeniul lingvistic pentru populația autohtonă: „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești", „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești" și „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină". Aceste documente, definitorii pentru protejarea și promovarea limbii române la est de Prut și recunoscute de ultimul Parlament sovietic, confirmau unitatea de limbă moldo-română, atribuiau acestei limbi statutul de limbă de stat și deci de mijloc de comunicare oficial între diferitele etnii de pe teritoriul republicii. De asemenea, ele legiferau revenirea la alfabetul latin, fapt de însemnătate hotărâtoare pentru procesul de reconstituire a identității românilor basarabeni. În mod firesc, 31 august a devenit sărbătoare pe ambele maluri ale Prutului, ca Zi a Limbii Române.

A fost o „victorie de etapă", în pofida atmosferei tensionate întreținute în Parlament, dar și la manifestații publice, de reprezentanții populației rusofone, care se opuneau vehement revendicărilor firești ale etnicilor moldoveni majoritari în republică, după cum scrie redactorul-șef Alexandru Bantoș, în editorialul cu titlul *Reconstrucția identitară și reflexele sindromului politic*, care deschide numărul 1/2019 din seria nouă a revistei „Limba Română". O victorie care, în 1994, avea să sufere un recul serios, prin modificarea articolului 13 din Constituție și înlocuirea sintagmei *limba română* prin reintroducerea celei de *limbă moldovenească*, declarată limbă de stat, oficială.

După numeroase dispute privitoare la limbă ca semn identitar al unui popor, în anul 2001, odată cu revenirea pentru o perioadă a comuniștilor la putere, legislația lingvistică a suferit noi modificări, printr-o așa-zisă „strategie identitară", care viza: 1. a recunoaște și a oficializa glotonimul „limba moldovenească" și a elimina din uz glotonimul „limba română", ca aparținând altui popor, altei țări; 2. a legifera în

Republica Moldova două limbi de stat (oficiale): limba moldovenească și limba rusă; 3. a introduce în programele școlilor naționale, în mod obligatoriu, obiectul „Limba rusă", începând cu clasa a doua primară; 4. a elimina din programele de studii preuniversitare și universitare disciplina „Istoria românilor" (ca aparținând altui stat), înlocuind-o cu „Istoria Moldovei"; 5. a scoate din circulație cuvintele *Basarabia*, *basarabeni*, etnonimul „român" substituindu-l cu cel de „moldovean".

Din 2001 până prin 2007, a urmat o perioadă plină de asperități și în relațiile interstatale moldo-române, la Chișinău se vorbea tot mai rar de și în limba română, iar Prutul nu se mai putea traversa ușor, după cum rememorează domnul Alexandru Bantoș.

În luna mai a anului 2001, în plină ofensivă a noii resurecții a teoriilor moldoveniste, la Chișinău a sosit, după un exil asumat de circa cinci decenii, pentru a fi aniversat la împlinirea vârstei de 80 de ani, savantul basarabean Eugen Coșeriu (1921-2002), considerat cel mai mare lingvist român din toate timpurile și unul dintre cei mai renumiți reprezentanți ai spiritului românesc pe meridianele lumii. La seria de manifestări omagiale organizate de mediile universitare moldovenești, la unele dintre ele fiind prezent și semnatarul acestor rânduri, Eugen Coșeriu a subliniat în mod repetat că, spre deosebire de limbile din celelalte republici foste sovietice, cazul limbii române a fost mult mai grav, deoarece în alte republici s-a cultivat doctrina „bilingvismului armonios", în timp ce în Republica Moldova „s-a făcut și altceva: s-a pretins că această limbă nu e aceeași cu limba română și deci nici cultura nu este aceeași cu cultura românească. Prin urmare ar fi vorba de altă cultură. S-a creat așadar o fantomă lingvistică: s-a pretins că e o altă limbă și o altă cultură, iar acestă cultură începe cu regimul sovietic... Această fază a imperialismului lingvistic a fost cea mai gravă".

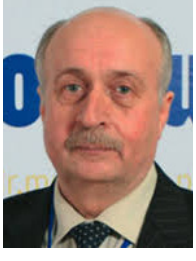
După 2007, în societatea moldovenească au survenit mai multe schimbări democratice, cu efecte benefice inclusiv asupra cursului politic proeuropean al Republicii Moldova, care a primit statutul de membru asociat al UE, devenind chiar o promisiune de succes în cadrul Parteneriatului Estic. Pe fondul acestor evoluții încurajatoare, la 5 decembrie 2013, Curtea Constituțională de la Chișinău a stabilit, definitiv și ireversibil, în baza Declarației de Independență și a concluziilor Academiei de Științe a Moldovei, că româna este denumirea

corectă a limbii oficiale a Republicii Moldova. Cu toate acestea, în textul Constituției Republicii Moldova, articolul 13 a rămas neschimbat până astăzi, iar glotonimul „limba moldovenească" definește în continuare „limba de stat" a Republicii Moldova. De ce persistă o asemenea situație? O explicație ne-o oferă tot redactorul-șef al revistei „Limba Română", care arată că marcarea Zilei de 31 august a rămas, în multe cazuri, doar o manifestare festivistă, iar guvernanții își amintesc doar atunci de atributul esențial al identității neamului, după care „se așterne colbul uitării, survine indiferența", chiar sfidarea unei societăți „preocupate mai mult de nesfârșitele probleme ale supraviețuirii, decât de dilemele obârșiei noastre". Or, argumentează domnul Bantoș, criza identitară persistă „din vina elitei, a celor aflați pe valul trecător al puterii, care, în plan lingvistic, perpetuează falsa idee a existenței limbii moldovenești diferită de cea română".

În concluzie se poate spune că, în pofida multor clarificări și evoluții pozitive, intrarea limbii române în drepturi depline în societatea moldovenească rămâne încă un deziderat. Iată de ce, după cum susține un cunoscut cercetător în domeniul lingvistic de la Chișinău, Anatol Eremia, „pe teritoriul Republicii Moldova limba română trebuie să devină catalizatorul unificării și consolidării societății civile, dar pentru aceasta e necesar ca ea să fie respectată de toată lumea și, bineînțeles, să fie însușită și vorbită de toți cetățenii țării, indiferent de apartenența lor etnică".

Valeriu SAHARNEANU

Nu trageți în „Mesager”-ul care vă aduce vestea libertății (II)

V.S. – jurnalist, organizator de presă, editorialist, publicist, politolog, politician. Autor de emisiuni radio și tv de mare rezonanță, semnează editoriale pe teme actuale și articole privind problematica mass-media și a jurnalismului. Deputat în Parlament (2011-2014). Președinte al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova (1994-2011). Fondează postul de radio „Vocea Basarabiei” (2000), săptămânalul „Gazeta Românească” (2001), posturile de televiziune „Euro-TV” (2002) și „TV Euronova” (2004).

Anul 1990
Cei dintâi vor fi cei din urmă

Anul a început la Chișinău în starea de șoc indusă de Revoluția română. De parcă ar fi vrut să nu lase pentru la anul ducerea până la capăt a schimbărilor de sistem politic în Europa Centrală și de Est, România a pus, în ultimele zile de decembrie, punctul pe anul 1989. Din păcate, punctul a fost de sânge. Este, probabil, o legitate în faptul că regimurile comuniste să apară și să dispară îmbăiate în sânge. Am văzut urmele lui de cheag pe asfaltul înghețat din fața regionalei de partid din Brașov, unde pe data de 26 decembrie ajunserăm cu o echipă a Radioteleviziunii Moldovenești. Eram 6 persoane – V. Saharneanu (Actualități TV), A. Gherasim (Actualități Radio), O. Melnic (Telefilm), regizorul Gr. Roșca și operatorul D. Gajosu. Misiunea noastră jurnalistică era să mărturisim în reportaje și corespondențe ce se întâmplă în România cuprinsă de Revoluție.

Prutul l-am trecut în noaptea de 23 decembrie. Am urcat la Ungheni (unde ne-am deplasat cu autobusul televiziunii) în vagonul pustiu și întu-

Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 17-36.

Genericul emisiunii MESAGER din anii 1990

necos al unei garnituri de tren, pustie și obscură și ea, ca o fantomă. Era trenul internațional Moscova-Sofia, care fusese somat să meargă pe teritoriul României cu luminile stinse, în regim de camuflare a surselor de lumină. Nimeni în acele zile nu se încumeta să circule către ori prin România. În seara de 22 decembrie, cu primele rafale de mitralieră trase în Piața Palatului din București și la Televiziune, ultima din acel an revoluție din Europa (și prima revoluție transmisă în direct) intrase în faza ei sângeroasă și confuză. Țara fusese cuprinsă de atacuri teroriste violente, mai întâi în capitală, apoi și în alte mari centre urbane. Brașovul a fost unul dintre acestea, cu 39 de oameni uciși, cei mai mulți în noaptea de 22 spre 23 decembrie. Acolo, peste munți, am venit de la Iași, unde câteva zile am trăit în clocotul de bucurie al mulțimilor entuziasmate de minunea izbăvirii de regimul ceaușist, al fricii generalizate, stârnită de iminența pornită din zvonuri a unor atacuri teroriste din aer, de pe pământ și dedesubtul lui, dar și al șocului provocat de transmisiunea la televizor a înregistrării momentului execuției, la 25 decembrie, a cuplului dictator. Pe 26 și 27 decembrie, noaptea, la Brașov se mai trăgeau focuri răzlețe. De teama lunetiștilor lumea mergea încă tupilată și cu pași grăbiți pe la răspântii de străzi, povestirile militarilor abundau în detalii despre lupte corp la corp cu teroriștii, despre ucideri, întemnițări și dispariții bizare.

La Brașov am aflat și lucruri plăcute, legate nemijlocit de ceea ce făceam noi la Chișinău. Se vorbea, de exemplu, că cineva, un inginer anume, își

construise din lighene de cupru o rețea de relee cu care capta, pe un vârf de munte, semnalul Televiziunii de la Chișinău și de acolo afla ce se întâmplă în lume, mai ales în Europa, cuprinsă într-un vârtej de mișcări anticomuniste. Nu am putut să probăm faptul. Însoțitorii ne-au rugat să nu căutăm persoana, că s-ar putea să înțeleagă greșit interesul nostru. Frica era încă mare și se ițea de pretutindeni. În schimb, dincoace de munți, peste tot în Moldova, ne-am convins că lumea nu că privea, ea sorbea Televiziunea de la Chișinău. Lighenele de cupru făceau minuni. Deși, pentru mulți, noi, cei de la Chișinău, mai eram încă „ruși", am putut să trăim împreună cu frații noștri minunea când această percepție inoculată de ocupația comunistă pe ambele maluri ale Prutului începea să se topească deja după prima frază. Culmea emoțiilor minunate ale regăsirii noastre de neam am trăit-o tot la Iași. Uitasem să vă spun că în dimineața zilei de 24 decembrie, mărinimosul și bunul nostru tutore pe întreg periplul revoluționar, Dumitru Grumăzescu, a avut ideea să ne scoată la balconul Casei Pătrate – fosta județeană de partid și sediul Consiliului FSN Iași. Tot spațiul dinspre Palatul Culturii era plin de oameni, deși abia se luminase de zi. La anunțul de la megafon că, iată, la Iași, a venit astă noapte o echipă a televiziunii de la Chișinău, a transformat piața în vulcan. Mii de cușme țurcănești au sărit în aer. Era mai mult decât un salut, era mesajul că de fapt venisem de acasă acasă, vorba poetului, la oameni cu care stabilisem demult un canal de comunicare și care abia atunci se certifica. Neapărat, glasuri multe au strigat „Unire!"

Podul de peste Nistru la Dubăsari, blocat de separatiști în noiembrie 1990

Cu acest îndemn în urechi şi în conştiinţă am trecut Prutul înapoi, la Ungheni. Era o noapte zburlită de 30 spre 31 decembrie, cu vânt puternic, umed şi rece, din faţă. Da, din faţă, pentru că la întoarcere am trecut Prutul pe jos. Pe podul de fier. Terasamentul de cale ferată îl dibuiam cu picioarele, iar sunetul de metal al paşilor noştri era luat de vânt şi dus în jos peste apa Prutului pe care n-o vedeam, dar o simţeam. Strident, paşii vesteau mişcare de fantome în întunericul vâscos. Aproape de capăt de pod, un fascicul puternic de lumină ne-a izbit în ochi. Cu spatele la proiectoarele aţintite spre noi se puteau desluşi siluete cu cocarde învelite în mantale. Erau ofiţerii trupelor KGB de grăniceri. Revenisem în URSS.

Trăiam în acea clipă sentimentul unei teleportări din întunericul României, în care aveam convingerea că se va face lumină în condiţii noi, de libertate, în lumina orbitoare a realităţii sovietice, care era, de fapt, însuşi întunericul, al cărui sfârşit încă nu se vedea.

Finele lui 1989 au găsit România îmbrăcată în doliu. Veni vremea despărţirii de morţii Revoluţiei – 1 142 în total şi 3 321 de răniţi. Trebuie să vă mai spun că în drumul de revenire de la Braşov la Iaşi, am filmat la Bacău parastasul de înmormântare al eroului Ciprian Pintea, un tânăr de abia 21 de ani, student la Academia Tehnică de Aviaţie, căzut în noaptea de 22.12.1989 la Ministerul Apărării, în Bucureşti. Întreg Bacăul veni să-şi ia rămas bun de la fragedul lui vlăstar, răpus înainte de vreme. Emoţiile răvăşitoare ale acelei zile băcăuane au fost retrăite peste Prut în seara zilei de 12 ianuarie 1990, când în emisiunea de autor a jurnalistului Andrei Dumbrăveanu am prezentat şi comentat secvenţa cu parastasul eroului la televiziunea de la Chişinău. Ecourile acelei emisiuni au fost răvăşitoare şi ele. În primul rând prin faptul că emisiunea a fost privită la Bacău de părinţii îndureraţi ai lui Ciprian, care ne-au mulţumit în lacrimi pentru gestul de pietate frăţească.

* * *

A fost prima şi unica emisiune despre România în plină revoluţie în baza materialelor filmate de echipa noastră. Încă din dimineaţa zilei de 31 decembrie, când la doar câteva ore de la trecerea Prutului m-am

prezentat în redacție, cu gândul să scriu și să montez un reportaj-compendiu pentru programul de seară, am descoperit o stranie lipsă de interes pentru asemenea gen de informație. Mare mi-a fost mirarea să descopăr și lipsa din fond a casetelor video pe care le trimiteam cu un curier de la Iași la postul românesc de grăniceri de la Prut, care, la rândul lui, le trimitea postului sovietic de grăniceri, caseta urmând să ajungă prin alt curier la studioul din Chișinău. Schema fusese convenită înainte de plecare la nivelul autorităților de la Ungheni și Chișinău. Unde nu a funcționat ea, din intenția rea a serviciilor sovietice, din indiferența unor colegi ori chiar din rea-voința altora nu am mai putut să aflu. Că a fost și una și alta m-am convins mai târziu. Părerea de rău a fost că telespectatorii noștri nu au putut să vadă reportajele despre grandioasele manifestații de susținere a Revoluției de la Iași din 24 decembrie, despre prima tentativă de organizare în România a unui protest anticeaușist în plin centrul civic al Iașiului, pregătit clandestin de un grup de temerari pentru data de 14 decembrie și suprimată de Securitate, despre întâlnirile de la Ruginoasa, unde își avea Palat de reședință Domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, alte secvențe interesante despre România văzută la lumina primelor raze de libertate, după o perioadă de aproape 50 de ani de întuneric comunist. Salvarea ne-a fost cele câteva casete cu care ne-am întors în bagaj acasă, filmate peste munți și în ultimele zile de aflare în Moldova din dreapta Prutului, inclusiv cea cu înmormântarea eroului Ciprian Pintea. Reacțiile la emisiunea din 12 ianuarie și la alte câteva secvențe inserate scurt în alte emisiuni au arătat cât de mare era totuși interesul basarabenilor în a cunoaște realitatea de dincolo la nivel de simplu trai, de concreta individualitate, de viața și obișnuințele oamenilor, de graiul și cântecele lor. Era exact interesul pe care l-am simțit față de noi și viața noastră de dincoace în toate contactele pe care le-am avut cu persoane și colectivități în satele și orașele din România. Abia mai târziu mi-am putut explica că acel interes era, de fapt, curiozitatea regăsirii bruște de frate după o prea lungă și prea nedreaptă despărțire. De o parte și de alta a Prutului românii se priveau cu necuprinsă bucurie, cercetându-se în același timp oarecum iscoditor, de parcă ar fi vrut să întrebe pe cineva care nu era de față: *„Ce naiba o fi văzut rău rusul în fratele meu de dincolo de ne-au ținut atâta amar de vreme izolați unul de altul cu un zid de fier?"*

* * *

Anul 1990 a început deci la Chișinău puternic influențat de Revoluția română. Ce se întâmplase prin împlinirea ei și cum s-a pliat schimbarea de acolo pe realitatea de dincoace de râul de hotar? Un răspuns apropiat stării de fapt a lucrurilor l-am realizat încă în momentul parcurgerii cu pașii a podului de fier de peste Prut de la Ungheni. Dibuind cu picioarele terasamentul de cale ferată în întunericul vâscos al nopții de 30 spre 31 decembrie și înaintând dinspre capătul românesc către cel sovietic al podului, m-am prins cu gândul că mersul nostru este de fapt nu înainte, ci înapoi. Asta era: noi ne întorceam acasă, iar casa noastră, invariabil, era Uniunea Sovietică, un colos încremenit în timp în comparație cu saltul de evadare din el al sateliților lui de mai ieri.

Or, la 23 decembrie intrasem într-o Românie în plină frământare, cuprinsă de frică și de teroare, și o părăseam la 30 decembrie încă înfricoșată și foarte îndurerată, dar deja liberă. Dictatorul și regimul lui căzuseră. Românii aclamau venirea democrației. Noi însă, reveneam acolo de unde porniserăm: într-o provincie românească ocupată de Uniunea Sovietică și asupra căreia Uniunea Sovietică nu avea alte planuri decât cele pe care le-a avut dintotdeauna – să o mențină în captivitate cu orice preț. Apoi, în România, ca și în întreaga Europă Centrală și de Est, comunismul căzuse – în Uniunea Sovietică el continua să domine. În România și în Europa, partidele comuniste care guvernau statele dispăruseră, în Uniunea Sovietică nici n-avea gând de așa ceva. Din contră, PCUS inventase *perestrioka* și *glasnosti*-ul pentru a se reîmprospăta și regrupa cu unicul scop: să păstreze URSS intactă și să o conducă în același fel mai departe, în secolul XXI.

Noi ne întorceam într-o Uniunea Sovietică stătută, puțintel scuturată de *perestrioka* lui Gorbaciov și, din această cauză, imprevizibilă, gata oricând să explodeze ca un butoi plin cu praf de pușcă. Scântei care să-l arunce în aer puteau să apară de oriunde în Uniunea Sovietică acelui început de deceniu. Pară de foc, nu scântei, ieșea deja din discuțiile fierbinți apărute în societatea sovietică pe două mari teme – cea a represiunilor staliniste și cea a emancipării naționale a popoarelor încarcerate cu forța în imperiului sovietic. Cel mai mare potențial inflamabil îl avea totuși problema națională. Asta datorită faptului că problema națională o includea și pe cea a represiunilor. Dacă, după ce erau dezvăluite, represiunile trezeau în

Rusia indignarea și erau condamnate public, fără însă a putea schimba ceva din trecutul lor, apoi problemele naționale apărute la periferii cereau rezolvarea tocmai din considerentul că viitorul trebuie să arate altfel decât trecutul sovietic identificat cu Rusia.

Astfel, trecutul petrecut în condițiile terorii staliniste devenea pentru republicile naționale argumentul principal în folosul schimbării. Am fost martorul acestui proces de trecere de la revendicări legate de sistemul politic, de democrație, de libertăți și drepturi fundamentale în Rusia, la revendicări naționale în republicile de la periferia URSS. Aflându-mă la Leningrad (azi Sankt Petersburg) în anii 1987-1989, am văzut cum marile și furtunoasele demonstrații apărute în capitala nordică a Rusiei în 1987 pe teme de sistem politic s-au stins treptat, în prim-plan ridicându-se, în 1988 și 1989, robustele manifestații antisistem, cu caracter național și antisovietic pronunțat, de la Tallinn, Vilnius și Riga.

La Chișinău, cu mici diferențe, procesele au mers un timp cam pe aceeași schemă. Doar că Revoluția română și căderea dramatică a comunismului în România au introdus un specific în mișcarea națională de emancipare de aici. Nomenclatura comunistă locală și-a dat seama că măsurile radicale de opunere unor manifestații populare spontane sunt periculoase. Efectele pot fi diametral opuse celor așteptate, iar sfârșitul regimului Ceaușescu a fost destul de concludent în acest sens. Ca să supraviețuiască, partidul comunist va trebui să cedeze câte ceva din pârghiile de control pe care le avea peste tot în societate. În același timp, el va trebui să manevreze în așa fel, încât procesul de transformare/*perestroika* să se desfășoare cât mai lent și, iarăși, sub controlul, unde mai direct, unde mai discret, al partidului. Din câte ne dăm seama acum, partidul comunist și centrele lui de acțiune inteligentă au căutat peste tot, și în RSS Moldovenească au găsit, modalități de infiltrare a agenturii lor în creierul mișcării de eliberare națională. În RSS Moldovenească, efectul activității acestei agenturi se va vedea la modul concret deja la sfârșit de an, în pornirea așa-numitei incursiuni găgăuze.

La începutul anului 1990 însă, principala preocupare a structurilor politice unionale a fost să oprească valul revoluțiilor anticomuniste europene la hotarele URSS. Propaganda sovietică oficială încerca să acrediteze ideea că revoluțiile întâmplate în afara hotarelor URSS nu

au motive să se producă și în interiorul lor. Stratagema grupului din jurul lui Gorbaciov a fost să răspândească ideea că revoluțiile care au condus la schimbarea de regimuri politice în Europa Centrală și de Est au fost inspirate eminamente de noua politică a PCUS și de transformările începute în URSS. Ceea ce voia să însemne că meritul aparține PCUS, ceea ce parțial era adevărat. *Perestrioka* și *glasnosti* ale lui *Gorby* au fost lozinci de frunte ale revoluțiilor de catifea din Germania de Est, Cehoslovacia, Bulgaria, Ungaria, mai puțin din Polonia și România, dar cauze din care ele au izbucnit au fost mult mai multe. Una din principalele era că socialismul ermetic de tip stalinist adus în Europa de tancurile sovietice intrase într-un proces avansat de descompunere. Cu sau fără Gorbaciov, criza lagărului socialist avea să se transforme mai devreme ori mai târziu în revoluție. Crizele de sistem ale socialismului se deosebeau de crizele de dezvoltare ale capitalismului de vis-a-vis. În ele era vorba de ocupația străină sovietică instalată în rezultatul celui de-al Doilea Război Mondial și lipsa de drepturi și libertăți individuale. Ele au izbucnit violent în 1956 în Ungaria și 1968 în Cehoslovacia. Nu s-au transformat atunci în revoluții pentru că au fost strivite de tancurile sovietice *frățești*. Către sfârșitul anilor 1980 situația s-a repetat, dar fără ca tancurile sovietice să poată interveni. Nu din umanism ori respect față de integritatea statelor naționale controlate. Pur și simplu, colosul sovietic arăta sleit de puteri. Se clătina și el sub greutatea problemelor politice, economice și naționale, care dădeau să iasă pe la toate încheieturile. Și conjunctura internațională era alta. Statele Unite, prin carismaticul său președinte Reagan, au bătut greu în Cortina de Fier ce despărțea Europa democratică de cea comunistă. La Porțile Brandenburg din Berlin, Reagan îi cerea lui Gorbaciov să dea jos Zidul. Pe urmă, diferența enormă a nivelului de trai din cele două sisteme era net în defavoarea socialismului. Presiunea din ce în ce mai puternică acumulată în aceste societăți risca să arunce în aer lagărul socialist cu tot cu nucleul lui – Uniunea Sovietică. Așa că, pentru a încerca să salveze Uniunea Sovietică, Gorbaciov a hotărât să nu intervină cu tancurile sovietice în mersul pașnic al revoluțiilor est-europene. Nu a intervenit cu ele nici în Revoluția română, mai puțin pașnică, atunci când le-a chemat Ion Iliescu în seara zilei de 22 decembrie 1989. Mai mult: Gorbaciov a retras pe parcursul anului 1990 toate trupele și tancurile lui din fostul, deja, lagăr socialist. S-a gândit probabil că ar putea să-i

Foto generic: P. Lucinschi – confidentul Moscovei
(Întâlnire V. Putin - P. Lucinschi. Chișinău, iunie, anul 2000)

prindă bine tancurile acasă, în interiorul Uniunii Sovietice, intrată și ea în proces de dărâmare: la Tbilisi, Bacu, Riga, Vilnius, Suhumi, Tighina, Moscova și în multe alte locuri și localități, unde el ori succesorii lui le-au folosit cu sânge rece în numele unor false idealuri imperiale.

Concluzia cea mai importantă a periplului nostru jurnalistic în Revoluția română din decembrie 1989, care stă în picioare și astăzi, a fost că, aflându-ne acolo, am putut fi martorii, poate chiar figuranții unui fenomen care se produce foarte rar și doar în urma unor evenimente de răscruce, de mari frânturi istorice. Este vorba de rocada aproape instantanee a sistemului de valori care definesc statele și sistemele lor în acel moment. Această rocadă de valoare politică și socială intrinsecă a avut loc în mod obiectiv la răspântia dintre anii 1989 și 1990 între România și Uniunea Sovietică. Simplu, descrierea fenomenului ar fi următoarea: noi, jurnaliștii televiziunii moldovenești de la Chișinău, am plecat la 23 decembrie 1989 din Uniunea Sovietică, o țară considerată avansată în ceea ce privește intențiile, de ea declarate, a unor vaste transformări social-politice, cu destinația România – o țară mutilată de o crâncenă dictatură comunistă. Ne-am întors la 31 decembrie 1989 din România, o țară care, deși cu mari jertfe de sânge, a doborât dictatura și a devenit peste noapte liberă, alegând calea

construcției democratice, cu destinația Uniunea Sovietică – o țară retrogradă pe fundalul României și a statelor debarasate de totalitarism, o țară nevoită să forțeze schimbarea, dar neputincioasă să o realizeze, o țară ajunsă la condiția să recunoască politica de genocid în privința popoarelor întemnițate în ea și incapabilă să ofere acestor popoare, dar și cetățenilor săi în parte, drepturi și libertăți fundamentale general acceptate. Iată cum, în câteva zile, cel dintâi a devenit cel din urmă.

* * *

În hotarele celui din urmă se afla la acea răspântie de decenii și RSS Moldovenească, o republică strict formală, cu structuri politice, administrative și economice subordonate Moscovei și fixată din strâns pe un conveier bine pus la punct de deznaționalizare și rusificare a fostei provincii românești. Conveierul, pus în mișcare încă din primele zile ale ocupației sovietice, a trecut pe parcursul anilor prin mai multe etape de ajustare a mecanismelor lui și a atins în anii 1980 culmea perfecțiunii diabolice. Eficiența lui era atât de mare, încât către sfârșitul anilor ’80, în Chișinău, aproape că dispăruseră creșele și grădinițele pentru copii, școlile cu predare în limba moldovenească, nu mai existau directori de întreprinderi băștinași, iar toți specialiștii în marile întreprinderi industriale proveneau în cea mai mare parte din cotele unionale de repartiție a forței de muncă. În Chișinău, în a doua jumătate a anilor 1980 a fost dislocat Cartierul General al Direcției Strategice Sud-Est al Armatei Roșii și începuse construcția unei mari întreprinderi de producere a computerelor, ce urma să fie dată în exploatare la începutul anilor 1990. Cartierul General număra deja mii de militari și putea fi umflat până la zeci de mii de ofițeri și personal militar adjutant, iar fabrica de computere se știa că avea nevoie de cca 70 de mii de muncitori și specialiști. Pentru ei a și fost rezervat în Chișinău terenul de construcție a unui mare cartier de case de locuit. Nu departe de Chișinău, pe malul Nistrului, la Grigoriopol, cu mare fast, fusese bătut pilonul simbolic și urma să înceapă construcția unei stații atomice de producere a energiei electrice, iar la Bălți, Cahul și Ungheni urmau să apară noi întreprinderi și filiale locale ale Complexului industrial militar sovietic. Toate aceste unități militare și economice presupuneau aducerea unor mari contingente de populație de pe întinsurile aproape pustii ale Rusiei.

În procesul de deznaționalizare, Basarabia urma cu exactitate drumul Transnistriei: cel al industrializării continue și excesive a unui spațiu deja având cea mai mare densitate a populației din Uniunea Sovietică. Statisticile arată că în perioada anilor 1970-1990, sub acoperirea programului de industrializare, în RSS Moldovenească au fost aduși din Rusia aproape un milion de oameni. La începutul anilor 1990 asfixierea lingvistică a orașelor era pe sfârșite. Urma așezarea pe conveier a satelor. Acolo se mai păstrase populație băștinașă compactă, dar și ea se simțea din ce în ce mai strâmtorată să comunice în limba română. Observația sătenilor veniți cu treburi ori în vizită la Chișinău, Bălți, Tighina, Cahul și în multe alte centre raionale era că au nimerit într-un oraș de prin centrul Rusiei. Deprinderea sovietică să vorbească la oraș, oricât de stâlcit, dar în limba rusă, le-a intrat sătenilor atât de mult în sânge, încât unii dintre ei o mai au și astăzi.

Senzația de năduf cauzată în RSS Moldovenească de teroarea limbii ruse era totală. La sfârșitul anilor 1980 ea devenise insuportabilă. Această stare explică aderența aproape totală a românilor moldoveni la revendicările mișcării de eliberare națională încă de la primele ei zvâcniri. Lupta pentru dreptul la viață al limbii moldovenești/române, a revenirii scrisului ei la grafia firească, latină, legiferarea pentru ea a unui statut oficial care să-i asigure funcționalitatea în toate sferele, i-a unit pe toți moldovenii de la sate și orașe. Unirea lor pe această platformă i-a umplut pe moldoveni de curaj și determinare. Le-a arătat că sunt o forță cu care monstruosul aparat sovietic a fost impus să se socotească. Ar fi putut să o facă din considerente tactice. Până la revenire în forță, după ce se mai așază praful stârnit de revoluțiile europene. În acest sens, dobândirea formală a dezideratelor naționale lingvistice în august 1989 încă nu însemna mare lucru, dacă PCUS și statul pe care acesta îl ținea în mâini, URSS, reușea să se salveze și să se reinventeze după colapsul comunismului în Europa. Anul 1990 se arăta deci unul de hotar în disputa dintre PCUS și mișcările naționale din republicile unionale. Discursul public justițiar al mișcărilor pătrunsese mult prea adânc în conștiințele oamenilor și le cucerise, în timp ce PCUS era în declin după căderea comunismului în Europa de Est și valul de dezvăluiri ale crimelor în dosarul terorii roșii ce i se atribuia pe merit.

Desigur, PCUS şi-ar fi dorit domolirea mişcărilor, ca prim remediu de dizolvare a lor. Acest lucru putea fi obţinut prin anumite cedări şi promisiuni manipulatoare cu efect. În RSS Moldovenească această mişcare tactică a venit în toamna anului 1989 în forma unei promisiuni că următoarele alegeri în Sovietul Suprem (parlament) se vor face pe criterii democratice, pluraliste. Era incredibil: în RSS Moldovenească se anunţau primele alegeri democratice, iar cuvântul *pluralism* era cel mai la modă. Un proiect de lege vehiculat în public timp de câteva săptămâni presupunea alegeri uninominale în 120 de circumscripţii. În condiţiile anului de mare fierbere naţională, 1989, alegerile pe circumscripţii mari ar fi adus în legislativ o majoritate absolută, formată din personalităţile cele mai proeminente ale mişcării naţionale şi democratice ale vremii. Alegerile în Sovietul Suprem al URSS din toamna anului 1989, în care din partea RSS Moldoveneşti au fost alese anume aceste personalităţi, au arătat că un scrutin pentru legislativul republican ar fi fost, cu siguranţă, o reeditare fericită a Sfatului Ţării anilor 1917-1918, cu toate consecinţele decurse din această calitate.

Nu a fost să se întâmple tocmai aşa. Cineva de la partidul comunist şi-a dat seama cum se formează la moment roza vânturilor istorice şi a hotărât să schimbe, cât se mai putea încă, direcţia de batere a lor. Mai întâi, alegerile pentru legislativul republican au fost decalate cu trei luni şi fixate pentru începutul de an 1990. Apoi, la 23 noiembrie 1989, a apărut o lege în care circumscripţiile au fost micşorate drastic, iar numărul lor mărit exponenţial – până la 380. Mişcarea democratică a fost prinsă pe picior greşit, acceptând sistemul, pentru că această vicleană invenţie *aparatcică* permitea diluarea cel puţin de patru ori a elementului naţional cu şanse de accedere în forul legislativ şi creşterea şanselor de promovare în parlament a nomenclaturii de partid şi sovietice, dar şi a partidei interfrontiste antinaţionale din zonele proaspăt industrializate. Întâmplător sau nu, dar între aceste evenimente, la Chişinău este adus din Tadjikistan, unde făcea munca namestnicului Moscovei în organizaţia de partid a acestei republici asiatice, Petru Lucinschi, unul dintre cei mai aprigi luptători împotriva naţionalismului românesc în anii 1960-1970 în RSS Moldovenească. La 16 noiembrie 1989, Lucinschi devine prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al RSS Moldoveneşti. Aducerea lui Lucinschi s-a făcut la cererea insistentă a unor lideri naivi ai Mişcării naţionale şi a fost una

dintre cele mai mari greșeli, între altele zeci, comise de ea. Moscova a dat cu mare satisfacție curs cererii mișcării moldovenești de *relocare* în republică a lui Lucinschi, aparent cedându-i milostiv în fața unui demers, în fapt, însă, expediindu-i călăul care o va executa cu sânge rece. Și nu numai: Lucinschi va munci din greu la scoaterea reprezentanților mișcării din arcul puterii politice, va crea viclean toate condițiile pentru resuscitarea și legalizarea partidului comunist, interzis la 23 august 1991, și pentru revenirea la putere în Republica Moldova, deja independentă, a nomenclaturii comuniste sovietice care, prin descendenți, se află acolo și astăzi. Dar asta se va întâmpla mai târziu. În perioada care a mai rămas până la alegerile din februarie și martie 1990, Lucinschi trebuia să-și demonstreze toată iscusința lui de *aparatcik*. Sarcina pe care o avea în funcția de prim-secretar al CC al PCM era să diminueze impactul Revoluției române în teritoriul încredințat lui și să organizeze lucrurile în RSS Moldovenească în așa fel ca în viitorul Soviet Suprem (parlament) al republicii, oamenii pe care ar putea să conteze partidul să nu scadă prea mult. Într-un fel i-a reușit, pentru că, datorită sistemului de 380 de circumscripții, în parlamentul '90 au intrat doar 130 de reprezentanți direcți ai Mișcării, ceilalți constituind ori oponenți fervenți ai restructurării, ori masa maleabilă din care s-a plămădit un bloc agrarian – măciuca cu care s-a dat în cap mișcării de eliberare națională, s-au dat primele și cele mai mari lovituri de corupție și din care s-a constituit un partid al revanșei neocomuniste.

* * *

Aceste „realizări" de etapă ale noului prim-secretar se datorează parțial și instituțiilor de presă controlate de partidul comunist, iar dintre acestea, în primul rând, televiziunii și radioului de partid. Așa-numita campanie electorală, desfășurată fără reguli, cu presiuni mari din partea aparatului de partid, a fost ultima picătură care a umplut paharul răbdării. Jurnaliștii de la Comitetul de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al Sovietului Miniștrilor al RSS Moldovenești (denumirea completă a instituției) se sufocau în strânsoarea birocrației de partid din interiorul instituției și din afara ei. Jurnaliștilor li se cerea să blameze revendicările mișcării de democratizare și să ajute partidul comunist la blocarea inițiativelor ei. În lunile din iarnă-primăvară s-a

acumulat o masă critică de rezistență împotriva presiunilor politice și a cenzurii instituționalizate. Imediat după alegerile din februarie-martie, în Redacția de Informații TV a izbucnit o grevă japoneză. Jurnaliștii au declarat vot de blam redactorului-șef și au cerut înlocuirea lui. Conducerea Comitetului de Stat, adeptă a poziției CC al PCM și a stilului de lucru al prim-secretarului Lucinschi, a încercat să numească o persoană din afara redacției, fidelă lor. Jurnaliștii au respins categoric tentativele de numire în fruntea redacției a unui acolit al nomenclaturii de partid. După negocieri îndelungi, redacția a acceptat compromisul numirii jurnalistului Efim Josanu în funcția de redactor-șef. Compromisul a fost și din partea colegului nostru, dedicat trup și suflet știrilor sportive și voit distant de cele social-politice și economice, predominante în viață și în emisiuni, care, precum ne mărturisea, îl plictiseau.

Între timp a venit și izbăvirea de jugul partidului comunist. Una din primele legi adoptate de noul Soviet Suprem al republicii a fost redenumirea Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune în Radioteleviziunea Națională. Deși nedefinit în detalii, instituției i se dădea un statut de serviciu public, căruia i se cerea reflectarea evenimentelor, respectând pluralismul de opinie și echidistanța. Faptul a ajutat foarte mult în reconstruirea de mai departe a structurilor televiziunii în general și ale redacției Actualități TV în special. A urmat o regândire a blocului de știri. Norocul a fost să-l avem adept și sprijin în toate schimbările structurale, de politică editorială și tehnice, pe regretatul Constantin Pârțac, directorul general de atunci al televiziunii. Oponentul lui și reprezentantul partidei Lucinschi era Adrian Usatâi, care, după plecarea lui Stepan Ivanovici Lozan, devenise președinte al instituției. Pârțac era „omul nostru" în conducerea „de vârf". Acolo a promovat atât noua denumire a emisiunii, propusă de noi – programul informativ „Mesager" –, cât și noua componență a conducerii redacției: E. Josanu, V. Saharneanu, P. Bogatu și V. Scobioală. Sub egida lui Constantin Pârțac, Televiziunea Națională s-a bucurat de cea mai mare apreciere și de cea mai înaltă cotă de credibilitate din istoria acestei instituții. Principiile lui Constantin Pârțac vizau respectarea pluralismului politic, se bazau pe corectitudine și profesionalism, pe conceptul că misiunea instituției este să apere interesul public și să informeze corect și imparțial despre actul guvernării.

Cu siguranță, că tot ce a făcut, a scris și a promovat Constantin Pârțac constituie un patrimoniu inestimabil al breslei jurnalistice din Republica Moldova și nu numai, un exemplu de viață trăită corect și cu demnitate. Cu el, redacția noastră a trecut proba de foc și de profesionalism în reflectarea celor mai importante și vibrante evenimente ale perioadei: legiferarea Tricolorului la 27 aprilie, Podul de Flori de la 6 mai, alegerile prezidențiale în România din 20 mai, acțiunile subversive ale partidei separatiste de peste Nistru și din sudul republicii. Către data lansării nemijlocite a emisiunii „Mesager", redacția a venit bine rodată în evenimentele din vara-toamna anului 1989 și iarnă-primăvară-vară ale anului 1990.

Prima ediție a noului format de știri a fost pusă pe post la 1 iulie 1990, având vestimentația video și audio elaborate grafic în studiourile TVR de la București. Obiectivul nostru era să cuprindem în cele 30 de minute (în fapt durata ajungea deseori până la 60 de minute și mai mult), rezervate emisiunii, toate evenimentele relevante întâmplate în 24 de ore. Se cerea introducerea unui regim de lucru non-stop: 24/24 - 7/7. Redacția a fost împărțită în două mari echipe, lucrând în ture. Turele active, responsabile de emisiunea „Mesager" (română/rusă), țineau o săptămână, adică 7 zile. În afara lor, redactorii aveau de pregătit și alte emisiuni, nu mai puțin populare și importante: „Informații, comentarii, muzică"/„Nota bene", „Teleexpres", „Mapamond", „Telematinal".

Am savurat din plin libertatea creației jurnalistice câștigată în anul 1990. Întreaga redacție trăia și lucra într-o însuflețire de neuitat. Apariția camerelor video și posibilitatea de scurtare la maxim a procesului de montare a materialelor ne-a apropiat foarte mult de ceea ce azi se numește conectare instantanee la eveniment. Operativitatea informării publicului a crescut substanțial. Pe de altă parte, se făceau simțite tentativele de blocare a activității redacției venite dinspre subdiviziunile de aprovizionare tehnică și tehnologică, supuse președintelui instituției. Dispozițiile coborâte de acolo prevedeau distribuirea doar a câte cinci litri de combustibil în zi pentru o mașină. Punctul de aprovizionare a lor era la 7 km distanță de televiziune. Uneori, echipele de filmare rămâneau blocate în trafic din această cauză, ori nu reușeau să ajungă la eveniment. Au fost multe cazuri când redacția rămânea fără cota solicitată de operatori. Alteori cota era satisfăcută, dar operatorii

se prezentau în redacție fără casete sau acumulatori la camere. Redacția avea nevoie de altfel de aprovizionare și soluția a fost găsită. De comun acord cu directorul televiziunii, mijloacele căpătate din primele reclame comerciale au fost îndreptate la procurarea rezervelor proprii de benzină, a camerelor de luat vederi, a casetelor, a acumulatorilor și a altor dispozitive fără de care televiziunea nu poate să existe. În asemenea condiții, și pentru a spori operabilitatea echipelor, șoferii și operatorii au fost arondați informal redacției, deși formal făceau parte din alte subdiviziuni.

Această formă de organizare a lucrului redacțional s-a arătat extrem de eficientă în oglindirea unor evenimente de natură extremală care au avut loc la Nistru și Dubăsari, dar și în sudul republicii, în regiunea găgăuză. Mișcările separatiste se întețiseră în a doua jumătate de an. Moscova făcea presiuni, antrenând în lucrul ei diversionist și componenta militară. Urmărea să determine năstrușnica republică să semneze un acord de reconstituire a Uniunii Sovietice. Harta diversiunilor s-a extins dramatic. Echipele de filmare revenite de la un eveniment erau imediat îndreptate cu un alt jurnalist către altul. Astfel s-au putut face reportajele cu blocarea de către separatiști a podului peste Nistru de la Dubăsari și a provocărilor cu folosirea armelor de foc și uciderea acolo a unor oameni nevinovați, din 1 și 2 noiembrie 1990, dar și a seriei de materiale despre așa-numitul Marș spre Găgăuzia al voluntarilor moldoveni din 25-30 octombrie 1990. Echipele „Mesager”-ului s-au aflat zi și noapte în miezul acestor evenimente și au prezentat în mod operativ și exhaustiv desfășurarea pe etape a conflictelor și punctele culminante ale lor. De multe ori era cu risc pentru viața membrilor acestor echipe, așa cum a fost chiar în ziua de 30 octombrie 1990. În acea zi am însoțit, filmând până la intrarea în Comrat, coloana de blindate a Ministerului de Interne unional de la Moscova, trimisă adică întru salvarea găgăuzilor de sălbăticia moldovenilor. La întoarcere ne-am pomenit pe neașteptate în cleștele a două basculante de mare tonaj, apărute amenințător din plantațiile de vie. Era o ambuscadă, iar manevrele lor pe șoseaua pustie nu lăsa loc de dubii – cei de la volanul lor, inși îmbrăcați în uniforme militare de camuflaj, urmăreau blocarea, apoi strivirea noastră între fiarele celor doi monștri pe roți. Reacția curajoasă și profesionistă a șoferului bătrânei „Volga” ne-a scos de sub lovitură exact în momentul când ea urma să se producă. Situațiile acestea

rămân de obicei după cadru. Ele fac parte din marja de risc profesional, deși în acea perioadă tensionată marja riscului depășea înzecit marja de securitate a jurnalistului revenită obligațiilor statului.

De fapt, obligațiile de siguranță și securitate din partea statului lipseau cu desăvârșire, iar jurnaliștii plecau în misiuni periculoase pentru viață pe risc propriu. Mai mult, lucrul lor era rău famat de către cei puși în fruntea instituției ca să le apere interesele și viețile în forurile statului. Mă refer aici în primul rând la conducătorul de atunci al Radioteleviziunii Naționale, A. Usatâi, care a încercat în repetate rânduri să supună Redacția, să intervină în politică ei editorială, să o subjuge interesului cercurilor politice proimperiale pe care le servea. Această neputință care îl umilea în fața patronilor lui ideologici, Usatâi o răzbuna prin promovarea unor himere propagandistice sovietice în emisiunile pregătite de alte redacții. O făcea din abundență și cu mult tupeu. Nu întâmplător, Marea Adunare Națională convocată la 16 decembrie 1990 în centrul civic al Chișinăului – un ultim acord politic de mare amploare al anului – constată într-o hotărâre specială că „Radioteleviziunea Națională a Republicii Moldova, în pofida deciziilor Parlamentului Moldovei, continuă să fie un instrument în mâinile structurilor de ocupație, promovând de cele mai multe ori principiile ideologiei comuniste falimentare”, cerând destituirea directorului ei general.

(Va urma)

Ioan-Aurel POP

Istoria și semnificația numelor de *român/valah și România/Valahia*

I.-A.P. – președintele Academiei Române, profesor și rector al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. Autor și coautor a peste 80 de cărți, tratate și manuale și a peste 700 de studii și articole, mai recente fiind *Istoria României moderne* (2019); *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate* (2019); *Istoria ilustrată a românilor pentru tineri* (2018); *Istoria, adevărul și miturile* (2018). Doctor honoris causa al 10 universități din țară și de peste hotare. Membru al unor academii și societăți savante străine, între care Academia Europeană de Știință și Artă de la Salzburg (Austria), Academia Națională Virgiliană din Mantova (Italia), Ateneo Veneto din Veneția (Italia), Academia Europeană de Științe, Arte și Litere din Paris (Franța) ș.a.

Introducere

Numele popoarelor și ale statelor au o semnificație aparte, poartă în ele o întreagă istorie, vin din trecut și privesc spre viitor. Despre trecutul poporului român și al României se scriu adesea lucruri de mare profunzime, dar și texte grav distorsionate, justificabile, până la un punct, de marasmul comunist, de impunerea în acei ani a unei viziuni artificiale, controlate de puterea totalitară. Se remarcă aici clișeele (erorile) propagandistice prin care românii erau declarați eterni, vechi de mii de ani, glorioși și imaculați etc., clișee care au determinat reacții vehemente, multe disproporționate. Unele dintre neadevărurile ivite recent se altoiesc și pe faima proastă a unei mici părți a diasporei noastre rătăcitoare și, adesea, prea prezente și gălăgioase. Astăzi dezorientarea este sau pare să fie mai mare ca oricând. Uneori se afirmă, prin varii mijloace, că românii nu au practic istorie, că sunt recent formați, că au avut dinastie cumană, că sunt romi sau, dim-

În acest număr de revistă, la tradiționala rubrică Recurs la patrimoniu, prezentăm discursul de recepție rostit de domnul Academician Ioan-Aurel Pop în Aula Academiei Române pe data de 29 mai 2013. Publicăm, de asemenea, și cuvântul de răspuns al Academicianului Dan Berindei, vicepreședinte al Academiei Române.

potrivă, că sunt pelasgi ori daci curați, creștini de dinainte de Hristos, vorbitori de latină înainte de romani etc. Alții, istorici de meserie, susțin că suntem un popor relativ nou, născut din valahi (vlahi), că avem un stat abia din secolul al XIX-lea și monarhie abia de prin 1866, că nu dispunem, prin urmare, de experiență istorică și nici de spirit și exercițiu de tip democratic. Oscilațiile acestea, între a fi „cei mai glorioși din lume" și a fi „omuleți patibulari", „turmă", pătrunși de o „puturoșenie abisală", sunt deconcertante pentru martorii străini onești și dornici de adevăr; pentru mulți dintre români, ele sunt sursă de neîncredere și de dezamăgire ori chiar, asociate cu alte dificultăți, motiv de negare a propriei identități. Defăimarea pare uneori de-a dreptul sistematică, dusă cu intenția de a o cultiva și perpetua pe fondul unei confuzii voite, întreținute de către anumiți „formatori de opinie" care pun pe același plan cercetarea istorică autentică și eseul, mărturiile extrase din izvoare și panseurile fanteziste, adevărurile despre trecut și imaginația exacerbată de felurite frustrări individuale. Această confuzie

Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române

dintre rezultatele cercetărilor de specialitate și produsele impresiilor personale „naște monștri".

Necunoașterea și nesiguranța, erorile și legendele persistă și în legătură cu numele pe care le poartă românii și țara (țările) lor. Pentru majoritatea românilor și mai ales pentru specialiști, chestiunea este pe deplin lămurită, iar reluarea sa poate să pară de prisos. Se va vedea că nu este, din păcate, așa și că, prin urmare, anumite precizări devin necesare. Numele unui popor și numele unui stat sunt uneori aproape la fel de importante ca și existența propriu-zisă a poporului respectiv și a statului în cauză. Este de remarcat cazul recent al unui stat din sud-estul Europei („Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei") care încă nu se poate numi oficial cum dorește el însuși (poporul său) și cum a decis propriul parlament (Macedonia)[1]. În aceeași categorie se înscrie și decizia de adoptare a numelui general de „rom" pentru un popor fără stat propriu, dar răspândit în multe țări europene. Numele de acest fel ajung să facă parte din identitatea etnică, națională și statală și, de cele mai multe ori, tacit sau manifest, modelează destinul purtătorilor lor[2].

Nici românii și România nu au făcut excepție de la aceasta, în sensul că numele a modelat destinul acestor realități, le-a trasat o anumită traiectorie istorică. Chestiunea numelui românilor a fost reluată în ultimii ani, deopotrivă de către specialiști și amatori, din mai multe puncte de vedere, între care și cel al asemănării dintre etnonimele de „român" și „rom". Evoluțiile referitoare la etnicitate sunt astăzi deosebit de complexe, cu precădere dacă sunt analizate din perspectiva dublă a destrămării unor state multinaționale, pe de o parte și a construcției identității europene, pe de altă parte[3]. Pentru români, mai ales pentru intelectualii români, lucrurile sunt cunoscute și pot să pară redundante, dar pentru străini, inclusiv pentru unii specialiști străini, multe aspecte sunt neclare și port necesita precizări.

1. Dualitatea numelor de valah și român în context istoric general

România există, între granițele sale actuale și din punct de vedere al dreptului internațional, de la 1946-1947, când Conferința de Pace de la Paris a consfințit situația postbelică[4]. Însă România contempora-

nă – denumită atunci și „România Mare” – s-a format în anul 1918, când Vechiului Regat i s-au alăturat Basarabia (la 27 martie/ 9 aprilie), Bucovina (la 15/ 28 noiembrie), Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (la 18 noiembrie/ 1 decembrie). Această Românie de după Primul Război Mondial a fost recunoscută pe plan internațional în anii 1919-1920, prin cealaltă Conferință de Pace de la Paris. România, ca nucleu al statului modern, s-a constituit însă în intervalul 1859-1866, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și la începutul domniei principelui Carol de Hohenzollern. Numele de România (în forma specifică, cu vocalele „o” și „â”) s-a folosit pentru prima oară în mod oficial (în documente de stat) cam tot atunci (1862-1866), pentru teritoriul rezultat din unirea Țării Românești (Oltenia și Muntenia, fără Dobrogea) și Moldovei (partea central-apuseană – cu zona de la nordul Gurilor Dunării – fără Bucovina și fără cea mai mare parte din Basarabia). Constituția de la 1866 a consacrat statornic numele de România, pe care cucerirea, proclamarea și recunoașterea independenței absolute (însoțite de alăturarea Dobrogei la statul român), ca și instaurarea regatului (evenimente petrecute între anii 1877 și 1881), l-au impus definitiv. În mediile străine însă, pentru încă o vreme, s-a mai apelat la numele de Valahia și la acela de valahi, cu variantele lor din diferitele limbi. De altminteri, foarte mulți oameni au uitat, iar alții nu au știut niciodată că, până târziu, în secolul al XIX-lea, ceea ce românii numeau generic „Țara Românească” era pentru orice străin „Valahia” (cu diferite variante de scriere și pronunțare).

Datorită acestei constituiri târzii a statului român modern și a impunerii denumirii oficiale de România abia în a doua parte a secolului al XIX-lea, mulți autori străini au rămas derutați în legătură cu dualitatea numelui de Valahia-România și de valah-român. Mirarea s-a datorat în mare parte evoluției specifice și ignoranței – cine se interesa atunci de soarta istorică a unui mărunt popor „de la Porțile Orientului”, când erau atâtea probleme spectaculoase, legate de țări importante, precum Germania, de Franța sau de Italia? –, dar și unor știri mediate și viciate, sosite prin intermediari interesați ori nepricepuți.

S-a spus și s-a scris adesea că numele de România a fost „inventat” sau folosit pentru prima oară de către un autor grec, Dimitrie Philippide, pe la 1816, când el publica la Leipzig lucrările *Istoria României* și *Geo-*

grafia României, referindu-se în linii mari la spațiul vechii Dacii traiane[5]. Unii au crezut sincer și mai cred că toponimul de România a apărut realmente *ex nihilo* la începutul secolului al XIX-lea, din rațiuni politice artificiale și în spirit naționalist modern. În legătură cu această convingere se află și o alta, curentă și acum în anumite zone ale spiritualității europene: valahii au fost o populație difuză, disparată și neprecizată în Evul Mediu, cu mai multe ramuri și componente; dintre anumiți valahi, s-ar fi format în epoca modernă, odată cu națiunile de tip modern, românii. Cu alte cuvinte, valahii și românii ar fi două popoare (etnii) predominant romanice, aflate în succesiune: întâi ar fi fost vlahii și apoi românii. Impunerea unor asemenea idei tendențioase, cu substrat politic, legate de diferențele dintre vlahi/valahi și volohi sau dintre moldoveni și români, fără nicio bază științifică, s-a făcut, în mare măsură, datorită propagandei rusești și apoi sovietice, însușite și perpetuate până astăzi în anumite cercuri.

Românii de rând nu și-au pus niciodată, în trecut, problema dualității vlah – român sau a altor nume, fiindcă nu au cunoscut decât relativ recent existența etnonimului vlah ori a numelui de Valahia. Iar pentru elitele românești lucrurile erau clare de mult timp, din moment ce istoricul și omul politic Miron Costin putea încă în secolul al XVII-lea: „Și acestea – nu toate denumirile, <ci> numai unele dintre ele – le-am însemnat, pentru înțelegerea mai ușoară a denumirilor neamului și altor țări, Moldovei și Țării Munteneşti și românilor din Ardeal. Așa și pentru neamul acesta, de care scriem, din țările acestea, numele său drept și mai vechi este *român*, adecă râmlean, de la Roma. Acest nume <vine> de la descălecatul lor de la Traian, și cât au trăit <românii>, până la pustiirea lor de pe aceste locuri <deschise> și cât au trăit în munți, în Maramureș și pe Olt, tot acest nume l-au ținut și îl țin până astăzi, și încă mai bine muntenii decât moldovenii, că ei și acum zic Țara Rumânească, ca și *românii* cei din Ardeal. Iar străinii și țările dimprejur le-au pus acest nume de *vlah*, de la *vloh*, cum s-a mai pomenit, <iar> aceste nume de *valeos*, *valascos*, *olah*, *voloșin* tot de străini sunt puse, de la Italia, căreia îi zic *Vloh*. Apoi, mai târziu, turcii, de la numele domnului care a închinat țara întâi la turci, ne zic *bogdani*[6], <iar> muntenilor *caravlah*, grecii ne zic *bogdanovlah*, muntenilor – *vlahos*. Iar acest nume, *moldovan*, este de la apa Moldovei, după al doilea descălecat al acestei țări, de la Dragoș Vodă[7]. Și muntenilor, ori cei de pe

munte – *munteni*, ori cei de pe Olt – *olteni*, că leșii[8] așa le zic *molteani*. Deși și prin istorii, și în graiul străinilor, și între ei înșiși, cu vremurile, cu veacurile, cu înnoirile, <românii> au și dobândesc și alte nume, doar acela care este numele vechi stă întemeiat și înrădăcinat, <adică> *rumân*, cum vedem. Că, măcar că ne chemăm acum moldoveni, dar nu întrebăm: „știi moldovenește?", ci „știi rumânește?", adică râmlenește; puțin nu este ca *știs romanițe*, pe limba latină. Stă, dar, numele cel vechi ca un temei neclătinat, deși adaugă ori vremile îndelungate, ori străinii adaugă și alte nume, însă cel ce-i rădăcină nu se mută. Și așa este și acestor țări, și țării noastre, Moldovei, și Țării Muntenești: numele cel drept din moși-strămoși este *român*, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: *Țara Rumânească*"[9]. Astfel, Miron Costin lămurește în chip destul de clar existența numelor generale de români și vlahi, a altor denumiri regionale și locale (bogdani, moldoveni, munteni, olteni), precum și a numelui de Țara Românească. Cum se vede, învățatul boier moldovean folosește alternativ numele de *rumân* și *român*, ele reprezentând pentru el exact același lucru. El știe că românii au multe denumiri locale, regionale, după provinciile și „țările" în care locuiesc, dar și o denumire etnică generală, cu o formă principală internă (*rumân* ori *român*) și una externă (*vlah*).

În același sens au scris apoi Dimitrie Cantemir și savanții curentului cultural iluminist numit Școala Ardeleană. Firește, în paralel, au apărut și alte explicații, multe fanteziste sau răuvoitoare, în legătură cu denumirile etnice legate de români, fapt perfect normal și întâlnit și în istoria altor popoare. Demolarea teoriei diferenței dintre valahi și români s-a făcut, în chip științific modern în istoriografia română, în secolul al XIX-lea și a continuat cu o foarte serioasă teoretizare în secolul trecut, prin lucrările lui Nicolae Iorga[10], Gheorghe Brătianu[11], Șerban Papacostea[12], Adolf Armbruster[13], Vasile Arvinte[14], Eugen Stănescu[15], Ștefan Ștefănescu[16], Stelian Brezeanu[17] și ale altora[18]. Cu alte cuvinte, s-a demonstrat, pe temeiul izvoarelor, că românii, încă din Evul Mediu, au avut, în general, două nume, unul dat lor de străini (rezultat al alterității, al contactului cu „celălalt", cu vecinul[19]), dar nefolosit și (cel mai adesea) necunoscut de ei, și altul dat lor de ei înșiși, acesta fiind numele de sine (rezultat al conștiinței de sine). Primul nume este cel de *vlah*, cu toate variantele sale (*valah*, *valach*, *voloh*, *blac*, *oláh*, *vlas*, *ilac*,

ulah etc.), iar al doilea este cel de *rumân/ român*, şi el cu anumite variante, mai puţine decât precedentul. Nu există niciun izvor care să arate că românii şi-ar fi spus dintru început lor înşişi valahi sau într-un fel cumva asemănător, termenul respectiv intrând în limba română curentă foarte târziu, de regulă ca neologism. Chiar şi românii rămaşi izolaţi la sud de Dunăre, în regiuni complet mixte sau sub forma unor insule de latinitate în „marea" slavă, greacă ori albaneză, şi-au spus tot români (cu variante) până recent şi îşi mai spun şi astăzi. Abia puţini dintre ei, influenţaţi de felul cum îi numeau slavii, grecii sau albanezii, au început să cunoască etnonimul de vlah şi să-l folosească în legătură cu ei înşişi.

Natural, unii istorici mai puţin familiarizaţi cu istoria medievală şi modernă timpurie a românilor şi mai ales cu sursele acesteia (greu de accesat, din moment ce sunt scrise în atâtea limbi: slavonă, latină, greacă, maghiară, limbi orientale, limbi slave etc.) pot părea şi chiar sunt surprinşi de această dualitate de nume. Situaţia nu este însă deloc ieşită din comun, dimpotrivă, ea se întâlneşte la multe popoare: ungurii se denumesc pe sine *magyarok* şi nu unguri, cum le spun străinii; grecii sunt pentru ei înşişi *eleni*, polonezii sunt numiţi de către alţii şi *leahi*, *leşi* sau *lengyelek*, germanii sunt şi *niemtzi*, *Allemands*, *tedeschi*, *németek* etc., dar ei se numesc pe sine *Deutschen*. La fel este cu albanezii, finlandezii, irlandezii, olandezii şi cu mulţi alţii. Un sârb este (era) pentru un maghiar *rác*, un slovac este (era) *tót*, un italian – *olasz*, un român – *oláh*[20] etc. Paralelismul dintre români şi maghiari este cel mai grăitor, întrucât ambele popoare erau denumite distinct de străini şi purtau, prin urmare, duble nume încă de la începuturile lor ca popoare deplin constituite în Europa Central-Sud-Estică, adică din secolul al IX-lea încoace[21].

2. Rumân şi român; conştiinţa romanităţii românilor în Evul Mediu

În privinţa românilor, mărturiile vechi, încă din secolele XIII-XIV, arată clar această dualitate. Autorii străini indică fără putinţă de tăgadă că, deşi exista în mediile externe europene şi chiar extra-europene numele de vlah, românii se numeau pe sine, cel mai adesea, *rumâni*, termen derivat din latinescul *Romanus*, în amintirea Romei, a cărei denumire au conservat-o peste secole. Forma *rumân* este veche, moştenită din

limba latină după specificul limbii române, în care vocala „o" neaccentuată, situată adesea în latină între două consoane, se transformă în românește, în anumite împrejurări, în „u". Astfel „nomen" devine „nume", „dolor" – „durere", „sonare" – „sunare", „rogationem" – „rugăciune", „rogus" – „rug", „bonus" – „bun" ș.a.m.d. Prin urmare, era firesc ca „Romanus" să dea în românește „rumân". S-a mai susținut că, târziu și treptat, sub influența umanismului, iluminismului (Școala Ardeleană) și naționalismului modern, s-a impus tot mai mult forma de „român", atestată pentru prima oară în secolul al XVI-lea. De fapt, anumite studii au arătat că și forma „român" este veche, deși mai puțin răspândită inițial în raport cu forma „rumân", din moment ce în anumite regiuni românești (de exemplu, zone largi din centrul Moldovei) varianta „rumân" nu există și nici nu a existat vreodată. Pe de altă parte, chiar sub aspect lingvistic, vocala „o" neaccentuată din limba latină nu se transformă invariabil în românește în „u", ca în exemplele: „coceam", „acopeream", „colindam", „înotam", „scoteam", „șchiopătam", „torceam", „portar" etc. Prin urmare, se poate susține că cele două forme – cea de „rumân" și cea de „român" – sunt la fel de vechi, moștenite prin evoluția firească a limbii române din latina populară[22]. Totuși, pare să fi fost mai răspândită în limba română, în vremurile vechi, forma de „rumân", abandonată treptat (în limba literară) în epoca modernă, sub influența curentului latinist și a ideologiei naționale.

Este de reținut faptul că, așa cum au arătat cu decenii în urmă Șerban Papacostea și Adolf Armbruster, unii dintre români au avut inclusiv în Evul Mediu conștiința romanității lor, adică acea convingere că ei veneau de la Roma, că se trăgeau din romanii, militari, coloniști și chiar tâlhari, ajunși la Dunăre și la Carpați, în Moesia și Dacia, odată cu stăpânirea impusă de unii împărați din primul secol al erei creștine, apoi de Traianus și perpetuată de urmașii lui[23]. În același fel, unii polonezi (elita nobiliară, șleahta) știau, tot atunci, că se trag din sarmați (dar alții știau că provin din slavi), anumiți unguri că se trag din huni, unii francezi că s-au născut din troienii lui Paris etc. Orice comunitate umană, de oriunde și de oricând, s-a interesat și se interesează de origini, caută și găsește răspunsuri în acest sens, unele reale, altele imaginare, cele mai multe fiind îmbinări între real și imaginar. Nici la români nu a fost altminteri, în sensul că unii dintre ei s-au întrebat de unde provin și au găsit (între altele) și răspunsul, simplist și exagerat, că toți strămoșii lor au venit „de la Roma".

Această idee poate fi urmărită de la împăratul (ţarul) Ioniţă cel Frumos (Caloian), al bulgarilor şi românilor, în corespondenţa sa cu papa Inocenţiu al III-lea, din jurul anului 1200[24] şi până spre jumătatea secolului al XVI-lea, când călugării ortodocşi de la Mănăstirea Dealu, de lângă Târgovişte, îi relatau padovanului Francesco della Valle şi însoţitorilor săi, istoria „aşezării locuitorilor în această ţară"[25], de către împăratul Traian, din ai cărui vechi colonişti se trag românii, care „păstrează numele de romani", „obiceiurile" şi „limba romanilor"[26]. Menţinerea numelui de rumân/ român, derivat din latinescul *Romanus*, pentru a denumi din interior singurul popor romanic din sud-estul Europei, este tulburătoare şi a fost prilej de numeroase comentarii de-a lungul timpului. Se pot găsi multiple explicaţii ale acestui fapt, între care se află în mod cert această izolare a romanicilor, proto-românilor şi apoi românilor în mijlocul unor populaţii şi popoare diferite, neromanice (slave, turanice, fino-ugrice). În tot acest timp, popoarele romanice occidentale erau mai multe şi vecine între ele, ceea ce a dus şi la nevoia de a se diferenţia, de a se distinge între ele sau de a fi distinse de către alţii[27].

3. Atestări ale etnonimului român/rumân (secolele XII-XVI)

Termenul de vlah are o origine destul de obscură, dar majoritatea specialiştilor sunt de acord că el provine de la numele dat de vechii germani unui trib celtic romanizat – *Volcae*. Acest nume a fost apoi preluat de slavi, bizantini, neolatini, unguri etc. şi a pătruns în limbile de cultură ale Evului Mediu (greaca, latina, slavona) şi ulterior în limbile vernaculare, cu sensul de comunitate latinofonă, vorbitoare de limbă neolatină[28]. Deoarece românii erau singurii vorbitori numeroşi de limbă neolatină în Evul Mediu în zona central-sud-est europeană[29], termenul de vlah (cu variantele sale) a ajuns de la finele mileniului I să-i denomineze, în general, pe români. Cu alte cuvinte, dată fiind inexistenţa unui alt grup neolatin important la Dunărea de Jos (deopotrivă la nord şi la sud de fluviu) şi la Carpaţi, slavii, ungurii, grecii şi celelalte popoare au ajuns să se refere la români (priviţi drept romanici) ca fiind vlahi[30]. Faptul, cum spuneam, nu este neobişnuit, dar este tulburător, fiindcă cele două etnonime – *român* şi *vlah* – înseamnă, în esenţă, aproa-

pe același lucru, adică moștenitor al latinității, al romanității. Dacă se pornește de la diferența dintre *populus romanus* și *lingua latina* (adică dintre denumirea poporului roman și a limbii sale), atunci se poate și nuanța: în timp ce termenul de român trimite în primul rând la originea etnică romană, la descendența din romani, termenul de vlah se referă prioritar la limba latină, la uzul acesteia. Altfel spus, vlah înseamnă la origine latinofon (vorbitor de limbă latină, de limbă provenită din vechea Italie), iar român înseamnă „de la Roma", legat de statul roman și de romani. În ambele cazuri, cum se vede, numitorul comun este Roma și perpetuarea amintirii sale, prin origine sau (și) prin limbă.

Firește, termenul de român/ român este mult mai puțin atestat în sursele vechi, fapt perfect natural: străinii nu aveau nevoie să-l folosească, din moment ce ei aveau altul pentru a denumi poporul respectiv, pe de o parte, iar elita românilor, având ca limbă de cultură slavona, utiliza și ea în scris termeni adecvați acestei limbi, derivați tot din vlah-valah, pe de altă parte. Când s-a trecut însă la uzul mai extins al limbii române, din secolul al XVI-lea începând, în textele românești apare doar termenul cu care se denumeau românii înșiși, adică rumân/ român. Totuși, faptul că românii foloseau în Evul Mediu denumirea de *rumân* (*român*) pentru a se numi pe sine și că exista dualitatea vlah-rumân/ român sunt realități menționate în Occident cel puțin începând cu secolul al XIV-lea.

Astfel, o descriere a lumii, probabil de origine toscană (dintr-un manuscris de la *Biblioteca Apostolica Vaticana*, pusă recent în valoare pentru istoriografia română), spune că, în jurul anului 1314, în „provincia"[31] numită *Ungaria*, care era *reame* (regat, structură politică), trăiau, în afară de unguri, și românii: „In quella medesima provincia sono i Rumeni e i Valacchi, e quali sono due grandi gienerazioni e anno reame e sono paghani"[32]. Prin urmare, autorul din Peninsula Italică știa la începutul secolului al XIV-lea că cei pe care occidentalii îi numeau valahi se chemau pe sine români (*rumeni*), că aveau anumite structuri politice organizate (*reame*) și că nu erau „creștini", mai exact nu erau „creștini adevărați" sau catolici. Cu alte cuvinte, erau „schismatici"[33]. Mai sunt exemple în epocă, adesea din mediul franciscan, când credincioșii bizantini erau numiți nu doar „schismatici", ci și „eretici" sau „păgâni", nefiind plasați între „creștini"[34]. Autorul textului știe cumva, în mod

vag și mitic, despre cele două nume, din care face două „ramuri" sau „generații", cam în genul în care apar aceste nume în legenda despre frații Roman și Vlahata, eroii eponimi ai românilor.

Aceeași dualitate de etnonime, de această dată în limba latină, se remarcă într-un cunoscut document al papei Clement la VI-lea, de la 1345, în care românii sunt chemați *Olachi Romani*[35]. Aici, în redacție papală, apar ambele nume (ca și în exemplul anterior), și cel de vlah (olah), dat de străini, și cel de rumân, dar de românii înșiși.

Un document emis la Nicopole, în 16 februarie 1499, redactat de un italian, martor ocular al unor evenimente de la Dunărea de Jos, conține următoarea formulare: „Poi visto ognj cosa, me misi a camino et passai lo Danubio sul paese de Vlachi, chiamati Rumenj, id est Romanj"[36]. Cu alte cuvinte, observatorul a trecut Dunărea spre sud, „prin Țara Vlahilor, numiți rumâni, ceea ce înseamnă romani". Astfel, se certifică clar în secolul al XV-lea că locuitorii Țării Românești, numiți de italieni vlahi, se chemau pe sine rumâni, nume derivat din romani. Același lucru îl consemnează și germanul (sasul) Johannes Lebel, care a trăit din jurul anilor 1490 până la 1566 („Idcirco vulgariter Romuini sunt appellati") sau compatriotul său, Johannes Tröster, pe la 1666 („nennen sich Romunos")[37].

Recent, a fost semnalat și adus în discuție un alt document, emis probabil de regele Bela al III-lea al Ungariei, în intervalul 1188-1195 (posibil în 1194), confirmat de Bela al IV-lea și copiat la 1417, în care sunt lăudate meritele unui anumit comite Narad, „bărbat nobil de națiune german" (*vir nobilis natione Theutonicus*), care și-ar fi arătat, între altele, faptele de credință față de suveranul său luptând împotriva furiei sau nebuniei bulgarilor și românilor (*contra furorem Bulgarorum et Rume<n>orum*)[38]. Confruntarea trebuie să fi avut loc în urma fondării Țaratului vlaho-bulgar, după răscoala bulgarilor și vlahilor contra bizantinilor din 1185-1186. Identificarea acelor *Rumeorum* sau – cum se presupune că va fi fost în original – *Rume<n>orum* cu rutenii (din nord) sau cu romeii (locuitorii Imperiului Bizantin) este exclusă din motive foarte serioase, așa că singura ipoteză plauzibilă este că, în jurul anului 1194, cancelaria ungară a folosit pentru români numele pe care și-l dădeau ei înșiși și care era cunoscut în anumite cercuri. Aceasta ar fi, până în prezent, cea mai veche atestare a numelui de român (rumân)

sub forma *Rumei* sau *Rumeni*, adică după modul în care se denumeau românii înșiși. Ambianța nu este neobișnuită, mai ales dacă ținem seama de faptul că, tot atunci (la 1199), papa Inocențiu al III-lea îi scria lui Ioniță Caloian, „regele vlahilor și bulgarilor", despre gloria strămoșilor săi romani. Felul în care monarhul vlah îi mulțumește înaltului pontif („ne-a readus la amintirea sângelui și patriei noastre din care descindem"), ca și felul în care îi scrie papa lui Ioniță („de neam și chip ești roman[39], precum poporul și țara ta, care din sângele romanilor își consideră trasă obârșia") atestă existența deja pe la 1200 a unei tradiții privind descendența românilor din „colonii de demult ai celor din Italia" (consemnată de Ioan Kinnamos, despre vlahii din oastea lui Leon Vatatzes)[40]. Această tradiție a romanității românilor includea, după câte se pare, și cunoașterea dublului nume al acestui popor din sud-estul Europei, anume a numelui de „valahi", dat de străini și a numelui de „rumâni", dat de românii înșiși.

4. Țările românilor: Vlahii sau Țări Românești (Romanii)

Atunci când românii și-au constituit primele comunități politice – țări, ducate/ voievodate etc. – spre finele mileniului I și la începutul mileniului al II-lea, străinii din jur le-au zis acestor alcătuiri, în chip firesc (după cum le ziceau și locuitorilor lor), Valahii, Vlahii, Blachii, *terrae Blachorum*, cu variante. Sunt multe astfel de formațiuni, deopotrivă la sud și la nord de Dunăre, nuclee de state medievale și apoi, unele, ducate sau principate deplin constituite. De exemplu, cele două voievodate românești, locuite și conduse de români, de la nord de Dunăre se cheamă în multe izvoare *Valahia Mare* (Țara Românească) și *Valahia Mică* (Moldova) sau *Ungro-Vlahia* (Vlahia dinspre Ungaria) și *Ruso-Vlahia* (Vlahia dinspre Rusia), *Valahia de Sus* și, respectiv, *Valahia de Jos* (după locul așezării lor pe Dunăre). Ștefan cel Mare însuși, principele Moldovei, vorbește într-o scrisoare către senatul Veneției despre două Valahii, prima fiind țara lui, iar cea de-a doua (*l'altra Valachia*) fiind Țara Românească. Banatul este numit uneori în Evul Mediu *Valachia Cisalpina* (adică „Țara Românească de dincoace de munți"), iar într-o serie de documente latine, din preajma anului 1500, referitoare la Banat, sunt pomenite judecăți făcute nu după „dreptul românesc" (*ius valachicum*), ca de obicei, ci după „dreptul Țării Românești" (*ius*

Volachie)[41]. Cu alte cuvinte, Banatul, fiind o Țară Românească pentru locuitorii lui, era o Valahie pentru cei dinafara lui, pentru neromâni.

Evident, este logic să se presupună că românii nu le ziceau acestor țări ale lor Vlahii – din moment ce ei nu utilizau denumirea de vlah –, ci în alt fel, cu un termen derivat din rumân/ român. Nicolae Iorga, printr-o intuiție extraordinară, ivită însă dintr-o cunoaștere profundă, le-a numit, în faza lor timpurie, „Romanii" sau „Romanii populare"[42]. Pentru această idee atât de fecundă, nu existau însă decât câteva mărturii directe, anumite aluzii sau indicii, ceea ce i-a făcut pe mulți istorici să fie sceptici. Un astfel de indiciu este grăitor: atunci când s-a trecut la limba română și s-au tradus texte mai vechi din greacă, latină slavonă etc., termenul echivalent pentru Valahia era invariabil Țara Românească, ceea ce este totuna cu Romania sau Rumânia. Străinii nu puteau însă folosi acest nume când se refereau la vreun stat locuit și condus de români, din mai multe motive. Primul a fost relevat deja: ei aveau pentru români numele de vlahi și era perfect natural să derive din acesta numele țărilor vlahilor. Pe de altă parte, regiunea est-europeană de la sud de Munții Balcani și de la nord de Constantinopol, mărginită la est de Marea Neagră – numită arhaizant și Tracia – apare în Evul Mediu în unele surse, inclusiv cartografice, cu numele de „Romania", în amintirea Imperiului Roman și a stăpânirii sale de odinioară. De aici sau din numele dat de ei Romei, turcii otomani au dat provinciei pomenite numele de „Rumelia", folosit până târziu în secolul al XIX-lea. Acest nume de Romania/ Rumelia nu avea un conținut etnic, ci unul politic[43]. El era doar amintirea unui stat și nu exprima existența unui popor. Este de notat, totuși, un fapt tulburător: în această Romanie de la nord de orașul lui Constantin trăiau și mulți vlahi sau români balcanici (aromâni), împinși acolo, se pare (după marea invazie a slavilor), pe când erau doar latinofoni pe cale de a deveni români. Ei îi ziceau, de exemplu, Salonicului *Săruna*, rotacizând vechiul nume latin de Salona, după rânduiala limbii române.

Denumirea de *Romania* este însă de timpuriu atestată și în legătură cu spațiul dunărean. La acesta face referire (sub forma expresiei *in solo Romaniae*) scrisoarea lui Auxențiu de Durostorum, databilă în jurul anului 383, păstrată în adnotările lui Maximinus asupra Conciliului din Aquileia (cel ținut la 381)[44]. Este vorba însă despre o mărturie izolată,

fiindcă ulterior mai toate sursele au numit aceste țări locuite de români Valahii, numele dat de români țărilor lor rămânând în umbră. Relativ recent – dar fără ecoul meritat – istoricul Șerban Papacostea a pus în lumină o sursă care dovedește indubitabil că românii (și anumiți cunoscători străini) îi ziceau în vechime Țării Românești într-un fel care amintește de Romania (Rumânia). Izvorul este din secolul al XVI-lea, fiind un memoriu al iezuitului ungur Ștefan Szántó (Arator), prin care se cerea înființarea la Roma a unor colegii pentru diverse națiuni, între care și pentru *Valachia inferior, quae Romandiola et Romaniola dicitur*[45]. Clericul spune că țara aceasta era vecină cu Transilvania, că se numea odinioară Dacia și că locuitorii ei vorbesc limba italică coruptă, pe care italienii o puteau înțelege. „Romaniola"/ „Romandiola" este un derivat de la *Romania*, o variantă a acestui nume. Iezuitul ungur spune că „Valahia inferioară este numită Romaniola" și „Romandiola", fără să indice de către cine. Se înțelege însă că de către locuitorii săi, românii, pe care îi prezintă ca italianofoni/ latinofoni, descendenți de la Roma. Firește, românii nu pronunțau *Romania* sau *Romaniola/Romandiola*, dar iezuitul nu a putut reda în latină anumite sunete (mai ales vocale) specifice limbii române[46]. Faptul că autorul mărturiei de mai sus este maghiar, adică un cunoscător al românilor, este extrem de important, fiindcă el i-a putut auzi pe români cum îi ziceau efectiv celei mai vechi dintre țările lor.

Atestarea pentru secolul al XVI-lea a unei variante a numelui de Romania (Romaniola) în legătură cu Țara Românească de atunci nu este surprinzătoare. Era firesc să fie așa, în urma întregii evoluții istorice. Țara Românească a păstrat și prin numele său denumirea poporului pe care-l adăpostea, a conservat cea dintâi, inclusiv sub aspect politic, identitatea românească și a preluat apoi misiunea de reconstituire a unității tuturor românilor[47]. Erau mai multe țări românești, cum arătam, dar numai una purta în chip oficial numele poporului român. Iorga credea chiar că „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna – spune istoricul – tot pământul locuit etnograficește de români"[48]. Natural, Iorga scrie într-o viziune postromantică și naționalistă, iar unele dintre înflăcăratele sale idei trebuie astăzi temperate, în acord cu rigoarea criticii istorice.

5. Atestări ale denumirii de limbă română

Denumirea de *rumânie* („românie") mai are un vechi înțeles (cunoscut bine de lingviști, de istoricii limbii, de paleografi) și se referă la numele dat limbii vernaculare, limbii vorbite de români: atunci când s-au făcut primele traduceri scrise din alte limbi (de cultură, liturgice și de cancelarie) în limba română – prin secolele XV-XVI –, apar expresii de genul „s-au dat[49] de pre slavonie pre rumânie" ori „de pre latinie/ lătinie pre rumânie" sau altele precum „diac de lătinie", „diac de slavonie" ori „diac de rumânie", semn clar că referirea se face la limbă. Există însă și mărturii care arată că limba română era denumită „rumână" sau „română" (din *romana*) sau „rumânească"/ „românească" (după vechiul adjectiv *romanescus, -a, -um*, din epoca romană târzie). De altminteri, mulți autori din Evul Mediu târziu și din perioada Renașterii leagă nu numai fondul limbii române, ci și denumirea ei folosită de români (adjectivele *romana* sau *romanesca* ori adverbul *rumuneste*) de originea romană a românilor. Pentru acești autori, care știau că limba se chema la ea acasă *romana* sau *romanesca* (și nu valahă), era clar că și poporul care o folosea avea o denumire similară, derivată din latinescul *Romanus*. Unii dintre ei spun chiar în chip explicit acest lucru în scrierile lor. Câteva exemple vor fi grăitoare. La 18 februarie 1468, Girardo de Colli, reprezentantul ducelui Milanului la Veneția, scria în contextul explicării genezei bătăliei de la Baia (petrecută în decembrie 1467): „<Secuii>, văzându-se învinși, cerură ajutor vecinilor lor numiți valahi, care în vechime fură romani și care păstrează limba lor latină și romană până în acest timp și sunt oameni valoroși călare..."[50]. Astfel, diplomatul milanez îi numește pe români vechi romani, iar limba lor apare ca fiind „latină și/sau romană" (așa cum o numeau ei înșiși). Nicolae de Modrusa scria în lucrarea *De bellis Gothorum* (ante 1473) că românii, „atunci când se întâlnesc cu străinii cu care încearcă să intre în vorbă, îi întreabă dacă știu să vorbească *romana*" și nu valaha[51]. Cu alte cuvinte, românii își numeau limba lor „română", formă care nu putea fi redată în latină (unde nu există vocala „â") decât prin *romana*. Tranquillus Andronicus, dalmat din Trau (care i-a cunoscut în mod nemijlocit pe românii din Transilvania, Moldova și Țara Românească), îi scria în 1528 lui Ian Tarnowski, comandantul suprem al armatei Poloniei, că locuitorii

din vechea Dacie „s-au contopit într-un singur trup", că sunt numiți de alții valahi de la numele generalului Flaccus (cum scriseseră, în chip imaginar, Enea Silvio Piccolomini și alți contemporani ai săi[52]), dar că ei „și acum își zic romani, însă nu au nimic roman în afară de limbă și chiar aceasta este grav stricată și este amestecată cu multe graiuri barbare"[53]. Vorbind despre românii din Țara Românească, padovanul Francesco della Valle (aflat în serviciul aventurierului Aloisio Gritti) – cunoscător direct al realităților de la nord de Dunăre prin anii 1532-1534 – scria: „Limba lor <a românilor> este puțin deosebită de limba noastră italiană; ei își zic în limba lor romani[54], spunând că au venit din vremuri străvechi de la Roma, pentru a se așeza în această țară; și când vreunul întreabă dacă știe careva să vorbească limba lor valahă, ei spun în felul acesta: știi românește?[55], adică știi să vorbești româna?[56], din cauză că limba lor s-a stricat"[57]. Umanistul croato-ungar Antonius Verancius (Verancsics) evoca și el, în jur de 1550, faptul că valahii își trag originea din romani, că au în limba lor „nenumărate cuvinte… la fel și cu același înțeles ca în limba latină și în dialectele italienilor" și că atunci „când ei întreabă pe cineva dacă știe să vorbească în limba valahă spun: «Oare știi românește?[58]», sau <când întreabă> dacă este valah, îl întreabă: «dacă este român»[59]".[60] La fel, în 1584, se tipărea la Cluj o carte în care două personaje fictive (unul reprezentând, totuși, concepția principelui transilvan, iar celălalt opiniile autorului cărții, cancelarul Wolfgang Kowachoczy) discută despre soarta românilor În vreme ce *Eubulus* (vocea pomenitului cancelar maghiar) îi denigra pe români, *Philodacus* (vocea principelui Báthory) susține romanitatea românilor (valahilor), dovedită deopotrivă prin limba lor, cât și prin prezența lor din vechime pe aceleași locuri cucerite de romani și integrate în imperiul lor: „Nu este nici cea mai mică îndoială că oamenii romani au locuit odinioară pe aceste locuri. Și oare cine să fie urmașii lor dacă nu românii noștri, care chiar și acum se laudă în chip public că sunt romani?"[61]. Același personaj mai adaugă că limba românilor este mai apropiată de limba latină decât italiana. Prin urmare „Iubitorul de daci" (aceasta este traducerea numelui de *Philodacus*) – ca unul care trăia printre români – face legătura firească între români și Dacia Romană și arată că românii se numeau pe sine romani și-și cunoșteau originea, adevărat motiv de mândrie pentru ei.

6. Credința ortodoxă – religia valahă sau română

La fel trebuie să fi fost și cu credința ortodoxă a românilor, căreia străinii (neromânii) îi ziceau valahă. Românii transilvani îi vor fi spus propriei credințe „română" ori „românească", mai ales de pe la jumătatea secolului al XVI-lea încoace, de când confesiunea luterană începe să fie numită „săsească", iar cea calvină – „unguréască". Se pare că există și o mărturie documentară de epocă în acest sens. Astfel, într-un act emis de principele Ștefan Báthory la 6 iunie 1574[62], credința ortodoxă transilvană (a românilor și cu referire expresă la români) este numită, în chip surprinzător, *romana religio*. Denumirea pare imposibilă, fiindcă, de regulă, *religio romana* înseamnă credința catolică, cea care era credința principelui însuși. Or acesta nu se putea referi la români ca fiind adepți ai confesiunii Romei, când ei erau, de fapt, ortodocși și când ideea capului statului era de a reînvia ierarhia tradițională românească ortodoxă (în pericol de calvinizare), tocmai spre a lovi în Reforma protestantă. Atunci ce explicație poate avea numirea religiei ortodoxe, a românilor, drept „romană"? Fiind vorba despre epoca Renașterii, se poate invoca maniera autorilor umaniști de a arhaiza, adică de a denumi popoarele după strămoșii lor (reali sau imaginari) din antichitate. Cum românii erau priviți drept urmașii romanilor și numiți, de aceea, romani, s-ar fi putut explica de ce religia lor putea fi înțeleasă ca „religia romană". Aceasta cu atât mai mult într-o țară ca Transilvania, în care, în mod frecvent atunci, în loc de termenul de „ortodox", se folosea cel de „valah" (olah), iar în loc de „credința ortodoxă" se spunea „credința valahă"[63]. Totuși tocmai de aceea, numirea credinței valahilor drept „religie romană", adică printr-un termen arhaizant, provenit din ambianța umanismului, într-un act oficial emis de principe, rămâne greu de acceptat. În aceste condiții, nu mai există decât o posibilitate: oficialitatea transilvană maghiară, ca și toți oamenii de rând (maghiari, sași sau secui) știau că românii se numesc pe sine români (sau rumâni) și că numesc credința („legea") lor română (ori românească); or expresia „credința română", din limba vernaculară, nu poate fi redată altminteri în latinește – în spiritul exactității sale complete – decât sub forma de *religio romana*, din moment ce în limba lui Cicero nu există vocalele „â" și „ă". Cu alte cuvinte, *religio romana* din documen-

tul principelui Ștefan Báthory trebuie să se refere la „religia română", exact în forma în care îi ziceau românii înșiși propriei credințe, după cum își numeau cu același adjectiv limba și poporul.

Cei mai mulți autori, care, din Evul Mediu încoace, afirmă că românii se cheamă pe sine „romani", le numesc limba „romană" și credința lor tot așa, nu-i invocă în chip direct, prin această constatare, pe romanii antici, pe adevărații romani, ci pe urmașii romanilor contemporani lor, adică pe români. Acești autori, care spun adesea că românii nu cunosc numele de vlah (cu variantele sale), vor să redea felul în care se chemau românii înșiși, dar nu o pot face întocmai, din cauza specificului latinei (și a altor limbi) din care lipseau anumite vocale specifice limbii române („â", ca și „ă"). Din relatările acestor autori nu se poate trage, prin urmare, concluzia că românii se chemau pe sine „romani", și nici că-și numeau limba și credința lor „romană", ci că foloseau numele de „român", respectiv „română", care erau însă atât de apropiate fonetic și semantic de originalele lor. Când însă se invocă felul în care anumiți români se mândreau că se trag de la Roma, atunci este vorba, cu siguranță, de Roma antică și de acei romani vechi, cuceritori ai Daciei. De aceea, autorii actuali, spre a nu fi tentați să tragă concluzii eronate sau forțate, trebuie să desprindă din context – fapt perfect realizabil – despre ce fel de „romani" este vorba atunci când sunt menționați românii (cu numele dat de ei înșiși sau cu acela de „vlah", dat lor de către străini).

7. Alte sensuri și utilizări ale numelui etnic al românilor

După cum se vede, aceste mărturii din secolele al XV-lea și al XVI-lea atestă fără niciun dubiu că aceia pe care străinii îi numeau „valahi" își spuneau lor înșiși „români" (rumâni), iar limbii și chiar religiei lor îi spuneau „română" (rumână sau rumânească). Încă un argument al dualității de care vorbeam vine dintr-o constatare foarte simplă, amintită deja în alt context: pornind din aceleași secole (al XV-lea și al XVI-lea), de când încep să fie traduse (și în parte tipărite) în românește vechi texte slavone, latine, grecești etc., de fiecare dată, fără nicio excepție, cuvintele *Valachus* și *Valachia* (cu toate variantele lor) au fost transpuse sub forma *rumân* (*román*) și *Țara Rumânească* (*Românească*). Uneori,

când sub numele de *Valachia* se ascundea Moldova (adică ţara românilor de la est de Carpaţi), atunci se folosea în traducere termenul consacrat, de Moldova.

Prin urmare, ca şi vecinii lor unguri, greci sau albanezi – care nu se numesc pe sine unguri, nici greci şi nici albanezi – şi ca multe alte popoare, românii au un nume pe care, până relativ recent, străinii nu l-au folosit şi, foarte mulţi dintre ei, nu l-au cunoscut. Nici românii nu au cunoscut numele de vlah şi nu l-au folosit ca să se denumească pe sine. Numele de rumân/ român este cel puţin la fel de vechi ca acela (acelea) dat (date) de străini, dar este atestat mai rar şi mai târziu.

Numele de vlah şi cel de rumân, ca substantive şi adjective, au dobândit uneori, în timp, şi alte sensuri decât cele etnice, dar aflate în legătură cu etnicitatea. Astfel, ţăranii supuşi pe moşii în Evul Mediu (care munceau pentru ei, dar şi pentru boieri, mănăstiri şi domni) şi chemaţi în documentele slavone *vecini*, erau numiţi, se pare, în româneşte *rumâni*, după numele etnic al tuturor locuitorilor ţării. Discuţia în legătură cu această denumire de *rumâni*, dată categoriei ţăranilor dependenţi din Ţara Românească, este veche şi complexă în istoriografia română, ea conducând până acum doar la concluzii parţiale. Oricum, acest nume de *rumân* aplicat ţăranilor dependenţi îndreaptă spre o împrejurare şi spre o epocă în care mai toţi românii erau supuşi sau stăpâniţi de o altă etnie. La fel, termenul de vlah a căpătat şi el, în anumite locuri, sensul de ţăran supus sau iobag (în Transilvania), de păstor sau cioban (în mai multe locuri din jurul României)[64], de ortodox (în Transilvania) etc. Toate acestea sunt realităţi importante, studiate în profunzime de-a lungul timpului, dar nu se detaliază aici, fiindcă nu intră în atenţia studiului de faţă. De altminteri, transferarea unor denumiri etnice asupra unor noţiuni colaterale s-a produs mereu, peste tot, la mai toate popoarele.

Astăzi, în mod convenţional, se foloseşte numele de român pentru locuitorii României, iar numele de vlah este preferat pentru românii balcanici, adică pentru aceia situaţi, în general, la sud de Dunăre, fără să existe însă o regulă strictă în acest sens. Cu toate că şi ei, vlahii balcanici, au nume proprii, interne, derivate din latinescul *Romanus*, ca, de exemplu, *armân*, *rămăn*, *rumun*, *rumăn*, *rumăr*, *rumer* etc., numele date lor de străini sunt mai numeroase şi mai durabile, datorită traiului

în grupuri mai mici, transhumanței (și nomadismului) și izolării lor între mari mase slave, grecești, albaneze, românești (*țințari, vlahi șchiopi, maurovlahi, morlaci, cirebiri, gogi, machedoni* etc.)[65]. Astfel, acești români (romanici) sudici, păstrători inițiali ai amintirii Romei, au învățat și ei dimprejur, de la vecini, variante ale numelui de vlah sau alte nume, pe care au început să le folosească și între ei, încă din timpuri mai îndepărtate (de exemplu, anumite grupuri de meglenoromâni și istroromâni se denumesc *vlași*). În plus, ca și la nord de Dunăre, au conservat denumiri regionale, de grup, date de ei înșiși sau de alții. La aceștia, conștiința romanității și a unității (dintre ei și cu românii din vechea Dacie Traiană) a fost, de-a lungul timpului, mult mai difuză, mai neclară, mai ștearsă, ea fiind reînviată parțial (cu erori și stângăcii) abia în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, adesea prin intervenția intelectualilor români și a statului român. Astăzi, numeroși vlahi din statele balcanice – mai ales cei urbani și cei din Grecia, unde istoriografia oficială îi consideră greci romanizați sau cei din Serbia, unde opinia oficială îi declară slavi romanizați – se identifică tot mai mult cu grupurile majoritare din țările respective, așa cum cei din România se declară în mare parte români. Există și opinii, chiar din sânul acestor vlahi, care susțin că aromânii sunt un popor romanic distinct, iar aromâna o limbă romanică de sine stătătoare. Probabil că aceasta ar fi direcția de evoluție în timp, în viitor, dacă nu s-ar produce asimilarea și deznaționalizarea lor accelerată.

8. Vechimea numelui de Țara Românească; legătura sa cu numele de România

Numele oficial al țării – acela de România – este modern, ca formă și atribuire, pentru spațiul actual, dar el are, în înfățișări ușor diferite, o vechime considerabilă. Se poate presupune că numele de Rumânia/România – cu variante de pronunție și accentuare medievale, azi pierdute – va fi circulat în paralel cu denumirea de Vlahia/Valahia, fiind o emblemă pentru identitatea, pentru conștiința de sine a locuitorilor unui spațiu anumit. De altminteri, chiar fără existența unor izvoare în acest sens, dacă poporul se chema pe sine *rumân* și își numea limba *românească/rumână*, după tipicul moștenit din latină, este absurd să credem că țările locuite de acest popor, de variatele ramuri ale lui,

aveau exclusiv denumiri regionale sau provinciale. Se ştie sigur, din vechi izvoare, că Moldova, Banatul, Făgăraşul, Maramureşul etc. erau numite uneori şi *terrae Valachorum* sau *Valachiae/Vlachiae/Volachiae*, adică „ţări ale rumânilor". Era firesc ca populaţiile romanizate de pe cele două maluri ale Dunării, situate, de la un timp, tot mai departe de realitatea instituţională a Imperiului, să se perceapă pe sine, la nivel local, pe baza tradiţiei şi a uzului aceleiaşi limbi, drept o realitate unitară şi omogenă, anume să se simtă o etnie[66]. Aceşti oameni continuau să se numească „romani", dar termenul a pierdut treptat sensul său politic-instituţional, de apartenenţă la o realitate universală (Imperiul Roman), pentru a desemna în mod exclusiv o foarte bine definită entitate locală[67]. Teritoriul locuit de această entitate devenise la finele antichităţii o *Romanie* particulară – cum remarcase Nicolae Iorga – care, tocmai datorită particularismului ei începea să-şi asume caracterul unei etnii[68]. Astfel, în limba localnicilor, împreună cu numele de etnic (*rumân*) trebuie să se fi conservat şi numele etno-geografic. Cea mai răspândită formă a acestui nume în limba română a fost însă, fără îndoială, aceea de *Ţară Românească*.

Denumirea de Dacia s-a pierdut probabil, treptat, la nivelul poporului încă la finele epocii antice. Sub romani, numele de Dacia a avut mai mult sens politic decât etnic. Ea a primit, prin urmare, o lovitură serioasă chiar atunci când vechiul regat al lui Decebal a devenit în mare parte provincia romană omonimă, deoarece nu mai era vorba, de fapt, despre vechea Dacie, ci despre o *Romania,* împărţită apoi în mai multe *Romaniae*[69]. Acestea, după retragerea şi căderea Romei, au ajuns să fie treptat entităţi latine, mai mari sau mai mici, situate şi la nord şi la sud de Dunăre şi înconjurate de populaţii nelatine. Latinitatea lor este dovedită deopotrivă de numele propriu, intern, acela de *Romaniae* şi de cel extern, dat de alogeni, de *Valachiae*. Romaniile sau Vlahiile sud-dunărene s-au tot redus şi, în parte, risipit după migraţia masivă a slavilor (după anul 602) şi după formarea statelor acestora. Ultima mare zvâcnire a unei asemenea Vlahii, adică a unei vieţi politice superior organizate de românii de la sud de fluviu, dar în alianţă cu slavii, a fost Ţaratul Vlaho-Bulgar format la finele secolului al XII-lea, sub dinastia vlahă (vlaho-bulgară) a Asăneştilor. Dimpotrivă, la nord de Dunăre, nucleele politice româneşti se ridicau pe măsură ce decădea politic şi demografic românitatea balcanică. Aici, între Dunăre şi Carpaţii Meri-

dionali (sau Alpii Transilvaniei, cum le ziceau occidentalii), s-a format la cumpăna secolelor al XIII-lea și al XIV-lea, prin reunirea mai multor Vlahii, prototipul statului românesc medieval, adică Valahia Mare sau Țara Românească. Românii i-au zis mereu acestei mari alcătuiri politice proprii – compuse din români și conduse de români – Țara Rumânilor/ Românilor, Țara Rumânească/ Românească și, cum se vede, pe alocuri și rar, chiar Rumânie.

De altminteri, numele de Țară Românească este absolut identic cu acela de Românie. Așa cum pentru oricine denumirea de *Germania* este sinonimă cu cea de *Deutschland* (care, tradusă literal în românește, înseamnă „Țara Germană" sau „Țara Germanilor"), tot așa numele de *Țara Rumânească/Românească* nu poate fi decât un sinonim al denumirii de *Rumânia/România*. Dacă *England* (tradus literal „Țara Anglilor") este un sinonim perfect al denumirii de Anglia, dacă *Scotland* („Țara Scoților") este totuna cu Scoția și dacă *Magyarország* („Țara Maghiară") este numele oficial actual al Ungariei, nu vedem de ce și cum am putea susține că între numele de „Țara Românească" și cel de România ar fi vreo deosebire de esență? De altminteri, chiar și astăzi, românii, mai ales în mediul rural, când se referă între ei, în limbaj colocvial, la statul român, nu spun România, ci „Țara Românească". Prin urmare, pentru români, numele de Rumânia/România nu este decât o formă a denumirii de Țara Rumânească/Românească, adaptată timpurilor moderne, dar extrasă din trecut, cu rădăcini în trecut și justificată de istorie. De aceea, numai dacă, de exemplu, socotim că numele de *Anglia* și *Scoția* sunt deosebite de „Țara Anglilor" (traducere literală din *England*) și, respectiv, „Țara Scoților" (traducere literală din *Scotland*) – numai și numai în acest sens – denumirile de *Rumânia* și *Țara Românească* pot fi privite ca distincte. Tot așa, dacă socotim că numele de *Germania* este unul modern față de *Deutschland*, care ar fi unul arhaic, atunci și *Romania* (*România*) este o noutate în raport cu *Țara Românească*. În limba română, forma *Țara Românească* este socotită azi arhaică, ceea ce nu s-a întâmplat în alte limbi cu formele echivalente de *England*, *Deutschland* sau *Magyarország*. Acestea din urmă au devenit în unele limbi străine *Anglia*, *Germania*, respectiv, *Ungaria*. În cazul României, dualitatea aproape a dispărut, în sensul că deopotrivă străinii și românii îi spun României în același fel (cu mici variante grafice și fonetice).

Altminteri, nu avem de ce să facem diferențe, deși niciun istoric român nu va folosi vreodată termenul de *Rumânie* pentru Evul Mediu, ci va zice în chip constant *Țara Românească* sau *Țări Românești*. Iar *România* nu este, evident, decât o formă modernizată a numelui de *Țara Românească*, cuprins în izvoare neromânești ca *Valahia*. În același spirit, când apare în texte medievale numele de *valachus* sau *olachus* (cu variante), în legătură cu regiunea carpato-dunăreană, el se traduce fără nicio rezervă cu *român* sau *rumân*.

De aceea, datorită acestei sinonimii, în epoca de emancipare națională, când se presupunea că fiecare națiune trebuia să aibă un stat național care să-i reunească și ocrotească pe toți membrii săi, românii aveau demult un nume pregătit pentru țara lor. Nu au ales numele de Dacia (deși s-a propus acest lucru), fiindcă numele acesta – cum spuneam –, deși foarte vechi, se pierduse demult din conștiința publică, ci au preferat numele de *Rumânia* sau *România*. Nu a fost un nume inventat nici de Dimitrie Philipide, nici de pașoptiști, nici de primul domn al Principatelor Unite, Alexandru Ioan Cuza și nici de ministrul său de externe, Mihail Kogălniceanu. Era un nume păstrat în memoria colectivă, venit dintr-un trecut îndepărtat, nume pe care-l purtaseră într-un fel sau altul, la un moment dat, toate alcătuirile politice ale românilor. Era si numele pe care l-a avut neîntrerupt de pe la 1300 încoace „Țara Românească", adică cel mai vechi și mai prestigios stat medieval românesc, în jurul căruia s-a constituit apoi unitatea politică a poporului al cărui nume în purta. Unii lingviști insistă asupra formei termenului de România, care (în funcție de specificul limbii și prin analogie cu *Lehìa* sau cu *Rusìa* ori cu *Nemția* sau cu alte nume de țări) este recentă. Lucrul este adevărat în litera sa, însă istoricii operează și după alte puncte de reper, consemnate în surse de epocă și care nu concordă întotdeauna cu „logica" limbii, pline, de altmineri, și ea de o mulțime de excepții.

Concluzii

Românii și-au început istoria ca o „enclavă latină la porțile Orientului" sau ca o „insulă de latinitate într-o mare slavă" și au rămas mereu într-o vastă regiune de interferențe și varii influențe. Această regiune a fost adesea amenințată în stabilitatea și existența ei, deopotrivă dinspre

apus și răsărit, dinspre nord și sud. Amenințările au îmbrăcat uneori forme destructive sau dizolvante, periculoase pentru identitatea românilor. Gravele pericole dinspre sud și nord, ca și cele dinspre vest au fost mai de timpuriu anihilate, îndepărtate, neutralizate, atunci când s-a putut, prin contribuția românilor și a vecinilor lor, dar mai ales prin evoluția raporturilor internaționale. Mult mai persistente, mai insistente, mai dureroase și mai grave au fost pericolele venite dinspre răsărit, începând cu migratorii și sfârșind cu tancurile sovietice, aducătoare de comunism. De peste un mileniu, românii au trăit obsesia amenințării Răsăritului. De aceea, din plurivalenta lor moștenire identitară, și-au cultivat mai ales componenta occidentală. Era clar încă din secolele XIV-XV că „lumina" încetase să mai vină de la Răsărit. În vreme ce acest Răsărit de ticăloșea tot mai mult, cultura și civilizația, pe vechiul fond al clasicismului greco-latin și al creștinismului, înfloreau în Apus. Acesta s-a impus și a devenit un model fertil de urmat. Roma – Vechea Romă – era parte substanțială a acestui model și ajunsese simbolul lui cel mai eclatant. Din legătura aceasta cu Roma – reală și imaginară în același timp – s-a născut ideologia și mitologia națională modernă românească. Numai că Roma era în secolele XIII-XIV catolică, iar legătura cu ea era mijlocită de alte state catolice, mai ales de Regatul Ungariei. Această legătură era obturată puternic de ortodoxia românilor, de presiunile de catolicizare a lor, presiuni care nu urmau întotdeauna calea convingerii. Aceste presiuni de catolicizare purtau, ademenitor, sigiliul Romei, dar se făceau prin prisma presiunii politico-militare a Ungariei. În mintea românilor (mai ales a acelor stăpâniți direct de Ungaria) catolicismul se suprapunea peste numele de Ungaria, adică peste numele unui opresor, iar umbra aceasta se proiecta uneori și asupra Romei, unde rezida capul bisericii apusene[70].

Astfel, credința bizantină și legătura, prin slavii de sud, cu „Noua Romă" (Constantinopolul), dar și tendințele de catolicizare pe filieră ungară deveniseră piedici destul de serioase pentru cultivarea amintirii Romei dintâi și a latinității. Totuși, românii aveau Roma chiar în numele lor! Și erau singurii deținători ai acestui „privilegiu" – mărturie clară pentru ideologi nu numai a latinității lor, ci și, împreună cu această latinitate, a sorgintei lor occidentale. De aceea, legăturile cu Occidentul s-au reluat în Epoca Modernă după alte principii, iar numele de România – un fel de Romă translatată la Dunăre, la Carpați și la Marea

Neagră – a devenit pentru români o puternică marcă identitară, născută și făcută în același timp, construită deopotrivă de istorie și de ideologie, dar puternică și perenă. Firește, la consolidarea acestei denumiri generale de *România* au lucrat insistent – cum s-a întâmplat în istoria tuturor popoarelor – intelectualii, artizanii naționalismului modern și ai ideologiei naționale.

Pentru străini în general și pentru mulți analiști ai scenei politice contemporane, este greu de înțeles acest fenomen și sunt dificil de perceput aceste identificări ale popoarelor central-sud-est europene prin numele lor, prin limbă, prin religie și confesiune, prin origine și prin tradiții. De aici provin, în mare parte, și unele dintre catalogările grăbite și superficiale ale acestor state și popoare, numite de la Viena încoace, în sens peiorativ, „balcanice". Doar studiul atent și profund al trecutului le poate revela destinul și le poate explica atitudinile. Acest studiu înseamnă cunoaștere, iar cunoașterea înseamnă mult efort, dar și înțelegere. Ceea ce nu scuză erorile, lașitățile, carențele proprii ale românilor, dar le plasează pe toate sub semnul umanului. Din păcate, românii au exagerat adesea sentimentele lor naționale, ca toți vecinii lor, dar această exagerare nu explică pe deplin clișeele perpetuate în legătură cu ei. Identitățile naționale sunt o realitate de viață colectivă ca atâtea altele și nu au în esența lor nimic malefic. Au fost folosite uneori în scopuri reprobabile – ca și identitățile familiale, religioase, politice etc. – ceea ce nu trebuie să le facă în sine odioase, ci pur și simplu firești, ca viața. Câte crime nu au fost făcute în numele familiei (rudeniei), al bisericii, al iubirii sau al libertății, de-a lungul timpului, fără ca familia, biserica, iubirea sau libertatea să fie demonizate!

Pentru receptarea precaută a istoriei românilor scrisă de istoricii români și pentru punerea sub semnul întrebării a unor idei ale acestora în străinătate, a concurat din plin și perioada regimului comunist „original", aplicat în România. A fost, în ultima sa etapă, un regim comunist-naționalist, în timpul căruia trecutul românilor trebuia prezentat numai în manieră „glorioasă": faptele românilor trebuiau să fie imaculate, formarea poporului trebuia să fi avut lor numai la nord de Dunăre, poporul român trebuia să se fi dezvoltat numai „sub semnul continuității, permanenței și unității", originea nobilă se cuvenea mereu subliniată, fie că era vorba de romani, de daci sau de daco-romani

etc. Românii erau prezentați adesea ca fiind neschimbați și neaoși „de două mii de ani", cu fapte de arme extraordinare, purtători de mari victorii și imobili în spațiul strămoșesc. Până și denumirile provinciilor istorice au fost, la un moment dat, prohibite, în favoarea numelui general și unitar de România. De asemenea, regimul Ceaușescu tindea spre finalul său să construiască „poporul muncitor unic", evident român și să șteargă diferențele etnice, lingvistice, naționale. Or, era clar pentru orice intelectual obișnuit că aceasta era doar propagandă. Istoricii români serioși nici nu au acceptat, în general, să scrie astfel de enormități, neadevăruri, exagerări. Numai că în Occident ajungeau mai ales produsele propagandei regimului. De aceea, istoriografia română a fost în mare măsură compromisă, pusă sub semnul întrebării.

De două decenii, cei mai serioși istorici români au reluat prezentarea trecutului sub noi auspicii. Ba unii, încercând să îndrepte ceea ce a fost aberant în trecut, au făcut alte erori și exagerări, în sens invers, ușor de preluat de către un public intern și, mai ales, extern, sătul de istoria triumfalistă, cultivată de oficialii comuniști și dornic de altceva. În acest fel, pentru unii, întreg trecutul românilor a devenit derizoriu, rușinos, fără nicio relevanță pozitivă. Or, astăzi este tot mai clar pentru istorici și pentru publicul larg că românii au avut o istorie normală, ca toate popoarele, cu bune și rele, că au avut provincii istorice diferite și nume regionale, că nu au fost albi și imaculați, că nu au fost mereu unitari și uniformi și că strămoșii lor nu veniseră cu toții de la Roma! Se vede – pentru mulți, ca o noutate – că și românii se mișcaseră în Evul Mediu și nu numai, pe distanțe mai mici sau mai mari, cu turmele lor sau cu alte treburi, în toate direcțiile, mânați de diferite motive, așa cum făcuseră toate popoarele[71]. Mișcarea și așezarea în spații îndepărtate i-a făcut și pe români variați, deosebiți între ei. A fost foarte greu, pentru mulți ani după căderea comunismului, să se distingă între adevăr și minciună, între realitate și propagandă. Nici astăzi, după două decenii, nu este tocmai simplu.

De aceea, nici în privința numelui românilor, lucrurile nu sunt, pentru anumiți străini, clare. Mulți mai cred că numele de român este un rezultat al propagandei naționale și naționaliste, exacerbat sub comunism. Faptul acesta este însă acum doar un clișeu, rezultat în mare parte din neîncredere și din necunoaștere. În lumina mărturiilor de mai sus, se impune ca evidentă legitimitatea folosirii numelui de român (și

de Țară Românească) în paralel cu cel de vlah (și de Valahia), încă din momentul intrării în istorie a tuturor popoarelor romanice, la sfârșitul mileniului I al erei creștine. Este de înțeles că unii istorici germani, de exemplu, în limba cărora etnonimul „român" a intrat în chip temeinic abia în secolul al XIX-lea, să prefere numele de „valah"; dar același lucru, în sens invers, se poate spune despre istorici români, în limba cărora etnonimul „valah" a intrat în mod curent tot în secolul al XIX-lea. Pentru cei mai mulți români, numele de „valah" a fost întotdeauna străin, a fost nespecific limbii române, îmbrăcând uneori, la unele popoare și în anumite variante ale sale chiar sens peiorativ.

Prin urmare, românii au purtat dintru început două nume principale, ambele legitime. Este însă natural astăzi ca, cel puțin în mediile românești, să fie preferat numele pe care și-l dau românii înșiși. Nu există nicio rațiune să se vorbească, încă de la finele mileniului I al erei creștine, despre francezi, germani, maghiari, bulgari sau ruși, dar despre români nu, când sunt date precise că ei intrau tocmai atunci, cu entitatea și identitatea lor proprie, pe scena istoriei. Prin urmare romanicii orientali ai Europei erau pentru ei înșiși „români" (rumâni), iar pentru ceilalți erau „vlahi" (cu variante), încă din secolele al IX-lea – al X-lea. Cu atât mai mult este justificată folosirea numelui de român pentru secolele ulterioare ale Evului Mediu. Denumirea de român, utilizată de toți istoricii români pentru a chema poporul lor din Evul Mediu încoace, nu are nimic de-a face cu naționalismul, deși a fost folosită adesea în spirit naționalist. Este vorba doar de o realitate cu existență milenară și care trebuie relevată în chip corect, în acord cu ceea ce mărturisesc izvoarele istorice.

Note

[1] Despre unele implicații contemporane ale etnicității, inclusiv în România, vezi: Cay Lienau, Ludwig Steindorff (ed.), *Ethnizität, Identität und Nationalität in Südosteuropa,* München 2000 (Südosteuropa-Studien 64); Josef Sallanz, *Bedeutungswandel von Ethnizität unter dem Einfluss von Globalisierung. Die rumänische Dobrudscha als Beispiel.* Potsdam 2007; Wilfried Heller (Ed.), *Ethnizität in der Globalisierung. Zum Bedeutungswandel ethnischer Kategorien in Transformationsländern Südosteuropas.* München 2007; Corina Anderl-Motea, *Ethnizität – Raum, Funktion und Bedeutungswandel. Sozialgeographische und kulturanthropologische Erkundungen zum*

Verhältnis von Ethnizität und Raum im Transformationsprozess anhand von Beispielen aus Rumänien, Potsdam 2007.

[2] Aileen Pearson-Evans; Angela Leahy [Ed.], *Intercultural Spaces: Language, Culture, Identity*, New York 2007; John R. Chávez, *Beyond Nations. Evolving Homelands in the North Atlantic World, 1400 – 2000,* New York 2009; Mathias Bös, Kai Hebel (Ed.), *Theorien der Ethnizität. Eine sozialwissenschaftliche Einführung mit Quellen,* Wiesbaden 2010.

[3] Michael Metzeltin, Thomas Wallmann, *Wege zur Europäischen Identität. Individuelle, nationalstaatliche und supranationale Identitätskonstrukte,* Berlin 2010 (Forum: Rumänien 7, Berlin).

[4] Pentru evoluția istorică generală a românilor, vezi Ioan-Aurel Pop, *Romanians and Romania: a Brief History*, New York, 1999.

[5] De altminteri, denumirea exactă folosită de D. Philipide nu este *Românìa*, ci *Rumunìa*, în acord cu specificul limbii grecești. Vezi Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București 1983, p. 28-34.

[6] Este vorba aici nu de numele domnului, ci al dinastiei (Bogdani sau Bogdănești) sub care, la un moment dat, țara a fost închinată turcilor.

[7] Primul descălecat era considerat cel al romanilor conduși de împăratul Traian.

[8] Numele medieval în limba română al polonezilor. Aceștia din urmă le ziceau locuitorilor Moldovei „valahi", iar celor din Țara Românească „multani" sau „moltani", iar țării „Multana" (fiindcă numele de „Valahia" sau „Țara Valahă" era deja dat de ei Moldovei).

[9] Miron Costin, *Opere alese. Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor. Viața lumii*, ediție de Liviu Onu, București 1967, p. 156-157.

[10] Nicolae Iorga, *La Romania danubienne et les barbares au VI-e siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", III, 1924, p. 35-50.

[11] Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești*, ediție de Ion Toderașcu, Iași 1998, p. 60-64 (ediția în limba franceză a apărut în 1943).

[12] Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, în „Revue roumaine d'histoire", IV, 1965, nr. 1, p. 15-24.

[13] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a. București 1993, p. 17-51.

[14] Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*. București 1983.

[15] Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturii interne. Român-românesc în textele românești din veacurile XV-XVII*, în „Studii. Revistă de istorie", XVII, 1964, nr. 5, p. 967-1000.

[16] Ștefan Ștefănescu, *De la Romania la România*, în „Arhivele Olteniei", Serie nouă, 1, 1981, p. 77-84.

[17] Stelian Brezeanu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București 2002, passim.

[18] Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XII-XVI*, București 1998, p. 8-13.

[19] Vezi Gerd Baumann, Andre Gingrich, *Grammars of Identity, Alterity: a Structural Approach,* New York 2004.

[20] Numele acestea tradiționale, de *olasz* și de *oláh*, date de unguri italienilor și, respectiv, românilor, demonstrează indubitabil perceperea înrudirii celor două popoare romanice de către conștiința colectivă maghiară. Aceeași asemănare izbitoare între numele date italienilor și românilor se găsește și la multe popoare slave.

[21] Pentru specificul maghiarilor vezi, recent: Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*. London-New York 2001.
[22] V. Arvinte, *op. cit.*, p. 41-44.
[23] Este însă evident că nu această conștiință – elitară și firavă – a fost decisivă pentru perpetuarea numelui Romei în etnonimul „român", ci anumite împrejurări istorice, parțial evocate în acest studiu.
[24] E. Stănescu (coord.), *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*. București 1989, p. 32-33; Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediție adăugită. București 1999, p. 242-243.
[25] Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. I. București 1968, p. 322-323.
[26] După secolul al XVI-lea, odată cu marii cronicari moldoveni care au scris în limba română, cu Dimitrie Cantemir și apoi cu Școala Ardeleană, conștiința romanității se impune definitiv în mentalitatea românească.
[27] După cum se știe, s-au păstrat și în Occident etnonime provenite din latinescul *romanus*, dar numai sporadic, în cazul unor grupuri mai mici și izolate, înconjurate de germanici, ca de exemplu *romanșii* sau retoromanii din Elveția.
[28] Nu interesează, în cazul de față, că uneori, în Evul Mediu și în Epoca Modernă, termenul de vlah a avut, pe alocuri, și accepțiunea de țăran supus, de păstor (păcurar), de șerb (iobag) sau de „schismatic" (ortodox), cum se va vedea mai jos.
[29] Nu luăm aici în atenție în mod intenționat micul popor dalmat – între timp dispărut – din Balcani, vecin cu italienii, situat departe de românii nord-dunăreni și fără relevanță pentru tema noastră. De altminteri, dincolo de apartenența la latinitate, românii sunt cel mai numeros popor din sud-estul Europei.
[30] Vezi Neagu Djuvara (coord.), *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*. București 1996, cu opiniile specialiștilor Cicerone Poghirc, Petre Ș. Năsturel, Matei Cazacu, Neagu Djuvara, Max Demeter Peyfuss, Mihaela Bacu și Matilda Caragiu-Marioțeanu, în legătură cu denumirile generale de *români* (cu variante) și *vlahi* (cu variante), cu procesul de romanizare, raporturile vlahilor balcanici cu grecii și slavii, diaspora aromână, aromânii și naționalismele balcanice, asimilarea vlahilor etc.
[31] Termenul de *provincia* se referă probabil la împărțirea lumii creștine (catolice) în „provincii ecleziastice" de către curia papală.
[32] Ș. Turcuș, *Prima mărturie străină despre etnonimul „român" (1314)*, în „Cele trei Crișuri" (Oradea), seria a III-a, an I (2000), nr. 7-9 (iulie-septembrie), p. 6.
[33] Plasarea ortodocșilor („schismaticilor") între „păgâni" se mai întâlnește în epocă, în anumite medii exclusiviste occidentale (catolice).
[34] Ș. Papacostea, *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians în the 13-th Century*, Cluj-Napoca 1998, p. 13-136.
[35] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 49-51.
[36] Archivio di Stato di Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze Estere, carteggio 640, fascicolo Ragusa, nn (nenumerotat).
[37] V. Arvinte, *op. cit.*, p. 191-192.
[38] Imre Nagy (editor), *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, vol. VIII. Budapest 1891, nr. 5, p. 9-11; Imre Szentpétery (editor), *Regesta regum stirpis Arpadianae critica diplomatica*, vol. I, partea 1 (1001-1270), Budapest 1923, nr. 157, p. 50; vezi

Alexandru Simon, *Între coroanele Arpadienilor și Asăneștilor: implicațiile unui document de la Béla III*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. XXVIII, 2010, p. 127-136.

[39] De notat faptul că înaltul pontif îl numește pe Ioniță „roman" și nu „vlah" și spune că înșiși românii se consideră de origine romană.

[40] Eugen Stănescu (coord.), *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*, București 1989, p. 32-33.

[41] I.-A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca 1991, p. 141-151.

[42] Influențat de anumite curente culturale de la începutul secolului al XX-lea, mai ales de sămănătorism (al cărui animator a fost) și de poporanism, de forța vieții noastre rurale, de perenitatea țăranului, Nicolae Iorga a văzut în primele creații politice românești niște produse ale poporului, ale unei democrații țărănești *sui generis*. De aici și epitetul de „populare" din denumirea de „Romanii populare". Ulterior, a revenit, nuanțând mult lucrurile și admițând contribuția majoră a unei clase superioare, de boieri, numiți de el și „cavaleri". Vezi N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediție de Ș. Papacostea, București 1984, p. 405-406.

[43] Chiar și în Occident, termenul de „roman" avea sens politic și nu etnic, după cum reieșea clar chiar și din numele Imperiului Romano-German, chemat oficial, de la finele secolului al XV-lea, „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană".

[44] Vezi Cesare Alzati, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spațiului românesc*, ediție de Ș. Turcuș, cu postfață de I.-A. Pop. Cluj-Napoca 1998, p. 81, nota 4.

[45] Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc…* , p. 249-253.

[46] Prezența consoanei „l" în *Romaniola* sau *Romandiola* poate să încerce o apropiere de forma originară („Românioara"?) sau să fie o inserție a umanistului iezuit, fie spre a suna bine în adaptarea sa latină diminutivată, fie sub influența limbii sale materne maghiare.

[47] *Ibidem*, p. 252-253.

[48] N. Iorga, *Români și Slavi, Români și Unguri*, București 1922, p. 9.

[49] Cu sensul de „s-au tradus".

[50] < *Li Seculj*>, *vedendosi malmenare,/ domandono adiuto a soy vicinj chiamatj Valachi, quali antichamente furo Romanj et tengano lo lor parlare latino et romano fin in questo tempo,/ et sono valenti hominj a cavalo* [...]. Archivio di Stato di Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze Estere, Venezia, carteggio 354, 1468, fascicolo Febbrario, nn (nenumerotat). Vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Walachian Roots of the Hungarian-Ottoman Truce of Spring 1468: Notes on Documents from the States Archives of Milan*, în Iulian-Mihai Damian, I.-A. Pop, Mihailo Popović, Al. Simon (editori), *The Italian Peninsula and the Europe's Eastern Borders. 1204-1669* (*=Eastern and Central European Studies, I*). New York – Oxford – Basel – Frankfurt-am-Main – Wien 2012, passim.

[51] Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evum Mediu…* , p. 245.

[52] I. M. Damian, *Gli umanisti italiani e l'etnonimo medievale dei romeni. Una nuova fonte*, în Lauro Grassi (a cura di) *Studi per sessant'anni della Biblioteca Romena di Freiburg*, Genova 2011, p. 9-23.

[53] András Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468-1540), Budapest 1914, p. 242-244 (text latin integral); Maria Holban (coord.), *op. cit.*, p. 247 (fragment tradus în românește).

[54] *Romei*.

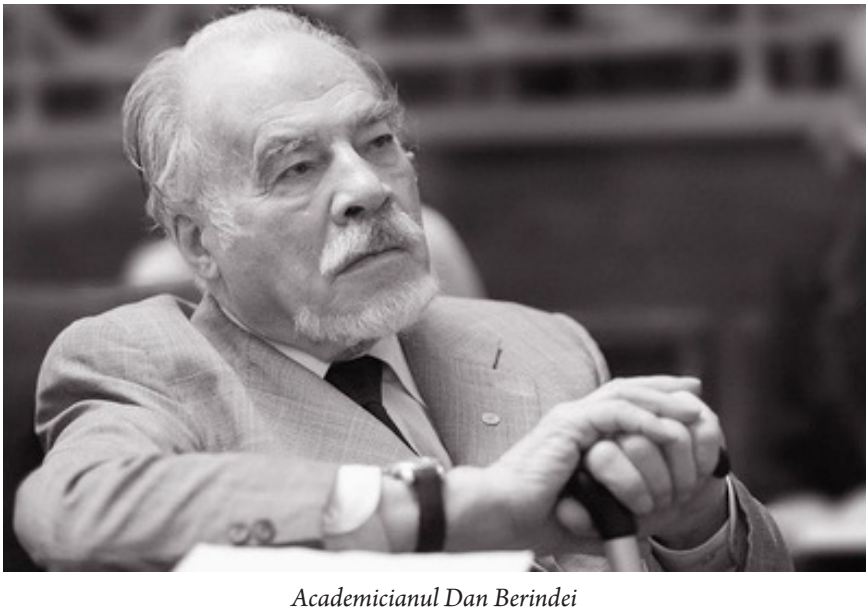
[55] *Sti Rominesti?*
[56] *Sai tu romano?*
[57] Maria Holban, *op. cit.*, p. 322.
[58] *Scisne… Romane?*
[59] *Num Romanus sit.*
[60] Anton Verancsics, *Összés munkái*, vol. I, în L. Szalay: *Monumenta Hungariae Historica*, seria a II-a, Scriptores, vol. II. Pest 1857, p. 119-151 (text latin integral); Maria Holban (coord.), *op. cit.*, p. 403 (fragment tradus în românește).
[61] Wolfgangus Kowachoczy, *De administratione Transylvaniae Dialogus. Adiecta est ad Maximum et Victorem Poloniae Regem Gratulatio*. Claudiopoli Transilvanorum 1584, 34 file; A. Armbruster, *Romanitatea românilor…* , p. 135; C. Alzati, *În inima Europei…* , p. 85; I.-A. Pop, *Națiunea română medievală…* , p. 121.
[62] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea 1 (1358-1600), ediție de N. Iorga. București 1911, p. 659-660.
[63] În numeroase mărturii de epocă, inclusiv decizii ale dietei Transilvaniei, locuitorii țării sunt caracterizați sub aspect religios ca „Christiani" (ungurii, sașii și secuii) și „Valachi", fiind evident faptul că un etnonim (*Valachus*) era utilizat spre a defini apartenența la o confesiune (ortodoxia).
[64] Este de notat și reciproca: unor grupuri mici de vlahi balcanici și se spunea „ciobani", așa cum românilor din Transilvania li se spunea sporadic și „iobagi".
[65] Thede Kahl, *Ethnizität und räumliche Verbreitung der Aromunen in Südosteuropa.* (= Münstersche Geographische Arbeiten 43), Münster 1999; idem: *Etnonime la aromâni* [Ethnonyme bei den Aromunen], în Academia Română, Institutul de Filologie Română (ed.), *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iași 2004, p. 264-273; idem, *Istoria aromânilor*, București 2006; Cicerone Poghirc, *Romanizarea lingvistică și culturală în Balcani. Supraviețuiri și evoluție*, în Neagu Djuvara (coord.), *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*. București 1996, p. 13-17.
[66] C. Alzati, *În inima Europei…* , p. 78.
[67] *Ibidem*.
[68] *Ibidem*, p. 86, nota 16.
[69] Reluarea denumirii de Dacia s-a făcut sub impulsul umanismului, din exteriorul societății românești, prin maniera autorilor epocii Renașterii de a arhaiza denumirile de locuri din epoca lor. În acest fel, Țările Române (dar și Danemarca!) erau numite Dacia, Ungaria devenea Pannonia, Bulgaria și Serbia – Moesia etc. Din aceste scrieri umaniste și postumaniste au reînviat și autorii români numele de Dacia. Se cuvine reamintit aici faptul că Johannes Honterus scria pe faimoasa sa hartă din secolul al XVI-lea numele de Dacia peste teritoriile Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei.
[70] Vezi I.-A. Pop, *The Religious Situation of the Hungarian Kingdom in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, în Celia Hawkesworth, Muriel Heppell, Harry Norris (Ed.), *Religious Quest and National Identity in the Balkans*. London 2001, p. 78-90; idem: *Church and State in Eastern Europe During the Fourteen Century. Why the Romanians Remained in the Orthodox Area,* în „East European Quarterly" (Colorado, USA), 1995, XXIX, nr. 3, p. 275-284.
[71] Vezi Brigitta Schmidt-Lauber (Hg.), *Ethnizität und Migration. Einführung in Wissenschaft und Arbeitsfelder,* Berlin 2007.

Dan BERINDEI

O problemă de maximă însemnătate

Discursurile de recepție reprezintă momente în care dăm adevărate examene, înfățișând în fața comunității noastre academice probleme de mare însemnătate și totodată ne dezvăluim însușirile și priceperea. Cu alte cuvinte, justificăm motivația prezenței noastre în acest înalt for. După ce te-am ascultat, stimate Confrate, nu pot decât să-mi exprim simțăminte de deplină satisfacție. Ne-ai demonstrat, într-o sinteză bine echilibrată, întemeiată pe erudiție, bogata și aleasa informație științifică pe care îți bazezi demersurile științifice, dar, totodată, inteligența și luciditatea echilibrată cu care ești înzestrat.

Ai abordat o problemă de maximă însemnătate, cea a numelor poporului și țării noastre, pe care ai calificat-o îndrituit „aproape la fel de importante ca și existența propriu-zisă a poporului respectiv și a statului

Academicianul Dan Berindei

în cauză". Ne-ai demonstrat că denumirea de *România* n-a fost „inventată" de un învățat al sfârșitului veacului al XVIII-lea și al începuturilor celui de-al XIX-lea și de asemenea că denumirile de *valahi* și *români* nu se află într-un raport de succesiune. Întemeindu-te pe succesivele cuceriri ale istoriografiei noastre și referindu-te la ceea ce gândea cu atâta claritate Miron Costin, cu peste trei veacuri în urmă, ne-ai demonstrat coexistența ultimelor denumiri ca forme interne și externe ale aceleiași realități.

Citând lucrările colegului nostru Șerban Papacostea și cele ale regretatului istoric Adolf Armbruster ai evidențiat încă o dată *realitatea esențială a conștiinței romanității la români*. Aceasta, ca și menținerea denumirii interne, într-adevăr „turburătoare", o explici justificat prin izolarea romanicilor răsăriteni. Numitorul comun al Romei și cel al limbii latine îl găsești îndrituit în cele două denumiri – internă și externă – ale unei unice realități etnice. Ne-ai demonstrat, de asemenea, iubite Coleg, forța pe care conștiința romanității a avut-o încă de la primele veacuri ale existenței românilor ca popor, ceea ce și explică denumirile date primelor comunități politice, cu referiri tocmai la această convingere de origine. Denumirile de Țara Românească și cea de Romania (Romaniola), formele de *români* sau *rumâni* utilizate de ei înșiși, așa cum foarte bine ai arătat, reflectă tăria unei conștiințe, care, cum foarte bine ai descris-o, a ființat și la vlahii balcanici. Deosebit de interesante au fost considerațiile făcute referitoare la denumirea țării, de România, calificată pe drept cuvânt drept „o formă a denumirii de Țara Rumânească/Românească", „o formă modernizată", păstrată, cum ai spus, „în memoria colectivă" sau în alt loc al discursului: „un fel de Romă translată la Dunăre, Carpați și la Marea Neagră".

Ca un adevărat om de știință, ai semnalat și criticat exagerările și chiar forțările realității referitoare la istoria națională dintr-o epocă relativ apropiată, dar totodată trecută, evidențiind însă îndrituit și faptul că „istoricii români serioși" nu s-au pretat în „a scrie astfel de enormități, neadevăruri, exagerări". Ai semnalat, de asemenea, tot deplin îndrituit, erorile și exagerările inverse săvârșite după decembrie 1989.

Iubite Coleg, ești născut la Sântioana în județul Cluj, la 1 ianuarie 1955, ai absolvit liceul „Andrei Șaguna" din Brașov și în anii 1974-1979 ai urmat Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității Babeș-

Bolyai, susținând licența ca șef de promoție. O jumătate de deceniu, între 1979 și 1984, ai fost profesor în învățământul gimnazial și liceal, pentru ca din 1984 să fi chemat în corpul didactic superior la Universitatea pe care ai urmat-o mai înainte. Ai parcurs succesiv toate treptele carierii universitare: asistent până în 1990, lector în următorii doi ani, din 1992 și până în 1996 conferențiar, iar din 1996 profesor la catedra de istorie medie. Între timp, în 1989 ai susținut strălucit teza de doctorat *Adunările cneziale din Transilvania în veacurile XIV-XVI*. Recunoașterea înzestrărilor și a competenței a fost confirmată cu un an în urmă, prin alegerea în prestigioasa funcție de rector al Universității urmată în tinerețe.

Stimate Confrate, ești un intelectual ales. Profesorul este dublat de istoricul înzestrat. Cunoștințele îți conferă o bază științifică solidă. Stăpânești temeinic și poți utiliza trei limbi de circulație internațională și alte două le poți folosi practic. Ai o personalitate puternică și o energie corespunzătoare. Ești un istoric militant, dar totodată și un organizator, un manager înnăscut, dornic necontenit de a zidi. Totdeauna în mijlocul problemelor, multiprezent și în același timp înarmat cu tact și cu măsură, deși intransigent în acțiuni știi să le înfățișezi într-un veșmânt de amabilitate firească. În ochii noștri, a celorlalți, te înfățișezi cu un ton liniștit, dar întemeiat pe competență, și-ți susții pozițiile cu fermitate, nesovăitor.

Ești deschis către lume, integrat unei spiritualități mondiale, dar în același timp înțelegi să-ți slujești țara și neamul de pe poziții moderate, dar ferme, întemeiate pe certitudini. Din 1992 conduci eficient Centrul de studii transilvane din Cluj-Napoca. Ai condus între 2003 și 2007, cu multă competență și dăruire, Institutul român din Veneția. Ai asigurat și asiguri, de asemenea, ființarea unor publicații periodice de prestigiu, integrate lumii europene. În paralel, ți-ai desfășurat la înalt nivel activitatea didactică și cea de cercetare. Nu putem să nu amintim și prezența pe care ai avut-o, stimate Coleg, ca visiting professor în Statele Unite și mai ales în Italia, ca și stăruința de a fi prezent în periodice străine. Te bucuri de aprecieri și de o recunoaștere internațională a valorii.

În activitatea de creație științifică ai fost și ești preocupat de probleme ale istoriei naționale, având necontenit preocuparea integrării ei eu-

ropene și mondiale. Te-ai dăruit cu prioritate problemelor provinciei natale, dar ai adus contribuții importante privind istoria românilor în ansamblul ei, inclusiv în volumul IV al ediției a doua a *Istoriei românilor*. Ești editor de izvoare, ai demonstrat și demonstrezi o deosebită competență în studierea problematicii sociale medievale a Transilvaniei, ai contribuții genealogice de înalt nivel, te-a atras și istoria militară. Cu preocuparea dominantă a prezenței internaționale a istoriografiei noastre, ai realizat singur sau în colaborare, dar având rolul principal în realizarea proiectelor, sinteze ale istoriei Transilvaniei, dar și a României. Ești receptiv și interesat față de variate teme, având și o firească deschidere – când este cazul – și către lucrări de popularizare.

Stimate Confrate, ești o personalitate recunoscută în domeniul istoriografiei noastre. În 1991 ți s-a acordat de către Academia noastră Premiul Barițiu. Ești doctor honoris causa al Universităților din Alba Iulia, Timișoara, Oradea și Cahul. La 29 noiembrie 2001 ai fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar la 30 martie 2010 membru titular. Ești vicepreședinte al Comitetului național al istoricilor și, de asemenea, președintele părții române a Comisiei mixte de istorie româno-ruse.

Astăzi, prin susținerea discursului de recepție, ai îndeplinit, iubite Confrate, forma finală a intrării în Academia noastră. Îți urez cu bucurie și multă satisfacție: bine ai venit printre noi ca membru titular al Academiei Române.

Nicolae FELECAN

Considerații asupra primelor gramatici românești tipărite (I)

N.F. – prof. univ. dr., latinist, membru al Societății de Studii Clasice din România, al Societății de Ştiințe Filologice din România şi Société de Linguistique Romane din Franța. Decan al Facultății de Litere (1996-2004), prorector al Universității de Nord Baia Mare (1993-1996, 2004-2008). Volume: *Limba latină* (1986), *Paronimia în limba română* (1993), *Ghid practic pentru predarea şi învățarea limbii latine* (1994), *Dicționar de paronime* (1996), *Sintaxa limbii române* (2002), *Vocabularul limbii române* (2004), *Terminologia corpului uman în limba română* (2005), *Între lingvistică şi filologie* (2011) ş.a.

Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae este prima gramatică românească tipărită[1] și prima gramatică a limbii române scrisă integral cu litere latine, considerate de autorul ei „Vechile litere ale românilor, identice cu cele ale latinilor sau vechilor locuitori ai Romei, de la care aceştia îşi trag originea" (SA II: 44). Ea a apărut la Viena (Vindobonae), în anul 1780, în tipografia lui Josephus, nobil de Kurzböck.

Elementa constituie, totodată, punctul de pornire pentru astfel de lucrări și „un adevărat act de naştere a lingvisticii și filologiei naționale" (Coteanu & Dănăilă 1970: 21)[2].

Datele de pe copertă arată că autorul ei este Samuil Micu (*composita ab Samuele Klein de Szad*)[3], în timp ce Gheorghe Șincai a revizuit-o și a scris și cuvântul către cititori, „în care a formulat tezele istorice și lingvistice de bază ale crezului Școlii Ardelene" (Macrea 1970: 59). Titlul Prefeței apare într-o formă cât se poate de protocolară, Georgius Gabriel Sinkai Candido Lectori S.P.D. [*Salutem Plurimam Dat*][4], probabil și datorită faptului că Șincai era la cea dintâi lucrare tipărită.

Ca structură, *Gramatica* are patru părți: *Despre ortografie* (De ortographia), *Despre eti-*

mologie (= morfologie) (De etymologha), *Despre sintaxă* (De syntaxi), și un *Appendix*, ce cuprinde un capitol *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești*, un *Vocabular românesc și latinesc* și *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*.

Prima parte a lucrării, *Despre ortografie*, este importantă nu doar pentru prezentarea corpusului de litere latinești, majuscule și minuscule, cât mai ales pentru faptul că autorul vorbește, în terminologia specifică timpului său, despre modificările suferite de acestea și condițiile în care s-au produs, situație în care specialiștii de mai târziu au văzut o reconfigurare a întregului sistem fonologic, vocalic și consonantic, al românei.

Pentru confirmare, prezentăm câteva astfel de reguli, extrase din capitolele publicate din această carte (în Școala Ardeleană II, 2018: 44-49):

(1) *„A*, dacă este marcat cu accent acut sau este dublu, se pronunță ca în limba latină, de exemplu *cáp*, lat. *caput*; *nás*, lat. *nasus*; *cápraa*. Citește: *cap, nas, capra*.

(2) Când nu are accent, se pronunță așa cum litera slavă ъ este pronunțată de români în ultima silabă a cuvântului [lumină], lat. *lumen*.

(3) Fac excepție de la aceste reguli situațiile în care *a* este așezat înainte de *mb, mp*, și *n* simplu sau este notat cu accent circumflex. În aceste cazuri a se pronunță … mai moale, oarecum pe nas, de exemplu: *camp* [*câmp*], lat. *campus*; *pane* [*pâne*], lat. *panis*. Situația este menționată și pentru vocalele *e, i* (la începutul cuvintelor): *fen* [*fân*], lat. *foenum*; *imperat* [împărat], lat. *imperator*. Se subliniază și faptul că „excepția menționată nu există în cuvinte străine”.

(4) *E*, înainte de *n* simplu se pronunță însă ca *i*, dacă în silaba următoare există un alt *e* sau *i*, de exemplu: *cuvente* [*cuvinte*], lat. *verba*; *dente* [*dinte*], lat. *dens*; *denti* [*dinți*], lat. *dentes*. Citește: *cuvinte, dinte, dinți*.

(5) *E*, urmat de alte consoane, în afară de cele menționate, și dacă în silaba următoare se găsește un alt *e* sau *a* [ă], se pronunță ca și cum ar fi *ea*, de exemplu: *lege* [*leage*], lat. *lex*; *merge* [*mearge*]. Citește *leage, mearge*.

(6) *O*, înainte de *mb, mp,* şi *n*, se pronunţă ca *u* latinesc, de exemplu: *compar* [cumpăr], lat. *comparo*; *monte* [munte], lat. *mons*

(7) *O*, dacă în silaba în care se află, urmează o altă silabă care conţine vocalele *a* sau *e,* se pronunţă ca şi cum ar fi *oa*, de exemplu: *porta* [*poartă*], lat. *porta*, *sorte* [*soartă*], lat. sors. Citeşte *poarta, soarte*.

(8) *C*, înainte de *t*, devine *pt*: *lacte*, lat. *lac.* Citeşte *lapte*;

(9) *D*, înainte de *i,* se pronunţă ca *z* din greacă sau latină, de exemplu: *Dieu dice*, lat. *Deus dicit.* Citeşte *Zieu zice* etc.;

(10) *L*, în interiorul cuvântului, între două vocale şi la finalul cuvântului, dacă este simplu, se pronunţă ca *r* latinesc, de exemplu: *mola, anger*. Citeşte: *moară, înger*" etc.

Situaţiile oferite spre exemplificare se extind asupra tuturor literelor din alfabet, cuprinzând astfel, într-o formă sau alta, întreaga gamă de transformări, prezente şi în lucrările moderne de lingvistică, care, în multe cazuri, au aproape aceeaşi formulare: *„a* accentuat în poziţie nazală > *î*: *lana* > *lână*, *panem* > *pâne*; *o* în poziţie nazală > *u*: *bonus* > *bun, frontem* > *frunte*; *e* în poziţie nazală > *î*: *ventum* > *vânt, frenum* > frâu; *t* + *i* > *ţ: tibi* > *ţie, invitio* > *învăţ*; *d* + *i* > *dz* > *z: dico* > *dzic(u)* > *zic, dies* > *dzi* > *zi*; *ct* > *pt: octo* > *opt, lactem* > *lapte* etc. (Cvasnîi Cătănescu 1996: 34-35), sau „diftongarea condiţionată a lui *e* şi *o* accentuaţi în *ea*, respectiv *oa*, când în silaba următoare este un *e* sau *a* (nu însă înainte de nazalele *n* şi *m*): *seram* > protorom. *seară,* lat. *molam* > *moară* etc. (Frâncu 1997: 36-41).

Transformările prezentate de Samuil Micu reprezintă, de fapt, principalele legi de evoluţie a sunetelor din limba latină în limba română. Ele au fost analizate, cu multă vreme în urmă, de Romulus Ionaşcu (Ionaşcu 1914: 16-25) şi, mai apoi, de Sextil Puşcariu, care, în 1922, spunea: „… prea puţini vor fi ştiind astăzi că cele mai multe transformări de sunete din limba noastră au fost recunoscute de Samuil Micu şi arătate în *Gramatica* sa" (Puşcariu 1921-1922: 20).

Regulile formulate de Samuil Micu urmează soluţiile utilizate de el în lucrarea publicată cu un an înainte, *Carte de rugăciuni pentru evlavia omului creştin* (1779), prima tipăritură în limba română cu alfabet latin. Aici, autorul insistă asupra echivalenţelor dintre slovele chirilice şi literele latine.

În lipsa fonemelor pe care româna nu le avea, *ă, î, k`, g`, č, ğ, ş, ţ,* autorul face propuneri pentru redarea lor în scris, materializată în diverse forme, nu toate recunoscute mai târziu. El vorbeşte de accente, de scrierea cu vocală dublă, de similitudinile cu pronunţia italiană sau cu cea ungară ori germană, ajungându-se, de cele mai multe ori, la o apropiere de forma latină. Dar, pentru evitarea unei citiri după normele latine, autorul face precizarea prin imperativul *citeşte* (*lege*), ceea ce înseamnă o preocupare pentru rostirea corectă, ca nu cumva cuvintele să fie redate aşa cum erau scrise, ci potrivit regulilor fixate.

De aceea, notarea variantelor noi, nu întotdeauna cu consecvenţă, şi apropierea de cuvintele latine, nu înseamnă o latinizare a limbii române şi în rostire, ci este efortul primilor autori de gramatici în găsirea unor litere (foneme) potrivite pentru redarea noilor sunete.

Analiza şi a ultimei părţi a *Gramaticii* dovedeşte că Samuil Micu era familiarizat cu transformările produse în trecerea de la latină la română, dar, în lipsa unor litere (foneme) valide, el înclina spre apropierea cuvintelor româneşti de cele latineşti. „Acestea sunt regulile care trebuie observate ca să poţi forma din cuvinte latineşti cuvinte româneşti. Toate acestea însă nu sunt de ajuns, ci mai e necesar să schimbi şi câteva litere în altele înainte ca, potrivit regulilor date, să faci din cuvinte latineşti cuvinte româneşti" (ed. I: 74, ap. Zdrenghea 1981: 14).

Aceasta nu înseamnă însă nici îndepărtarea cuvintelor străine şi înlocuirea lor cu altele latineşti. Capitolele dedicate *vocabularului* şi *formelor de vorbit*, de la sfârşitul lucrării, dovedesc acest lucru. Mircea Zdrenghea a arătat că în *Vocabular* sunt 486 de cuvinte (inclusiv cele din titlul subcapitolelor, aranjate nu alfabetic, ci grupate pe categorii semantice. Dintre acestea, 334 sunt moştenite din latină, reprezentând 69,13%, 117 sunt împrumutate din alte limbi (bulgară, germană, greacă, maghiară, neogreacă, rusă, slavă), reprezentând 24,07%, 18 cuvinte din latina literară[5], reprezentând 3,7%, patru sunt cu etimon necunoscut (*cioareci, pânză, prunc, sein*), reprezentând 0,82% şi alte patru formate pe teren românesc: *fărdezeu* „atheus", *maimari* (= *strămoşi*) „majores", *necăsătorinţă* „celibatus", *zioară* „aurora" (Zdrenghea 1977: 262-263).

Ca urmare, acuzele de latinizare a limbii române, atât în scris cât și în pronunție, formulate de către unii lingviști, ori de înlăturare a cuvintelor străine din limbă, nu sunt adevărate.

Credem că problemele prezentate acum ne vor călăuzi în analiza ce ne-o propunem și pentru partea de gramatică propriu-zisă, dar și pentru următoarele gramatici tipărite în primul pătrar al secolului al XIX-lea.

Note

[1] Este vorba de gramatica lui Dimitrie Eustatievici (1757), rămasă în manuscris; tipărită abia în 1969: *Gramatica românească. Prima gramatică a limbii române*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 157 p.; a călugărului Macarie (1772) și *Institutiones llinguae Valachicae* (c. 1770), cu autor necunoscut (?), tipărită în 2001: *Institutiones llinguae Valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gheorghe Chivu. Revizie și traducerea textului latin de Lucia Wald, București, Editura Academiei Române. Primele două gramatici au fost scrise cu litere chirilice și au avut „ca model gramatici slavone, nepotrivite limbii noastre" (Macrea 1970: 59).

[2] Și Dimitrie Macrea afirma: „Prin această lucrare s-a născut o nouă disciplină în știința românească: lingvistica, iar în lingvistica romanică, aflată la începuturile ei, apărea o nouă limbă, necercetată înainte: limba română" (Macrea 1970: 58).

[3] Călugăr din Ordinul Sfântul Vasile cel Mare. În momentul redactării gramaticii era director de studii al Colegiului „Sfânta Barbara" din Viena (1778-1782), unde se afla și Gheorghe Șincai, în drumul său spre casă (1779-1780), venind de la Roma, unde își făcuse studiile la Colegiul „De propaganda Fide" (1775-1779).

[4] „Gheorghe Gavril Șincai transmite cinstitului cititor multă sănătate".

[5] *Amărânt, candelabru, cometă, culori, dogmă, eclipsă, element, leu, metal, penitență, planetă, profund, rosmarin, selbă, spirit, tigridă, unicorn, zefir*. Faptul că majoritatea au devenit cunoscute de toți vorbitorii, dovedește că introducerea lor în limbă a fost o necesitate. De altfel, în *Logica* (1799), Samuil Micu afirma: „iar unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și

științe, atunci cu socoteală și numai cât este lipsa putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească" (ap. Zdrenghea 1976: 179).

Bibliografie

Coteanu&Dănăilă 1970 = I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme. Bibliografie*, București, Editura Academiei, 1970.

Cvasnîi Cătănescu 1996 = Maria Cvasnîi Cătănescu, *Limba română. Origini și dezvoltare*, București, Humanitas, 1996.

Frâncu 1997 = Constantin Frâncu, *Geneza limbii și a poporului roman*, Iași, Casa Editorială „Demiurg", 1997.

Macrea 1970 = D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.

Pușcariu 1921-1922 = Sextil Pușcariu, *Despre legile fonologice*, în DR, II, 1921-1922.

Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbii române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914.

SA II 2018 = Școala Ardeleană II, *Scrieri lingvistice. Scrieri literare*, Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, București, Academia Română. Fundația pentru Știință și Artă. Muzeul Național al Literaturii Române.

Zdrenghea 1976 = Mircea Zdrenghea, *Probleme de limbă în Logica lui Samuil Micu*, în CL, Anul XXI, nr. 2, p. 175-181.

Zdrenghea 1977 = Mircea Zdrenghea, *Structura etimologică a cuvintelor cuprinse în Vocabular-ul din Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, în CL, Anul XXII, nr. 2, p. 261-263.

Zdrenghea 1981 = Mircea Zdrenghea, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae, la 200 de ani*, în CL, Anul XXVI, nr. 1, p. 11-15.

Grigore C. FURTUNĂ,
Alexandru M. TĂNASE

Moldova: Dicționare vechi și mai noi ale limbii române

Reglementarea istorică a denumirii limbii române

Când vorbim despre reglementarea istorică a denumirii de „limba română" în Republica Moldova (Moldova în acest articol), ne confruntăm inevitabil cu acte oficiale ale diferitelor autorități aflate la putere de-a lungul vremurilor. În mod evident, în ultimele două secole chestiunea nu a fost tratată în mod unitar. Într-un astfel de context, începutul se trage de la Regulamentele organice din 1831 pentru fiecare dintre cele două Principate. În cel pentru Valahia denumirea limbii era „rumânească", iar în cel pentru Moldova – „moldovenească". Nu se poate concluziona că a fost din neștiință ori incompetență a autorităților țariste: câțiva ani mai târziu, în 1841, într-un document al Ministerului Instrucțiunii Publice al Curții Imperiale Ruseşti, se constata însă că „... Moldova şi Valahia sunt țări locuite de un popor care are o singură origine, o singură limbă..., o singură soartă comună...".

Firesc, oficialitățile ruseşti n-aveau niciun interes ca la stânga Prutului limba locuitorilor să aibă altă denumire decât limba „moldovenească", adică să fie ca şi în Principatul Moldovei. Au trecut mai multe decenii şi dincolo de Nistru a apărut Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM). Interesant însă în legătura cu denumirea de „limbă română" este că în 1924 un ziar tiraspolean relata: „s-a hotărât ca în şcoale, case şi aşezăminte de cultură românească să se întrebuințeze limba românească", însă fără a se indica cine a hotărât. În 1932, noțiunea a obținut statut ofi-

cial. Dar în anii 1937-1938, politica națională sovietică pe malul stâng al Nistrului a impus expulzarea denumirii de „limba română", a grafiei latine, a gramaticii și a limbii literare române. Toate au fost înlocuite în RASSM cu „limba moldovenească" în grafia chirilică.

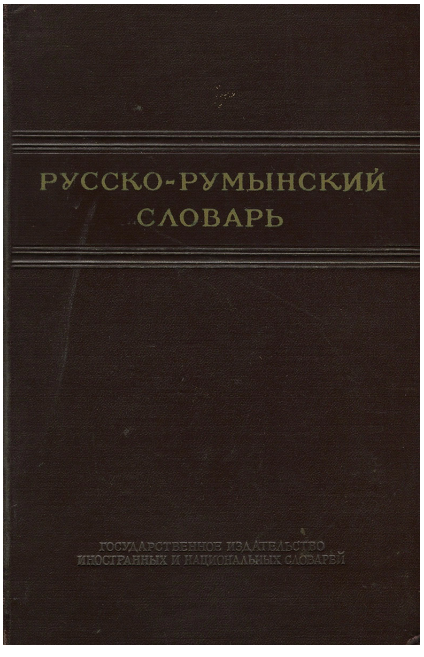
N. Corlăteanu (1915-2005)

În 1940 a apărut un document al conducerii de partid sovietice în care, printre altele, se pune în aplicare o altă teză ideologică: „reunirea populației moldovenești a Basarabiei cu populația moldovenească a RASS Moldovenești". În sfârșit a fost găsit un document în limba rusă: Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești din 10 februarie 1941 „Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de a la alfabetul latin la rusesc" în care găsim următoarea mențiune: „Luând în considerație apelările cetățenilor Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești și a organizațiilor de partid, Sovietul Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești a hotărât a trece, începând cu 01 martie 1941, scrisul moldovenesc de la alfabetul latin la cel rusesc".

Cât privește denumirea limbii, a fost imposibil de a găsi o decretare clară, în care să existe menționarea faptului schimbării denumirii ei din „română" în „moldovenească". Probabil, pentru oficialitățile sovietice ori era de nedorit contrapunerea într-un document oficial a denumirilor uneia și aceleiași limbi: română și moldovenească; ori în această materie ele se simțeau moștenitoare ale decretării din Regulamentul organic al Moldovei din 1831 referitoare la denumirea „limba moldovenească".

În partea a doua a secolului trecut, odată cu schimbările inițiate de M. Gorbaciov (*perestroika* și *glasnost*) și sub influența puternicei mișcări pentru independență, Parlamentul RSS Moldovenești, la ședința plenară din 31 august 1989, a adoptat Legea privind

funcționarea limbilor pe teritoriul Republicii, prin care limbii moldovenești i se atribuia statutul de limbă de stat care funcționează pe baza grafiei latine, adică fără revenirea la denumirea ei istorică si firească, anume aceea de „limba română".

Русско-Румынский Словарь, Москва, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954

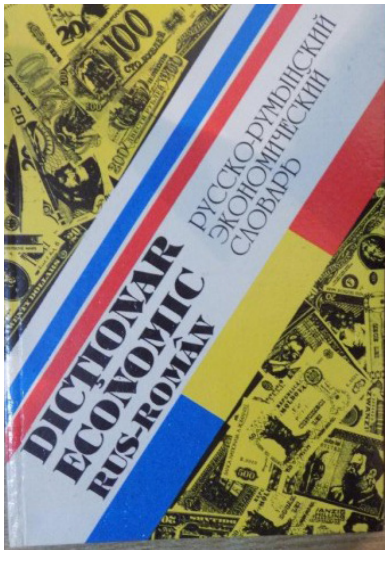
Au urmat noi încercări de a pune lucrurile pe făgașul normal. Astfel, la 29 februarie 1996, Adunarea Generală anuală a Academiei de Științe a Moldovei (AȘM) „a confirmat opinia științifică argumentată a specialiștilor filologi din republică și de peste hotarele ei, aprobată (la solicitarea Parlamentului) prin Hotărârea Prezidiului AȘM din 9 septembrie 1994, potrivit căreia denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova este limba română". La 5 decembrie 2013, Curtea Constituțională, examinând un set de sesizări privind interpretarea art. 13 din Constituție (datată 29 iulie 1994) în concordanță cu preambulul Constituției și al Declarației de Independență a Republicii Moldova (datata 27 August 1991), în sensul că sintagma „limba moldovenească, funcționând în baza grafiei latine" poate fi echivalată semantic cu sintagma „limba română", a hotărât (punctul 2) că „În cazul existenței unor divergențe între textul Declarației de Independență și textul Constituției, textul constituțional primar al Declarației de Independență prevalează".

După aceasta, firesc ar fi fost să aibă loc modificarea corespunzătoare a Constituției. Cum și se proceda/procedează în alte cazuri. Dar chestiunea a apărut pe ordinea de zi a legislativului abia la 1 noiembrie 2018, însă proiectul respectiv de lege nu a întrunit iarăși

numărul necesar de voturi „pentru”. Astfel, în Constituție continuă să persiste denumirea limbii de stat ca fiind limba moldovenească, în ciuda contradicției vizibile dintre preambulul ei și art. 13. În realitate, în toate sferele de viață din țară se folosește denumirea – limba română. Unii politicieni care n-au susținut acel proiect din 1 noiembrie 2018, precum și cei actuali care resping ideea corectării art. 13 din Constituție, în fiecare an, la 31 august (zi nelucrătoare, care prin lege a fost decretată drept Sărbătoarea Națională „Limba noastră cea română”) depun flori la monumentele lui Mihai Eminescu și Ștefan cel Mare și Sfânt din centrul capitalei. De menționat că în societate, în școli, inclusiv cele superioare, în mass/media, în mediul de afaceri, în particular în sectorul financiar-bancar, foarte rar se mai poate întâlni utilizarea denumirii „limba moldovenească”. Numele ei firesc – limba română – și-a cucerit demult locul cuvenit în conștiința cetățenilor țării.

Păstrarea limbii românești în vremuri grele

Cu trei decenii în urmă, limba română și-a reluat calea anevoioasă în toate sferele vieții în Moldova*. Pentru Transnistria și Bucovina, acest proces a durat mai mult, nu este încheiat și va continua datorită unor factori geopolitici mai puternici decât limba română propriu-zisă. În 1954, Nicolae Corlăteanu, academician de prestigiu încă din vremurile socialiste, avându-l coautor pe Eugeniu Russev, a editat la Moscova un dicționar care putea contribui fundamental la păstrarea denumirii de limba română în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească”. *Dicționarul Rus-Roman* (Русско-Румынский Словарь) a apărut la editura „Государственное издательство иностранных и национальных словарей” din Moscova și conținea

Dicționar Economic Rus-Roman, 1994, autor Mihai Pătraș, fost deputat în Parlamentul Republicii Moldova

45 000 de titluri-cuvinte din cele mai diverse domenii de activitate, inclusiv termeni economici şi bancari. Având în vedere utilitatea practică generală, dicţionarul, cu extinderea până la 60 mii titluri-cuvinte, a fost reeditat în 1967.

Tot atunci însă, la Chişinău a apărut o altă lucrare a aceloraşi doi autori, Русско-молдавский словарь (în română: *Dicţionarul rus-moldovenesc*), cu un volum de titluri-cuvinte ceva mai mare (trebuiau introduse în circuit şi pe această cale multitudinea de neologisme aduse de epoca nouă, a socialismului de tip sovietic) şi, firesc, se mai deosebea de cel de la Moscova şi din punct de vedere structural: conform orânduirii literelor alfabetului rusesc. De menţionat că primul dicţionar rus-moldovenesc, în grafie chirilică, a fost publicat încă în 1946. Urgenţa necesităţii practice a acestui dicţionar, fie şi cu grafie chirilică, fie şi utilizând denumirea „moldovenesc", era una ardentă chiar şi pentru şcoala superioară. Aceasta se poate conclude şi dintr-un nu prea mediatizat eveniment.

La începutul lui 1947, N. Corlăteanu, pe atunci şef interimar al Catedrei de limba şi literatura moldovenească la Universitatea de Stat din Chişinău, reieşind din realităţile dramatice cu care se confruntase (în cadrul facultăţilor universitare făceau activitate didactică ori studii o mulţime de lectori şi studenţi care, fiind veniţi din alte republici sovietice, nu cunoşteau „limba moldovenească"), i-a adresat un memorandum lui Ivan Leonov, primul rector al acesteia, privind „predarea cursului practic de limbă moldovenească la facultăţile Universităţii". El, respectând şi utilizând cu corectitudine lozincile momentului, în particular, menţiona: „Din... republicile frăţeşti... au venit în Moldova tineri entuziaşti..., dar tineretul acesta nu cunoaşte limba poporului moldovenesc. Ei nu se pot apropia de masele largi ale oamenilor muncii fără să ştie limba moldovenească". Reacţia rectorului a fost pe cât se putea de rece: „Universitatea de Stat din Chişinău nu are din partea Ministerului Învăţământului Superior al URSS indicaţii cu privire la predarea limbii moldoveneşti".

N. Corlăteanu era absolvent al liceului „Alexandru Donici" din Chişinău şi licenţiat al două facultăţi ale Universităţii din Cernăuţi, respectiv Facultatea de Literatură şi Filozofie şi Facultatea de Drept (cea de-a doua fiind terminată cu menţiunea „Magna cum laude").

Concomitent cu activitatea didactică la Universitatea din Chișinău, N. Corlăteanu avea și preocupări de cercetător științific, fiind și colaborator la Sectorul de limbă și literatură, care ulterior a devenit Institutul de Limbă și Literatură al viitoarei Academii de Științe (AȘ) a RSS Moldovenești. Unsprezece ani a fost la conducerea acelui Institut, dintre care aproape nouă ani a fost director. A fost decorat cu înalte distincții ale guvernării sovietice (Ordinul „Drapelul Roșu de Muncă", Ordinul „V. I. Lenin") și cu cele ale Republicii Moldova (Ordinul Republicii, medalia „Dimitrie Cantemir").

Meritul deosebit al lui N. Corlăteanu este că a fost și printre cei care de-a lungul timpului au readus în spațiul dintre Prut și Nistru și operele clasicilor români, știrile despre începutul scrisului în limba română în spațiul românesc, precum și despre primii cărturari și cronicarii moldoveni. Încă din 1948, elevii clasei a VIII-a au primit crestomația *Literatura veche moldovenească*, asupra căreia savantul a lucrat împreună cu E. Russev și cu transnistreanul Leonid Corneanu (Corenfeld). A fost o ediție cu unele compromisuri: pentru ca această carte să vadă lumina tiparului, să treacă fără probleme filtrele ideologice de atunci fără amputări sau cu pierderi minime, în echipă a fost acceptat și un transnistrean. Corneanu convenea nu numai prin „proveniența teritorială" (era din Tiraspol) și „apartenența de partid", dar și ca scriitor mai „descătușat", mai puțin îndoctrinat în chestiunea limbii.

În cărțile și manualele școlare publicate (cum a fost în una dintre primele – *Culegere de lucrări la ortografia limbii moldovenești. Pentru clasele V-VI ale școlilor de 7 ani și mijlocii*, editată în 1948), N. Corlăteanu, în pofida împotrivirii, cu consecvență promova limba literară română, fără a utiliza termenul respectiv. În ele se scria deja, spre exemplu, „copil" și nu „copchil", „copiați" și nu „perescrieți", „aceasta" și nu „aiasta", „piele vie" și nu „chele jie", „picioare" și nu „chișioare" etc.

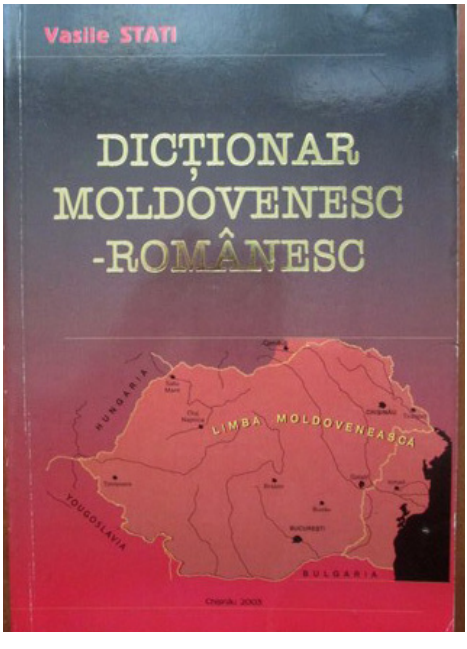
N. Corlăteanu s-a stins din viață în 2005, lăsând o bogată moștenire științifică. Bibliografia lui începe cu 1945 și include 147 de titluri numai de cărți de autor, care îi poartă numele. La multe a avut coautori, cel mai adesea pe E. Russev. De numele lui mai sunt legate încă aproape 670 titluri de cărți redactate, editate sub îngrijirea lui (printre ele o mulțime de dicționare bilingve), precum și studii,

articole din ediții periodice. Post mortem a văzut lumina tiparului manualul *Latina vulgară*, în 2006, carte scrisă la finele vieții în colaborare cu Lidia Colesnic-Codreanca.

Întreaga activitate științifică a lui N. Corlăteanu (pentru care a fost criticat pe nedrept de nenumărate ori) și a multor altor intelectuali a contribuit fundamental la păstrarea limbii române în Moldova, această „comoara în adâncuri înfundată", folosind expresia nemuritoare a lui Alexei Mateevici. Privite acum în contextul istoric (filologii erau „supt vremi", oamenii se temeau să țină minte trecutul care putea fi periculos pentru viața lor de zi cu zi, amenințarea cu gulagurile, paza limbii „cu pușca" etc.) în care aceasta a avut loc, opera și activitatea acestor intelectuali apar de-adevărate ca fiind revoluționare.

Încercări de negare

Existența limbii române în Moldova a fost negata de multe ori, mai ales în perioada sovietică. Oamenii de elită științifică ai Moldovei erau adevărați patrioți (la fel ca și oamenii de rând, de altfel), se deosebeau printr-o înaltă cultură personală de comunicare. În decurs de decenii, din perioada sovietică, se crease însă o stare de umilință nemiloasă, care a lovit cu cruzime în oamenii de știință, în corpul didactic al școlilor superioare și în alți oameni cu merite deosebite în dezvoltarea culturii naționale între Prut și Nistru. În acele vremuri, mai era „un filtru": pe o pagină vedem mențiunea: „sub redacția lui I. D. Ciobanu". Acesta, cum se vorbea între oameni, era principalul vechil care veghea cu

Dicționar Moldovenesc-Românesc, 2003, autor V. Stati

Aderarea Moldovei la FMI și Banca Mondială.12 August 1992

sârguință și păzea cu supra-vigilență „limba moldovenească" de orice tentativă de a folosi termeni firești autohtoni în locul stâlciturilor adu-se chiar și în manualele școlare cu un singur scop: „sî ni diosăghim de cii din Romănia, că noi sântem alt nărod".

Daca aceasta era atitudinea oficiala din timpurile sovietice, cu atât mai greu este de înțeles poziția unor așa-zișI oameni de știință mol-doveni apăruți în spațiul literar după independenta țării în 1991.

Exemplul cel mai hilar în această privința îl reprezintă așa-zisul *Dicționar Moldovenesc-Românesc*, apărut în 2003, din prefața căruia rezultă clar ca negarea denumirii de limba româna pentru Moldova și moldoveni este determinată de așa-zisul pericol de înglobare a Moldovei într-o nouă Românie Mare. Așadar, niciun conside-rent lingvistic, ci doar unul geo-politic dictat, de data aceasta, de Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, aflat la putere în acea perioadă. Acest dicționar a fost respins categoric de societatea moldovenească ca fiind un experiment pseudo-științific.

Rolul băncilor și al IFI-urilor în promovarea limbii române

Alături de mulți alți factori predominanți în promovarea limbii române moderne în Moldova (mass media, unele instituții guver-

namentale, contactele comerciale cu oameni de afaceri de peste Prut etc.), băncile și alte instituții financiare din țară au jucat un rol important, mai ales la începuturile statalității, după proclamarea independenței țării pe 27 August 1991. Primele contacte oficiale ale acestora cu exteriorul au avut loc în anii 1991-1992, cu Fondul Monetar Internațional și Grupul Băncii Mondiale, în vederea aderării la aceste instituții financiare internaționale (IFI). Procesul de aderare a fost destul de anevoios, iar cauzele au fost multiple. Dintre acestea, bariera lingvistică a fost una dintre primele care a trebuit depășită. Terminologia și procedurile procesului de aderare ale acestor IFI-uri era, bineînțeles, disponibilă în limbile engleză și rusă. Acestea au fost traduse și explicate de reprezentații români din cele doua IFI-uri reprezentanților Ministerului Finanțelor din Republica Moldova (care a fost responsabil de pregătirea aderării din partea moldovenească) și ai Băncii Naționale a Moldovei (BNM). Se poate afirma că la încheierea procesului de aderare, pe 12 August 1992, reprezentații celor două instituții sus-menționate dobândiseră cunoștințe bogate (economice, bancare, legale și instituționale) di-

Semnarea cu BERD a primei linii de credit de 20 mil. USD de către MAIB. Iulie 1995

rect în limba română. Aceste cunoştinţe au fost folosite şi la introducerea cupoanelor din 1991 şi mai apoi a monedei naţionale (leul moldovenesc), în noiembrie 1993. Aceste instrumente monetare aveau pentru prima dată toate elementele componente (denumire, paritate, emitent etc.) exprimate în limba română, după mulţi ani de circulaţie a rublei sovietice inscripţionate în limba rusă. Până şi în Transnistria, care a menţinut rubla transnistreană şi inscripţionarea moştenită de la fosta Uniune Sovietică, figura centrală a designului bancar de pe monedă era Mihai Eminescu, poetul naţional român.

Procesul de transmitere a cunoştinţelor în limba română a continuat şi în perioada 1993-1995, dar de data aceasta interlocutorii erau principalele bănci comerciale din Moldova. Tratativele pentru primele linii de finanţare au început în 1993 şi s-au încheiat cu succes în 1995, când au fost semnate primele linii de credit cu Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare (BERD).

Negocierile în limba română conduse de reprezentanţii IFI-urilor au fost de asemenea un proces dificil. În afara standardelor de contabilitate complet diferite, toţi termenii bancari (bilanţ, active, pasive, acreditive etc., pentru a aminti doar câteva dintre noţiunile de baza) fuseseră moşteniţi din limba rusă şi ca atare erau aproape necunoscuţi în limba română. Impactul educaţional, atât asupra conducătorilor de bănci cât, mai ales, în ceea ce priveşte personalul băncilor respective şi a miilor sau chiar sutelor de mii de clienţi, deponenţi, acţionari etc., a fost extraordinar. Preocupările pentru asimilarea limbii române bancare au fost stimulate şi prin apariţia noilor dicţionare ruso-române, care au jucat un rol pozitiv în consolidarea cunoştinţelor şi tehnicilor bancare direct în limba română. Au urmat, bineînţeles, şi alte finanţări de la Corporaţia Financiara Internaţionala (IFC) şi multe alte IFI-uri care au avut un impact pozitiv în tranziţia Moldovei la economia de piaţă. Se poate spune pe drept cuvânt că experienţa de negociere direct în limba română, însuşită deja de partea moldovenească, a fost un factor primordial în asigurarea succesului. Ca urmare, în prezent, în băncile Moldovei activează deja un personal bine instruit şi cu temeinice cunoştinţe de limbă română şi gramatică românească.

* * *

Întregul demers al acestui scurt articol are în final un mesaj foarte simplu și anume re-amintirea testamentului de suflet al lui Ienăchiță Văcărescu (1740-1797) pentru urmașii săi: „…Las vouă moștenire/ **Creșterea limbii românești/ Și-a patriei cinstire".**

Notă * Vezi și Grigore Furtună, *Nicolae Corlăteanu (cugetări la 105 ani de la naștere)*, http://www.infotag.md/populis-ru/284791/, publicat pe 13 mai 2020

Grigore Furtună – absolvent al Facultății de Economie a Universității de Stat din Chișinău, 1960. Activitate în domeniul bancar – 41 ani, inclusiv la BC „Moldova-Agroindbank" SA – 22 ani: Președinte, vicepreședinte executiv și membru al Consiliului băncii. Economist emerit al Republicii Moldova

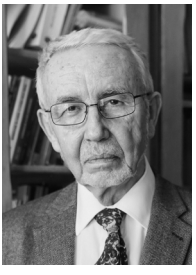

Alexandru M. Tanase – absolvent al ASE, București, Facultatea de Contabilitate,1974 și al Facultății de Relații Economice Internaționale, 1980. Doctor în economie din 1997. Consultant independent și fost Associate Director, Senior Banker la Banca Europeana pentru Reconstrucție și Dezvoltare (BERD), Londra; consilier la Fondul Monetar Internațional (FMI), Washington DC; funcționar în Ministerul Finanțelor, Romania.

Opiniile exprimate reprezintă părerile personale ale autorilor și nu reflectă pozițiile oficiale ale oricăror instituții menționate. Analiza și datele sunt bazate pe informații existente la finele lunii iulie 2020.

Stelian DUMISTRĂCEL

Haideți să vă explic!

S.D. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Filialei Iași a Academiei Române, profesor la Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza". Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române (1978), *Doctor Honoris Causa* al Universităților „Dunărea de Jos" (Galați, 2011), „Alecu Russo" (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri" (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnaliști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

Mai întâi, să vedem de unde ideea! Nimic mai simplu, dacă prezentăm câteva cazuri... explicite, de pe internet. Firește, mai întâi, glumițe, cum ar fi cele care urmează. Ironia, marcând însă prezumția de inferioritate intelectuală a „adresantului", este prezentă în destule exemple pe internet: „Moș Crăciun, hai să-ți explic ce-i aia Social Media" (/claudiuciobanu.eu/); „Băi Spanac, hai să-ți explic eu cum îți dai seama că un articol e ciordit" (/eftimie.net/); „Nu mai aștepta să-ți explic pe limba celor mici ce înseamnă să fii Om Mare!" (/simonatache.ro/). Apoi, replica dintr-un dialog din anul 2008 dintre așa-numitul SOV și Liviu M.: „O să-ți explic când ne vedem, fraiere!" (/evz.ro/).

Dar, cu asta ne-am apropiat de alte medii, situație ilustrată de replica unui ardelean stabilit în Germania către fostul prim-ministru Victor P., considerat în deficit evident de pricepere: „Cum să-ți explic eu, ție, prietene?" (/nasul.tv/). Sau, ca să nu-i uităm pe moldoveni; este vorba de un „Țîcu de la PUN, către (călărășeanul Igor) D.: „Voi ști să-ți explic lucrurile atât academic, cât și *po-poneatiam*" (/ziarulnational.md/). Și revenim dincoace de Prut, ca să surprindem și mai bine atmosfera: Olguța V., adresându-se unei alte doamne, actual ministru al muncii: „Violeta, hai să îți explic ca pentru incompetenți ca tine... " (/fanatik.ro/).

Cadrul general poate fi conturat însă de ceea ce frapează adesea în talkshow-uri din programe curente de la posturi românești tv „de actualități". Invitați (cu pretenții sau fără!), dau să spună ceva, se poticnesc (sau nu), iar apoi revin, emfatic: „Haideți (hai) să vă (să-ți) explic!". O intervenție de rol, de facilă punere în pretinsă valoare. Markerul atitudinal, gratuit la politicieni, este, uneori, marcat de respingerea de către unii prezentatori tv isteți: „Da, spuneți-ne să înțelegem și noi!", „Spuneți așa ca să înțeleagă și mama!". Întrucât, frecvent, nu prea ai ce... explica: „Cum să îți explic ce este dragostea" (/unitedgalati/). Sau: „Dacă tac, nu înseamnă că ai dreptate. Înseamnă că am înțeles că degeaba îți explic" (/pinterest. com/). Totuși, nu putem evita unele explicații, la care recurgem (măcar în parte) și în povestirile următoare, ca și în final.

Româna străinilor. Dacă voiați un model de română învățată, acesta ne-a fost oferit de fragmentul de discurs în limba noastră rostit de Doamna Ambasador al Franței în România, la scurta festivitate de la Ambasada Franței la București de pe data de 14 iulie, mai puțin su-

Profesorul Stelian Dumistrăcel, colegul și prietenul nostru drag, a devenit, pe 30 iulie 2020, Cetățean de Onoare al Municipiului Iași. *„Cel mai mare lingvist român contemporan*, se spune în comunicatul de presă privind acest eveniment, *primește recunoașterea oficială a orașului"*. Revista „Limba Română" apreciază înalt gestul administrației Iașilor și adresează felicitări și urări de succes celui mai consecvent și mai fidel autor al revistei noastre. La mulți ani, MAGISTRE!

netele ***ă*** și ***â*** în „ast***ă***zi”, respectiv „/națiunea/ rom***â***n***ă***”, dar astea sunt sunete moștenite din tracă și pot fi cu greu deprinse de alogeni! (de aici și... interesul „savanților” moscoviți pentru pronunțarea lor aparte în limba „moldovenească”). Prin comparație, niciun efort, însă, pentru vibranta uvulară ***r,*** în scurtele inserții de franceză din intervenția președintelui nostru și a prim-ministrului Orban. De altfel, Dl Iohannis, filmat la București, nu și-a destins deloc maxilarele, indiferent de ziceri sau complimente, spre deosebire de președintele Macron, pe a cărui față plutea un binevoitor zâmbet fugar, evoluat chiar într-un râs prietenos când fanfara Legiunii Străine s-a produs cu melodia *La Mer*, a lui Ch. Trénet (scene prezente, la noi, pe segmentul ecranului pe care se transmitea, de la Paris, o simbolică defilare militară).

Tot ca explicații, fugare. Măcar în două cazuri, discursul public, la diferite niveluri, poate confirma puncte de vedere exprimate de noi anterior: 1) Vorbind despre *hipergermanisme*, am deplâns și am combătut pronunțiile de tipul *șprei* (dar și *știres*). Substantivul *sprei* (devenit termen internațional) este de origine engleză, iar germana nu are nicio legătură cu pătrunderea lui în română. La vremea respectivă, nu aveam la îndemână un caz pentru care germana ne poate influența, așa cum, astăzi, stau lucrurile în cazul *șparanghel*. Așa pronunță, dezinvolt, substantivul. *sparanghel* muncitorii români „exportați” în Germania (în pofida pandemiei), după modelul localnicilor. Or, *sparanghel* a fost împrumutat din greacă (ngr. *sparángi*). 2) Ne temeam cândva că, de frica a ceea ce se numește „cacofonie”, sperioșii inculți vor ajunge să „bage” un ***și*** chiar în formula „A fost odată ca ***și*** niciodată”; un exemplu: „Transalpina, ca ***și*** lucrare realizată în timpul când Dl O. era ministrul transporturilor” (Lucian B., ministrul actual al transporturilor: /politica video/).

Dar există și un substitut: pronunțarea cuvântului *virgulă*. Referitor la acest virtual (chiar grafic) colac de salvare (!), putem semnala performanța unui politician de la București (Marian V.), care, printre altele, și-a propus să candideze pentru funcția de primar, „ori la sectorul 5, ori la capitală”. Iată unele din grijile sale: „nu este drept ca *virgulă* bucureștenii să aștepte mereu până când primarii...”; sau: „îi pot speria pe oameni ca *virgulă* să nu se mai vorbească despre ei” (B1 TV, 21.07).

Lasă că și ziariștii sunt mereu cu urechea ciulită la felul cum vorbesc politicienii; recent, la TVR s-a reluat fraza în care Ludovic O., în vizita

de pe șantierul șoselei Transalpina, ezita asupra pluralului subst. *parapet*: „nu sunt încă montați... /ezită/... parapeți" (și Lucian B. pronunța *parapeți;* cf. G4 Media.ro/; text/imagine redactate în redacție). Spre deosebire de *parapete*, cele de la Alecsandri: „Prin foc, prin spângi, prin glonți, prin fum, Prin mii de baionete, Urcăm, luptăm... iată-ne-acum Sus, sus, la parapete" (*Peneș Curcanul*). Însă, pentru buna însușire a românei de către tot felul de „aleși", ar trebui organizate cursuri speciale, de nivelul contactelor de tip *Fashion Teenager* (dacă nu chiar *Fashion Kids*!).

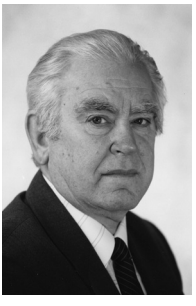
Moldovenilor din stânga Prutului, imaginea chiriliței le este reîmprospătată cel puțin de unele nume de pe cutii ale medicamentelor. Dintre acestea (numite de specialiști „texte de contact"!), ne-au reținut cazurile în care se manifestă concurența dintre preluarea, în limbi europene, a africatelor latinești redate de literele *c+i*(*e*) și *g+i*(*e*), citite */ci-ce/, /gi-ge/,* sau */ți-țe/,* respectiv */ghi-ghe/*; cazuri clasice: *Cicero* sau *Țițero*? *Diegis* sau *Dieghis*? Și, acum, ajungem la medicamente; pe cutii scrise în România, ale unor medicamente fabricate în România, dar exportate pe piața ex-sovietică, vedem scris CICATRIDINA și Цикатридина, respectiv ANALGID și Аналгид! Așa, probabil, ca să nu se poată uita de tot!

Nici noi nu putem, totuși, trăi fără explicații! Dar aici ne servim de cele mai autorizate surse, dicționarele, ținând seama și de faptul ca nu toată lumea poate ajunge la unele din ele! Substantivul românesc *explicație* este un neologism, preluat de noi din franceză, și cu asta gata! (pentru piața internă). Semnificația adâncă o găsim în dicționare ale limbii franceze, care (de exemplu *Trésor de la langue française informatisé)* trimit la un lat. *explicare*, însemnând, inițial, „a desface", de unde „a expune clar", ca derivat de la verbul *plicare* „a îndoi", deci *a explica* înseamnă, și pentru noi, „a dezdoi" lucrurile, situațiile, „a desface" și, dacă vreți, „a întinde".

Iar noi rămânem cu speranța (pe care vrem să o transmitem cititorilor ca o cheie de lectură) că nu ne-am întins prea mult nici în cazurile discutate, nici cu privire la etimologie (indirectă).

Anatol EREMIA

Relevanța geografică, istorică și socială a toponimiei din Câmpia Bălților (II)

A.E. – dr. hab., profesor cercetător, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chișinău, 2009; *Dicționar geografic universal*, București, 2008; *Atlasul hidronimic al Republicii Moldova*, Chișinău, 2017; *Destinul cuvintelor. Breviar onomasiologic,* Chișinău, 2017; *Tezaurul toponimic românesc. Republica Moldova. Arealul Leova*, Chișinău, 2018.

Aspecte sociale. Din timpuri străvechi viața socială a comunităților de oameni s-a desfășurat în așezări umane, cu atribuții și funcții bine determinate. Primele locuri și așezări de conviețuire a oamenilor au fost peșterile de sub malurile stâncoase ale râurilor și stațiunile de pe văi, acestea dosite de povârnișurile înalte și abrupte ale dealurilor sau de pădurile greu de pătruns. Stațiunile, alcătuite din câteva bordeie sau colibe, aveau un caracter temporar, pentru că grupurile de oameni care le locuiau se vedeau nevoiți adesea să le părăsească și să se strămute în alte locuri, favorabile vieții, dar și ferite de pericolul invaziilor. Satele își trag originea din perioada romană a Daciei (sec. II-IV), însăși denumirea lor comună fiind de origine latină – *fossatum* „loc populat și întărit printr-un șanț și val de apărare". Geto-dacii denumeau localitățile mai mari *dave* (*Buridava, Petrodava, Tamasidava, Zargidava*).

Existau în trecut și așezări ce reprezentau niște conglomerate de locuințe și menaje gospodărești permanente sau provizorii, în

Partea I vezi „Limba Română" (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 90-99.

dependență de tipul și structura lor, precum și de ocupațiile celor care le locuiau. Acestea sunt desemnate prin termeni care le fixează tipul și funcția: *odaie, câșlă, cătun*. Pe parcursul timpului, în anumite condiții, datorită factorilor social-economici favorabili, micile așezări umane s-au dezvoltat și s-au transformat în sate mari, apoi unele dintre ele în târguri și orașe.

În concepția actuală, *satul* este definit ca așezare rurală ai cărei locuitori se ocupă, în fond, cu agricultura. Satele de astăzi sunt unități administrativ-teritoriale cu statut oficial și juridic. Au existat și există diferite sate, vechi și noi, mari și mici, de vădită importanță economică și culturală, precum și de însemnătate redusă, sub unele aspecte. La dezvoltarea și constituirea satelor au contribuit factori și împrejurări de ordin complex: geografici, istorici, sociali, economici etc. Pentru a-și asigura viața din punct de vedere material, oamenii au ales ca locuri de așezare zonele prielnice pentru agricultură și creșterea animalelor. Locuitorii satelor au căutat să beneficieze de bogățiile naturale ale subsolului pentru dobândirea mineralelor și cărbunelui, cu precădere în regiunile muntoase, apoi ale pădurilor pentru vânat și lemn de construcție și de foc, ale apelor pentru pescuit, ale șesurilor și fânațelor pentru întreținerea animalelor de casă.

Vechii locuitori adesea își întemeiau așezările în locurile ferite de invazia triburilor barbare, de pericolul războaielor purtate de cele mai multe ori de armatele străinilor, dar pe pământul strămoșilor noștri. Prin acele locuri au rămas să dăinuie până astăzi multe așezări ascunse prin desișul codrilor și prin pădurile de nepătruns, prin fundacuri de văi, departe de drumurile mari și de locurile deschise și neapărate. Multe sate și orașe din spațiul românesc au apărut pe vetrele fostelor dave geto-dacice, pe locul vechilor cetăți și pe simple fortificații de pământ. Amintirea lor o păstrează până astăzi numele de locuri *Cetățuia, Șanțul, Valul, Troianul, Zamca,* precum și denumirile de localități *Gradiște, Horodiște, Palanca, Parcani* etc.

Din punctul de vedere al formei și al structurii lor, se disting câteva tipuri de așezări rurale: a) *risipite*, specifice regiunilor de munte, dispoziția caselor și a menajelor gospodărești fiind dictată de condițiile de relief; b) *răsfirate*, motivate de formele de relief colinar, dar și de ocupațiile oamenilor, situate fiind pe văi sau pe dealuri, în dependență

de amplasarea terenurilor agricole; c) *adunate*, caracteristice reliefului de câmpie, marilor regiuni agricole (Isbășoiu 1984: 27-30; Cucu 1991: 47-52).

Satele din cuprinsul arealului toponimic cercetat țin, în majoritatea lor, de categoria așezărilor rurale adunate: Bilicenii Noi, Bilicenii Vechi, Drăgănești, Dumbrăvița, Heciul Nou, Heciul Vechi, Iezăreni, Pepeni, Prepelița, Rădoaia, Țiplești. Forme relativ răsfirate, cu locuințe dispuse în lungul văilor sau drumurilor, într-un rând sau două, au unele sate mai noi: Brejeni, Grigorăuca, Lipovanca.

Multe dintre satele românești actuale datează din primele perioade ale epocii feudalismului. Pe atunci, comunitățile de oameni din mediul rural erau organizate în obști sătești, conduse de un jude, cnez sau vătăman. Conducătorul obștii împreună cu „oamenii buni și bătrâni" organizau viața socială și economică a obștii. După numele judelui, cnezului sau vătămanului și-au luat denumiri multe sate vechi: *Balomirești* „unde a fost jude Balomir", *Ostăpceni* „unde a fost Ostapco jude", *Procopinți* „unde au fost Procop și Vasile vătămani". Membrii obștii, vechii locuitori ai satului, fie că se trăgeau de pe un strămoș comun, fie că erau adunați pe lângă o căpetenie a obștii sătești.

Odată cu crearea Statului Moldova, domnitorul devine stăpân al tuturor pământurilor libere, pentru ca mai târziu să le dăruiască marilor feudali, mănăstirilor, demnitarilor, conducătorilor de oști. Beneficiarii donațiilor, căpătând drepturi de proprietari asupra moșiilor, deveneau totodată și stăpâni ai satelor respective. Din actele de donație rezultă că boierilor, demnitarilor și oștenilor li se donau moșii pentru „dreapta și credincioasa lor slujbă" față de domnie, pentru participarea lor în războaiele victorioase. Satele întemeiate pe moșiile „de donație" adesea erau denumite după numele proprietarilor de pământuri. Acest mod de nominație se aplica și atunci când proprietari ai moșiilor și satelor deveneau, prin vânzare-cumpărare sau prin dare în moștenire, alți proprietari, procedeul durând secole, până la începutul veacului al XX-lea.

În sec. al XVIII-lea încep să apară tot mai multe sate de răzeși, de țărani mai înstăriți, descendenți ai unei clase de mici feudali. Aceștia, de asemenea, au marcat toponimia locală, prin nominații și renominații

de aşezări şi locuri din cuprinsul moşiilor. Răzeşeşti sunt şi unele sate din arealul cercetat.

Perspectiva unei dezvoltări complexe şi mai rapide au avut-o îndeosebi aşezările din preajma târgurilor şi a oraşelor, precum şi cele situate de-a lungul drumurilor mari şi pe malurile râurilor navigabile. Locuitorii acestor sate aveau posibilitatea să-şi vândă pe la pieţe şi iarmaroace produsele agricole şi cele meşteşugăreşti. Prin mijlocirea căilor mari de comunicaţie se întreţineau relaţii comerciale între populaţia locală şi negustorii din marile oraşe din ţară şi de peste hotare. De acest privilegiu s-au bucurat şi aşezările din preajma drumurilor de pe văile râurilor Prut, Nistru, Bâc, Răut, Ciuluc, inclusiv fostele sate şi târguri, unele dintre ele devenite apoi oraşe: Străşeni, Călăraşi, Orhei, Sângerei, Bălţi. Din cuprinsul arealului Sângerei au beneficiat de aceste posibilităţi de creştere şi dezvoltare economică satele Prepeliţa, Copăceni, Bilicenii Vechi, Alexăndreni, Grigoreşti, Heciul Vechi.

Datorită aceloraşi împrejurări, fostul sat Bălţi, menţionat documentar din sec. al XVII-lea, după unele opinii chiar din sec. al XV-lea, devine târg în sec. al XVIII-lea şi primeşte statut de oraş la începutul sec. al XIX-lea (în an. 1818). Sângereii, satul de altădată, prezent în documente începând din anul 1584, este trecut în categoria târgurilor spre sfârşitul sec. al XIX-lea, apoi în cea a localităţilor de tip orăşenesc în perioada postbelică, statut de oraş acordându-i-se în anul 1994.

Căile mari de comunicaţie (şleahurile) au favorizat apariţia şi dezvoltarea târgurilor, aceasta, bineînţeles, pe lângă o reţea densă de aşezări rurale din apropierea lor, cu mari suprafeţe de pământ şi cu condiţii prielnice pentru creşterea animalelor şi pentru desfăşurarea altor activităţi gospodăreşti: albinăritul, pescuitul, vânatul, legumăritul, meşteşugăritul etc. În baza acestor surse materiale, târgurile şi oraşele erau asigurate cu produse agricole, cu unelte de muncă şi obiecte casnice de primă necesitate. Târgurile au fost pe vremuri principalele centre economice şi comerciale, pe baza cărora au crescut şi s-au dezvoltat oraşele de mai târziu (Ciurea 1998: 128-129).

Distanţa dintre târguri era aproximativ de 50-60 km, aceasta pentru ca locuitorii satelor, cu carele încărcate şi cu vitele lor de vânzare, să parcurgă drumul dus-întors într-o zi-două. Între târguri, la distanţe

de circa 20 km, se aflau amplasate hanuri de popas pentru negustori și călători, cunoscute pe atunci cu denumirile *han, ratuș, făgădău,* fixate și în toponimie prin numele topice de locuri și localități: *Hanul Conului Duca, Hanul Frăsinei, Ratușul, Făgădăul.* Pe lângă hanuri erau amenajate localuri pentru serviciile de poștă, asigurate cu locuri pentru staționarea vehiculelor ce transportau coletele și corespondența, cu grajduri pentru caii de schimb.

Depărtarea dintre stațiunile de poștă devenise o măsură pentru distanțe, egală cu aproximativ 20 km, denumită *poștă.* Astăzi acest cuvânt mai are și înțelesul de „distanță mare, nedeterminată". De aici provine și expresia *cale de o poștă.* Termenul *poștă* a rămas și el să denumească în toponimia noastră locurile aflării în trecut a stațiunilor de poștă, precum și vechile drumuri și șleahuri dintre fostele pošte. Din arealul toponimic Sângerei fac parte actualele nume de locuri *Dealul Poștei, Drumul Poștei, La Poștă, Podul Poștei, Șleahul Poștei.*

Târgurile au fost întemeiate de autohtoni, mai cu seamă că ele s-au dezvoltat pe vetrele și pe baza fostelor sate de locuitori băștinași. La dezvoltarea lor economică și comercială și-au adus contribuția, negreșit, și negustorii, cei interni și cei străini. Populația majoritară a târgurilor și orașelor o alcătuiau țăranii și orășenii de etnie română. Aici însă locuiau și reprezentanți ai altor etnii: ruși, ucraineni, armeni, bulgari, polonezi, turci. După cum s-a arătat deja, majoritatea satelor au fost întemeiate și populate de băștinașii români. Doar unele localități din raionul Sângerei au fost înființate de alogeni, și aceasta pe cale de colonizare, în urma strămutării forțate a țăranilor ucraineni și ruși din fostele gubernii apusene ale Imperiului Rus. Unele colonii au apărut în perioada reformei agrare din 1868, altele, cele mai multe dintre ele, datează de la începutul sec. al XX-lea, când cei veniți au cumpărat aici pământuri prin „Banca Țărănească" sau au fost împroprietăriți cu loturi de pământ de instituția „Casa Noastră" în anii 1918-1924. Localitățile întemeiate de autoritățile regimului țarist poartă, de regulă, denumiri rusești sau ucrainene (cele ucrainene însă adaptate la limba rusă, utilizată pe atunci de oficialitățile administrației țariste): *Antonovca, Evghenievca, Gavrilovca, Petropavlovca, Romanovca, Vladimirovca.*

Satele apărute în epoca medievală timpurie erau mici, alcătuite doar din 20-30 de case, cu un număr de până la 100-150 de locuitori.

Datorită sporului natural demografic, precum și mișcărilor de populație, cu strămutări dintr-un loc în altul, dintr-o regiune în alta, în căutarea unor condiții favorabile vieții, în sec. al XIX-lea, în satele mari numărul locuitorilor ajungea și până la 300-400, iar uneori și la 900-1000 de suflete. Pentru arealul cercetat să se compare în această ordine de idei: Bursuceni – 41 loc. (1817), 254 loc. (1859); Ciuciuieni – 92 loc. (1817), 343 loc. (1875); Coșcodeni – 91 loc. (1817), 416 loc. (1875), 734 loc. (1897); Dumbrăvița – 116 loc. (1817), 358 loc. (1859), 967 loc. (1875), 1262 loc. (1897); Iezăreni – 125 loc. (1817), 623 loc. (1859); Pepeni – 104 loc. (1817), 361 loc. (1859), 933 loc. (1875), 1486 loc. (1897); Prepelița – 109 loc. (1817), 689 loc. (1859), 741 loc. (1875), 997 loc. (1897); Țipleşti – 16 loc. (1817), 293 loc. (1859), 546 loc. (1897) (Труды 1907: 99-100, 130; Списки 1861; 230, 238, 253, 255, 259; Перечень 1912: 53, 56, 58, 75; Первая всеобщая перепись 1905: 6, 8).

Târgurile moldovenești aveau 500-600, iar uneori și peste 1000-1500 de locuitori. La recensământul din 1817 Sângereii numărau doar 254 de locuitori, iar la cele de mai târziu – 1344 loc. în 1859, 1978 loc. în 1897. Orașele dispuneau de populație mult mai numeroasă. Acestea reprezentau mari centre administrativ-teritoriale, economice, comerciale și culturale. Unele s-au dezvoltat pe baza fostelor târguri sau a satelor mari (Bălți, Cahul), altele au evoluat din orașele și mai vechi (Cetatea Albă, fosta colonie elenă Tyras, Chilia, Orhei) sau au luat ființă pe lângă vadurile fortificate de la Nistru (Hotin, Soroca, Tighina). Străvechile fortificații au fost refăcute și reconstruite, transformându-se ulterior în puternice cetăți de apărare și de pază la hotare, orașele din preajma lor devenind reședințe de ținuturi. Sângereii și satele din jur s-au aflat în perimetrul de relații economice și comerciale cu orașele Bălți, Orhei și Soroca. Șleahurile Sângerei – Bălți, Sângerei – Orhei, Sângerei – Soroca, aceste drumuri mari și vechi, au susținut temeinic și au asigurat legătura în permanență.

În prima perioadă de după crearea Statului Moldova, orașele și târgurile mari aparțineau domnitorilor, urmând să devină proprietatea unor feudali, demnitari sau a mănăstirilor. Astfel, Lăpușna, fost târg domnesc, este donat mănăstirii Sfântul Ioan Gură de Aur, Chișinăul devine proprietatea unor mănăstiri din Iași – Sf. Vineri și Galata.

Către sfârșitul sec. al XVIII-lea, Teleneștii aparținea moșieriței Raluca Mavrocordat, iar târgul Sorocii vistiernicului Anastasie Iancu, cel care l-a vândut apoi logofătului Nicolae Russet.

Nu toate orașele, târgurile și satele au supraviețuit timpului și aceasta din cauza vicisitudinilor de tot felul. Orheiul vechi a dispărut fiind distrus de tătarii mongoli la retragerea lor din spațiul pruto-nistrean, în anii 60 ai sec. al XIV-lea, și apoi în urma repetatelor invazii ale turcilor și tătarilor, în sec. XV-XVI. În anii 50 ai sec. al XVI-lea, în locul lui a luat ființă, tot pe Răut, dar mai la nord, noul oraș Orhei. În aceleași împrejurări au fost desființate târgurile Costești de pe Botna, Sărata de la gurile râului Sărata, ținutul Tigheci, Tintul de pe râul Cahul, ținut. Greceni, Troianu de pe Prut, din același ținut. Greceni. Multe dintre satele menționate în documentele vechi nu le mai găsim printre cele existente astăzi. Despre locul aflării lor de cândva ne amintesc astăzi doar numele topice *Sălișteе* (*Seliște*), desemnând atât localități: *Seliște* (sate în raionul Leova, Nisporeni, Orhei), *Seliștea Nouă* (Călărași), *Selișteni* (Nisporeni), cât și terenuri agricole, inclusiv cele din arealul cercetat: *Imașul Seliștei, Seliștea de sub Sat, Toloaca din Seliște.*

Multe localități rurale au luat ființă în urma reformelor agrare din Basarabia, acestea având loc în anii 1864-1868, 1906-1912 și 1918-1924. Astfel, la 12/24 august 1864, Consiliul de Stat al României adoptă Legea rurală, promulgată de Al. I. Cuza prin decretul din 14/26 august 1864. Prin această lege țăranii au fost eliberați de toate sarcinile feudale față de stat și față de marii proprietari de moșii și au fost împroprietăriți cu loturi de pământ. În România au fost împroprietărite atunci 463 554 de familii de țărani, cu o suprafață totală de 1 810 311 ha. În temeiul aceleiași legi, au fost împroprietărite 48 342 de familii de însurăței cu circa 228 329 ha, ceea ce însumează un total de 2 038 640 ha, împărțite la 511.896 familii (Istoria României 1992: 210-211). De prevederile acestei legi au beneficiat locuitorii satelor din județele de sud ale Basarabiei – Bolgrad, Cahul și Ismail, retrocedate de Rusia țaristă Principatului Moldova în 1856. Pe locurile respective de împroprietărire au luat ființă mici așezări agricole și păstorești, care, cu timpul, s-au transformat în sate mari și târguri: Cârpești, Constantinești, Cotihana, Cucoara, Găvănoasa, Vișinești. Și multe terenuri agricole denotă prin denumirile pe care le poartă

până astăzi caracterul lor istoric funciar: *Dealul Răzeşiilor, Măhălaua Răzeşilor, Răzeşiile, Răzeşiile lui Cuza, Răzeşiile Vechi.* Termenul *răzeşie* e cunoscut în această zonă cu sensul de „pământ moştenit de la Cuză", „teren de împroprietărire la reforma agrară a lui Al. I. Cuza", *răzeş* însemnând „ţăran liber, posesor al unei bucăţi de pământ primit la împroprietărire".

Reforma agrară din 1868 a fost înfăptuită în Basarabia de către autorităţile guvernului ţarist din regiune, în urma crizei generale a orânduirii feudale şi a dezvoltării relaţiilor capitaliste din Rusia. Ţăranii basarabeni din judeţele centrale şi de nord au primit loturi de pământ în schimbul unei plăţi de răscumpărare, pe care trebuiau să o achite moşierilor locali. Până la achitarea costului însă ţăranii trebuiau să plătească dijma şi să presteze claca faţă de moşieri. Loturile respective de pământ, în limbajul administraţiei de pe atunci, se numeau *nadeluri* (din rus. *надел* „lot de împroprietărire"). Locuitorii mai în vârstă din unele sate din raionul Sângerei păstrează până astăzi în memorie, prin tradiţiile populare orale, numărul de nadeluri distribuite cândva strămoşilor lor: 60 în Cubolta, 86 în Ţiplești, 46 în Ţipleteşti, 60 în Heciul Vechi, 116 în Heciul Nou, 84 în Bilicenii Vechi, 67 în Chişcăreni, 71 în Ciuciuieni. Terenurile agricole respective şi astăzi îşi păstrează vechile denumiri: *Nadelul* (Chişcăreni), *Nadelurile* (Heciul Vechi), *Nadelurile din Sus* (Cubolta). Şi unele sate şi-au luat începutul din acele vremi.

Reforma agrară din 1906-1912, denumită stolâpinistă, după numele lui A.A. Stolâpin, preşedintele Consiliului de miniştri al Rusiei, conducătorul acestei reforme, a dat posibilitate ţăranilor de a ieşi din obştea ţărănească şi de a deveni proprietari de loturi. Legile din 9 noiembrie 1906, 14 iunie 1910 şi 29 mai 1911 prevedeau consolidarea „Băncii Ţărăneşti", reglementarea regimului proprietăţii funciare şi a politicii de colonizare a unor regiuni. Deşi această reformă a suferit eşec în întreaga Rusie, în Basarabia s-au produs totuşi unele schimbări. A fost lichidată parţial insuficienţa de pământ în unele zone, a fost creată în mediul rural posibilitatea apariţiei unei clase de ţărani mai înstăriţi. În Basarabia, prin „Banca Ţărănească", au cumpărat pământuri de la moşieri şi de la stat locuitorii unor sate din regiune, dar şi mulţi ţărani aduşi din guberniile apusene ale Rusiei. Pe cale de colonizare au luat fiinţă multe sate din judeţele basarabene, inclusiv din fostul judeţ Bălţi, parţial din

actualul raion Sângerei: Antonovca, Cotovca, Pălăria, Evghenievca, Gavrilovca, Petrovca, Tăura Nouă, Vladimirovca ș.a. După cum se poate observa, majoritatea acestor sate au fost denumite de autoritățile țariste în limba rusă, după modelele toponimice ruseşti preexistente. Loturile de împroprietărire respective se numeau în ruseşte *участки* (sing. *участок* „lot, parcelă de pământ, teren"). De aici denumirea unor terenuri agricole: *Oceşti* (Chişcăreni), *Uceşti* (Iezărenii Vechi).

Reforma agrară din 1918-1924, legiferată de prim-ministrul Ion I. C. Brătianu, a fost înfăptuită de administrația României, conform Înaltului Decret Regal din 21 decembrie 1918. Organul de aplicarea reformei agrare a fost „Casa Noastră", instituție care funcționa autonom, dar sub controlul Ministerului Agriculturii. „Casa Noastră" conducea și efectua toate lucrările de expropriere și împroprietărire, de cadastrare a proprietăților imobiliare, de sistematizare a fondului funciar rural. Se expropriau pământurile moșierești și mănăstirești cu suprafețe mai mari de 100 ha (cota maximă lăsată expropriaților). Loturile de împroprietărire aveau suprafața de 5-6 ha și, în rare cazuri, de 6-8 ha. În jud. Bălți existau 513 moșii cu o suprafață de 287 930 ha, din care au fost expropriate 258 585 ha, acestea fiind distribuite pentru rezerve și pentru interes comun, și 206 804 ha pentru împroprietărirea a 11 183 de familii din 297 de sate (Reforma 1930: 76). Au fost împroprietăriți toți țăranii nevoiași, cei fără de pământ și cei cu puțin pământ, de până la 5-6 ha, indiferent de apartenența lor națională și confesională, de convingerile lor politice.

(Va urma)

Referințe bibliografice

Bocănețu 1927 = Bocănețu A., *Terminologia agrară în limba română*, în *Codrul Cosminului*, vol. II-III, Cernăuți, 1927.

Ciurea 1998 = Ciurea D., *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, București, 1998 (Extras).

Cucu 1991 = Vasile Cucu, *Orașele României*, în „Terra" (București), nr. 1, 1991.

Eremia & Răileanu 2005 = Eremia Anatol, Răileanu Viorica, *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova*, Chișinău, 2005.

Eremia & Răileanu 2008 = Eremia Anatol, Răileanu Viorica, *Localităţile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chişinău, 2008.

Eremia 2001 = Anatol Eremia, *Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova*, Chişinău, 2001.

Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963.

Isbăşoiu 1984 = Constantin Isbăşoiu, *Despre noţiunile de habitat rural, aşezare rurală şi sat*, în „Terra" (Bucureşti), nr. 4, 1984.

Istoria României 1992 = *Istoria României în date,* Chişinău, 1992.

Reforma 1930 = *Reforma agrară din Basarabia (1918-1922). Date statistice,* Chişinău, 1930 (Extras).

Первая всеобщая перепись 1905 = *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи (1897 г.). Бессарабская губерния,* Sankt-Petersburg, 1905.

Перечень 1912 = *Перечень населенных мест (1870-1875 гг.). Бессарабская губерния*, Chişinău, 1912.

Списки 1861 = *Списки населенных мест Российской Империи (1859 г.). Бессарабская область*, Sankt-Petersburg, 1861.

Труды 1907 = *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, vol. 3, Chişinău, 1907.

Eugen MUNTEANU

O revelație documentară: 17 scrisori inedite ale lui Gheorghe Ivănescu către Eugeniu Coșeriu (IV)

E.M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide" din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997); *Introducere în lingvistică* (2015); *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum" (2009-2015, 15 volume tipărite) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milescu" a Vechiului Testament (2016, 2060 p.). A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Jean-Jacques Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

Prezint în continuare următoarele scrisori din corespondența inedită dintre G. Ivănescu și Eugeniu Coșeriu. Ambele scrisori datează din anul 1957 și sunt trimise de Ivănescu din București, unde se mutase după ce fusese dat afară de la Universitatea din Iași, ca urmare a reformei comuniste a învățământului de la începutul anilor 1950. După diferite slujbe la Iași, menționate în scrisoare, Ivănescu se mutase la București, acceptând, pentru a-și întreține familia, modestul post de secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român de la Academia Română. Nu există, în aceste două scrisori, nicio trimitere sau măcar o aluzie la precaritatea existenței zilnice și presiunea psihică enormă sub care încă tânărul învățat era silit să își ducă viața. Pe lângă discreția personală intrinsecă, prudența tonului și evitarea unor subiecte sensibile, de natură politică, atestă și teama de cenzura dură a securității comuniste, față de care – atest pe baza discuțiilor mele personale cu magistrul meu ieșean – Ivănescu avea o frică aproape patologică.

Partea a III-a vezi „Limba Română" (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 100-106.

Dimpotrivă, ca și cum ar fi trăit într-o lume normală, el continuă imperturbabil să-și dedice întregul timp cercetărilor sale în domeniile preferate: istoria limbii române, indoeuropenistica, teoria lingvistică. Din examinarea atentă a tonului discursului epistolar, deducem că accentul se deplasase, între cei doi, dinspre relația magistru-discipol la cea pur amicală. Apare aici o temă ocurentă în toate scrisorile pe care Ivănescu i le va expedia lui Coșeriu, și anume invitația de a construi împreună un fel de alianță, care să conducă la crearea unei noi lingvistici, pe baze antropologice. În absența unor mărturii epistolare concrete, nu putem ști ce gândea Coșeriu, devenit între timp deja cunoscut prin câteva lucrări publicate ca profesor la Montevideo. Din tăcerea constantă privitoare la acest aspect al relației sale cu prietenul ieșean (în interviurile pe care le-a acordat nu face nicio referire), putem deduce că, devenind poate conștient de forța de convingere a teoriilor sale, Coșeriu privea mai degrabă cu mefiență această constantă invitație la colaborare.

Scrisoarea cu numărul **7** o deținem în două versiuni. Pe prima, găsită printre manuscrisele lui Ivănescu de la Iași, o reiau așa cum am publicat-o anterior (*O scrisoare inedită a lui Gh. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu*, în „Limba Română" (Chișinău), nr. 3-4, anul XXVIII/2018, p. 88-93). Versiunea a doua este cea care a fost primită de Coșeriu. Comparându-le, constatăm că, transcriindu-și „pe curat" epistola, Ivănescu a mai „îmblânzit" unele expresii sau formulări pe care le socotea, probabil, iritante sau supărătoare pentru destinatar.

Potrivit normelor de editare pe care mi le-am propus, am cuprins în secțiunea de note și comentarii toate informațiile sau precizările pe care le-am socotit necesare și utile pentru cititorul actual. Pentru facilitarea unei consultări rapide a notelor și comentariilor, am decis să introduc o numerotare unică („în continuare"), de la o scrisoare la alta, începând cu prima scrisoare și continuând cu următoarele.

Celelalte precizări redacționale și editoriale privind transcrierea textelor și ortografia au fost prezentate mai pe larg în partea I a acestui serial.

6

[1]

București, 18 iunie 1957

Iubite Coșeriu,

Am primit exact acum o săptămînă afectuoasa ta scrisoare, care a fost pentru mine prilejul unei mari bucurii. După aproape o lună dela expedierea scrisorii mele, mă temeam că depărtarea a rătăcit mesajele noastre, mă temeam că nici acum nu vom putea relua o legătură, pe care ar fi trebuit să o avem de mult. Dar, în sfîrșit, scrisoarea ta a venit! Este prima care-mi sosește de peste hotare, după 7 sau 8 ani. Pentru atîta întîrziere sînt și eu vinovat: ar fi trebuit să anunț în străinătate schimbările mele de adresă (nu mai locuiesc în Păcurari 45, adresa din actele celui de-al șaselea congres al lingviștilor, din 1950). Ar fi putut totuși și ieșenii să știe că cel pe care-l căutau scrisorile era sau fusese profesor la Universitatea lor! Ar fi putut să întrebe la Universitate sau Academie (Filiala din Iași, întemeiată în 1950) unde se găsește acest necunoscut căruia îi vin cărți și scrisori din America de Sud. Și cu acestea am intrat în capitolul informații despre propria mea persoană, pe care mi le-ai cerut în scrisoarea ce mi-ai trimis.

Într-adevăr, pînă în toamna lui 1952, am fost profesor de limba română la Universitatea din Iași, după aceia, pînă la 1 ianuarie 1956 am fost cercetător științific la Filiala Iași a Academiei R.P.R, iar de atunci încoace sînt secretarul științific al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român, de pe lîngă Academia R.P.R. Această comisie a fost înființată în vara anului 1955, pentru a organiza și promova cercetările de tot felul (arhelogice, istorice, lingvistice, etnografice, antropologice) în legătură cu originea românilor și are ca președinte pe acad. Iordan[100], care a și stăruit să fiu adus în București. La Universitatea din Iași predau acum cursuri de lingvistică românească G. Istrate[101] (elev al d-lui Iordan), D. Gafițanu[102] (fost profesor secundar) și tineri elevi deai mei, cam în vîrstă de 30 de ani, în care pun mare nădejde (ei dezvoltă unele din ideile *[2]* mele în domeniul originii românilor și al istoriei limbii literare românești)[103]. M-am căsătorit în 1950 cu Rodica Ciocan, care era atunci conferențiară de istorie la Universitatea din Iași[104]. O moldoveancă născută în București, care a trecut doctoratul în istorie

în 1942 sau 1943 cu o teză despre politica Habsburgilor față de Transilvania în secolul XVI, lucrată cu Iorga. După 1952, ea n-a mai locuit în Iași, ci acasă, în București, unde locuia și fetița mea, acum în vîrstă de șase ani[105].

Ca profesor la Iași am redactat multe cursuri, dar niciunul nu este încă în starea de definitivare pe care o cere tiparul, deși aduc foarte multe idei și interpretări noi. Astfel, am redactat un curs despre originea românilor, care, cu adaosele ulterioare, se ridică la vreo 800 de pagini de tipar, am redactat o *Istorie a limbii române* pe epoci, în trei volume, de vreo 300-400 de pagini de tipar fiecare (I. *Originile*; II. *Limba veche* 1330-1830 și III. *Limba nouă, de la 1830 pînă astăzi*); o gramatică românească după un plan cu totul nou, în care lipsește însă morfologia; un curs de *Sintaxa istorică a limbii române*; unul despre *Istoria critică a teoriilor gramaticale*, și chiar un scurt curs de teorie a limbii[106]. Deja înainte de 1950 am ajuns atît la o concepție personală despre limbaj, cît și în ce privește istoria limbii române. Începînd cu 1948, am introdus în cursurile mele și marxismul, adică explicarea prin „orînduirile" sau mai bine zis „structurile sociale fundamentale". Mă găseam deja în potrivire cu marxismul în unele privințe, ca de exemplu atunci cînd explicam morfologia și sintaxa limbii prin gîndire și am crezut că găsesc un materialist al lingvisticii (nu însă și un dialectician) în Philippide. Cîte ceva din aceste idei vei găsi în broșura pe care ți-o trimit zilele acestea prin Academie: *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iași, 1950. Astăzi văd lucrurile în multe privințe altfel decît atunci, deși cred că deja acolo sînt formulate cum se cuvine legile dezvoltării limbilor, diverse dela o structură socială la alta.

[3] Cu atîtea manuscrise și cu altele mai mici, în care tratez diferite probleme de teoria limbii sau de istoria limbii române, nici nu știu de ce să mă mai apuc mai întîi, mai ales că văd necesitatea de a redacta o altă serie de articole, în care, cum îți scriam deja, ar trebui să încerc o revizuire a structuralismului contemporan. Pentru moment, lucrările mari stau pe loc. După ce m-am mutat în București, cîtva timp m-am pus la punct cu ce venise aici nou din Apus. Am scris cîteva articole de lingvistică românească, ce se vor tipări în „Studii și cercetări lingvistice" VIII ale Academiei (le vei primi)[107]. Mai important este articolul meu de vreo 50 de pagini de tipar: *Concepția lingvistică a lui Alexan-*

dru Philippide[108], în care arăt cît de original este acest lingvist român și cum, plecînd de la el, se poate reforma întreaga teorie contemporană a limbii. Sper să-l public într-o revistă rusească, „Voprosy jazykoznanja", și, apoi și în vreo limbă occidentală. Trec peste articolele de fonetică pe care le pregătesc și în care voi face altă critică a fonologiei decît cea pe care am publicat-o, pentru a mă opri la cele ce le pregătesc în domeniul morfologiei și sintaxei generale. Am ajuns să fac gramatica cu totul altfel decît se face de obicei în școli și de către învățați. Pot admite că limba e o structură, dar nu–mi voi putea niciodată însuși afirmația structuralismului contemporan, care crede că această structură se explică prin ea însăși și refuză explicarea prin gîndire[109], întrucît este vorba de morfologie și sintaxă. Eu aș putea să mă consider creatorul unui structuralism logicist sau mentalist, care mi se pare singurul întemeiat. Țin și astăzi mult la ideea pe care am exprimat-o în *Actele* celui de al șaselea congres al lingviștilor[110], anume că mai toate categoriile morfologice sînt universale, căci gîndirea umană[111] este, trebuie să fie, aceiași pretutindeni și că limbile sînt mai mult sau mai puțin adaptate acestei gîndiri. Nu vreau și nici nu pot să intru acum în amănunte. O aplicație într-un caz special, acela al timpului și al aspectului verbal, vei găsi într-un articol al meu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action*, care va apărea pînă în cîteva luni, într-un volum de studii pe care lingviștii români le publică cu ocazia Congresului Internațional de la Oslo[112].

[4] Pentru moment, colaborarea noastră la revizuirea lingvisticii contemporane nu poate avea loc decît în felul că fiecare dintre noi am folosi ideile celuilalt. Cum deja am spus, eu nu văd posibilă revizuirea decît plecînd între alții dela Philippide. Trebuie deci să adîncim opera acestui învățat, chiar dacă în multe privințe ea este învechită și chiar stîngace. De aceea voi căuta să-ți trimit prin Academie cele două volume ale *Originii Romînilor*[113]. Totuși, Philippide trebuie completat atît de mult și această muncă cere atîția ani, încît ar fi păcat să nu folosești rezultatele muncii mele în acest domeniu, expuse pe scurt în articolul anunțat. Ca să nu fiu prea abstract (afirmații goale) și deci imposibil de crezut, voi spune că limba, ca orice realitate, afară de materie, își are bazele ei, fără de care nu poate exista, și care îi determină și structura: baza materială sau articulatorică și baza spirituală sau psihică[114] sau gîndirea și, în general, psihicul[115]. Bază și cauză e cam tot una, și este de mirare că lingvistica actuală neglijează tocmai aceste cauze, care expli-

că totul în limbă, în orice caz: tot ce este esențial. Nu-ți cer să renunți la fundamentul aristotelico-husserlian al concepțiilor tale lingvistice – care totuși nu te obligă să întrebuințezi termini deosebiți pentru aceiași realitate. Dar e bine să încerci și o revizuire a lor, o perfectare, o completare, și ți-aș recomanda ca linie pe care trebuie să mergem, filozofia lui N. Hartmann[116], pe care și eu vreau s-o studiez amănunțit. Vom găsi la el poate aristotelismul timpului nostru și, prin încercarea sa de a crea ontologia, o bază solidă pentru studiul categoriilor morfologice și sintactice. Căci logica și ontologia nu se pot separa una de alta[117.]

Am întîrziat cu răspunsul fiindcă săptămîna aceasta am fost foarte ocupat cu redactarea sau terminarea a trei articole: unul despre Bascocaucazici, cărora le spun Iafetiți[118], altul despre *Dunăre* (etimologia)[119] și altul despre diferențierea dialectală a slavei primitive. Primul este pentru o publicație nouă care se va intitula probabil „Studia orientalia"[120], ultimul e pentru un volum al slaviștilor români, cu ocazia congresului slaviștilor din 1958 dela Moscova[121]. Aștept să-mi trimiți lucrările. Eu voi căuta să-ți trimit ce nu a găsit Academia și extrasele mele. Sărutări de mînă Doamnei[122]. Cu cele mai bune urări, te îmbrățișează

G. Ivănescu

Note și comentarii

[100.] Pentru Iorgu Iordan vezi supra, notele 2, 28, 49.

[101] Gavril Istrate (1914-2014), filolog și lingvist român, profesor la Universitatea din Iași, a fost decan al Facultății de Filologie între 1949-1968 și șef al Catedrei de Limbă Română între 1957-1978.

[102] Dumitru Gafițanu (1896-1979), filolog român, a fost conferențiar între 1952-1967 la Catedra de Limbă Română a Universității din Iași.

[103] Generația tinerilor, pe atunci discipoli în care Ivănescu își punea mare nădejde și care au confirmat ulterior așteptările magistrului lor, cuprindea, între alții, pe Vasile Arvinte (1927-2011), Nicolae A. Ursu (1927-2016), Alexandru Andriescu (1926-2014), Liviu Leonte (1929-2019), Ecaterina Teodorescu, Ștefan Giosu (1926-2006).

[104] Rodica Ciocan Ivănescu (n. 1916), istoric și filolog român, traducător din limba polonă, a fost soția lui G. Ivănescu până în anul 1981, când cei doi soți Ivănescu au divorțat.

[105] Este vorba despre Eudocia Irena Ivănescu (n. 1951), filolog, specialist în limba arabă.

[106] Dacă cele trei părți ale cursului de istoria limbii române au fost cuprinse probabil de Ivănescu în corpul *Istoriei limbii române*, Iași, 1989, versiuni scrise ale tuturor acestor cursuri se regăsesc, cu titluri asemnătoare celor formulate aici, în lista lucrărilor manuscrise lăsate de G. Ivănescu la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei.

[107] În revista menționată, G. Ivănescu a publicat în perioada de referință următoarele articole: *Note etimologice. Istoria socială în serviciul etimologiei române*, în „Studii și cercetări lingvistice", VIII (1957), nr. 4, p. 509-517; *Teroriile lui N.P. Iakubinski despre slava primitivă și rusa veche*, în „Studii și cercetări lingvistice", VIII (1957), p. 193-206; *Soarta neutrului latin în latina populară și în limbile română și în limbile romanice,* în „Studii și cercetări lingvistice", VIII (1957), nr. 3, p. 299-313.

[108] Vezi mai jos, nota 110.

[109] Expresia *prin gîndire* din textul lui Ivănescu este subliniată de Coșeriu cu creionul și însoțită de notația marginală *cerc vițios*.

[110] Ivănescu se referă probabil la răpunsurile pe care le-a formulat la unele probleme din chestionarul discutat la cel de-al VI-lea Congres Internațional al Lingviștilor, Paris, iulie, 1958, publicate în volumul „Actes du sixième Congrès international des linguistes", Paris, 1949, p. 167-175, 237-239, 283-285, 353-356.

[111] Expresia *gîndirea umană* din textul lui Ivănescu este subliniată de Coșeriu cu creionul, fiind glosată marginal prin secvența, scrisă de asemenea cu creionul, *nu gîndirea umană, ci realitatea*.

[112] *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes,* în *Mélanges linguistiques à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo du 5 au 9 Août 1957*, București, 1957, p. 23-61.

[113] A. Philippide, *Originea romînilor.* I, *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925; II, *Ce spun limbile romînă și albaneză*, Iași, 1928.

[114] Inițial, Ivănescu scrisese aici *psihologică*, modificând prin tăierea cu o linie secvența *–ologică* și adăugând, deasupra rândului, secvența *–ică*.

[115] Secvența *baza spirituală sau psihică sau gîndirea și, în general, psihicul* din original este subliniată cu creionul de Coșeriu, care inserează marginal semnul întrebării: *?*

[116] Nicolai Hartmann (1882-1950), filosof german, a fost profesor la Universitățile din Marburg, Köln, Berlin și Göttingen). Numele filosofului *N. Hartmann* este subliniat în text cu creionul de Coșeriu, care inserează marginal, într-un cadru marcat de un asterisc simplu, numele: *Aristotel, Hegel, Heidegger*.

[117] Secvența *logica și ontologia nu se pot separa una de alta* din original este subliniată cu creionul de Coșeriu, care notează marginea, după toate probabilitățile, *sub.*[*liniat*].

[118] Vezi G. Ivănescu, *Le rôle de Japhétites dans la formation des peuples ed des cultures antiques*, în „Studia et acta orientalia", I (1957), p. 199-231. Iafetiții au fost, în *Biblie,* urmașii celui de-al treilea fiu al lui Noe, după Sem, Ham și Iafet. Ivănescu își însușise, la modul personal, elemente din așa-numita „doctrină iafetită", prin care iafetiții erau identificați cu indoeuropenii.

[119] Vezi G. Ivănescu, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube,* în vol. „Contributions onomastiques, publiées à l'occasion du VI-e *Congrès international des sciences onomstiques à Munich de 24 au 28 août 1958"*, p. 125-139.

[120] Inițiată și condusă de turcologul Mihail Guboglu, publicația „Studia et acta orientalia" a apărut în cinci volume, între anii 1957-1963, G. Ivănescu fiind unul dintre colaboratorii activi ai revistei.

[121] În volumul I al publicației „Romanoslavica", dedicat participării slaviștilor români la cel de-al IV-lea Congres Internațional de Slavistică, Moscova, 1-10 septembrie, 1958, p. 44-50, G. Ivănescu publică textul intitulat *Les plus anciennes influences de la Romanité balcanique sur les slaves: luna „lune", lunatik „somnambule"*.

[122] Eugeniu Coșeriu a fost foarte discret în privința vieții sale de familie. Din unele afirmații ale sale din interviuri, precum și din alte surse, inclusiv net-ul, sintetizez următoarele informații. Cu prima soție, Margarita Cardu, dintr-o familie mixtă, italo-uruguaiană, s-a cunoscut în Italia și au emirat împreună în Uruguay în anul 1951. Din această primă căsătorie a rezultat o fiică, Elisa Eugenia, căsătorită Lettner, care trăiește la Viena. Din cea de-a doua căsătorie, cu una din fiicele lui Vittore Pisani, Coșeriu a avut două fiice, Anamaria Coseriu Pisani, redactor la cunoscuta editură *dtv* („Deutscher Taschenbuch Verlag") din München, și Laura Adriana Coseriu Pisani, precum și doi fii, Pablo Coseriu Pisani (n. 1958, jurist) și Juan Victor Coseriu Pisani (jurist), ambii înalți funcționari în structurile landului Baden-Württemberg.

7a.
Copia rămasă la Ivănescu

[1]

București, duminică, 12 mai 1957

Iubite Coșeriu,

Dintr-un număr din BSL[123], care venise acum doi ani la Iași, profesorul Simenschy[124] mi-a adus vestea că ești profesor la Universitatea din Montevideo. Nu mai știam nimic despre tine de aproape[125] un deceniu, căci unica scrisoare pe care[126] am primit-o prin 1947, cred, din Milano[127], nu-mi dădea prea multe informații. Pînă acum un an nu știam nici ce ai publicat; abia mutat la București, la începutul anului 1956, am aflat din *Bibliographie linguistique*[128] despre un articol din 1957 (cel despre sunetul implicit)[129] și despre alte vreo cîteva din cele publicate la Montevideo.

Miercurea trecută, profesorul Graur[130] mi-a împrumutat *Forma y sustancia en los sonidos*[131] și *La geographia linguistica*[132]. Am cetit-o prima pe prima. Am regăsit multe din ideile mele (mă refer la broșura *Constituirea unei [2] fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*)[133] și, în general, direcția pe care o voiesc și eu, dar cu trimiteri la operele altor cercetători, dintre care unii vor fi exprimat aceleași idei, după mine. Nu îți fac un reproș că nu m-ai citat[134], poate nici nu ai la îndemînă broșura mea. De altfel, ceea ce scrii e cu totul altfel exprimat decît mine[135], cu mai multă informație și cu mai mult talent. De aceia, dimpotrivă, cetindu-ți lucrarea, m-am bucurat mult că te-am regăsit pe

aceiași poziție de revizuire a structuralismului european și american, pe care o înțelegi cam ca și mine.

M-am bucurat mult și cînd am găsit idei personale, care mă vor ajuta să păşesc mai departe în critica structuralismului și în munca mea de a ajunge la o nouă concepție despre limbaj. Această muncă am reluat-o mai sistematic decît înain- *[3]* te. Anul acesta și în cei viitori voi publica o serie de articole în care, ținînd seama de ceea corespunde realității din doctrina structuralistă, voi construi o altă sinteză decît cele existente. Un prim articol despre timp, aspect și durata activității în limbile indoeuropene va apărea în franțuzește într-un volum dedicat de lingviștii români Congresului Internațional de la Oslo[136].

Deocamdată, revin la articolul tău. Dacă ai ajuns (ca și mine în articolul pomenit) la concluzia că un sunet al limbajului[137] nu poate fi conceput decît ca avînd o funcțiune, de ce mai crezi utili termeni noi ca *fon* ori *fonem*? Eu recunosc acum că trebuie să acceptăm[138] pe *fonem*, înțelegînd prin acest termen sunet al limbajului, sunet produs prin pronunție, rostire. Se pot distinge chiar, mai exact, o știință a sunetelor considerate ca atare și alta a fonemelor, considerate în funcția lor. Dar *[4]* n-aș putea numi pe una fonetică și pe alta fonologie sau fonemică, fonematică, ci le-aș numi pe amîndouă atît fonologie, cît și fonetică (cf. *semantică* și *semasiologie*). De altfel, eu consider știința funcțiilor sunetelor (fonemelor) extrem de eronată, căci tocmai noțiunea de neutralizare mi se pare cea mai puțin fondată dintre toate noțiunile fonologiei (adu-ți aminte că Trubetzkoi[139] distinge în rusă 4 sau 5 serii de foneme consonantice, *p*, *b*, *p*˙, *b*˙ etc., ceea ce nu va putea nimeni admite).

Eu doresc să „reluăm" relațiile, care ne vor fi de folos amîndurora. Te-aș ruga să-mi trimiți lucrările. Am convingerea că, deși atît de depărtați unul de altul[140], vom putea avea o dezvoltare ideologică comună și vom putea încerca amîndoi o perfectare a lingvisticii contemporane. Eu îți voi trimite peste cîteva săptămîni lucrarea mea despre problemele capitale ale vechii române literare, Iași, 1947[141] și unele articole publicate recent[142].

[Gh. Ivănescu]

Note și comentarii

[123] BSL („Bulletin de la Société de linguistique de Paris") este cunoscuta siglă a uneia dintre cele mei vechi și prestigioase publicații de lingvistică, editată de Societatea de Lingvistică din Paris, cu apariție neîntreruptă începând cu anul 1869.
[124] Theofil Simenschy (1892-1968), filolog clasic și sanscritolog român, a fost profesor de limbi clasice la Universitatea din Iași, coautor cu G. Ivănescu la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene,* București, 1981.
[125] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *de aproape 10 ani de zile, și nici atunci nu știam prea multe.*
[126] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *mi-ai trimis-o după 1944 nu-mi dădea prea multe informații.*
[127] Am publicat această scrisoare a lui Coșeriu către Ivănescu, datată la Milano, pe 8 mai 1947, în articolul: Eugen Munteanu, *G. Ivănescu – semnificații ale unei prietenii*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. LI (2011), București, 2011, p. 63-72.
[128] Publicație anuală, care apare începând cu 1949, este considerată o lucrare de referință și o sursă foarte sigură de informații.
[129] Nu există, în bibliografia lui Coșeriu, un articol cu acest conținut din anul 1957. Este probabil ca Ivănescu să se fi gândit la articolul *Il 'fonema implicito'*, publicat de Coșeriu în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese", I (1948), nr. 1, p. 13-14.
[130] Alexandru Graur (1900-1988), lingvist român de origine evreiască, a fost profesor la Universitatea din București și membru al Academiei Române.
[131] Titlul complet: Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, Montevideo, 1954.
[132] Titlul complet: Eugenio Coseriu, *La geografía lingüística*, Montevideo, 1956.
[133] Despre acest studiu al lui Ivănescu, vezi supra, nota 67.
[134] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *căci nu mă copii*.
[135] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *și chiar altfel gîndit*.
[136] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *volum care se dă zilele acestea la tipar*. Despre articolul menționat, vezi și supra, nota 112.
[137] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *este recunoscut prin chiar faptul că apare*.
[138] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *cel mult*.
[139] Nikolai Sergheievici Trubețkoi (1890-1938), lingvist de origine rusă, profesor la Universitățile din Sofia și Viena, membru proeminent al școlii de lingvistică structuralistă de la Praga, este considerat părintele fonologiei.
[140] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența: *despărțiți, la cele două extremități ale lumii romanice.*
[141] Lucrarea menționată de Ivănescu a fost tipărită de fapt în 1948, reprezintă lucrarea de doctorat a autorului: *Problemele capitale ale vechii române literare* și a apărut în „Buletinul Institutului de Filologie Romînă", XII-XII (1944-1945), Iași, 1948, p. 1-412 (și ca extras). Vezi și ediția a II-a, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
[142] În manuscris apare, tăiată cu o linie, secvența *de mine și de alții în revistele din R.P.R.*

7b.

Versiunea primită de Coșeriu

[1]

București, duminică, 12 mai 1957

Iubite Coșeriu,

Un număr din BSL, care venise, acum doi ani, la Iași, profesorului Simenschy, mi-a adus vestea că ești profesor la Universitatea din Montevideo. Nu mai știam nimic despre tine de aproape un deceniu, căci unica scrisoare pe care am primit-o prin 1947, cred, din Milano, nu-mi dădea prea multe informații. Pînă acum un an nu știam ce ai publicat. Abia mutat în București, la începutul anului 1956, am aflat din *Bibliographie linguistique* despre un articol din 1947 (cel despre sunetul implicit) și despre alte vreo cîteva din cele publicate la Montevideo.

Miercurea trecută, profesorul Graur mi-a împrumutat *Forma y sustancia en los sonidos* și *La geographía lingüistica.* Am cetit-o prima pe prima. Am regăsit multe din ideile mele (mă refer la broșura *Constituirea unei [2] fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*) și, în general, direcția pe care o voiesc și eu, dar cu trimiteri la operele altor cercetători, dintre care unii vor fi exprimat aceleași idei, după mine. Nu îți fac un reproș că nu m-ai citat, poate nici nu ai la îndemână broșura mea; dealtfel, ceea ce scrii e cu totul altfel exprimat decît mine, cu mai multă informație și cu mai mult talent. De aceea, dimpotrivă, m-am bucurat mult cetindu-ți lucrarea; căci te-am regăsit pe aceiași poziție de revizuire a structuralismului european și american, pe care o înțelegi ca și mine.

M-am bucurat mult și cînd am găsit idei personale, care mă vor ajuta să pășesc mai departe în critica structuralismului și în munca mea de a ajunge la o nouă concepție despre limbaj. Această muncă am reluat-o în acest an mai sistematic decît înain *[3]* te. Anul acesta și în cei viitori voi publica o serie de articole în care, ținînd seama de cele ce corespund realității în doctrina structuralistă, voi construi altă sinteză decît cele existente. Un prim articol despre timp, aspect și durata acțiunii în limbile indoeuropene va apărea în franțuzește, într-un volum dedicat de lingviștii români Congresului Internațional de la Oslo.

Deocamdată, revin la articolul tău. Dacă ai ajuns (ca și mine în articolul pomenit) la concluzia că un sunet al limbajului nu poate fi conceput decît ca avînd o funcțiune, de ce mai crezi utili termeni noi ca *fon* ori *fonem*? Eu recunosc acum că trebuie să acceptăm pe *fonem*, înțelegînd prin acest termen: sunet al limbajului, sunet produs prin pronunție; (rostire). Și pot distinge chiar o„știință" (o ramură de știință), a sunetului și una a fonemului, mai exact: o „știință" a sunetelor considerate ca atare și alta a sunetelor, considerate în funcția lor. Dar *[4]* n-aș putea numi pe una fonetică și pe alta fonologie sau fonemică, fonematică, ci le-aș numi pe amîndouă atît fonologie, cît și fonetică (cf. semantică și semasiologie). De altfel, eu consider știința funcțiilor sunetelor (fonemelor) extrem de eronată, căci tocmai noțiunea de neutralizare mi se pare cea mai puțin fundată dintre toate noțiunile fonologiei.

Eu doresc să „reluăm" relațiile, care ne vor fi spre folosul amîndurora. Te-aș ruga să-mi trimiți lucrările. Am convingerea că, deși atît de depărtați unul de altul, vom putea avea o dezvoltare ideologică comună și vom putea încerca amîndoi o perfectare a lingvisticii contemporane. Eu îți voi trimite peste cîteva săptămîni lucrarea mea *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947 și unele articole publicate recent.

Îți urez ani mulți și rodnică activitate științifică.

Gh. Ivănescu
București.
Str. Comandor E. Botez 16
Raionul 1 mai

Ştefan AFLOROAEI

Simțul istoric al diferenței

Ş.A. – profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Departamentul de Filosofie. Susține prelegeri de Hermeneutică filosofică, Metafizică, Ideea europeană şi Teorii ale interpretării. Membru corespondent al Academiei Române. Cărți publicate: *Ipostaze ale raționii negative* (1991); *Întâmplare şi destin* (1993); *Lumea ca reprezentare a celuilalt* (1994); *Cum este posibilă filosofia în estul Europei* (1997); *Locul metafizic al străinului* (2003); *Metafizica noastră de toate zilele* (2008); *Privind altfel lumea celor absurde* (2013); *Fabula existențială* (2018).

Cervantes, care trăise mult, ne spune, ajuns la bătrânețe, că drumul e mai bun decât hanul.

José Ortega y Gasset

Știm bine, omul european cultivă cu o pasiune aparte acele diferențe despre care crede că-l afirmă în istorie. Le regăsește ușor, bunăoară, în limba vorbită şi în unele conduite ale comunității de viață, în credința religioasă şi în faptele memorabile, în creațiile socotite emblematice pentru sine. Întreține ca niciunde în altă parte ideea de autonomie, puterea fiecărui om sau a fiecărei comunități de a decide cu privire la sine. La fel, faptul personal de libertate. Sau acele drepturi ce apar la un moment dat esențiale pentru fiecare în parte. Este cunoscut şirul lung de revendicări, în istoria europeană, ce privesc asemenea drepturi şi libertăți[1]. Or, toate acestea presupun un simț viguros al diferenței, al chipului propriu ce ar dăinui în istorie.

Am putea crede că e vorba totuși de o conduită ce poate fi regăsită oriunde în lumea largă. Într-o privință aşa este. Doar că, aici, ea exprimă de multă vreme nevoia unei afirmări libere şi istorice de sine. I se descoperă puterea de a-şi transgresa, prin unele fapte sau creații, forma

istorică particulară către una mai largă, universală. Ajunge cultivată în mod conștient, nu doar în virtutea unei solidarități organice, elementare. Va fi remodelată continuu de-a lungul timpului, în ideea unei bune întâlniri cu spații culturale străine. Eventual, spre a deveni acceptabilă, atrăgătoare, într-o lume tot mai dinamică și deschisă. Acest lucru nu-i reușește omului european decât în parte, uneori nu face decât să genereze tot felul de tensiuni. Dincolo de așa ceva, cultivă mai departe acele diferențe în a căror putere de legitimare simbolică el crede cu tărie.

Se află aici o miză uriașă și deopotrivă un mare orgoliu, un risc aproape fără egal, întrucât, uneori, tocmai imaginea a ceva singular și resimțit în felul unui destin propriu poate să nască tensiuni grave. Ca să inversez o formulă deja celebră, aș spune că de acolo de unde îi vine omului afirmarea de sine, tocmai de acolo vine și pericolul. Orice exces poate aduce cu sine o pierdere ce depășește enorm miza inițială. Nu doar gândul acestei pierderi ar trebui să-l facă atent la sine, ci înainte de toate suferința nesfârșită pe care asemenea excese o pot genera. De aceea cred că mai importantă decât simpla afirmare a diferenței, fapt aproape natural, este tocmai cultivarea ei continuă și conștientă de sine.

Unele scrieri filosofice par să celebreze această constantă redescoperire a „diferenței esențiale". De pildă, *Monadologia* lui Leibniz, scrisă în 1714. Sau paginile în care John Locke dezvoltă ideea contractului social și cea de toleranță religioasă. Dar și acele scrieri ce invocă relevanța de neegalat a experienței concrete, irepetabile. Revine mereu în atenție, de exemplu, ceea ce s-a numit *principium individuationis*. Privirea se reorientează constant către sinele întrupat și relația trăită cu celălalt. Lumea însăși ajunge văzută ca lume a acestui sine, în ipostaza lui personală sau în una mai cuprinzătoare, generică[2]. Nietzsche, cu viziunea pluralității voințelor de putere, sau, mai târziu, cei care explorează ideea diferenței ca atare, precum Gilles Deleuze, ne spun indirect că asemenea chestiuni, ce par la prima vedere abstracte, au o sursă în chiar pasiunile trăite îndelung de oameni și împărtășite tacit de comunități întregi.

E firesc, în definitiv, ca fiecare comunitate de viață să întrețină peste timp valoarea simbolică a unor diferențe. Și să caute, în virtutea acestora, o bună deschidere către alte spații umane. Doar că instinctul diferenței își află o satisfacție secretă în chiar excesele sale. De pildă, în formele deja cunoscute de etnocentrism și eurocentrism, cu desconsiderarea celui

străin. Sau în exaltarea cu orice preț a excepției istorice, una ce ar asigura, chiar și în formă negativă, condiția de ales. Diferența e trăită atunci fie ca un refugiu atemporal, fie ca rezervor ocult și nesecat al unei istorii enigmatice. De aceea spuneam mai sus că imaginea a ceva cu totul singular, în felul unui destin cu nici un altul asemenea, poate să nască destule tensiuni și conflicte. Nu voi discuta însă acum acest lucru. Nici fenomenul opus afirmării istorice a diferenței, susținut prin proiecte – cel mai adesea abnorme, terifiante – de uniformizare generală a conduitei umane. Vom vedea cu alt prilej în ce fel e atras omul european de această nouă ideologie. Sau în ce fel caută să-i facă față, întrucât, în multe privințe, ea afectează profund rădăcinile sale istorice și spirituale.

Viziunea diferenței nu este însă ingenuă, nu spune că fiecare ar trăi, simplu și total, în doar propria sa cultură. Când vechii stoici au în vedere condiția de cetățean al lumii elene, ei înțeleg că trăiesc deopotrivă într-o anume cetate (*polis*) și într-o lume mai cuprinzătoare (*kosmopolis*). Se voiau atât cetățeni ai unui stat, cât și ai întregii lumi cunoscute[3]. Într-un mod asemănător se vor petrece lucrurile și mai târziu, după ce omul european se deschide geografic și spiritual, cum s-a spus, până la marginile pământului. Se nasc, desigur, și excese teribile. Însă tot aici, în spațiul european, apar reacțiile cele mai clare față de asemenea excese, eforturi impresionante de a induce o formă rezonabilă în voința afirmării de sine. Îndemnul lui Kant, de a fi cu adevărat treji atunci când este în joc modul nostru de conviețuire, de a regândi liber și împreună orice problemă de viață, acest îndemn, de inspirație creștină, își păstrează întreaga lui valabilitate.

Însă cum ar putea diferența – culturală sau de alt gen – să apropie între ele multiple entități istorice? Cum e posibilă comunitatea mai largă a unor popoare care își afirmă cu atâta putere propria diferență?

Mi-a plăcut să văd că, în această chestiune, unii interpreți caută să înțeleagă lucrurile în contrast total cu ceea ce ne spune simțul comun. Le citesc cumva pe contrafață, regăsind un anume adevăr în chiar elementul lor paradoxal. Bunăoară, Hans-Georg Gadamer, cum am văzut și cu alt prilej. Filosoful constată pentru început un fapt negativ, anume că unele diferențe vechi ajung resimțite ca simple separații. Deși firești în geneza și evoluția lor, sunt văzute în felul unor granițe de netrecut. De exemplu, diferența pe care au generat-o cele două limbi istorice, greaca și latina. Sau diferența dintre valorile tradiționale și cele moderne. La fel și cea

dintre vechile confesiuni religioase, deși au aceeași rădăcină. Mai mult decât acestea, diferența dintre Vest și Est, ușor sesizabilă în faptul cotidian de civilizație sau în viața politică[4]. Însă, dincolo de asemenea fracturi, Gadamer vede altceva, că tocmai diferențele tari, viguroase, pot orienta către o formă de unitate. Reușesc să o facă, pe de o parte, prin puterea lor de a regăsi și activa un fond comun. Pe de altă parte, prin chiar suferința cauzată de faptul separației. Conștientizată profund, această suferință va genera încercări de conciliere a celor aflați în dispută, de unificare în cele din urmă, cum s-a și întâmplat după al doilea mare război. Cred că are dreptate Gadamer să vadă lucrurile în această manieră. Desigur, când le privești de dincoace, dinspre Est, poți să constați și ceea ce nu satisface acest mod de înțelegere. Căci vezi ușor, de pildă, cum suferințele oamenilor nu sunt niciodată suficiente prin ele însele, nu reușesc singure să vindece anumite rupturi istorice, nici să depășească de la sine tensiunile generate. Faptul e sesizabil mai ales în zonele unde interferează lumi istorice diferite, cum sunt cele din estul Europei[5].

Revin însă la întrebarea de mai sus. Cum ar putea totuși diferența să apropie între ele entități istorice care se afirmă distinct cu atâta vigoare? Cum e posibil acest lucru când sunt în joc mari comunități istorice, popoare întregi sau națiuni?

Nu cred că ar trebui să căutăm un răspuns precis în această chestiune. Nu e o problemă strict științifică, cu atât mai puțin una tehnică. Probabil ar trebui văzut, cu fiecare situație în parte, cel puțin două lucruri. Mai întâi, în ce fel e cultivată o diferență sau alta, cu ce sens și efecte de durată. Apoi, ce fel de comunitate mai largă este în joc la un moment dat, în ce măsură ea răspunde unor forme de viață distincte.

Unul dintre cei care știu să citească pe contrafață stările de lucruri, căutând adevărul lor în ceea ce au paradoxal, este Ortega y Gasset. Îl ajută în această privință și faptul că vine dintr-o cultură ajunsă între timp oarecum excentrică, asemănătoare până la un punct cu cele de frontieră. Desigur, ea s-a născut altfel decât cele din Balcani sau din estul Europei. Ilustrează, cu oarecare nostalgie, situația istorică a unei culturi altădată dominante și strălucitoare. Pe vremea lui Cervantes, de pildă, cultura spaniolă este în stare să asigure un chip și un nume celei europene. Doar că, între timp, istoria occidentală avea să-și mute centrul puterii politice și simbolice într-o altă zonă.

Ce anume observă Ortega y Gasset? Prima jumătate a secolului al XX-lea ar face vizibilă, în Europa, prevalența diferenței față de ceea ce este comun. Încurajarea diferenței ajunge uneori de-a dreptul exuberantă, excesivă[6]. Faptul se întâmplă tocmai atunci când popoarele europene sunt nevoite să accepte o formă mai sigură de comunitate. Altfel spus, „să dea unității lor tradiționale de bază forme mai precise și exprese, anume juridice". Dincolo de această nouă cerință, nimic nu le împiedică să se vadă în felul unor personaje singulare și epopeice; „fiecare popor își simte cu maximă intensitate figura națională", aspirând „la maxima expansiune de sine și, în numeroase cazuri, la încercarea de-a le domina pe celelalte"[7]. Filosoful spaniol are în atenție mai ales popoarele Europei occidentale, numind frecvent doar patru sau cinci dintre ele, care, mai ales după 1500, au reușit să aibă adevărate imperii coloniale. Astfel se explică ultima afirmație de mai sus. Într-adevăr, unele popoare au aspirat – și, poate, mai aspiră – la o maximă expansiune de sine. În același timp, ceva le atrage către lumea vastă a unui fond de viață comun. Cultura vieții de toate zilele, bunăoară, exercită o mare putere de atracție. În forme relativ simple, aceasta le cere „să iasă din izolare și să trăiască entuziast modurile europene generale"[8]. Se intensifică astfel disputa interioară fiecărei națiuni în parte și a Europei ca lume istorică. Pe de o parte, este real trăită, în anii de după al doilea mare război, „etapa în care națiunile europene se simt mai distincte și mai distante"[9]. Pe de altă parte, nimic nu poate ascunde o anumită conștiință comună, o formă de viață comună. Dovada sigură o constituie faptul că națiunile europene resimt împreună marile crize culturale. Prezența acestor crize – trecerea periodică prin mari crize – apare definitorie pentru un spațiu mai larg. Se verifică astfel calitatea de cultură creativă, niciodată definitiv cristalizată. Cum excelent spune Ortega y Gasset, acestei lumi culturale îi este propriu drumul, nu hanul de unde uiți să pleci[10]. Proprie îi este dorința de a se deschide mereu către lumea largă. De unde, exersarea îndoielii cu privire la sine, exact ceea ce o ține în viață. „Nu-mi aduc aminte ca vreo civilizație să fi murit de pe urma unui atac de dubitație. Cred că-mi aduc aminte mai degrabă că civilizațiile au murit de obicei printr-o pietrificare a crezului lor tradițional, printr-o ateroscleroză a convingerilor lor"[11]. Desigur, am putea imagina și alte moduri în care civilizațiile mor, lăsându-ne inspirați, bunăoară, de cele întâmplate în lunga istorie a unor civilizații asiatice.

Aș reține o anume idee a gânditorului spaniol. O enunță chiar în acel frumos pasaj în care aduce față în față două imagini simbolice, drumul și hanul. „/A/r fi o greșeală a încerca să definim cultura europeană prin conținuturi determinate. Gloria și forța ei rezidă în faptul că este mereu dispusă să meargă dincolo de ceea ce era, dincolo de sine. Cultura europeană este creație permanentă. Nu este un han, ci un drum care te obligă mereu să mergi". Într-adevăr, ar fi nepotrivit să definești o cultură prin conținuturi determinate temporal. Prin depozite de bunuri, fie și simbolice. Mai potrivite par unele categorii mentale sau de viață. Acestea ne lasă a vedea cum diferențele semnificative sunt posibile pe fondul unei comunități extinse de viață. Ele trăiesc și se afirmă pozitiv atâta vreme cât e viu acest fond comun. Iar cultivarea lor în timp devine mai importantă decât simpla lor prezență[12]. Cultivarea lor într-o manieră elevată presupune recursul la potențialul încurajator al unei largi comunități de viață.

Însă care ar fi categoriile mentale după care am putea recunoaște omul european? Pentru Ortega y Gasset, de pildă, categoria schimbării, „esențială în istorie"[13]. La fel, categoria diversificării progresive. Sau, presupusă de cele două, categoria acțiunii, o adevărată obsesie în spațiul european. Fiecare dintre acestea urmează a fi înțeleasă asemeni unui paradox. Bunăoară, doar în fluxul mișcării poate fi recunoscut ceea ce dăinuie. La limită, doar schimbarea dăinuie, ea numind însăși substanța vieții istorice. Spunând că doar schimbarea dăinuie, autorul riscă o idee stranie, în marginea nonsensului. Aș căuta să o înțeleg prin ceea ce oferă dincolo de sensul ei literal: dăinuie doar ceea ce are puterea, prin sine, să se schimbe. Nu e vorba așadar de simpla dăinuire a ceva lipsit de substanță. Nici de pierderea oricărei identități cu sine. Dar nici de utopia celor care cred că totul poate să dăinuie. „Doar vesperaliștii/ care consideră că trăim un crepuscul incurabil/ sunt interesați ca totul să dăinuie. Dar substanța omului nu e dăinuirea, ci mișcarea. Ținem de sămânța lui Heraclit, cel mai genial dintre gânditori, care însă a fost întotdeauna surghiunit din cetatea filosofică *extra muros*, ca un răufăcător". Omul nu apare ca o făptură mobilă într-o lume stabilă, nici ca o ființă stabilă într-o lume mobilă, ci el însuși mobil în cuprinsul celor mobile[14]. Cât privește categoria acțiunii, aceasta înseamnă deopotrivă virtute și patimă, satisfacție și suferință. Un paradox la superlativ, cum spune autorul, descoperă însăși diversitatea culturii europene: aceasta se potențează pe măsura creșterii elementului omogen. Ține de destinul acestor popoare

să fie „în același timp progresiv omogene și progresiv diverse". Cele două tendințe nu au fost aici niciodată străine una de alta.

Exemplele oferite de Ortega y Gasset merită reținute. „/F/iecare nou principiu uniform fertiliza diversificarea. Ideea creștină dă naștere bisericilor naționale; amintirea *Imperium*-ului roman inspiră diversele forme de Stat; «restaurația literelor clasice» din secolul al XV-lea declanșează literaturile divergente; știința și principiul unitar al omului ca «rațiune pură» creează stilurile intelectuale distincte ce modelează diferențial până și abstracțiile extreme ale lucrării matematice. În fine, și ca o culminație, până și ideea extravagantă a secolului al XVIII-lea potrivit căreia toate popoarele trebuie să aibă o constituție identică are efectul de a trezi romantic conștiința diferențială a naționalităților, incitându-l oarecum pe fiecare la vocația sa particulară"[15]. Asemenea exemple ilustrează bine paradoxul survenirii diferenței în chiar elementul comun. Probabil că tocmai acest paradox, dincolo de voința noastră particulară, convertește faptul de a trăi în mod de conviețuire cu celălalt. Este oare valabil acest lucru și în cazul unor dispute sau al unor conflicte violente? Filosoful spaniol așa crede. „Războaiele intereuropene au manifestat aproape întotdeauna un stil curios, care le face foarte asemănătoare cu gâlcevile domestice; evită anihilarea dușmanului și sunt mai degrabă întreceri, lupte emulative..."[16]. Acest stil de confruntare ar dura până la ultimul mare război, când „unele popoare din Occident au încercat să se anihileze reciproc". Afirmația anterioară pare totuși vulnerabilă; arareori războiul a luat forma unei întreceri, probabil doar atunci când puteau fi respectate unele reguli ale vieții cavalerești. Iar genul de conflict ce tinde către anihilarea celuilalt avea să se extindă în întreaga lume. Nu știu dacă ideea este nouă sau dacă este europeană la origini. Însă Europa, la un moment dat, o va pune la lucru într-un mod mai terifiant decât oriunde în altă parte.

Să revin însă la acele categorii mentale ce ar fi definitorii omului european. Am văzut deja că ele nu pot fi concepute decât într-o manieră paradoxală. Acest lucru întreține în portretul omului european o anume dualitate. Faptul ar fi evident, pentru Ortega y Gasset, în continua „pendulare între europenitate și naționalitate"; pe de o parte, un sistem de úzuri europene, pe care-l numim civilizație, pe de altă parte, destule úzuri particulare, diferențiale[17]. Privind lucrurile în timp, totul ia forma unui ritm în care una dintre aceste tendințe predomină asupra celeilalte.

Se anunță astfel un gen de unitate dual, sau, cu o formulă mai stranie, o „dualitate unitară”[18]. Vedem încă o dată că unitatea europeană, atât cât e posibilă, nu poate fi descrisă în termenii unei logici non-contradictorii.

Ne dăm seama acum cât de departe este lumea europeană de ceea ce s-ar putea înțelege prin formula tare a „unității de esență”. Mai ușor poți concepe o Europă deschisă – în virtutea unor practici, obiceiuri și opinii – decât o Europă unitară. O șansă, pentru a vorbi totuși de așa ceva, ar fi să explorăm unele sintagme insolite. Bunăoară, „unitate polemică”, proprie acelor voințe care se confruntă între ele cu pasiune. Sau „unitate contradictorie”, asupra căreia Ștefan Lupașcu a meditat mai mult decât alții și diferit de ceea ce propune gândirea hegeliană. Eventual, cum am văzut mai sus, „unitate dual”. În asemenea cazuri, ideea de unitate pare să scape logicii obișnuite, comportă ceva greu exprimabil. Dacă ar trebui să accept în continuare această idee, aș vorbi de o unitate dramatică, într-o accepțiune apropiată de cea literară. Știm că drama literară pune la lucru atât simțul faptei cât și ficțiunea, atât tentația realității cât și iluzia atrăgătoare. Ceva asemănător se întâmplă și cu ideea de unitate în spațiul european de viață. Nu ajunge niciodată deplin reală, dar nici o simplă ficțiune. Se situează mai curând între cei doi termeni, ca și cum ar avea o natură perfect dual. La nivelul unor instanțe cu putere de decizie, este în joc mai ales o unitate în proiect, mereu regândită sau rescrisă. În ordine culturală, dacă avem în vedere unele evoluții și schimbări ale formelor de expresie, unitatea pare să fie efectivă. Dincoace, însă, în lumea vieții de zi cu zi, ea este și nu este, se face pe neașteptate și la fel se desface. Aș îndrăzni să spun că intră în rândul acelor entități metafizice care se dovedesc profund ambigue: sesizabile ca atare și totuși intangibile, evidente și totuși indecise. Dar, cum spuneam, ideea în sine produce efecte reale chiar și atunci când apare cu totul utopică.

În încheiere, aș aminti iarăși de Cervantes și eroul său. După ce Don Quijote se întoarce acasă, obosit și cam trist, dorește să lase în urmă soarta sa de cavaler rătăcitor. Le va spune celor apropiați că, de fapt, nu este Don Quijote de la Mancha, ci Alonso Quijano, căruia unele obiceiuri i-au adus numele de „cel bun”. Nu mai vrea să audă de romanele cavalerești citite altădată, nici de sminteala pe care acestea i-au pricinuit-o, cu închipuiri asemeni celor nebunești. Însă prietenii săi așteptau cu totul altceva din partea lui. Se gândesc imediat dacă nu cumva e vorba

de o nouă nebunie. Caută să-l asigure că el este în continuare „seniorul don Quijote" și că, în această ipostază, lucrurile ar putea să decurgă bine pentru toți. În zadar însă. Ce se întâmplase acolo de fapt? Chiar dacă don Quijote caută să revină la realitatea inițială, el deja generase, cu viziunea sa de cavaler al onoarei și dreptății, o altă realitate. Ar vrea acum să se despartă de aceasta și de ciudatele ei fantasme. Ceilalți, dimpotrivă, nu voiesc deloc să o piardă, țin mult la noua lor condiție și preferă să o creadă reală. Cam la fel se întâmplă și în povestea – veche și deopotrivă nouă – a unității europene. Proiectele care s-au tot succedat de la un timp la altul au generat, chiar și atunci când au fost iluzorii, un mediu real al vieții comune. Au produs schimbări mentale și de conduită practică pe care nimeni în acest spațiu nu le mai poate ignora. Omul european este cumva condamnat să tot gândească la posibila unitate a lumii sale, să imagineze tot felul de scenarii și să vadă care dintre ele poate să devină real. În acest timp, uneori fără ca oamenii să-și dea seama, străduința lor aparent utopică are efecte de realitate aproape neverosimile.

Note

[1] De exemplu, *Magna Charta Libertatum*, pe care regele John Lackland (Ioan Fără de Țară) a fost nevoit să o semneze în 1215, este de neimaginat în lumea asiatică. Aici, a fost precedată de alte încercări asemănătoare, chiar dacă de o relevanță mai restrânsă. Omul european nu a uitat niciodată de acele drepturi sau libertăți care i se cuvin naturalmente sau prin negociere socială. Nu aș susține totuși ideea hegeliană că doar aici, în Europa, s-a afirmat în sens propriu ideea de libertate individuală și colectivă. Însă am motive să cred că aici a fost întreținută mai mult decât oriunde, dincolo de urmările adesea imprevizibile ale acestui fapt.

[2] Faptul înțelegerii de sine, cu maniera distinctă de a concepe prezența eului sau a sinelui, dă seama într-o măsură de acest simț istoric al diferenței. Chiar și atunci când omul european vorbește despre simpla deșertăciune a eului, despre faptul că nu înseamnă nimic, nici măcar o umbră sau o ficțiune, în asemenea situații el afirmă o dată în plus acea instanță de care, aici, nimeni nu poate să facă abstracție. Ar fi suficient dacă am revedea în paralel anumite pagini, de exemplu din Paul Valéry (cum ar fi *Criza spiritului*) și din Rabindranath Tagore (bunăoară, *Religia omului*), ca să ne dăm seama, prin contrast, de felul cu totul distinct în care omul european concepe modul de a fi al sinelui.

[3] De altfel, un edict imperial din 212, emis de Marcus Aurelius Antoninus și cunoscut drept *Constitutio Antoniniana*, prevede o posibilitate practică a acestei „duble cetățenii". Oamenii liberi dintr-o anumită comunitate, cuprinsă între granițele Imperiului, deveneau deopotrivă cetățeni romani, nu fără unele excepții.

[4] Discută despre aceste diferențe mai ales în două studii, *Viitorul științelor europene ale spiritului* (1983) și *Diversitatea Europei. Moștenire și viitor* (1985), ambele reluate în volumul *Moștenirea Europei* (1989). Cf. *Elogiul teoriei. Moștenirea Europei*, traducere de Octavian Nicolae și Val. Panaitescu, Iași, Polirom, 1999, îndeosebi p. 139 sqq.

[5] Despre asemenea zone, ce ar putea fi văzute ca „intermundiare", situate între lumi istorice mult diferite, am vorbit deja în *Noua condiție a omului european*, „Limba Română (Chișinău), nr. 11-12, 2019.

[6] José Ortega y Gasset, *Europa și ideea de națiune (și alte eseuri despre unele probleme ale omului contemporan)*, traducere din spaniolă de Sorin Mărculescu, București, Humanitas, 2002, p. 19. Volumul cuprinde, alături de câteva conferințe despre condiția omului contemporan, un lung studiu care își are originea într-o conferință, *De Europa meditatio quaedem*, susținută în septembrie 1949 la Berlin.

[7] *Ibidem*, p. 23.

[8] *Ibidem*, p. 24; a se vedea și p. 126-127.

[9] *Ibidem*, p. 25.

[10] *Ibidem*, p. 25-26.

[11] *Ibidem*, p. 34.

[12] Ideea e verificată de Ortega y Gasset și atunci când are în vedere vechea cultură greacă, felul în care Isocrate și alții au înțeles posibila unitate a lumii grecești. „Această comunitate exclusivă a elenilor li se prezintă /lui Isocrate și altor învățați/ sub trăsăturile unui anume tip de îndeletniciri specifice, de instituții, de úzuri exemplare: arta, retorica, filosofia, muzica, gramatica, gimnastica, tehnica militară, cultele religioase superioare, ca acela de la Delfi; pe scurt, «cultura», *paideía*. Asta însemna o cultivare și o rafinare deliberată a modului de a fi om. «Cultura» este ceea ce omul adaugă naturii sale. «Numele de greci nu mai însemnează doar unitate de sânge (*génos*), ci și de calitate intelectuală, astfel încât astăzi se numesc greci mai degrabă cei care participă la cultura noastră decât cei care provin dintr-o origine comună», afirmă Isocrate" (în *Panegiric*, 50, cu mențiunea că toate acestea i se datorau Atenei, căreia i se cuvine astfel hegemonia politică) (p. 67). Ceea ce spune Isocrate se distanțează de maniera în care Herodot definise, mai înainte, unitatea grecească („folosind termenii cei mai stricți cu ajutorul cărora și astăzi e definită ideea de Națiune, și anume: unitatea de sânge, limbă, religie, temple și edificii, obiceiuri și asemănarea în modul de a gândi și a trăi" (p. 66, n. 2).

[13] *Ibidem*, p. 36-38.

[14] Ideea e menținută într-o formă oarecum radicală. „Noi însă ne îndreptăm prova către o cultură, unica adecvată pentru o ființă ca omul, care, în mijlocul unei lumi în permanentă mișcare, este el însuși mobil. Fie-ne deviza: *Mobilis in mobile*. Sau, cu vorbele lui Goethe: *Ein Wandelndes, das in uns und mit uns wandelt* (O entitate schimbătoare, care în noi și cu noi se schimbă)" (p. 39-40).

[15] *Ibidem*, p. 40-41.

[16] *Ibidem*, p. 41.

[17] *Ibidem*, p. 44, 48.

[18] *Ibidem*, p. 50.

Ion I. IONESCU

Perspective teoretice și practice asupra îmbătrânirii și bătrânilor

I.I.I. – profesor universitar doctor, Departamentul de Sociologie şi asistenţă socială al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, autor a numeroase volume, studii și articole în reviste de specialitate din țară și străinătate, membru în comisii de doctorat, prodecan al Facultății de Filosofie şi Ştiinţe Social-Politice, membru al Senatului Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", membru fondator al Societății Sociologilor din România, *Profesor Emerit* (2018).

Perspectiva teoretică *asupra îmbătrânirii*

Îmbătrânirea afectează cea de pe urmă parte a vieții unui om. Gerontologii ne spun că „bătrânilor" le slăbesc țesuturile, li se atrofiază musculatura, le scad performanțele de tot felul, li se limitează capacitățile de adaptare (*Dicționar de psihologie* 1991)... Se face diferență între *vârsta cronologică* (numărul anilor scurși de la naștere), *vârsta biologică* (a diferitelor componente ale organismului), *vârsta psihologică* (identificată prin capacitatea de adaptare în raport cu cea a altor persoane de aceeași vârstă cronologică), *vârsta socială* (raportată la rolurile sociale și la așteptările privind modul în care le „joacă" bătrânii). Sociologia vârstelor definește *vârstele a treia* și *a patra* (cu caracteristici identificate pe plan biologic și psiho-social) (Bălăceanu-Stolnici 1998: 87) pentru a arăta (celor interesați) că, „odată cu înaintarea în vârstă", pielea își pierde elasticitatea, devine subțire, uscată, mișcările devin greoaie, lipsite de suplețe, mușchii se atrofiază, apar calcifieri, dureri osoase, reumatismale, discopatii, apar modificări hormonale și în funcționarea inimii, a plămânilor, în timp ce văzul și auzul se degradează... Bătrânii

„își pierd memoria" (pot uita fapte recente, deși își pot aminti multe altele, de demult...), „tulburările de memorie" asociindu-se cu tulburări de gândire și de limbaj. La bătrâni sunt mai frecvente instabilitatea emoțională, anxietatea, depresia. Somnul se fragmentează, apare insomnia, poate apărea demența[1] dar și alte boli precum Alzheimer, Korsakoff, Huntington Chorea, Pick etc. Desigur că sunt diferențe de la o persoană la alta, „polideterminarea îmbătrânirii" ținând de structura fizico-chimică și anatomo-fiziologică a persoanei, de interacțiunile cu mediul natural și social, pe parcursul cărora organismul și psihicul se pot echilibra (*Strategii…*, 2004).

Perspectiva *teoretică* asupra îmbătrânirii, așa cum apare ea în scrieri (Drâmbă, 1987), este utilă, chiar frumoasă (Friot, 2010). Putem afla, astfel, despre „autoritatea bătrânilor", despre „dominația senectuții" și coeziunea socială de odinioară, despre miturile care văd bătrânii ca protectori ai comunității, despre ritualurile de care se ocupau ei pentru impunerea unor valori exemplare (Eliade, 1995). Sunt scriitori care asociază bătrânețea cu neputința, cu lipsa de discernământ, iritabilitatea, dependența de alții, cu boala, dar mulți o văd ca pe o bogăție a omului, comunității și societății. În timp ce unii văd bătrânii ca pe indivizi nerezistenți la efort fizic, la suprasolicitări, la acțiunea unor factori de stres, cu sentimentul insecurității, alții văd și bogata lor experiență de viață, relaționarea benefică cu cei din jur și reținem corect că *procesul îmbătrânirii* este individualizat, influențat de factori bio-constituționali, sociali, de regimul de viață, de reușitele și eșecurile vieții duse.

Numeroși sunt cei care au construit teorii ale *stadiilor dezvoltării*[2], unii afirmând că există progrese de la un stadiu la altul (nu la fel în toate comunitățile, societățile), că *generația* e conceptul unificator al trăsăturilor similare atunci când oamenii împărtășesc norme, valori, atitudini, experiențe istorice comune, că integritatea personală și maturitatea se obțin pe baza achizițiilor făcute de-a lungul vieții prin reflexie permanentă asupra celei trecute, „bilanțul" fiind „înțelepciune", „bătrânețe reușită", sau „disperare", pierderea autonomiei, trăirea profundă a singurătății, a etichetării ca „inutili" (Durkheim, 1995)...

Teoria rolurilor susține că înaintarea în vârstă înseamnă pierderea unor roluri (precum cel de soț/soție prin decesul partenerei/-ului, de persoană activă – prin pensionare), sau pierderea consistenței rolurilor (de mamă sau

tată, care se tot golesc de conținut). *Teoria activității* susține că persoana activă este mai satisfăcută și mai adaptată la viața socială, de aceea mulți bătrâni ar trebui – dacă pot – să continue activitatea, modelele atitudinale și comportamentale rutiniere. *Teoria dezangajării* susține, dimpotrivă, că persoanele în vârstă caută liniștea, joacă roluri pasive, interacționează mai rar cu ceilalți, devin mai preocupați de viața lor interioară. *Teoria continuității* susține că persoanele în vârstă se adaptează mediului și-și asigură echilibrul, dar fiecare om are propria personalitate, propriul stil de viață, așa că există „modele" diferite de îmbătrânire. Este de folos să pricepem și afirmațiile *teoriei sistemice* (Amiguet & Julier, 2014) care pune bătrânul în centrul atenției, dar nu ignoră nici instituțiile, politicile și practicile protecției la nivel central și local.

Putem reține că imaginea bătrânilor a fost întodeauna paradoxală: pe de o parte, asociată cu pasivitatea, senilitatea, degradarea fizică, pe de alta, asociată cu înțelepciunea, intuiția, clarviziunea. În țări dezvoltate, bătrânețea înseamnă astăzi pensionare, bunăstare, vârstă activă, în țări nedezvoltate poate însemna marginalizare, excludere socială, izolare...

Reperele teoretice fac posibilă înțelegerea îmbătrânirii, dar ele sunt orientative. Se poate generaliza câte ceva, dar cu prudență, pe baza unor informații accesibile, a unor comparații între traiectorii ale vieții. „Opiniile", „reprezentările", teoriile privind bătrânii pot fi mai curând *pesimiste* (bătrânii „produc colapsul sistemului de pensii", al sistemului de asigurări de sănătate etc.) sau *realiste* (problemele bătrânilor sunt probleme sociale, cu soluții sociale) (Rotariu 2006). Cert e că respingerea socială, discriminarea înseamnă un mare prejudiciu adus bătrânilor, așa cum și ei pot aduce prejudicii atunci când văd pe tineri doar superficiali și devianți. Atitudinea normală este „solidaritatea intergenerațională". Arghezi spunea că o țară nu are ce face cu tineri îmbătrâniți, dar are nevoie de bătrâni tineri...

Perspectiva practică *asupra bătrânilor*

Reperele bibliografice fac posibilă înțelegerea mai adecvată a îmbătrânirii, dar, cu toate acestea, ele sunt orientative având în vedere varietatea experiențelor de viață. Prin „evaluarea persoanei bătrâne" se pot obține informații utile pentru înțelegerea situațiilor și probleme-

lor specifice cu care aceasta se confruntă. Organizația Mondială a Sănătății distinge numeroase vârste pe care le și denumesc („bătrâni tineri", „seniori", „longevivi"), distinge *activii* de *fragili* și de *dependenți* etc., dar e greu de dat definiții „cu gen proxim și diferență specifică" bătrâneții și etapelor ei (în unele societăți sunt considerați „bătrâni" oamenii care suferă schimbări în activitatea lor, în rolurile lor sociale, în altele, *bătrâne* sunt persoanele care au împlinit „vârsta pensionării" stabilită prin lege).

Toata lumea vrea să trăiască mult, dar nimeni nu vrea să fie bătrân, spunea cineva. Mai ales atunci când bătrânețea bate la ușă și găsește omul singur, neputincios, fără familie, bolnav, în azil... Nu este normal ca persoanele bătrâne să fie multiplu dezavantajate, cu resurse financiare reduse, cu multe și mari probleme de sănătate, „întărind" rândurile instituțiilor de ocrotire socială și a cantinelor sociale. Nu este normal ca pensia (cei care o au…) să nu acopere necesarul minim lunar, ca bătrânii să trăiască sentimentul frustrant că sunt „întretinuți" de „cei care lucrează", că sunt doriți pe lista unui medic de familie doar dacă au card de sănătate… Calitatea îngrijirii bătrânilor este parte integrantă a politicii de bunăstare și de sănătate a unei țări, iar autoritățile centrale, organizațiile societății civile și alte instituții ar trebui să coopereze în căutarea unor soluții adecvate atunci când identifică bătrâni în poziție socială inferioară, la marginea societății. Pensia oferă un nivel de securitate pentru multe persoane bătrâne, fiindcă probabilitatea de a spori veniturile scade proporțional cu înaintarea în vârstă. Ar trebui pensii corespunzătoare pentru bătrâni, dar nu toți au pensii, iar diferențele dintre pensiile celor care le au sunt foarte mari[3].

În multe țări membre UE, raportul dintre numărul de pensionari și de contribuabili în sistemele publice de pensii e îngrijorător. Conform prognozelor, în anul 2050, situația va deveni și mai împovărătoare pentru țările care vor depăși 100% la acest indicator: Lituania (123%), Bulgaria (122%), România (121%), Ungaria (107%), Slovacia (102%)... În zona euro, cheltuielile guvernamentale pentru pensii, ajutoare sociale și servicii de sănătate pot ajunge până la 30% din PIB în 2050 (în România, se spune că aceste cheltuieli pot ajunge la 23% din PIB, comparativ cu 13% din PIB în 2010). Inegalitatea veniturilor dezbină populația și distruge liantul social, fiindcă în interiorul diferi-

telor societăți contează poziționarea socială, statusul social etc., dar și venitul (nu toți cei cinstiți vor să fie și săraci...). Cu cât țările sunt mai inegale, cu atât stau mai prost la toate tipurile de probleme pe care le au, funcționarea socială defectuoasă fiind legată strâns de inegalitate. Se poate îmbunătăți calitatea reală a vieții bătrânilor și prin reducerea diferențelor de venit. UE vrea ca „toți cetățenii Europei să beneficieze de un nivel de prosperitate înalt", dar... „în funcție de nivelul dezvoltării economice și sociale a fiecărui stat"[4]... La noi, politicile sociale nu au prevăzut mecanisme adecvate de adaptare la *schimbările accelerate* din epoca actuală, ca să nu mai vorbim de contextul „tranziției" de la comunism la capitalism, de insuficiențele cadrului legislativ, de corupție...

Cum nu totul se reduce la bani, problematica protecției și îngrijirii bătrânilor ar trebui să vizeze diversitatea și particularitățile nevoilor acestora[5]. Mulți consideră că îngrijirea bătrânilor este responsabilitatea statului, în condițiile în care, în numeroase localități, autoritățile publice nu știu de ei, nu-i ajută, așa cum nu o fac nici mulți dintre copiii lor plecați de lângă ei... Mulți bătrâni zac în spitale, uitați de copii și de lume. Numeroși bătrâni consideră că urmașii lor sunt responsabili moral față de ei, dar în practică multora nu le mai trece pragul decât poștașul care le aduce pensia, sau membrul vreunei asociații. Bătrânii discriminați devin treptat vulnerabili, marginalizați (Miftode, 2009), iar discriminarea și excluderea socială sunt fenomene complexe, care nu pot fi diminuate sau eradicate „prin decret", prin „ordonanțe de urgență"... Bătrânii ar trebui priviți ca participanți activi ai unei societăți integrate. Dacă ei sunt sănătoși și autonomi, au mai puțină nevoie de tratamente medicamentoase și servicii de îngrijire costisitoare, iar piața muncii ar putea profita de experiența și participarea lor la activități socio-economice și culturale... În practică, multe cămine pentru bătrâni îi refuză pe cei imobilizati la pat. Cât despre căminele private, puțini bătrâni își permit „luxul" de a sta în ele. Cine n-are bani e condamnat să se stingă singur, deseori în mizerie, ducând dorul copiilor...[6]. Constituția prevede că toți „cetățenii României sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără privilegii și fără discriminări", Legea 324/2006 definește discriminarea ca „orice deosebire, excludere, restricție sau preferință *pe baza de vârstă etc., dar în* practică, bătrânii sunt adesea supuși discriminării care are ca rezultat știrbirea demnității lor. „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și drepturi", spune și articolul 1 din

„Declarația Universală a Drepturilor Omului", dar discriminarea nu este eliminată, fiindcă nicio societate nu e ideală (*Percepții…*, 2005).

În Europa, numărul bătrânilor care locuiesc singuri este în creștere (în 2000, circa 32 milioane de persoane de peste 60 de ani trăiau singure și se anticipează că numărul lor va crește până la 52 milioane în 2050). În satele de munte de la noi, din cauza izolării, a drumurilor proaste, a lipsei infrastructurilor, bătrânii sunt blocați în localitate, în case, nu ies dacă n-au drum sau nu-și pot face drum prin troiene[7]... Sunt sate unde nici poștașul nu mai sună la ușa bătrânilor, din causa lipsei agențiilor poștale locale[8]… Implicarea bătrânilor în activități de voluntariat le-ar putea (re)da sentimentul utilității, dar proporția celor care participă la astfel de activități este redus. Majoritatea bătrânilor „stau la televizor", ascultă radioul, citesc ziare sau cărți (de regulă, consum informațional pasiv) și au mare încredere în biserică și în preot.

Numărul bătrânilor dependenți va crește mult până în anul 2050, la nivelul UE. Tradițional, familia a fost principalul sprijin pentru bătrânul care avea nevoie de ajutor. Schimbările din ultimele decenii au dus la eroziunea structurii familiei tradiționale, la scăderea nivelului de pregătire pentru a avea grijă unii de alții, a se ajuta reciproc (pensiile și „ajutoarele" au făcut să fie mai puțin dependenți unii de alții), deși solidaritatea familială nu a scăzut exagerat de mult.

Sistemul sănătății are misia de a ajuta oamenii să îmbătrânească în stare bună. Îmbătrânirea în stare proastă înseamnă forță de muncă redusă, vârste mai mici de pensionare, cheltuieli mari cu pensiile. Dar sănătatea nu este doar absența bolii, ci bunăstare fizică, mentală și socială. Veniturile mici sau lipsa lor au efect asupra stării sănătății, ca și stilul de viață defectuos (consumul excesiv de alcool, tutun), alimentația, petrecerea timpului liber, comportamentele preventive, calitatea relațiilor sociale din comunitate și societate (Ferry, 2010).

Sănătatea subiectivă este unul dintre indicatorii sănătății cu care operează chiar OMS[9]. Bătrânii noștri, în general, își apreciază negativ starea de sănătate (*dacă te trezești dimineața și nu te doare nimic, înseamnă că ești mort...*, spun bătrânii hâtri). Pe măsură ce vârsta crește, evaluarea stării de sănătate se înrăutățește, dar îmbătrânirea se manifestă diferențiat de la o persoană la alta. Modificările biologice nu apar la toți

la aceeași vârstă cronologică sau în aceleași proporții. Pentru o viață lungă și sănătoasă ar fi necesare și strategii coerente ale politicii sociale de sănătate (privind bătrânii cu boli cronice, cu probleme de sănătate mentală etc.). OMS cere ca programele și politicile în domeniul sănătății să promoveze „bătrânețea activă", dar aceasta depinde mult de valorile și tradițiile culturale care influențează „grija" pe care familia, comunitatea, societatea le au pentru persoanele bătrâne, depinde de venituri, de alimentația sănătoasă[10], de limitarea consumului de alcool și tutun[11], de activitatea fizică, de medicamentația adecvată și la timp, așa cum depinde de locuință, de vecinătatea sigură, de accidentele ce pot apare în lipsa rampelor de acces sau violenței asupra bătrânilor…

Persoanele în vârstă plătesc un preț prea mare și acum când sunt printre primele victime ale pandemiei actuale. Pe lângă numărul mare de decese datorate și COVID-19, rămâne tragedia cotidiană a izolării, discriminării, insecurității alimentare și îngreunarea accesului la îngrijirea sănătății sau asistență socială...[12] La începutul lui august 2020, în România sunt peste 50 000 de infectați cu „noul coronavirus", jumătate dintre ei s-au vindecat (în mod miraculos...), dar peste 2 600 n-au avut norocul acesta și au decedat (primul caz de coronavirus confirmat pe teritoriul țării a fost anunțat pe 26 februarie 2020). Numeroși specialiști confirmă vulnerabilitatea bătrânilor la această boală (OMS estimează că cel puțin 95% dintre persoanele care mor din cauza coronavirusului au vârsta peste 60 de ani; în SUA, 80% din decedații de COVID-19 înregistrați în martie au fost persoane de 65 de ani și peste), dar alți numeroși specialiști vorbesc despre faptul că bătrânii sunt mai expuși riscului de îmbolnăvire cu COVID-19 din cauza nevoilor și bolilor, a lipsei îngrijirii în medii de viață cu risc ridicat... În fața acestei situații, ONU, OMS etc. cer solidaritate și obligația protecției. După 1999, Anul Internațional al Persoanelor Vârstnice, se cere acum să se ia în considerare drepturile și nevoile bătrânilor cu ocazia implementării *Agendei 2030 privind dezvoltarea durabilă*...

Notă

[1] Demența este o afectare a creierului, caracterizată prin declinul progresiv al funcțiilor mintale, fiind influențate memoria, limbajul, intelectul, abilitățile sociale, reacțiile emoționale, modul de comportare...

[2] Sigmund Freud (dezvoltarea psihosexuală), E. Erikson

(dezvoltarea psihosocială), J. Piaget (dezvoltarea cognitivă), L. Kohlberg (dezvoltarea morală), L. Loevinger (dezvoltarea personalității), Gessell (teoria „maturizării" persoanei) etc.

[3] https://justitiecurata.ro/7-345-pensii-speciale-in-romania-3-227-magistrati-beneficiari-pensia-medie-speciala-in-magistratura-e-de-9-400-lei/ (în România există în prezent cel puțin 7345 de persoane care beneficiază de pensie specială; valoarea medie a unei pensii e de foarte multe ori mai mare față de pensia medie ...).

[4] UE nu definește cu claritate ce e „nivelul minim al standardului de viață" unanim acceptat, în condițiile existenței unor decalaje importante între nivelele de dezvoltare ale statelor membre UE...

[5] Au nevoie de asistență și servicii sociale bătrânii fără niciun venit, săraci, fără locuință (sau care trăiesc în condiții insalubre și insecurizante), agresați în familie, care au ispășit o pedeapsă privativă de libertate și nu mai au locuință, familie, cei abandonați, „bătrânii străzii", cei dependenți de alcool, cu boli cronice sau maladii specifice etc. Putem identifica și alte subcategorii, perspectivele pot fi diferite (medicii, de exemplu, identifică bătrâni cărora le place „să ia pastile" și sunt foarte multumiți dacă primesc rețete lungi, dar și bătrâni pentru care medicamentația e o corvoadă etc.).

[6] http://stirileprotv.ro/campanii/parinti/tu-stii-ce-mai-fac-parintii-tai.html

[7] http://www.voceavalcii.ro/2014051121336/Batrani-lasati-sa-moara-in-Stroesti.-Izolati-in-sat-din-cauza-drumului-rupt.html

[8] http://stiri.tvr.ro/satele-fara-postasi_29717_comentarii.html#view

[9] Un indicator al stării subiective de sănătate, utilizat frecvent în sondaje, vizează *starea de sănătate în ultimele 12 luni* (mai bună, la fel, mai rea).

[10] La persoanele vârstnice, cauzele malnutriției pot fi accesul limitat la alimente, ignorarea problemelor de nutriție, proasta igienă alimentară, pierderea dinților, incapacitatea fizică de a cumpăra alimente și de a le găti...

[11] Consumul în exces crește riscul contractării bolilor, efectele nefaste fiind cumulative și de lungă durată.

[12] https://www.libertatea.ro/stiri/cand-au-voie-batranii-de-peste-65-de-ani-sa-iasa-din-casa-2925878

Bibliografie selectivă

Amiguet & Julier 2014 = Amiguet O., Julier C., *L'intervention systémique dans le travail social*, Editions IES-EESP, Geneva-Lausanne, 2014.

Bălăceanu-Stolnici 1998 = Bălăceanu-Stolnici C., *Geriatrie practică*, București, Amaltea, 1998.

Dicționar de psihologie 1991 = *Dicționar de psihologie*, Paris, Larousse, 1991.

Drâmbă 1987 = Drâmbă O., *Istoria culturii și civilizației*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1987.

Durkheim 1995 = E. Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Polirom, 1995.

Eliade1995 = M. Eliade, *Nostalgia originilor,* București, Humanitas, 1995.

Ferry 2010 = M. Ferry, *Nutrition, vieillissement et santé*, în „Gérontologie et Société", 134/2010.

Friot 2010 = B. Friot, *L'enjeu des retraités*, Paris, La Dispute, 2010.

Miftode 2009 = V. Miftode, *Drepturile omului* și *strategii antidiscriminatorii,* Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2009.

Percepții… 2005 = *Percepții și atitudini față de fenomenul de discriminare*, București, 2005.

Rotariu 2006 = T. Rotariu, *Demografie și sociologia populației*, Presa Universitară Clujeană, 2006.

Strategii… 2004 = *Strategii și bune practici în asistența socială a persoanelor vârstnice,* București, 2004.

Cristinel MUNTEANU

Cultura ca securitate. Perspectiva lui José Ortega y Gasset

Cr.M. – este prof. univ. dr. habil. (doctor în filologie şi în filosofie); predă la Universitatea „Danubius" din Galaţi discipline din sfera ştiinţelor limbajului şi din domeniul filosofiei. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coşeriană* (2012), *Frazeologie românească* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017); *Problema sensului la John Dewey* (2019), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relatările jurnalistice* (2008), B.P. Hasdeu, *Studii de ştiinţa limbii* (2013), E. Coşeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole şi comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

0. Notă preliminară

Se vorbește tot mai des în ultima vreme despre „cultura de securitate" (după engl. *security culture*), despre nevoia de a dezvolta și de a menține o asemenea „cultură" în cadrul organizațiilor. Ca să ne facem o idee clară despre această noțiune, voi recurge la un specialist al domeniului, norvegianul Kai Roer. Combinând definiția culturii cu cea a securității[1], Roer obține următoarea definiție pentru conceptul (compus) «cultură de securitate»: „Ideile, obiceiurile și comportamentele sociale ale unui anumit popor sau grup care le [sic!] ajută să fie scutite de amenințare și pericol" (Roer, 2015, p. 12; trad. mea, Cr.M.). Așadar, *cultura de securitate* este văzută (ierarhic vorbind) ca o subcultură a culturii organizației în cauză. Este acea parte a culturii organizației care se concentrează asupra securității[2].

La rigoare, toate comportamentele sociale dintr-o organizație au repercusiuni asupra culturii de securitate: „Felul în care organizația voastră tratează parolele ține de cultura de securitate. Modul cum angajații detectează un străin în clădire și acționează asupra acestuia ține de cultura de securitate. Felul în care

definiți politicile, le implementați, cum antrenați angajații în comportamentul de securitate – toate acestea au impact asupra culturii voastre de securitate" (*ibid*., p. 12).

Prin raportarea la problemele unei *organizații*, această perspectivă plasează chestiunea *securității* la un nivel (să-i zicem) „micro". Însă cred că o atare chestiune poate fi înfățișată și la un nivel „macro", discutând despre cultură în general, cu implicațiile ei profunde, „securizante", pentru ființa umană. Filosoful spaniol José Ortega y Gasset (1883-1955), promotor al „rațiunii vitale" (sau al „rațio-vitalismului"), pare a fi gânditorul cel mai dedicat acestui punct de vedere. De aceea, socot că este potrivit să examinez mai departe (nu neapărat în ordinea cronologică a apariției lor) unele dintre afirmațiile sale făcute în această direcție[3].

1. Punere în temă

Voi prezenta în cele ce urmează concepția lui Ortega y Gasset despre *cultură*. Este o concepție foarte originală, fiindcă prin *cultură* filosoful spaniol înțelege ceva mai mult (și întrucâtva diferit) decât se înțelege de obicei prin acest termen. De pildă, ca să indic o diferență notabilă, *tehnica* (ori *tehnologia*) este inclusă de el tot în sfera culturii propriu-zise. Pentru Ortega, rațiunea de a fi a culturii, rostul ei, este tocmai de a-i asigura omului *securitatea*; altfel spus, cultura însăși înseamnă 'securitate' sau 'siguranță'.

La această idee Ortega a ajuns pe diverse căi, pornind de la tratarea altor teme. Două imagini (sau analogii) îl urmăresc obsesiv, dând dramatism filosofiei sale: pe de o parte, (i) viața ca naufragiu, ca plutire dezorientată pe oceanul îndoielilor și, pe de altă parte, (ii) cultura ca factor de stabilitate, ca pământ pe care se poate păși în siguranță. În continuare, mă vor interesa acele paragrafe în care gânditorul amintit pune în evidență elementele menite să-i confere omului securitatea căutată.

2. Eliberarea de „lucruri" și retragerea în sine

În cartea pe care o dedică fenomenului sociologic, *Omul și mulțimea* (*El hombre y la gente*, publicată postum în 1957), Ortega observă că (spre deosebire de animale, care se află „într-o permanentă stare de

alertă, într-o perpetuă neliniște, privind, ascultând toate semnalele care le ajung din jur, atente fără răgaz la preajmă") „omul poate, din când în când, să-și suspende ocupația directă cu lucrurile, să se desprindă de preajma sa, să o dea uitării și, supunându-și facultatea de observație unei torsiuni radicale – inexplicabilă din punct de vedere zoologic –, să întoarcă, așa zicând, spatele lumii și să se cufunde în sine însuși, să-și observe propria intimitate sau, ceea ce e totuna, să se ocupe de sine însuși, și nu de *alteritate*, de lucruri" (Ortega y Gasset, 2001, p. 20-21). În felul acesta, treptat, puțin câte puțin, ia naștere și se dezvoltă *lumea ideilor*, care este, de fapt, „lumea noastră lăuntrică" (*ibid.*, p. 21; vezi și Ortega y Gasset, 1958, p. 100).

În istoria evoluției umane, o atare eliberare vremelnică de lucruri implică două abilități diferite: „una, capacitatea [omului] de a da uitării mai mult sau mai puțin timp lumea din jur, fără riscuri fatale; alta, faptul de a avea unde să se adăpostească, unde să stea după ce iese virtual din lume" (Ortega y Gasset, 2001, p. 21). În acest punct al formării lui *homo sapiens*, „marja de siguranță" obținută de om este pusă de Ortega pe seama apariției tehnicii: „De aceea, dacă omul se bucură de privilegiul de a se elibera în mod trecător de lucruri și de a putea intra și a se odihni în sine însuși, e pentru că, prin efortul, munca și ideile sale, el a izbutit să acționeze asupra lucrurilor și să creeze în jurul său o marjă de siguranță totdeauna limitată, dar totdeauna sau aproape totdeauna în extindere. Această creație specific umană este tehnica. Datorită ei și pe măsura progresului ei, omul se poate interioriza" (*ibid.*, p. 23).

Deoarece cartea respectivă este, la bază, un curs, se explică de ce filosoful simte nevoia să își rezume expunerea și să-și fixeze mai bine punctul de vedere: „Sunt, așadar, trei momente diferite care se repetă ciclic de-a lungul istoriei omenești sub forme tot mai complexe și mai dense: (1) omul se simte pierdut, naufragiat printre lucruri: este *perturbarea*; (2) omul, cu un efort energic, se retrage în intimitatea sa pentru a-și forma idei despre lucruri și posibila lor dominare: este *interiorizarea*, acea *vita contemplativa* despre care vorbeau romanii, acea *theoretikòs bíos* a grecilor, *theoría*; (3) omul se cufundă din nou în lume pentru a acționa în ea conform unui plan prestabilit: este *acțiunea*, *viața activă*, *praxis*" (*ibid.*, p. 25-26). Cu toate acestea, convingerea lui Ortega este că, în definitiv, condiția omului este „incertitudine substanțială" (*ibid.*, p. 27).

3. Meditație despre tehnică

Chiar așa se intitulează un curs universitar[4] predat de Ortega y Gasset: *Meditación de la técnica*. Este o temă care, după cum estima gânditorul spaniol în 1933, avea să suscite discuții aprinse în perioada următoare. Sarcina filosofului (la fel ca și cea a intelectualului autentic) – declară adesea Ortega – este aceea de a fi un profet[5] în societate, adică de a-i preveni pe ceilalți cu privire la pericolele care îi pândesc, să-i facă să vadă clar primejdiile care îi așteaptă. Din acest motiv, el abordează și subiectul *tehnicii*, cu atât mai mult cu cât tehnica este unul dintre elementele care contribuie la consolidarea securității umane. De altfel, Ortega vede securitatea ca fiind unul dintre „instrumentele" care îl scutesc pe om de eforturi. Precauția, anxietatea, spaima etc., care izvorăsc din sentimentul insecurității, sunt forme ale efortului, adică ale reacției omului în fața dificultăților pe care natura i le impune (Ortega y Gasset, 1961, p. 106).

Să o luăm însă de la început. Mai întâi, Ortega observă că – spre deosebire de animale, care se lasă mereu conduse de instincte – omul își poate controla instinctele, lăsându-se călăuzit de rațiune. Așa se face că uneori, în anumite circumstanțe, omul poate alege să-și dea și viața (pentru altcineva sau pentru o idee) în pofida firescului instinct de autoconservare (*ibid*., p. 88-89).

Tot astfel, adică diferențiindu-se de animale, omul are capacitatea de a se desprinde temporar de urgențele vitale pentru a se ocupa de activități care, în sine, nu reprezintă satisfacerea imediată a unor nevoi (*ibid*., p. 92-93). De exemplu, chiar aprinderea unui foc, aratul și (mai aproape de zilele noastre) realizarea unui autovehicul nu sunt ele însele activități care satisfac imediat necesitățile noastre. O fac indirect și, de altfel, este nevoie de *o serie de acțiuni* pentru a se ajunge la aceasta. Așadar, dacă nu avem focul la îndemână, atunci, grație capacității noastre de a ne retrage virtual din lumea concretă, putem proiecta și apoi crea ca atare un instrument sau un dispozitiv care va produce focul oricând dorim. Aceste acțiuni prin care transformăm lumea în care trăim – acte care sunt exclusiv omenești – constituie în totalitatea lor *tehnologia*.

În consecință, natura îi impune omului anumite necesități, iar omul reacționează impunându-i naturii anumite schimbări, cu scopul de a o

îmbunătăți, dar, totodată, pentru a-și satisface propriile nevoi omenești. Astfel, *tehnologia* se poate defini drept „adaptarea mediului la individ" (*ibid*., p. 96), ceea ce ar reprezenta, de fapt, o mișcare contrară tuturor mișcărilor biologice cunoscute. În plus, se observă că dorința omului de *a trăi* nu poate fi separată de dorința sa de *a trăi bine* (*ibid*., p. 98).

Cât privește relația dintre om și natură, Ortega întrevede trei posibilități:

(i) natura îi oferă omului doar facilități, fără să-i opună vreo rezistență; în acest caz, omul nu ar mai resimți vreo nevoie (ar trăi de parcă ar fi în rai, unde numai simplul act de a pofti ceva este urmat imediat de satisfacerea poftei respective);

(ii) natura îi oferă omului doar dificultăți; în acest caz însă, omul nici n-ar putea exista (din punct de vedere fizic) într-un mediu total neprielnic/potrivnic;

(iii) omul trăiește în lume/natură înconjurat atât de facilități, cât și de dificultăți; întâlnește avantaje și dezavantaje în legătură cu orice; de aici și permanenta sa luptă pentru existență, viața sa ca dramă (*ibid*., p. 109-110).

Mai remarcă Ortega și amănuntul că omul și natura nu coincid decât parțial, ceea ce face ca omul să apară ca „un fel de centaur ontologic" (*ibid*., p. 111). Într-o măsură, el aparține naturii, dar, totodată, o transcende pe aceasta. În univers, omul este o entitate aparte, căci ființa sa nu constă în ceea ce este deja, ci în ceea ce nu este încă. Altfel spus, omul este o permanentă aspirație (*ibid*., p. 112-113). Dacă tigrul, bunăoară, există ca tigru (de la început până la sfârșit), omul, în schimb, trebuie realmente să facă eforturi pentru a deveni om; existând, el trebuie să-și realizeze existența (*ibid*., p. 115) în conformitate cu *programul* său *vital*. Prin raportare la acesta din urmă, orice lucru poate fi obstacol sau ajutor, dificultate sau facilitate.

Așadar, vrând, nevrând, omul este prin definiție un „inginer", de vreme ce – susține Ortega – „omul începe acolo unde începe tehnologia" (*ibid*., p. 117). Altminteri, fără identificarea mijloacelor și a căilor necesare, i-ar fi cu neputință să-și concretizeze programul vital, să-și îndeplinească menirea. În acest scop, îl ajută *memoria* și *imaginația* – calități

sau capacități pe care animalele nu le au într-o asemenea măsură. În felul acesta, omul își formează abilitatea tehnică trebuitoare punerii în practică (pe termen lung) a proiectului său vital (*ibid.*, p. 137).

Deși, de-a lungul timpului, au existat diverse forme de tehnologie, oamenii au tendința, în prezent, să ia drept tehnologie veritabilă (tehnologia *par excellence*) numai tehnologia din perioada modernă. În realitate, notează Ortega, deși relația dintre om și tehnologie a devenit foarte puternică în epoca modernă (întrucât și funcțiile tehnicii au cunoscut o modificare radicală), pot fi identificate cel puțin trei faze într-o istorie a tehnologiei (*ibid.*, p. 139 și urm.): (1) tehnologia întâmplării, (2) tehnologia meșteșugarului și (3) tehnologia tehnicianului.

(1) *Tehnologia întâmplării* este cea a primitivilor (în cazul cărora actele tehnice erau sporadice). Descoperiri și invenții precum aprinderea focului, arcul cu săgeți etc. nu îl făceau pe vechiul „sălbatic" să conștientizeze că deține puterea invenției. El avea impresia că natura și-a dezvăluit, din greșeală, unele dintre secrete (de aici și asocierea tehnicii cu magia). Prin urmare, invențiile omului primitiv s-au produs din pură întâmplare, conform legilor probabilității (*ibid.*, p. 145).

(2) *Tehnologia meșteșugarului* (sau *a artizanului*) poate fi deja constatată în Grecia antică ori în Roma preimperială și, firește, se continuă în Evul Mediu. Chiar dacă și în această perioadă omul încă se bazează destul de mult pe natură, sporesc totuși actele tehnice (atât în număr, cât și în complexitate) și, mai mult decât atât, devine necesar ca anumiți oameni să se ocupe sistematic de ele, făcându-și o slujbă din acestea (*ibid.*, p. 146). Fierarul, cizmarul, zidarul etc. ajung să fie personificări ale tehnologiei. În schimb, rutina este puternică: se face ucenicie, însă fără să se inoveze simțitor. Mai curând, sunt respectate tradițiile lăsate urmașilor de către maeștrii înaintași. Dar în această perioadă tot se mai folosesc uneltele. Abia pe la începutul secolului al XIX-lea apar primele mașinării care pot produce de unele singure obiectele dorite, depășindu-se astfel stadiul obiectelor fabricate exclusiv manual.

(3) *Tehnologia tehnicianului*. În această fază, mașina devine independentă de om, adică omul nu se ajută de tehnologie, ci așteaptă ori asistă mașina să producă obiectul avut în vedere. Din acest moment, vorbim nu doar de (i) *un plan de activitate*, de o metodă sau de o procedură, ci

și de (ii) *execuția acelui plan*. Așadar, avem atât tehnologia propriu-zisă, cât și muncitorul sau executantul (*ibid*., p. 149). Se face astfel o disociere între (a) *tehnician* (sau *inginer*) și (b) *muncitor*.

Este etapa în care omul devine conștient că *tehnologia* nu este nici doar o descoperire întâmplătoare, nici doar un meșteșug (sau o abilitate a câtorva artizani), ci că ea este, practic, „o sursă inepuizabilă de activitate omenească" (*ibid*., p. 150). În același timp, date fiind rezultatele excepționale obținute de tehnologia modernă, omul ajunge să se creadă capabil de orice sau – ceea ce este și mai periculos – să se creadă în stare *a fi* aproape orice (*ibid*., p. 159)[6].

Cândva, natura era adaptată la om fără ca omul să se denaturalizeze. Actualmente, pare sigur că a devenit imposibil să ne mai ducem viața materială în absența dispozitivelor tehnice...

4. Conceptul și ființa ca forme de stabilitate culturală

Revenind la tema culturii ca atare, este de precizat că încă de la prima sa carte notabilă, *Meditație despre Don Quijote* (*Meditaciones del Quijote*, din 1914), Ortega pune în antiteză siguranța care se vădește în cultura grecilor antici cu nesiguranța care transpare din cultura spaniolă. Astfel, referindu-se la operele pictorului Goya, precum și la creațiile altor artiști conaționali (inclusiv scriitori), filosoful remarcă următoarele: „Dar fapt este că cele mai bune produse ale culturii noastre conțin un echivoc, o nesiguranță specială. În schimb, preocuparea care, ca un nou fior, se ivește în sufletul Greciei pentru a se întinde apoi asupra întregului continent european, este preocuparea pentru siguranță, pentru neclintire. [...] Cultura – meditează, dovedesc, cântă, predică, visează oamenii cu ochi negri în Ionia, în Atica, în Sicilia, în Magna Grecia – este neclintirea față în față cu șovăiala, este statornicia față în față cu cele trecătoare, este claritatea față în față cu obscuritatea. Cultura nu este întreaga viață, ci numai momentul de siguranță, de neclintire, de claritate. Și inventează conceptul ca instrument, nu pentru a substitui spontaneitatea vitală, ci pentru a o asigura" (Ortega y Gasset, 1973, p. 101).

Este binecunoscută preocuparea vechilor greci pentru ceea ce este fix în devenirea lumii, pentru idei eterne, pentru esențe, forme etc., altfel spus, pentru „ființa lucrurilor". Dacă în *Meditație despre Don Quijote* Ortega făcea

referire la *concept*, relaționându-l cu siguranța și claritatea culturii, iată că mai târziu, într-un curs (sau ansamblu de prelegeri) din 1930 publicat(e) sub titlul interogativ *Ce este cunoașterea?*, gânditorul spaniol tratează într-un mod similar despre *ființa lucrurilor*: „Viitorul lucrurilor trebuie să fie imaginat, construit de către om. Și în acest scop, el trebuie să treacă în revistă tot ce-și amintește despre ele, ceea ce au fost lucrurile până acum, și să caute a extrage din acea «experiență» o imagine sau o schemă a conduitei lor ferme, a ceea ce sunt ele totdeauna, nu acum sau peste o clipă. În felul acesta, omul construiește în spatele lucrurilor efective de fiecare clipă «lucrul permanent, imuabil», pe scurt, ființa lucrurilor. Când crede că a găsit-o, știe deja la ce să se aștepte din partea lor, ele încetează a mai fi nesigure, indecise, fluide. Lumea nu mai este un ocean și viața nu mai e un naufragiu. Omul simte sub tălpi pământul ferm, iar universul se transformă într-o arhitectură cu punctele ei cardinale, cu ordinea sa cosmică. Omul poate decide atunci cu oarecare siguranță. Deciziile sale au atunci un sens pentru el și viața sa devine o înaintare ordonată, în loc de a se cufunda în haos" (Ortega y Gasset, 1999d, p. 372).

5. Cultura ca lege (sau cod de legi)

Într-o altă carte, *En torno a Galileo* („În jurul lui Galileo"), cunoscută mai bine după titlul ales pentru versiunea englezească, și anume *Man and Crisis* („Omul și criza"), Ortega definește cultura drept interpretarea pe care omul o dă vieții, interpretare constând în suma soluțiilor (mai mult sau mai puțin mulțumitoare) pe care le născocește pentru a-și rezolva problemele și pentru a-și satisface necesitățile vitale. În plus, filosoful adaugă o precizare importantă: aceste soluții includ atât ordinea materială a lucrurilor, cât și rânduiala de tip spiritual (Ortega y Gasset, 1958, p. 97). De regulă (și conform tradiției), se face distincție între «cultură» și «civilizație», considerându-se că latura spirituală ține de cultură, iar latura materială (prelucrată „tehnologic") ține de civilizație (*cf.* Munteanu, 2016, p. 474-480). Or, după cum am văzut deja mai sus, în viziunea lui Ortega y Gasset, tehnica (sau tehnologia) aparține culturii, este o formă a culturii propriu-zise.

Interesant este și modul în care Ortega identifică – pe linia aceleiași concepții despre cultură ca securitate – *legea*, fie în sens religios, fie în sens

juridic, ca factor important de stabilitate pentru o anumită civilizație istorică sau pentru un anumit popor. Astfel, neamul evreilor – și, în cadrul acestuia, fiecare evreu în parte – există grație unui legământ cu Dumnezeu. O atare relație „contractuală" cu divinitatea, care îi impregnează întreaga activitate, îi conferă poporului evreu sentimentul securității în aceeași măsură în care siguranța (mentală) a grecilor antici le este asigurată de rațiune (de *logos*). În schimb, adaugă Ortega, pentru romani, stabilitatea se datorează statului (Ortega y Gasset, 1958, p. 127). Firește, de-a lungul istoriei fiecărei civilizații apar și perioade de criză, când toți acești factori sunt puși la îndoială, dar nu voi insista aici asupra acestui aspect.

În cartea *O interpretare a istoriei universale* (*Una interpretación de la historia universal*, reprezentând un curs predat în 1948-1949), Ortega oferă mai multe lămuriri despre securitatea pe care statul roman, grație legilor sale, o punea la dispoziția cetățenilor săi: „[O]mul are nevoie să-și asigure o anumită dimensiune a vieții sale, să știe măcar, în aceasta, pe ce trebuie să se bazeze, pentru ca din ea să înfrunte cu brio restul problematic. Acesta era Dreptul pentru romani. Mulțumită acestei siguranțe a Dreptului său, cetățeanul Romei se putea sprijini pe el cu încredere, se putea menține ferm și, simțindu-se ocrotit, liniștit, pentru a spune astfel, în ariergarda sa, se putea ocupa netulburat, fără teamă și nevroză, de comportamentul său ca un om demn pentru a-și duce cinstit viața personală și cu seriozitate și a-și forma un caracter integru și energic" (Ortega y Gasset, 1999c, p. 332).

Într-adevăr, Dreptul roman avea niște calități care i-au permis (în linii mari) supraviețuirea în timp până în zilele noastre, când îi regăsim principiile la baza sistemului juridic modern. Filosoful spaniol identifică și „cele două note note constitutive a ceea ce Dreptul însemna pentru roman, și anume: mai întâi, este imuabil în principiu; al doilea, nu este un comandament al niciunei voințe personale, este *ceea ce este stabilit* sau, cu alte cuvinte, Legea" (*ibid*., p. 333).

6. Misiunea universității în raport cu propagarea culturii

Într-o conferință intitulată *Misión de la Universidad*, susținută în toamna anului 1930, Ortega s-a ocupat de rolul pe care s-ar cuveni să-l aibă *universitatea* (ca instituție de învățământ superior) în societatea con-

temporană. Firește, gânditorul spaniol nu putea discuta despre această chestiune decât plasându-se pe terenul stabil al propriei concepții filosofice. Așa se face că ideile sale despre misiunea universității nu sunt întotdeauna înțelese adecvat tocmai fiindcă, de regulă, cititorii acestui text (de câteva zeci de pagini) nu caută să parcurgă și alte lucrări fundamentale semnate de Ortega y Gasset. Nu am de gând să prezint aici întregul conținut al respectivei conferințe. Mă voi limita la comentarea felului în care vede Ortega relația dintre universitate și cultură.

Astfel, constatând că prin sintagma *„cultură generală”* omul modern înțelege „o serie de cunoștințe ornamentale și cu o valoare vag educativă pentru caracterul sau inteligența” studenților din vremea sa, Ortega arată că pentru universitățile din Evul Mediu „cultura generală” însemna cu totul altceva: „Nu era un ornament al minții ori o disciplină a caracterului, ci, dimpotrivă, era sistemul de idei despre lume și umanitate pe care îl poseda omul de atunci. Era, așadar, repertoriul de convingeri care trebuia să-i călăuzească efectiv existența” (Ortega y Gasset, 1999a, p. 29).

Ajuns în acest punct, filosoful nu uită să își expună (fie și concis) concepția despre *cultură* („în adevăratul înțeles al cuvântului”), atingând și problema „metodelor” (luate în sens etimologic drept ‘căi, drumuri’): „Viața este un haos, o pădure sălbatică, o confuzie. Omul se pierde în ea. Dar mintea lui reacționează față de această senzație de naufragiu și rătăcire: se silește să găsească în pădure «căi», «drumuri», cu alte cuvinte: idei clare și ferme despre Univers, convingeri pozitive despre ceea ce sunt lucrurile și lumea. Ansamblul, sistemul lor este cultura în adevăratul înțeles al cuvântului. Prin urmare, exact contrariul ornamentului. Cultura este ceea ce îl salvează pe om din naufragiul vieții, ceea ce îi îngăduie să trăiască fără ca viața lui să fie o tragedie lipsită de sens ori o totală înjosire” (*ibid.*, p. 29-30).

Totodată, Ortega avertizează că „este obligatoriu să trăiești la *altitudinea vremurilor* și în mod special la *altitudinea ideilor timpului”*, declarând că, în definitiv, „cultura este sistemul *vital* al ideilor fiecărui timp” (*ibid.*, p. 31). Necesitatea de a trăi „la înălțimea vremurilor” fusese, de altminteri, subliniată și justificată *in extenso* de marele gânditor într-o carte aparte din 1923, *Tema vremii noastre* (*El tema de nuestro tiempo*; vezi Ortega y Gasset, 1997), și reluată în alta, *Revolta maselor* (*La rebelión de las masas*, din 1930; vezi Ortega y Gasset, 2007, p. 63 și urm.).

Spre deosebire de universitatea medievală, universitatea contemporană „a dezvoltat enorm învățământul profesional [...] și a adăugat investigația, renunțând complet la predarea sau transmiterea culturii" (Ortega y Gasset, 1999a, p. 31). În opinia sa, aceasta este o aberație, iar consecința este că acum europenii de rând sunt cu adevărat inculți, deoarece „nu posedă sistemul vital de idei despre lume și om corespunzătoare timpului nostru" (*ibid.*). În felul acesta, omul pe care obișnuiește să îl formeze universitatea (pe care o atacă Ortega) devine un soi de „barbar": „Acest personaj de rând este *noul barbar, înapoiat în raport cu epoca lui, arhaic și primitiv* în comparație cu teribila actualitate și cu data calendaristică a problemelor lui. Acest nou barbar este în primul rând profesionistul, mai învățat ca niciodată, dar și mai incult – inginerul, medicul, avocatul, omul de știință" (*ibid.*, p. 31-32)[7].

În maniera sa francă, binecunoscută, Ortega își argumentează punctul de vedere, conturând profilul omului cult (așa cum ar trebui să fie acesta): „Poți ignora aceste lucruri, fără ca ignoranța să însemne rușine, nici umilință și nici măcar un defect, cu o singură condiție: să fii un biet cioban care trăiește în creierul [sic!] munților, sau un țăran sărac lipit pământului, sau un muncitor pălmaș devenit sclavul mașinii. Dar cine spune că este medic, sau magistrat, sau filolog, sau episcop – cu alte cuvinte, insul care aparține clasei conducătoare a societății –, dacă ignoră ce este lumea fizică pentru omul european, este un barbar desăvârșit, oricâte lucruri ar ști despre legile lui, despre alifiile lui sau despre sfinții părinți ai Bisericii. Și același lucru l-aș putea spune despre oricine n-ar poseda o imagine cât de cât ordonată despre marile schimbări istorice care au condus omenirea până la răspântia de astăzi (orice azi este o răspântie). Și același lucru l-aș spune despre cine n-ar avea o idee precisă despre cum reușește gândirea filosofică să înfrunte prezentul prin încercarea mereu repetată de a-și forma un plan al Universului sau al interpretării pe care biologia generală o dă fenomenelor fundamentale ale vieții organice." (*ibid.*, p. 35). În concluzie: „Cine nu posedă o idee despre fizică (nu știința fizicii însăși, ci ideea vitală despre lume pe care ea a creat-o), o idee despre istorie și despre biologie, cine nu posedă acest plan filosofic nu este un om *cult*" (*ibid.*, p. 36).

Și atunci, care ar fi adevărata misiune a universității, care ar fi sarcina sa reală? Pe cine anume ar trebui ea să pregătească? Ortega răspunde

în felul următor, trasând direcțiile călăuzitoare și menționând „disciplinele culturale" (cu caracter propedeutic) ce s-ar cuveni să fie predate în universitate: „Trebuie să facem din omul obișnuit, *înainte de toate*, un om cult – să-l situăm la înălțimea timpului său. Prin urmare, funcția *primară și centrală* a Universității este predarea marilor discipline culturale. Acestea sunt: (1) Imaginea fizică a lumii (*Fizica*); (2) Temele fundamentale ale vieții organice (*Biologia*); (3) Procesul istoric al speciei umane (*Istoria*); (4) Structura și funcționarea vieții sociale (*Sociologia*); (5) Planul Universului (*Filosofia*)" (*ibid*., p. 54-55). Abia după deprinderea acestor cunoștințe fundamentale, va trece universitatea la realizarea de buni profesioniști, de veritabili cercetători etc.

7. O altă fațetă a problemei: idei versus credințe

În textul *Idei și credințe* (*Ideas y creencias*, din 1940), Ortega își rafinează concepția, apreciind că nu *ideile*, ci *credințele* sunt cele care ne asigură securitatea intelectuală: „E bine, deci, să lăsăm acest termen «idei» pentru a desemna tot ceea ce apare în viața noastră ca rezultat al activității noastre intelectuale. Dar *credințele* ni se prezintă cu un caracter opus. Nu ajungem la ele în urma unui efort de înțelegere, ci ele operează în interiorul nostru când începem să ne gândim la ceva. De aceea nu obișnuim să le formulăm, ci ne mulțumim să ne referim la ele, cum procedăm cu tot ceea ce face parte din realitatea însăși. Teoriile, în schimb, chiar și cele mai veridice, există doar în timp ce sunt gândite: de aici și nevoia de a fi formulate" (Ortega y Gasset, 1999b, p. 24-25).

Deosebirea dintre cele două concepte pleacă de la opoziția dintre *a gândi un lucru* („ideea") și *a conta pe el* („credința") (*ibid*., p. 25). Este foarte important să înțelegem la ce se referă Ortega, în acest context, când folosește termenul *credință*. Bunăoară, un exemplu dat de filosof este cel al „străzii". Astfel, putem *avea în vedere* strada fără să ne gândim la ea. Când ieșim din casă, nu ne trece prin minte că strada, pe care obișnuim să umblăm zilnic, s-ar putea să nu mai fie acolo, să fi dispărut între timp. Din acest motiv, Ortega apelează frecvent și la „pământ", ca imagine a stabilității. „Se afla în noi, dar nu în formă conștientă, ci ca o implicare latentă a conștiinței sau a gândului nostru. Numesc acest mod de intervenție a unui lucru în viața noastră, fără să îl gândim,

«faptul de a conta pe el». Și acest mod este propriu credințelor noastre efective" (*ibid.*, p. 26).

De altminteri, în opinia sa, istoria veritabilă trebuie să se facă ținând seama, în primul rând, de ansamblul credințelor (similare „presupozițiilor absolute" teoretizate de R.G. Collingwood) dintr-o anumită perioadă: „S-a întrezărit deja imensa greșeală comisă când am vrut să clasificăm viața unui om sau a unei epoci prin ideologia sa, adică prin gândurile sale specifice, în loc de a pătrunde mai adânc, până la nivelul credințelor mai mult sau mai puțin neexprimate al lucrurilor pe care contăm? A face aceasta, a stabili inventarul lucrurilor pe care contăm, înseamnă într-adevăr a constitui istoria, a lumina subsolurile vieții" (*ibid.*, p. 27). Într-o formulare concisă, Ortega își reiterează punctul de vedere astfel: „Credințele constituie baza vieții noastre, terenul pe care ea se desfășoară. Pentru că ele ne pun în față ceea ce pentru noi reprezintă însăși realitatea" (*ibid.*).

8. În loc de concluzii. Stimulul nesiguranței

În fine, Ortega vorbește și despre beneficiile stării de incertitudine, într-o declarație (intitulată *Stimulul nesiguranței*) rostită (în germană) la radio în 1951: „Trăim fără îndoială într-un timp de totală nesiguranță. Nu simțim nimic ferm sub tălpi. E însă oare atât de evident că cel mai bine pentru om este contrariul: un sentiment excesiv de siguranță? Acum plătim cu durerile noastre excesul de siguranță în care s-au simțit europenii în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când trăiam cloroformizați de ideea progresului asigurat, care elimina din orizontul lor orice primejdie. Progresismul a fost cel mai nociv stupefiant pentru oamenii occidentali. Tot ce a creat omul mai valoros i-a fost inspirat de nesiguranța sa. De ce să nu ne complacem în ceea ce situația actuală vădește ca aparență negativă, transformând-o în pozitivitate, în stimul pentru noi creații?" (Ortega y Gasset, 2002, p. 228).

Dar, într-o formulare cumva inversată, filosoful susținuse ideea aceasta încă și mai devreme, în textul *Istoria ca sistem* (*Historia como sistema*, din 1935/1941), lansând avertizarea că tocmai sentimentul securității pune în pericol civilizația occidentală. Credința în progresul neîncetat duce la o slabire a prudenței, ceea ce poate crea condițiile prielnice pentru o nouă invazie barbară (Ortega y Gasset, 1961, p. 104-105)[8].

Note

[1] Cu privire la definiția *culturii*, Kai Roer se raportează la cea oferită de *Oxford English Dictionary*, potrivit căruia «cultura» este reprezentată de „ideile, obiceiurile și comportamentele sociale ale unui anume popor sau grup" (*apud* Roer, 2015, p. 7). Fiecare astfel de grup se caracterizează prin următoarele: (i) constă într-un număr de *oameni*, adică membri; (ii) presupune anumite *politici*, adică regulile pe care acel grup le respectă (fie ele scrise sau nescrise); și (iii) implică *tehnologia*, adică uneltele / instrumentele, metodele și modelele întrebuințate de către același grup (Roer, *op. cit.*, p. 10). Trecând apoi la noțiunea de «securitate», Kai Roer apelează tot la *Dicționarul Oxford* pentru definirea acesteia, descoperind următoarea caracterizare: „Starea de fi scutit de pericol sau amenințare" (*apud* Roer, 2015, p. 10; trad. mea, Cr.M.).

[2] Neîndoielnic, pentru mulți dintre români, *securitatea* (sau *Securitatea*) este un cuvânt care evocă aspecte neplăcute din trecut. În vremea regimului comunist, în România, Securitatea a fost un organ al represiunii, care, printre altele, a prigonit cultura autentică (sau, mai exact, i-a prigonit pe reprezentanții acesteia). O îmbinare lexicală precum *cultura securității* (așa cum, mai adecvat, s-ar traduce engl. *security culture*) poate părea unora ciudată (dacă nu chiar oximoronică). Însă sintagma (mai uzuală) *cultura de securitate* nu este nefericită întru totul, de vreme ce prepoziția *„de"*, cu atâtea funcțiuni în limba noastră, poate indica și scopul unui „obiect", rațiunea sa de a fi. Așadar, ar fi vorba, în acest caz, de o cultură *pentru* securitate ori o cultură *în vederea* securității... Desigur, s-ar fi putut alege o denumire precum „cultura siguranței", dar și termenul *siguranță* poartă cu sine anumite conotații. Vă aduceți aminte, cu siguranță, de versurile glumețe ale lui G. Topîrceanu din *Rapsodii de toamnă*: „Când deodată un erete,/ Poliția din naștere,/ Peste baltă și boschete/ Vine-n recunoaștere/ Cu poruncă de la centru/ Contra vinovatului,/ Ca să-l aresteze pentru/ *Siguranța statului...*". Ar mai fi cuvântul *certitudine* (*cf.* John Dewey, *The Quest for Certainty* ['Căutarea certitudinii']; Dewey, 1960), un sinonim relativ, dar nici „cultura certitudinii" și nici „cultura de certitudine" nu sună deloc bine.

[3] De altfel, acest articol a fost prilejuit de pregătirea unor note de curs pentru disciplina *Cultura de securitate în societatea contemporană*, disciplină predată în cadrul unui masterat („Managementul securității în relațiile internaționale") desfășurat la Facultatea de Comunicare și Relații Internaționale de la Universitatea „Danubius" din Galați.

[4] În primă instanță, cursul *Meditación de la técnica* a apărut (segmentat mecanic) sub forma unor articole duminicale în „La Nación" din Buenos Aires. Din cauza „piraților" din Chile – care au extras materialul „foileton" din ziar și l-au publicat ca volum aparte – Ortega a hotărât să publice el însuși aceste prelegeri într-un volum propriu (în *Ensimismamiento y alteración*, 1939), deși cursul (dictat și apoi transcris) nu îl mulțumea pe deplin nici în privința expresiei, nici în privința conținutului.

[5] Despre toate acestea, adică despre intelectualul și/sau filosoful considerat în ipostaza de profet, vezi mai ales cursul ținut la Lisabona în 1944, *Sobre la razón histórica* (Ortega y Gasset, 1984, p. 121-139).

[6] În felul acesta, Ortega a anticipat discuțiile mai recente despre *trans-* și *postumanism* sau, cel puțin, a oferit (*avant la lettre*) o justificare filosofică pentru asemenea tendințe. Am prezentat o parte din conținutul acestei secțiuni într-o comunicare științifică in-

titulată *Un precursor al transumanismului: José Ortega y Gasset*, susținută la Congresul Internațional al Universității „Apolonia" din Iași *„Pregătim viitorul promovând excelența"*, ediția a XXX-a (Iași, 27 februarie – 1 martie 2020).

[7] Cu referire la „barbaria «specializării»", vezi îndeosebi Ortega y Gasset, 2007, p. 143-150. De altfel, în *Tema vremii noastre*, Ortega atrăgea atenția că „viața incultă este barbarie", insistând că „viața trebuie să fie cultă, dar cultura trebuie să fie vitală" (Ortega y Gasset, 1997, p. 102).

[8] Printre preocupările „etimologice" (și sociologice) ale lui Ortega se află și aceea de a cerceta originea și rostul salutului. Pe scurt, explicația apariției și păstrării acestui „uz" în societate ar fi următoarea: „Să ne imaginăm ansamblul vieții primitive. Una dintre trăsăturile ei generale este lipsa siguranței personale. Apropierea a două persoane este întotdeauna primejdioasă, fiindcă toată lumea umblă înarmată. Este nevoie, prin urmare, să asiguri apropierea prin intermediul unor norme și ceremonii din care să reiasă că s-a renunțat la folosirea armelor și că mâna nu va apuca brusc o armă ascunsă. În acest scop, cel mai bun lucru este ca fiecare să apuce mâna celuilalt, mâna cu care se ucide mai ușor, care de obicei este mâna dreaptă. Aceasta este originea și eficiența salutului cu strângere de mână, care astăzi, izolat de acel mod de viață, este de neînțeles și, prin urmare, un reziduu" (Ortega y Gasset, 1999a, p. 28; pentru o discuție extinsă, vezi Ortega y Gasset, 2001, p. 176-185). Așadar, un astfel de salut (prin strângerea mâinilor) a devenit o obișnuință în societate tocmai din motive de siguranță/securitate. Or, ca o ironie a istoriei, în contextul actual al pandemiei de COVID-19, normele de igienă impun, dimpotrivă, renunțarea la un asemenea „uz", tot din motive de siguranță...

Bibliografie selectivă

Dewey, John (1960), *The Quest for Certainty*, Capricorn Books, New York.

Munteanu, Cristinel (2016), *Prolegomena to a Better Definition of Intercultural Communication: The Concept of Culture*, în *EIRP Proceedings*, Vol. 11 (2016), Danubius University Press, Galați, 2016, p. 474-480.

Ortega y Gasset, José (1958), *Man and Crisis*, Translated from the Spanish by Mildred Adams, W.W. Norton & Company, New York.

Ortega y Gasset, José (1961), *History as a System, and other Essays toward a Philosophy of History*, with and Afterword by John William Miller, Translated by Helene Weyl, W.W. Norton & Company, New York – London.

Ortega y Gasset, José (1973), *Meditații despre Don Quijote* și Gânduri despre roman, Traducere, prefață, note și tabel cronologic de Andrei Ionescu, Editura Univers, București.

Ortega y Gasset, José (1984), *Historical Reason*, Translated by Philip W. Silver, W.W. Norton & Company, New York–London.

Ortega y Gasset, José (1997), *Tema vremii noastre*, Traducere din spaniolă și prefață de Sorin Mărculescu, Humanitas, București.

Ortega y Gasset, José (1999a), *Misiunea Universității*, Traducere și prefață de Andrei Ionescu, Editura Univers, București.

Ortega y Gasset, [José] (1999b), *Idei și credințe (și alte eseuri de filosofie)*, Traducere din limba spaniolă de Doina Lincu, Editura Științifică, București.

Ortega y Gasset, [José] (1999c), *O interpretare a istoriei universale (pornind de la Toynbee)*, Traducere din limba spaniolă de Esdra Alhasid, Editura Științifică, București.

Ortega y Gasset, José (1999d), *Ce este filozofia? Ce este cunoașterea?*, Cu o introducere de Manuel García Morente, Traducere din spaniolă de Sorin Mărculescu, Humanitas, București.

Ortega y Gasset, José (2001), *Omul și mulțimea*, Traducere din spaniolă și note de Sorin Mărculescu, Humanitas, București.

Ortega y Gasset, José (2002), *Europa și ideea de națiune (și alte eseuri despre unele probleme ale omului contemporan)*, Traducere din spaniolă și note de Sorin Mărculescu, Humanitas, București.

Ortega y Gasset, José (2007), *Revolta maselor* [1994], Traducere din spaniolă de Coman Lupu, Ediția a III-a, Humanitas, București.

Roer, Kai (2015), *Build a Security Culture*, IT Governance Publishing, Ely, Cambridgeshire.

Mina-Maria RUSU

Giorgos SEFERIS – Mit și istorie poetică

M.-M.R. – conf. univ. dr. Inspector general de limba şi literatura română, limbi clasice şi neogreacă în cadrul Ministerului Educației şi Cercetării Ştiințifice din România. Autoare de lucrări de critică literară (*Poetica sacrului*, 2005, *Octavian Goga – texte comentate*, 2000), lingvistică (*Limba română, 2000, Competență şi performanță în comunicare,* 2010), studii culturale (*Limbă, cultură şi civilizație românească*, 2008). Diploma Gheorghe Lazăr, clasa I. Expert internațional al Consiliului Europei, Divizia de Politici lingvistice. Expert național în educație.

Când citești opera unui deținător al Premiului Nobel pentru literatură, mai ales dacă acesta este poet, constați că limba în care a scris este nu doar un instrument al comunicării, ci și expresia rafinamentului cultural al poporului care o vorbește. Constați astfel un fenomen de ridicare la rang de universalitate a unui idiom specific unei etnii. În fapt, limba națională în care scrie un deținător al premiului Nobel devine un cod sacru de comunicare a existenței istorice a poporului său.

În cazul lui Giorgos Seferis, greaca modernă a limbajului său poetic răscolește mileniile antichității, când greaca veche funcționa ca limbă a unei mari culturi a omenirii. Neogreaca apare, în raport cu limba-mamă, ca un cod cultural primenit de trecerea prin milenii, fiind astăzi singura limbă modernă, vie, fidelă denumirii limbii-mamă. Totodată, și-a păstrat matca, germinând în spațiul mustind de istorie al Greciei antice, alături de mărturiile trecerii prin cultură și prin istorie, a poporului grec.

Opera lui Giorgos Seferis ne ajută să depunem mărturie pentru valoarea culturală a rafinării cuvântului comun și a transformării lui în semn sacru al timpului mitic al omenirii.

Diplomatul Giorgos Seferis, om de cultură și intelectual rasat, a creat, în limbajul artistic, căi de comunicare cu lumea, confirmând rolul poporului în care s-a născut în configurarea istoriei omenirii.

Premiul Nobel pentru literatură, acordat lui Giorgos Seferis a fost argumentat astfel: *„pentru eminenta sa operă lirică, inspirată de o profundă dragoste pentru lumea elenică a culturii"*. Se știe că orice deținător al acestui premiu se înscrie în galeria celor care rămân în istoria culturală drept valori naționale intrate în universalitate.

Iată cum, cu discreția intelectualului diplomat, Giorgos Seferis a construit și consolidat punțile comuniunii într-o lume măcinată de dezbinare. Opera sa construiește o solidă metaforă a perenității culturii, ducând puterea cuvântului în farmecul mitului, ridicându-l astfel deasupra curgerii timpului.

Poetul a condus cuvântul pe calea spre veșnicie, asociindu-l cu spațiile mitice ale lumii elene, în cei 31 de ani de carieră, dând tuturor o lecție de eleganță diplomatică, făcând să viețuiască în contemporaneitate ideile umanismului elen. Istoria însăși, ca expresie a curgerii timpului evenimențial, definit de succesiunea dialectică a epocilor, devine mit, fiind netrecătoare în opera poetului. Având șansa să se nască într-o familie de intelectuali, poetul a beneficiat de un climat cultural de înaltă valoare, încărcat de aura academică a spiritului grecesc.

Grăitoare, în acest sens, sunt titlurile volumelor sale de poezii. Dintre acestea, *Mythistoria* validează ideea de timp mitic, pe care poetul îl atribuie Greciei, demonstrând astfel nu doar continuitatea istorică și culturală a țării sale, ci și sacralitatea acestui pământ, mitizat de o cultură robustă, aflată la baza culturii umanității.

Deși nu găsim o exprimare explicită a ideii de sacru, atribuirea acestei valori culturale, edificatoare se face discret țării sale, prin aducerea în vecinătatea ființei umane a zeilor vechii Elade. Astfel, titlul volumului asociază două categorii temporale: istoria, prin definiție supusă trecerii și mitul, care convertește timpul profan în timp sacru, ciclic, etern. În acest fel, subtil și profund simbolic, poetul aduce în prim-plan o Grecie – *pământ binecuvântat, al cărei timp este un melanj între mit și istorie*, între evenimențialul trecător și arhetipul etern. „Mythistoria" este un mixonim care definește o țară unică, a cărei identitate este eminamente

culturală, care trăiește un timp-spirală, ancorat în arhetipul Greciei antice. Nota de sacralitate este evidentă, înnobilând relațiile interumane. Oameni și zei își desfășoară existența pe coordonatele oferite de această Mythistorie, conferind identitate și perenitate spațiului și timpului.

Ne permitem să asociem această viziune a lui Seferis cu mesajul transmis de Eminescu în manuscrisul 2257: „Sufletul lumii este eu. Fără eu nu există timp, nu există spațiu, nu există Dumnezeu. Fără ochi nu e lumină, fără auz nu e cântec; ochiul e lumina, auzul e cântecul, Eu e Dumnezeu". O excepțională ambiguitate gramaticală din perspectiva funcției sintactice. Structura nominală Eu e Dumnezeu are o configurație bipolară, marcată de reversibilitate. Aforistic (ca sens) și lapidar (ca formă), Eminescu surprinde în cuvânt tot procesul transferului biunivoc de prerogative. Ființa umană are autoritate, identitate, independență, cu alte cuvinte – destin. Dumnezeu apare în raport de egalitate. Prerogativele demiurgice nu îi aparțin doar Lui. Nu este unic, prin autoritate și atotputernicie. Omul este o reflectare a părții în întreg, iar Dumnezeu este un întreg tributar lumii create, o multiplicare a unicității, un exercițiu voluntar de creație divină. Omul este o încercare a lumii de a căpăta chip cu suflet și rațiune: *în fiecare om o lume își face încercarea.* Eul este catalizatorul reacției dintre Dumnezeu și lumea re-creată de om, de obedientul om originar, conform poruncii din momentul Facerii. Concilierea pământului cu cerul (poetica elementelor lumii romantice) – *sufletul lumii este Dumnezeu* – și ieșirea din finitudine. Astfel, Dumnezeu și lumea re-creată de om, iar nu Lumea dintâi, se poziționează în atemporal, construind un arhetip al existenței creatoare. În același manuscris, Eminescu susține că Dumnezeu e în lume ceea ce sufletul atomist este în om. Transcendentul există deopotrivă în Dumnezeu și în om. Astfel, poetul descrie simultan *ontogonia, cosmogonia și teogonia.* Dintre acestea, cosmogonia este locul de întâlnire a omului cu Dumnezeu. La Seferis, ontogonia se află în centrul creației și are rolul de a construi destine lumești exemplare. Se pare că transcendentul coboară și ființa se umple de sacralitate. Un semn al acestui proces de transfer de prerogative este *Pomul și sufletul*: „când vrei să-l cunoști/ trebuie să privești în alt suflet". Acest *alt suflet* este fie un alter ego spiritualizat, fie alteritatea reprezentată de Dumnezeu. Poezia *Pe un stih străin* pune ființa umană alături de zei, care funcționează ca modele comportamentale, instituind astfel sistemul de valori: „Feri-

cit cine a călătorit ca Odiseus./ Fericit dacă în ceas de plecare simțea puternica armătură a unei iubiri, în tot trupul, ca venele-n care vuiește sângele".

Divinitatea apare într-un dialog sugerat cu omul, favorizând comunicarea ca mijloc de exprimare, de exteriorizare a dragostei. În fapt, iubirea este un sentiment care, asemeni muzicii, creează armonia și generează un timp etern: „Iubire cu nesfârșit ritm,/ invincibilă ca muzica și eternă/ fiindcă s-a născut când ne-am născut și, de murim, nici noi nu mai știm că ea moare și nici lumea nu mai știe".

Poet rafinat, diplomat de carieră și om de cultură, Giorgos Seferis închină, iată, odă limbii sale materne, veche de milenii și, deopotrivă, generatoare și păstrătoare de cultură. Relația cu Dumnezeu este consolidată de dialogul dintre cei doi: ființa umană-divinitate și are un rol salvator pentru spiritul interogativ. Dialogul om-divinitate asigură starea de fericire, una cerească, sacră, specifică zeilor. Iată că astfel, omul intră în mit, pe o poartă larg deschisă de sacru și preia prerogativele divinității: „Pe Domnul Îl rog să pot spune, într-o clipă de rară fericire,/ care e-această dragoste".

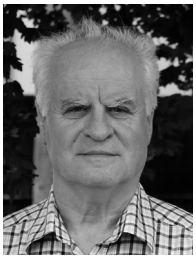
Destinul zeiesc este un ideal pentru ființa umană. Așteptarea lui Odiseu, la ieșirea din casa lui mitică, are sensul sacralizării cuvântului străvechi și evocă astfel vechea Eladă: „Și mi se arată în față iar și iar/ năluca lui Odiseus cu ochii înroșiți/ de sarea talazurilor/ și de vastul dor de-a vedea din nou fumul/ce iese din căldura casei lui (…)". Are loc o convertire a cuvântului comun în cuvânt sacru. Dar ceea ce impresionează este faptul că acest cuvânt sacralizat este expresia „limbii noastre", de fapt a limbii grecești, care nu doar prin vechime, ci și prin puterea de a genera cultură, are aura sacră: „Măreț e Odiseus murmurând în barba-i albită/ cuvinte ale limbii noastre/ așa cum se vorbeau acum trei mii de ani". Poetul dedică, iată, o subtilă odă limbii materne, întărindu-i valoarea culturală pentru întreaga omenire.

Bibliografie

Georgios Seferis, *Cele mai frumoase poezii*, https://lyricstranslate.com/ro/giorgos-seferis-lyrics.html.

Manuscrisele Mihai Eminescu, Ediție îngrijită de Eugen Simion, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Nicolae MĂTCAȘ

N.M. – filolog, lingvist, prof. univ., publicist, traducător, om de stat. Ministru al Ştiinţei şi Învăţământului din Republica Moldova (1990-1994). Fondator al revistei „Limba Română". Membru al Uniunii Scriitorilor din România şi din Republica Moldova şi al Uniunii Jurnaliştilor din Moldova. Autor şi coautor, redactor şi coredactor a peste 30 de manuale, elaborări metodice şi alte ediţii didactice şi a peste 250 de articole şi studii. Semnează în 2010 volumul *Calvarul limbii române din Basarabia*, 552 p., editat de Casa Limbii Române „Nichita Stănescu". Publică mai multe volume de versuri, între care 4 volume din colecţia Opera Omnia, apărute la Iaşi în 2016.

„Români am fost ca boabele-n păstăi"

În memoria părintelui Alexei Mateevici

Trimisul pe pământ al raiului
Din hău să ne salvezi, rătăcitori,
Nici gând s-accepți, să fi știut că mori,
A-i zice balalaică naiului.

Ascuns în taină printre rari comori,
Ales cu grijă, grâu al graiului,
Cu greu pornișI la dezvelirea lui
Precum întâii limbii stătători.

Fidel străjer principiilor ei,
Rămâi în front, părinte Alexei.

„Români am fost ca boabele-n păstăi" –
Profetic spus, pe veci ca să rămână
În sufletele semenilor tăi
Simțirea noastră sacră: cea română.

Spovedanie părintelui Alexei Mateevici

Ne vom păstra ființa doar prin graiul
Al mamei, sfânt, de brute ocrotit,
Pe ultim drum plecând, ne-ai profețit.
Noi pe răboj crestatu-ni-l-am, baiul.

Părinte, sfatul l-am urmat cinstit,
I-am șters, prin timp, tot slinul, mucegaiul
(Ni-s martori vii și iadul crunt, și raiul),
Exact așa cum, cert, ne-ai izvodit.

A fost cu noi și e, și-a dăinui
În lungi suiri, căderi, zădărnicii,
Precum urice-atestă și pisanii,

Cât noi am fost, cât súntem și vom fi:
Și ieri, și azi, și mâini, și-n veșnicíi,
Duioasa limbă-a vechilor cazanii.

Prin grai și datini mai putem trăi

Mai-marii lumii ne-au trasat fruntarii,
Memoria ne-a astrucat-o tina,
Ne-astupă orbul robilor retina,
Chiar dacă-s scrum azi káizerii și țarii.

Se umflă-n pene cioara, pațachina,
Când o curtează corbii, buliharii.
Istoria ne-o vântură samsarii
Și ne-o rescrie-o iudă, cabotina.

O, frate-al meu, crescut printre păgâni,
La miez de noapte și în plină zi
Tu graiul mamei-a rugă să-l îngâni,

Să nu rămânem orbi și alalí.
Cu Dumnezeu în suflet, ca români,
Prin grai și datini mai putem trăi.

Mai 2010. Profesorul Nicolae Mătcaș revenit la baștină (satul Crihana, Cahul) cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la naștere

Și dacă ... (II)

Lui Marin Sorescu

Și dacă graiul acesta, nemuritor,
cu zvon de baladă, cu sonuri de doină străbună,
nu s-ar fi chemat, cum i-i dat, românescu,
el s-ar fi numit,
negreșit,
și acum, și în veac,
Eminescu.

Și dacă plaiul acesta, nemuritor,
de Dumnezeu binecuvântat,
cu oasele strămoșilor mei semănat,
nu s-ar fi numit, cum i-i dat, românescu,

el s-ar fi numit,
negreșit,
și acum, și în veac,
Eminescu.

Și dacă astrul acesta, nemuritor,
ce ne privește scânteietor, semeț, din înalturi,
nu s-ar fi numit, cum i-i dat, Luceafăr cerescu,
el s-ar fi numit,
negreșit,
și acum, și în veac,
Eminescu.

Pe sol străin n-am mas și nici nu mânem

Falși protectori cu mină acvilină
Ni-l sapă, neamul, greu la temelie.
Oriunde sunt, tronează, cum se știe,
Principiul lor: dezbină și domină.
Pe sol străin n-am mas și nici nu mânem.
Acasă – moldoveni, ardăi sau vlahi –,
Să știe ei, modernii padișahi:
Români am fost, români o să rămânem.

Au sârbul și ruteanul nu știu oare
Că altă apă curge azi la moară
Și-s toți egali: slavi, vlahi sau kosovari?

N-a spus-o ieri Gamzatov la avari
Că dacă mâine limba lui dispare,
Atunci el astăzi gata e să moară?

Aici a fost și-n veci o să rămână

Dainează somnul pruncilor la piept
Și múrmurul izvoarelor îngână.
Să deie lupul miercurea la stână,
E-același grai pe mal, că-i stâng, că-i drept.

Ca apa de tămadă din fântână,
În sfânt lăcaș – ca haricul transept,
La greu județ – un ócoș înțelept,
Așa e limba noastră cea română.

Cu vorbe din Scriptură, port recept:
Altíță, íe, bernevéci, târsână,
Icoana sfântă – simbol și precept,
Străjer al dăinuirii și stăpână

Aici a fost și-n veci o să rămână
Eterna limbă-a noastră cea română.

Cu tine m-am născut în astă lume

Creșteam Matusalem sau pasager,
Cu trilul dulce anii legăna-mi-i,
Doinind suavul „Nani, puiul mamii!"
Ori, poate,-adagiu' – `Adio! Somn lejer!

Când fu să vin, dădură-n floare ramii.
Pleca-voi când vor fi în chingi de ger.
Vor plânge mieii triști de pe lăicér,
Vor râde derbedeii și infámii.

Așa e râsu' – plânsu' cu-al său nume:
Să râdă și să plângă laolaltă.
Cu tine am venit în astă lume
Și tot cu tine plec și-n ceealaltă,

Căci serv ți-am fost, iar tu mi-ai fost stăpână,
Eternă limbă dulce-a mea: română.

Când te-au momit cu strălucirea toată...

Când te-au momit cu strălucirea toată
A-ntunecimii raiului păgân,
Când te-au călcat, postată cu postată,

Toți șerpii, ce i-ai încălzit la sân,
Când, ca pe Horia, te-au tras pe roată,
Tu, frate, n-ai uitat că ești român.

S-au risipit mărețele imperii?
Și-au ogoit – ai! – pohta de mărire?
Un olm de gaze-aduce-a mântuire.
Un vânt țepos adie a siberii.

Să pomenești imperiul *sine die*?
Au nu cumva pe moș Martin să-l sperii?
Din rana ta – memoria durerii –
Urează-i net: Eternă adormire!

Ci lupii mușatíni și basarabi

Le injectează zi de zi freoni
Că lupi români dau iama la șorici
Și urlă-a sânge lupii autohtoni,
Și-a plagă urlă lupii venetici.

„Ghimpata sârmă vă stârnea colici?
Din boi docili trezitu-v-ați bizoni,
Mari basarabi și mari cameleoni?”
Îi șfichiuiesc demonic, ca un bici,

Pe mal de Nistru-o haită de-avortoni,
Pe mal de Prut o ciurdă de mitíci.
Roiesc în joc cioroii autohtoni

Și-n kazacióc croncanii venetici.
Ci lupii mușatíni și basarabi
Se simt acasă, nu la urșii albi.

Ei vor veghea de dincolo de moarte

În stoluri vii trec dincolo de moarte.
Se mută pârcălabi, arcași, aprozi,
Actori, rapsozi, ispravnici, voievozi,
Să ducă slava noastră mai departe.

Iar la mărire alții fac azi cozi.
Școliți la parvenire ca la carte,
Buni la hulit și la trădare foarte,
Noi caftangíi, paiáțe și nerozi.
Lăstun azi súflul neamului se stinge.
Cei ce se duc doar răzbunare cer,
Iar plânsul de cocori ce-n zări se stinge
Sunt sufletele lor urcând la cer.

Ei vor veghea de dincolo de moarte
Să nu răzbească pizma-a ne desparte.

Să știe ei, Irod, și toți irozii

Batoza minții gânduri grele-adună.
Se vântură piláții și barábii.
Vibrați când dinspre Prut a jale sună
Duiosul glas al blândei Basarabii.

Muscalu-o ține strâns – sub teasc – în strună,
Sub talpa sa cad castre, diguri, tábii,
Dispar în hău moșnénii, pârcălabii.
Ciubota-i grea. Ce-i cizma semilună?

Ce-ați uneltit, atuncea, prin Țicău?
Nu știu. Dar sigur sunt de una:
Să o luați, pieptiș, spre Chișinău.
Și ați rămas aici pe totdeauna.

Să știe el, Irod, și toți irozii:
Nu piere-un neam cât vii îi sunt rapsozii.

Cât timp la horă e acasă ia

In memoriam Doina și Ion Aldea-Teodorovici

Când ne salvam prezentul și trecutul,
Ne zămisleam real când viitorul,
Când ne chemase țara și poporul,
Ne-au fost atunci și flamura, și scutul.
Ne da tărie cântul lor, durutul,
Ne alina tristețea lor și dorul.
Ne-nsufleția un crez, nepieritorul:
Să-l scoatem teafăr din cătușe, Prutul.

Cât în înalturi cântă ciocârlia,
În lunci copiii cât mai joacă óina,
Cât timp la horă e acasă ía,

Sfruntând furtuna, ploaia, gerul, moina,
Nestrămutați ca graiul, neamul, glia,
Cu noi rămân, mai vii, Ion și Doina.

Cum stau așa, cu furca prinsă-n caier

De parcă-s coborâte din ceaslóv.
Își torc fuiorul patru mocănițe,
Smeríte chipuri mov de măiculíțe,
Pictate de penelul lui Rublióv.

Ca-n mirişte sar licurici pe crov.
Curg firele suveică printre iţe.
Strident, un crivăţ strigă pe colníţe
Că iarna poposeşte de istóv.

Cum stau aşa, cu furca prinsă-n caier,
Cumínţi ca patru boabe de alác,
Rarísim sit, ca iarba cea de leac,

Un cânt de-alint pornescu-l ca un váier.
Pe faţa lor încremeneşte-un veac
Ca-n epocă pendulul biedermeier.

Basarabiei

În memoria lui Grigore Vieru

Basarabie,
rapsozii tăi ţi-au ales
cele mai deplasate – pidósnice – rime:
rabie,
scabie,
tabie,
pe când tu
ai o singură şi
cea mai conformă
în lumea poetică rimă:
sabie,
pe care a ridicat-o
contra duşmánilor neamului său,
sus şi tare,
un mare poet
din cohorta talentelor tale:
Ştéfan cel Mare.
În faţa rimei tale perfecte
şi astăzi tremură
scursúrile de pe toate cocláurile,
zóile tale de-acasă infecte.

Ca să nu mai rimezi
cu niscaiva spade din spanii sau țărmi japonezi,
ți-au schimbat numele tău în „Moldova”,
confundând
apa vie cu apa nova,
tavlégul cu negul,
partea cu întregul.
De unde să știe ei
că sabia ta se poate făuri
nu numai în fierăriile din Tolédo sau în oțelăriile nipone,
ci și
la focul inimii unui haiduc
din preajma Sorocii
sau codrii Tigheciului?
Fruntea sus, Basarabie,
lamă de sabie!
Câtă vreme există dușmáni
înăuntru și la hotare,
câtă vreme-asasinii morali ne doboară stegarii,
muzele nu tac,
poeți ștefáni.
Sus rima oșteanului
Ștefán cel Mare!

La cât de mare ne-a fost așteptarea

Ne doare Nordul și ne doare Sudul,
Ne doare Slobozia și Tighina,
Zefirul mării, boarea, carpatína,
Și râul despărțirii noastre: Prutul.

Nu-l poate, graiul, inunda neghina.
Azi Țara-și strânge trupul său, durutul,
Și nu pe scut ne-aduce, ci cu scutul
Stelara oră-a ei, diamantína.

Cât ne-a ținut ideea de unire
Și nu ne-a ros cât, josnică, trădarea,
Cât frați am fost în cuget și-n simțire,

La cât de mare ne-a fost așteptarea,
Să le sorbim, amici, dintr-o privire
Și râul sfânt, și muntele, și marea.

Mihaela MALEA STROE

M.M.S – doctor în filologie, profesor de limba și literatura română la Colegiul „Nicolae Titulescu", Brașov (1980-2015), profesor asociat la Catedra de limba franceză de la Universitatea *Transilvania*, Brașov (2011). Absolventă a Liceului „Andrei Şaguna", Braşov (1976) și a Facultății de Filologie (română-franceză), Universitatea Babeș Bolyai, Cluj (1980). Redactor la revistele „Astra" și „Libris" (Brașov), „Vatra veche" (Târgu Mureș); colaborator cu proză, eseu, poezie, cronică de carte la mai multe periodice din țară și din străinătate. Membră a Uniunii Scriitorilor din România din 2009.

Poemul cuvintelor

A fost o vreme când ne-am înțeles...,
Când cuvintele tale înspre cuvintele mele
Au purces
Și s-au întâlnit, s-au îmbrățișat, s-au iubit...

Pesemne atunci
Au fost zămislite cele zece porunci
Pe care noi, cam pe sărite,
Le-am respectat
Până ce le-am lăsat
În urmă – cercuri sau ceruri – îmbătrânite.

N-am mai știut să le chivernisim
Și-am pornit, fiecare,
Cu albatroșii tăcerii pe umăr,
Pe propriul drum de potrivnice ape,
Spre un fel de moarte,
Spre un fel de ne-înserare...

De atunci am început să număr:
O zi, un deșert, o tornadă,
Un cântec, o avalanșă, o viață, două, trei...
Suntem departe, suntem aproape...
Cuvintele cuvintelor noastre suntem și
Să nu încetăm să iubim
Este singurul nostru temei.

Poemul unei zile de toamnă

Azi am aprins o candelă argintie
În amintirea cuvintelor
Pe care noi nu le-am rostit,
În amintirea drumurilor
Pe care nu le-am străbătut,
În amintirea cântecelor
Pe care nu le-am cântat,
În amintirea durerilor
Care nu ne-au durut
Și a întrebărilor
Al căror răspuns nu l-am aflat.
Azi am aprins o făclie
De ceară curată,
Să ardă în locul în care
Noi nu ne-am întâlnit niciodată,
Să ardă, să lumineze –
De pe tărâmul acesta
Până pe celălalt... –
Jertfă vie din visul încă nevisat de noi,
Ori – pentru noi – de Cel Preamilostiv
Și Preaînalt...
De azi, nu mă mai tem.
Pe lespedea mormântului de taină
În care încolțește Învierea,
Azi am scris cu dalta neuitării un poem...,
Pentru îngerii care ni se arată uneori
Sub formă de oameni,
Sub formă de păsări,
Sub formă de albe umbre fine sau nori.

Drum de bejenie

Scrisul e aidoma unui drum de bejenie,
Pe care ți-l construiești singur, din mers,
Așezând
Cuvânt după cuvânt,
Vers după vers,
Așa cum, răbdurii,
Așază, drumarii,
Dală de piatră după dală de piatră.
Câteodată,
Cuvântul pe care l-ai ales
Înfăptuiește minuni,
Te poartă în brațe, te saltă peste genuni.
Alteori bâjbâi în căutarea lui
Prin mlaștina iluziilor cotidiene
Sau prin adâncul conștiinței tale.
Îl așezi peste nisipurile mișcătoare,
Peste toate
Osemintele adunate –
De-a lungul și de-a latul vremii –
În osuarul propriei ființe,
Dală de piatră după dală de piatră.
Un pas, încă un pas, o tresărire, o ezitare...
Până la marea cea mare,
Acolo unde cuvântul dală de aer se face,
Să poți exersa mersul pe ape,
Să poți continua drumul
Până dincolo de... dincoace.

Toamna plecării

Mă întreb de ce,
În toamna plecării tale,
Au înflorit,
– de atâta durere beți ori nebuni –
Pe strada Morilor de vânt,
Castanii...
Poate ei știu să ne numere mai bine
Iubirile
Și mai frumos, mai cu folos, anii...

Mă întreb de ce
În primăvara aceasta
Nefiresc de târzie,
N-am mai deschis fereastra
Către apele de cleștar ale cerului
De unde tu, iubite, privești
Însingurat, cum mi te-aduc aminte,
Înspre risipa noastră
De răzlețe cuvinte,
De poeme nescrise, de visuri, de povești
Uitate undeva, la un țărm de mare
Necercetată,
Învolburată și vie.
În primăvara aceasta
M-am retras cu tine în pădurea
Gândurilor mele, milenara,
De care... nimeni nu mă poate
Expropria.

Ana BANTOŞ

Regăsirea de sine în literatura basarabeană: flux și reflux (III)

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alecu Russo", Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010 (ediția a II-a, revăzută, Iași, 2014); *Literatura basarabeană și modelele literare europene*, București, 2013.

Reprezentările marginalității

Autocenzura scriitorilor basarabeni în perioada regimului totalitarist este un capitol nedevelopat până la capăt, deoarece sunt puține mărturiile rămase din timpul respectiv. E adevărat că, după 90, au apărut îndeosebi scrieri cu caracter memorialistic, însă sunt foarte puține paginile de jurnal publicate, rămase de la scriitorii contemporani care astăzi nu mai sunt printre noi. Iată o situație descrisă de George Meniuc, care e o excepție în acest sens: vreme îndelungată persecutat pentru naționalism, el îi scrie, la 1 august 1986, prietenului său Nicolae Romanenco, consultant pentru relația cu RSSM la Uniunea Scriitorilor din URSS, la Moscova: „Probabil ai văzut cartea mea *Răvașul ploilor*... Ei bine, am încercat să le trimit prietenilor mei din București. La poștă nu le-au primit. Aceste restricții absurde mă omoară" (Meniuc 2010: 360). Aceluiași prieten i se confesează într-o altă scrisoare: „N-am avut norocul să trăiesc în altă parte, în alt mediu... Fiind naiv, credul, timid, nehotărât în puterile mele, am rămas, din păcate, în mijlocul unor descreierați și mi-am pierdut și ultimul talent ce-l aveam.

Partea a II-a vezi „Limba Română" (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 140-147.

M-a dezorientat critica din 1946 și critica din 1959. Acum ce să fac? Cum să-mi recuperez timpul pierdut?" (Meniuc 2010: 364). Din aceste mărturii reiese clar de ce scriitorii basarabeni recurgeau la autocenzură în perioada regimului comunist: diferite forme de brutalitate represivă și teroare ideologică au marcat viața și creația artistică a scriitorilor, impunând tăcerea și conformismul. În aceste condiții scriitorii recurg la aluzia în subtext, uneori la imagini criptate, alteori fiind aplicate scheme clasice de diversiune, precum ironia, parodia etc. Între aspectele trecute sub tăcere în perioada regimului sovietic un loc aparte îl ocupă reflecția asupra istoriei, care în peisajul literar pruto-nistrean are un itinerar alambicat, aidoma celui al Basarabiei.

Tinzând să depășească istoria oficială, autorii vor construi o alta, aceea a *marginalilor*. În felul acesta de gândire marginile corespund în același timp cu reprezentarea personajelor marginale. Precizăm că noțiunea de „marginalitate", conform DEX-ului, înseamnă „caracter marginal, situație a cuiva aflat la frontiera a două grupe umane distincte". Trebuie spus că, în general, „marginalitate" „marginal" și „mărginaș" sunt noțiuni cu sensuri foarte vaste. Foarte răspândită, noțiunea de „marginalitate" este și foarte relativă. Ea se poate referi la un grup instituționalizat, la o epocă, la un anumit loc. Prin urmare, și conținutul noțiunii respective poate varia în funcție de epoca și de spațiul la care se referă. În general însă, ea indică asupra unei anumite limite și asupra raportării față de un centru, marginalității atribuindu-i-se un rol secundar. Este și motivul pentru care scriitorii vor explora acest spațiu, conturându-se ca un loc singular de întâlnire dintre literatură și marginalitate. În diferite timpuri acest tip de singularitate va fi explorat în mod diferit.

Un astfel de caz de singularitate se proiectează, în complexitatea construcției referențiale a spațiului marginalității, din perspectiva creației lui Dumitru Matcovschi, de exemplu, la care *marginea* apare oarecum „îmblânzită", dezmierdată fiind *„mărgioara"*. Această formă a cuvântului, nevinovată la prima vedere, întâlnită și în folclor (Ex.: „La Nistru, la mărgioară/ S-au strâns frații grămăjoară..."), conține sensuri adânci, care vin dinspre dorința poetului de „a îmbuna" destinul vitreg de secole al basarabeanului. S-a spus pe drept cuvânt că versurile lui Dumitru Matcovschi sunt impregnate de urmele creației orale, lucru care este evident. Explicația vine, mai întâi de toate, pe filiera destinului de *poeta vates*, asumat de majoritatea

scriitorilor șaizeciști: promovarea cauzei poporului a consolidat spiritul de solidaritate, mai proeminent în cazul acestei generații.

Născut pe malul Nistrului, Dumitru Matcovschi își va simți soarta strâns legată de acest râu. [Dumitru Matcovschi (n. 20 octombrie 1939, satul Vadul-Rașcov, județul Soroca, în prezent raionul Șoldănești – d. 26 iunie 2013, Chișinău), poet, prozator, publicist și dramaturg, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei. Cel de-al doilea copil al țăranilor înstăriți Leonte și Eudochia. După studiile primare și secundare, în anul 1956, Dumitru Matcovschi devine student la Institutul Pedagogic „Ion Creangă" din Chișinău, Facultatea Istorie și Filologie. Ultimul an de studiu (1960-1961) îl face la Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Chișinău din cauza fuzionării acestor două instituții. Și-a început activitatea în calitate de redactor în 1963, la ziarul „Moldova socialistă". Debutează editorial în același an cu cartea de versuri *Macii în rouă*. Între anii 1966 și 1970 a fost redactor-șef adjunct la săptămânalul „Cultura", funcție pe care este forțat s-o părăsească din motive ideologice. În 1969 publică volumul de versuri *Descântece de alb și negru*, interzis de cenzura sovietică imediat după apariție, fiind considerat subversiv. Cartea, în varianta inițială, nu a mai văzut lumina tiparului. Între 1987 și 1988 este redactor-șef al revistei „Nistru" (redenumită în „Basarabia" în 1988). Dumitru Matcovschi a publicat mai bine de 50 de volume de poezie, proză și piese de teatru și este recunoscut drept un simbol al mișcării de renaștere națională din Basarabia. Creațiile sale au fost traduse în rusă și lituaniană. A publicat volumele de poezie: *Melodica* (1971), *Grâul* (1974), *Axa* (1977), *Patria, poetul și balada* (1981), *Tu, dragostea mea* (1987), *Soarele cel mare* (1990), *Imne și blesteme* (1991), *Val* (1998), *Crucea* (1999), *Veșnica toamnă* (2001), *Pasărea nopții pe casă* (2003); de proză: *Duda* (1973), *Bătuta* (1975), *Toamna porumbeilor albi* (1979), *Focul din vatră* (1982). Este autorul mai multor piese de teatru, între care: *Președintele, Cântec de leagăn pentru bunici, Piesă pentru un teatru provincial, Pomul vieții, Abecedarul, Ion Vodă cel Viteaz, Sperietoare, Tata, Troița, Bastarzii.* În 2003 a publicat volumul *Teatru*. Multe din versurile sale au fost transpuse pe note de compozitori basarabeni și s-au bucurat de succes la public.]

Cântecul său este bătrân ca apa Nistrului: „Și-am crescut un biet stejar/ lângă-o apa de hotar,/ și-am trecut din mâini în mâini/ de-am

slujit pe mulți stăpâni./ Am slujit stăpân bogat / mi-a fost slujba chin curat./ Am slujit stăpân străin/ și slujba mi-a fost pelin./ Cel bogat că e bogat/ ramurile mi-a tăiat,/ mi le-a rupt, mi le-a ciuntit,/ vergi din ele-a pregătit./ Cel străin, că e străin,/ m-a săpat la rădăcini/ și cum m-a săpat, mi-a spus/ că n-o să mai cresc în sus./ Noroc că mă știu stejar/ și-am crescut din mine iar,/ alte rădăcini am prins,/ ramuri dese am întins" (*Cântec bătrânesc*).

„Apa de hotar" potențează nevoia de regenerare a protagonistului, iar conștiința dezrădăcinării îi provoacă îndârjirea de a renaște din cenușă, asemenea păsării Phoenix. Un alt simbol din preajma apei dătătoare de viață e *piatra*: „Toate pietrele țărânii/ Le-a săpat cu osul mâinii", scrie autorul. Sau, în altă parte: „Inima ta, inima mea bate în piatră,/ Piatra-i de prag, pragu-i de dor, doru-i de vatră". *Casa părintească* a lui Dumitru Matcovschi are „pragul tare de piatră".

Piatra, desemnând tăria, rezistența în fața destinului ingrat, este exploatată și de către poetul transnistrean Anatol Codru, autorul *Pietrei de citire*. Ceea ce îl diferențiază pe Dumitru Matcovschi este faptul că *piatra* la el face parte dintr-un registru liric foarte amplu și variat, de la tăria, duritatea pietrei la gingășia florii, *a florii de grai, graiul de plai, plaiul de soare.* Cântecul bărbat al lui Dumitru Matcovschi se constituie din elemente desprinse dintr-o geografie fizică, pe care autorul o convertește în una spirituală, din care face parte *codrul de tei, cu poienile, cărările și înserările juvenile, cu luna – un crin, calul îmblânzit cu jăratic, ramul de fag,* dar și imagini precum cea a pământului, *rănit barbar*, sau a Nistrului *clocotind în bătăliile* ce s-au dat pe aceste locuri în cel de al Doilea Război Mondial. Prin versuri scrise în ritm popular, cadențat, autorul recuperează cumva universul imagistic al omului simplu, acesta fiind, de fapt, protagonistul istoriei adevărate, la care se referă poetul, o istorie pe care o vrea scrisă altfel: din perspectiva celui care a trăit-o din pruncie, căci poetul face parte dintr-o generație de scriitori basarabeni care s-au supranumit „copiii anilor treizeci". Pe seama acestora au revenit pagini de istorie dramatică, răstălmăcită ulterior în manualele școlare. Suferința din poezia lui Dumitru Matcovschi este îngemănată cu cea a poporului sau, mai exact spus, este expresia suferinței basarabeanului aflat în zona limitrofă a românității. Anume acest mesaj îl transmit versurile lui Dumitru Matcovschi ca, de altfel, și ale altor

poeți din aceeași generație: Ion Vatamanu, Gheorghe Vodă, Vladimir Beșleagă, Serafim Saka, Grigore Vieru. Prezența marginalizatului *cu suflet bun*, a obiditului completează, în poezia lui Dumitru Matcovschi, o topografie legată de *mărgioara* amplasată în zona Nistrului, care traduce aspecte precum suferința și revoltă celui nedreptățit: „Vai de pomul care crește/ la margine de livadă:/ și de freamăt, și de roadă.// Vai și de copacul care/ crește-n marginea pădurii/ zi și noapte-l amenință/ plumbul rece al securii.// Of, că marginile-s grele,/ Vai de omul ce trăiește/ la o margine de țară.// Grea securea. Ca securea./ Cade, taie. Bietul, omul!/ Tot venitul de aiurea/ stăpânește, vede Domnul" *(Mărgioară)*.

Dincolo de aceste accente dramatice, trebuie spus că a existat o competiție frumoasă a scriitorilor noștri în modul lor de a-și pune în valoare locul de baștină, satul natal, casa părintească. Să mai amintim aici că de la o altă margine, cea de pe Prut, și Grigore Vieru își evoca magistral „alba lui căsuță curată ca un ou", cu tristețea fiului rătăcitor, imaginea „casei văduve și triste de pe margine de Prut" fiind emblematică pentru Basarabia: „Tu mă iartă, o, mă iartă,/ Casa mea de humă, tu,/ Despre toate-am scris pe lume,/ Numai despre tine nu.// Să-ți trag radio și lumină/ Ți-am făgăduit cândva/ Și că fi-vom împreună/ Pieptul meu cât va sufla.// Dar prin alte case, iată,/ Eu lumina o presor,/ Alte case mă ascultă/ Când vorbesc la difuzor.// Ți-am luat-o și pe mama/ Și-ați rămas acuma, ia,/ Vai, nici tu în rând cu lumea/ Și nici orășeancă ea.// Las' că vin eu cu bătrâna/ Și nepotul o să-l iau,/ Care pe neprins de veste/ Speria-va-ți bezna: „Hau!// Și vei râde cu băiatul/ Ca doi prunci prea mititei,/ Și vei plânge cu bătrâna/ De dor, ca două femei.// Și vei tace lung cu mine/ Cu văz tulbur și durut,/ Casa văduvă și tristă,/ De pe margine de Prut" (*Casa mea*).

Într-un spirit laconic, gnomic, aparent jucăuș, care îl caracterizează, Vasile Romanciuc, la rândul său, scrie cea mai scurtă poezie dedicată Prutului, utilizând doar trei cuvinte, alcătuite fiecare din aceleași patru litere, care se conțin în cuvântul „Prut". O poezie ca un joc de cuvinte pentru copii, ori ca o frământare de limbă, întruchipează elocvent destinul românilor basarabeni frământat de o istorie vitregă. Iată această poezie: „Prut, Trup, Rupt". Este, de fapt, o poezie născută din multă suferință, tăcere, așteptare, răbdare și aspirație la dreptate. Laconismul verbal în acest

caz, precum și al altor autori (Dumitru Matcovschi, Grigore Vieru, Liviu Damian, Ion Vatamanu, Gheorghe Vodă) vorbește despre o stare sufletească aflată sub semnul marginalizării, traiectoria literară a personajelor marginalizate de-a lungul timpului incluzând și figuri precum cea a lui Don Quijote. Dumitru Matcovschi va scrie: „Mă bat ca Don Quijote/ cu morile de vânt/ și râd ai mei, ai casei/ de gândul meu din gând" (*Așa-i la moldoveni*, 1986), iar Theodor Codreanu îl va caracteriza astfel: „Acestui insolit și îndurerat Don Quijote, părăsit de scutier, având la dispoziție doar arma cuvântului, destinul i-a dat ca Dulcinee pe cea mai frumoasă femeie din lume: BASARABIA" (Matcovschi 2011:7). În creația lui Liviu Damian este prezentă figura *ascetului* și a *Nebunului din a douăsprezecea noapte*. Protagonistul din creația acestui poet traversează stări ale unui ins expulzat din comunitate, incitând la revoltă: „Iar uneori mă simt cuprins de ciumă./ Feriți-vă din cale, oameni buni,/ N-am grai și nu mai văd minuni,/ Nu știu de unde-s, din ce hună" (*Flagel*). De remarcat faptul că figura marginalizatului este recuperată de societate pentru a-și face autocritica, prin Bufonul sau Nebunul, altădată având dreptul de a spune lucruri șocante, de a deconspira tabuuri. Scriitorul de azi, de părerea căruia se ține totuși cont, l-a moștenit, într-un anumit fel, pe acest personaj, căci funcția mânuitorului de condei este de a repune în discuție certitudinile noastre. Or, lucrul acesta poate fi efectuat prin intermediul personajului reprezentând marginea și care are o opinie diferită. Interesul pentru subiecte ce întruchipează o zonă „marginală" sau „marginalizată" a unor inși care nu se lasă înregimentați într-un anumit sistem de gândire impus, interesul pentru funcția lor narativă sau pentru discursul lor este în măsură să permită degajarea unor reflecții cu privire la anumite fenomene complexe care țin de civilizația actuală. Atragerea atenției asupra marginalității se poate constitui într-un demers care să bulverseze liniaritatea percepției, deoarece intrarea în scenă a protagoniștilor din această sferă e capabilă să tulbure și să dea un nou imbold căutărilor salutare în acest sens. A concepe marginalitatea ca pe un instrument de reflecție implică, de asemenea, întrebarea în ce măsură diverse aspecte ale marginalității reflectă o societate în proces de transformare. Iată de ce imaginea marginalității dintr-o perspectivă socio-istorică postsovietică, caracteristică pentru narațiunea romanescă din peisajul literar pruto-nistrean recent, atrage atenția asupra sa, accentul fiind pus pe cunoașterea figurii marginale și pe manifestările ei.

De menționat că orientarea spre o tematică ce ține de istoria recentă, de perioada postcomunistă sau de subiecte care în perioada sovietică erau tabu îi preocupă pe autori care vin din domeniul ziaristicii. Unul dintre aceștia este și Alexandru Șchendrea, care în romanul său *Satul de graniță* (Chișinău, 2014) developează imaginea românului basarabean prins în mrejele graniței de pe Prut. Perspectiva asupra lumii autentice a basarabeanului este realizată cu mijloacele unei scrieturi jurnalistice, care pretinde la o valoare quasi testimonială, fiind obligată să dea sens printr-un punct de vedere exprimat explicit. Personajele din categoria marginalizaților narează propria lor istorie, destinul individual al celor care au fost martori ai complexității istoriei, contribuind la reconstituirea ei și intrând în rezonanță cu ea. Anume așa se întâmplă în romanul lui Alexandru Șchendrea, precum și în romanul *Un strigăt pe Nistru* (Chișinău, 2019) de Gheorghe Budeanu. Ambii autori au participat în războiul din 1992 de pe Nistru. Abordarea literară a marginalității în aceste două romane acoperă aspecte temporale diferite. În romanul său *Satul de graniță*, pentru care, în 2014, a obținut Premiul „Alexandru Sihleanu", în cadrul Festivalului Internațional de creație literară „Titel Constantinescu", organizat în orașele Râmnicu Sărat (România) și Edineț (Republica Moldova), Alexandru Șchendrea [S-a născut la 27 mai 1956 în satul Medeleni, raionul Ungheni. În 1979, a absolvit Universitatea de Stat din Moldova, specialitatea jurnalistică, după care a fost angajat la cotidianul „Moldova Socialistă". Mai târziu a fost redactor-șef adjunct la săptămânalul „Vocea poporului", ultimul său loc de muncă fiind în cadrul aparatului Confederației Naționale a Sindicatelor din Moldova. S-a stins din viață în anul 2015], ne prezintă viața dintr-un sat de graniță din Basarabia de până și de după venirea sovieticilor, trăirile și dramele locuitorilor satului de baștină al autorului, Medeleni, în contextul relațiilor dintre localnici și soldații de la pichetul de grăniceri din sat. Este o scriere care surprinde meandrele sufletului basarabean traumat de întâmplări care nu au depins de el, elocventă, în acest sens fiind soarta Varvarei, soția lui Mircea Stancu, cu care acesta s-a căsătorit din dragoste. Varvara, care în urma unei traume psihologice, cauzată de comportamentul bestial al grănicerilor sovietici, în timp ce ea își apăra soțul agresat feroce de către aceștia, va rămâne cu un handicap mental pentru toată viața. Autorul stabilește un anumit cronotop, cu alte cuvinte, își alege timpul și spațiul acțiunilor care se petrec în roman. Petruț, fiul celor doi protagoniști, Mircea Stan-

cu și Varvara, afirmă la un moment dat despre satul lor: „Satul acesta al nostru e ca o închisoare. Din toate trei părțile este împrejmuit numai cu sârmă ghimpată..." Și mai apoi adaogă, făcând trimitere la spusele altui personaj din roman: „...Nu numai satul nostru, dar toată țara asta (se are în vedere fosta Uniune Sovietică – *n.n., A.B.*) este împrejmuită cu sârmă ghimpată și e ca o pușcărie". Astfel sensul, identitatea protagoniștilor, circumstanțele percepției și modul lor de a acționa reies de aici, urmând o traiectorie determinată și dezvoltată într-o interdependență mutual legată de împrejurările date. Construind acest univers ficțional, autorul se situează și îl situează și pe cititor într-o anumită epocă literară și istorică. Cronotopul din romanul lui Alexandru Șchendrea, corelația creată de autor între un anumit spațiu și un anumit timp, intervine în mentalitatea cititorului spre a-l orienta spre un alt tip de percepție a realităților din Basarabia postbelică. Construcția labirintică a psihologiei personajului include culoarea locală a modului de a fi și de a se exprima, particularitățile societății în care trăiesc și acționează protagoniștii, mentalitatea etnopsihologică pe care o reprezintă actanții din roman, mentalitate marcată de istoria care s-a așternut peste „geografia" lor, inclusiv peste cea spirituală: „Se spune că Medelenii din stânga și Medelenii din dreapta Prutului sunt două așezări cu același toponim și care de peste două veacuri sunt despărțite de frontieră, iar până nu demult și de gardul de sârmă ghimpată pus de-a lungul bătrânului râu. Se mai zice că tare demult ar fi existat un singur sat Medeleni. A fost așa sau nu este greu de spus, deoarece, din păcate, istoria acestor două localități este prea puțin cunoscută, iar multe documente, inclusiv cărți domnești prețioase, au fost arse de turci și tătari în timpul invaziilor acestora sau nimicite în războiul al doilea mondial. Un lucru este cert: dacă a fost așa, acum cea mai mare parte a satului Medeleni se află în Republica Moldova, deși Medelenii din dreapta Prutului au devenit mai cunoscuți prin romanul cu același titlu al scriitorului Ionel Teodoreanu, dar și prin vestita biserică cu toacă și frumosul conac al familiei acestuia". Evocarea istoriei localității de baștină e construită traversând motivul *trecerii peste:* scriitura devine podul dintre două maluri ale aceluiași râu, marginea fiind astfel anihilată.

În general, discursul personajului marginal se constituie ca rezultat al efectului neglijării totale care provoacă șocul propice reflecțiilor. În acest sens putem evoca romanul *Strigăt pe Nistru*, în care Gheorghe Budeanu [n. 5.01.1954, Dolna, Nisporeni. A absolvit Facultatea de Zi-

aristică a Universității de Stat din Chișinău (1980). A activat la mai multe publicații, între care: „Tinerimea Moldovei", „Literatura și arta", „Țara", „Flux", în prezent fiind încadrat în redacția revistei „Natura". A fost redactor-șef la revista „Timpul". Volume de publicistică: *Transnistria în flăcări*, reportaje de pe front, 1993; *Vai, sărmana turturică...* (monografie despre interpreta Maria Drăgan), 1999; *33 la Masa Tăcerii*, 2010; *Portrete pe muchie de secol*, 2013] face portretul lui Radu Păduraru, combatant în războiul de pe Nistru, prins de separatiștii transnistreni, schingiuit, răstignit și lăsat pe apele Nistrului să moară. „Pescuit", ca printr-o minune, de un bătrân, Radu este dus în taină la mănăstirea Noul Neamț, aflată în preajmă, unde este readus la viață.

Nistru, o apă care, la fel ca toate apele, tăinuind misterele vieții și ale morții, este râul al cărui nume se află frecvent pe buzele noastre. Cu toate acestea există o tăcere de durată în ceea ce privește unele aspecte legate de rolul bătrânului fluviu în destinul românilor și în special al românilor basarabeni. S-ar părea că lucrurile sunt clare, însă există o zonă mai mult sau mai puțin ocultată legată de Nistru. O situație ca aceasta, a unui conflict de durată în istorie, a fost transformată de către Gheorghe Budeanu în subiect de roman, aici întretăindu-se, în mod evident, mai multe linii de subiect. Romanul propriu-zis e conceput din câteva părți. În prima dintre acestea, protagoniștii Radu Păduraru și Krasarm Kalinin se află în armata sovietică localizată în Germania, unde se cunosc și unde se declanșează un prim conflict între ei, ca mai apoi, în cel de al doilea moment, în care este vorba despre războiul de pe Nistru, viața să-i pună din nou față-n față, Radu fiind voluntar înrolat în armată pentru apărarea integrității Republicii Moldova, iar Krasarm fiind angajat mercenar în armata rusă de ocupație, care a și declanșat războiul. În cea de a treia parte are loc o altă întâlnire neașteptată dintre cei doi, de astă dată în regiunea Donbas, Ucraina, separatiștii proruși, între care e și Krasarm, luptând împotriva ucrainenilor. Cealaltă linie de subiect axată pe povestea celor doi îndrăgostiți, Radu și Ecaterina (care în diferite ipostaze ale vieții poartă variante ale numelui său: Catea, Ecaterina, Catinca), este și ea structurată în câteva episoade: mai întâi cei doi se cunosc la Tiraspol, unde vin pentru a-și continua studiile, apoi, după ce un timp îndelungat nu mai știu nimic unul despre altul, are loc întâlnirea lor, pusă la cale de același Krasarm, urmărind un scop mișelesc, în condițiile tragice

ale conflictului de pe Nistru. În cele din urmă, viața le oferă celor doi îndrăgostiți de altădată șansa unei reîntâlniri, într-un spațiu mirific din munții Făgărași, unde soarta îl poartă pe Radu, care, după o lungă perioadă de aflare printre călugării de la Noul Neamț, va dori să cunoască lăcașul sfânt de unde se trag originile mănăstirii de la Chițcani, salvatoarea protagonistului. Autorul tratează diverse aspecte legate de istoria Mănăstirii Noul Neamț, de conflicte cu o gamă extinsă: cel dintre ruși și moldoveni, dintre ruși și ucraineni, dar și dintre moldoveni și ucraineni, un conflict nedevelopat până la capăt fiind cel dintre combatanți și conducerea de la Chișinău, care îi lasă pe aceștia, ca pe niște marginalizați ai sorții, să lupte cu trupe militare înarmate până în dinți. În acest roman autorul ne transpune în atmosfera încordată a războiului, care e relatată cu lux de amănunte, la modul cât se poate de realist. Romanul *Un strigăt pe Nistru* e traversat de sentimente de patriotism, curaj, dar și de sentimentul primejdiei, al vacuității și al frustrării. Este pusă în valoare vocea enunțătorului acestor „materiale". Scene de groază, incredibile, desprinse din războiul de pe Nistru, sunt descrise de către autorul participant direct la evenimente. Ficțiunea, bineînțeles, este prezentă și ea într-o anumită măsură la această mișcare de întoarcere spre autentic: istoria celor două personaje, Radu Păduraru și Ecaterina, răstigniți de separatiști și lăsați pe apa Nistrului să-și piardă viețile, este întrețesută cu scene inventate, care însă nu contravin destinului real al celor doi protagoniști. Tonul scriiturii reiese din asumarea de către autor a anumitor angajamente, care demonstrează un fapt: mai multe scrieri artistice din peisajul literar pruto-nistrean actual promovează, mai mult sau mai puțin implicit, ideea că descrierea sau scriitura lumii efectuată de către martori oculari contribuie la regăsirea eului identitar autentic al românului basarabean. Este vorba, în acest caz, și de calitatea informativă a operei, dar, bineînțeles, și de autenticitatea la nivelul scrierii artistice. În acest context se impune și o nouă formă de re-legitimare a realului, compromis de atâtea ori în lucrări care au servit interesului ideologiei comuniste, promovând o imagine falsă a vieții.

Vladimir Beșleagă, poate unul dintre cei mai împătimiți scriitori, care au reflectat în timpurile sovietice zbuciumul transnistreanului, în romanul său *Zbor frânt* (inițial romanul se întitula *Țipătul lăstunului*, ulterior acesta fiind titlul dat unui volum de versuri, apărut în 2006), salutând

cu entuziasm apariția romanului lui Gheorghe Budeanu, afirmă într-un cuvânt înainte la această lucrare: „*Un strigăt pe Nistru* este una din necesarele cărți ale acestor vremuri complicate, pe care le traversăm noi, tot neamul românesc, de la Nistru – la pădurile Făgărașului – între războiul de independență de ieri și o Reunire de mâine" (Budeanu 2019: 5). Răzbate dintre aceste rânduri sentimentul de recunoștință în fața mai tânărului său coleg, care l-a răzbunat.

Memoriile literare românești, aflate între ficțiune și realitate, sunt orientate să retraseze parcursul acelor ani dramatici, în care mai mulți combatanți și-au pierdut viața. Chiar dacă literatura de azi a moștenit, fără doar și poate, criza limbajului și a culturii, este remarcabil faptul că în ultimul timp istoria revine sub diverse forme, vizând agresiunile militare relativ recente de pe Nistru sau refularea traumelor basarabenilor aflați la granița de pe Prut, după al Doilea Război Mondial. Evenimentele și întâmplările sunt văzute cu ochii celuilalt, absent în scrierea istoriei în perioada ocupației sovietice, angoasele scriitorului angajat într-un asemenea demers de developare a adevărului fiind transparente. Pe scurt, reconstruirea biografiei cognitive a autorilor presupune, fără doar și poate, o relație strânsă între scrierea artistică și locul proveniență a autorului. O astfel de „geografie literară" necesită o abordare renovată, fiind vorba de focalizarea din ce în ce mai evidentă pe autenticitatea lumii contemporane a lectorului. Oricare ar fi forma narațiunii, incluzând referințe și date concrete la evenimentele descrise, peisaje și locuri, personajele din categoria marginalizaților sunt, în cazurile la care ne-am referit mai sus, purtătorii unui mesaj de revoltă tragică, uneori ironică împotriva societății sau a istoriei nedrepte cu ei.

Referințe bibliografice

Meniuc 2010 = George Meniuc, *Pagini de corespondență*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii Elena Țau, Chișinău, Grafema Libris, 2010.

Budeanu 2019 = Gheorghe Budeanu, *Un strigăt pe Nistru,* Prefață Vladimir Beșleagă, Chișinău, Tipografia Centrală, 2019.

Matcovschi 2011 = Dumitru Matcovschi, *Amarele Confesiuni*, Prefață Theodor Codreanu, Chișinău, Princeps Magna, 2011.

Theodor CODREANU

O istorie a gândirii filosofice eminesciene (III)

Th.C. – prof. dr., critic şi istoric literar, prozator şi eseist. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediţii), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfâşierii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la faţă* (2008), *Istoria „canonică" a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuniei"* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012), *Literatura română acasă* (2014), *Dialogurile unui provincial* (2015) ş. a. Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România şi din Republica Moldova.

O cotitură istorică în raportarea lui Eminescu la India şi la înţelegerea melancoliei eminesciene a adus-o eminentul orientalist Sergiu Al-George (1922-1981), descins din tărâmul medicinii. Lucrarea de căpătâi, în atare privinţă, este *Arhaic şi universal. India în conştiinţa culturală românească (Brâncuşi, Eliade, Blaga, Eminescu)*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1981*)*. Studiul despre Eminescu este plasat în partea a patra a cărţii, sub titlul *Eminescu – Arhetipul*, fiind o încununare a întregii cărţi, cum apreciază, pe bună dreptate, Ştefan Munteanu (p. 98). Propriu-zis, Eminescu este recunoscut ca *arheu* al culturii româneşti, Arhetipul, din care au crescut, ca stejarul din *ghindă* (metaforă pentru arheu) toţi ceilalţi trei uriaşi, care, împreună cu poetul, au venit din toate provinciile româneşti. Cercetarea lui Sergiu Al-George ilustrează admirabil profeţia maioresciană din 1889 (*Eminescu şi poeziile lui*), conform căreia întreaga cugetare românească din următorul secol va sta *sub auspiciile geniului lui*. Sergiu Al-George pune capăt sursologiei din eminescologie, toate influenţele fiind privite *metabolizant*, cum am remarcat mai

Partea a II-a vezi „Limba Română" (Chişinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 124-127.

înainte. Sursologia a creat imaginea unui „peisaj" eminescian haotic, contradictoriu, schizoid, ignorând splendida unitate stilistică a operei. „De fapt, zice Sergiu Al-George, toate marile filosofii care au fost invocate de către eminescologi – din a căror listă rămânând marcante cele legate de numele lui Platon, Kant, Hegel, Schopenhauer – o dată intrate în retorta propriului său geniu filosofic, nu mai pot fi regăsite în autonomia lor, fiind încorporate în perenitatea propriei sale filosofii, la fel, și gândirea indiană, nu se va regăsi în formele ei discursive ci în chintesența sa încifrată în mituri și simboluri".

În ce privește budismul și celelalte referințe indiene, statuează Ștefan Munteanu, invocate de eminescologi, avantajul lui Sergiu Al-George a fost cunoașterea exemplară și a filosofiei indiene. Mult invocatul pesimism schopenhaueriano-budist e transfigurat/metabolizat în singulara *melancolie* eminesciană, încât, cum observa și Andrei Pleșu, citat de George Gană, melancolia se înalță în „tragicul devenit suportabil și, ca atare, netragic" (p. 103). Asta cu atât mai mult cu cât „pesimismul" indian n-are echivalent în „pesimismul filosofic european". Schopenhauer n-a înțeles India, distorsionându-i conceptele filosofice, făcând din *setea/dorința de a trăi* (din *Samsarā*) cauză a suferinței, un adevărat principiu ontologic, iar din Nirvāna, un neant. Eminescu nu l-a urmat, de aceea, pe Schopenhauer, precizează Sergiu Al-George: „Melancolia lui Eminescu nu este deci expresia unui sentiment eminamente negativ, ca cel al pesimismului schopenhauerian, ci tocmai expresia modului în care, transgresând viziunea filosofului german, aspectul negativ se conjugă cu altul pozitiv, ca în dialectica paradoxală a simbolului și a ontologiei indiene". Încheindu-și comentariul, Ștefan Munteanu își exprimă o reacție de satisfacție: „Sunt bucuros să constat, la capătul lecturii, că Eminescu arată altfel, este mai adevărat, mai puțin vulnerabil și mai român" (p. 110).

„Mai român" a încercat să ni-l restituie, din exil, Constantin Amăriuței (1923-2007), filosof heideggerian, poet, prozator și publicist, apreciat de Albert Camus, Martin Heidegger, Mircea Eliade, Emil Cioran, Marcel Arland, Gabriel Marcel, J. Wahl (cu care și-a susținut doctoratul), Gaston Bachelard ș.a. Primele scrieri eminescologice datează din 1951, întinzându-se până în anul 2000, când și-a adunat studiile, la îndemnul regretatului Nicolae Florescu, în volumul *Eminescu sau lumea*

ca substanță poetică (București, Editura „Jurnalul literar"). Constantin Amăriuței e dintre cei puțini care au respins, cu arguția cunoscătorului, sursierismul gândirii filosofice și poetice al lui Eminescu. El pleacă de la o legitimă întrebare, observă și Ștefan Munteanu: cum poate fi considerat *poet și gânditor național* cineva care doar s-a lăsat impregnat de ideile și de estetica altora? În urma tuturor contradovezilor, și-a formulat propria teză, încă de la început: „Eminescu este creatorul unei estetici noi, a unei poezii fondate în esența românismului – a ceea ce, astăzi, am numit *România arhaică* (a Stării principale, a Stării d'întâi) – o estetică ce se poate defini ca un *Discurs* al națiunii române și către națiunea română, ca program de creație poetică (ceea ce a permis evoluția extraordinară a liricii românești: Blaga, Barbu, Arghezi și… epigonii lor)". Amăriuței era intrigat că o minte critică pătrunzătoare ca a lui Maiorescu „n-a îndrăznit să afirme că este vorba despre o Estetică nouă", comparativ cu a înaintașilor. Ba a îndrăznit, de vreme ce a vorbit despre „noua direcție", dar raționalismul clasic al mentorului nu și-a îngăduit să treacă de limitele unei estetici dominante încă în epocă. Asta cu atât mai mult, cu cât o întreagă tradiție eminescologică, până azi, nu i-a recunoscut lui Eminescu spiritul novator decât la nivelul vag regional al poeticii și limbii române moderne, însă ca „romantic întârziat" sau, ceva mai tonic, ca *ultim mare romantic*. Zadarnic a afirmat și a argumentat un Ștefan Petică faptul că primul simbolist român veritabil nu a fost Macedonski și nici măcar el, meteorul, ci Eminescu. Abia George Munteanu, la începutul anilor '70, va vorbi, răspicat și argumentat, despre triada precursoare și reformatoare a poeziei moderne: Poe, Baudelaire și Eminescu. Firește, și-a atras o ploaie de ironii, ca și ieșeanul I. Constantinescu. Nu mai vorbesc de cartea mea *Eminescu – Dialectica stilului* (carte tot amânată de cenzură până în 1984).

Lui Constantin Amăriuței i-au stat bine la îndemână textele eminesciene, permițându-i să desprindă din *ontologia fundamentală a arheului* o aplicare curajoasă printr-o particularizare românească. Și era îndrituit de vreme ce Eminescu însuși a vorbit, în patru articole din „Timpul", despre *arheul românilor* încifrat în extraordinarul basm *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*. Archaeus devine, sub pana lui Constantin Amăriuței, *Starea d'întâi* sau *Starea pe loc*, sintagme de aceeași vigoare filosofică, poate, ca nicasiana prepoziție *întru*. Intuiție firească, aplicabilă, cred, și la basmul amintit, căci tărâmul tinereții fără bătrâ-

neţe nu este oare chiar *starea dintâi*? Acea tinereţe care ne sare brusc în faţă cu primul vers din *Odă (în metru antic)*: „Nu credeam să-nvăţ a muri vreodată". Or, acum putem înţelege că Eminescu, veşnic tânărul, a urmat întru totul pe Făt-Frumos, arheul românilor, învăţând să moară, ieşind din odihnitoarea înfăşurare în mantie, care înfăşurare e chiar tărâmul tinereţii fără bătrâneţe, împlinindu-se cu adevărat, ca arheu, numai părăsind gândul tinereţii fără bătrâneţe şi a vieţii fără de moarte, întorcându-se, ca nou fiu risipitor, la părinţi, la arheitate, lăsându-se *senin* în grija morţii, după ce a recapitulat, pe drumul de întunare, întreaga istorie a sutelor/miilor de ani ce trecuseră cât el a fiinţat în *clipa suspendată* pe acel tărâm al *stării pe loc*. Ce minunat ar fi fost dacă Amăriuţei nu s-ar fi oprit la admirabila lui teză cvasiparmenidiană a gândirii originale româneşti eminesciene! El are grijă, desigur, să precizeze: „*Starea d'întâi* iese dintr-o intuiţie mult mai adâncă decât manifestarea gândirii onto-noologice moştenite de la Greci". Mai mult de atât, ştie că tulburătoarea formulă oferită de limba română e plăsmuită *arheic*, având şi rezonanţe cu *întru* a lui Noica: „Fondul absolut al gândirii se află deja în miezul cuvântului. Acest substrat e ca un «arheu» înscris în clipa când s-a făurit cuvântul sub veşmântul său fonetic şi noimatic. Să presupunem că el este «starea de reşedinţă» a lucrului exprimat de cuvânt, starea lui «preontologică» … Gândirea acestei stări este «ecstatică» deoarece dezvăluie acest «miez de reşedinţă» al lucrurilor". Ştefan Munteanu reproduce şi ecuaţia *starea d'întâi-întru*: „cuvântul *stare* reprezintă cheia de aur pentru înţelegerea şi deslegarea filosofică a limbajului naţional". *Eterna pace* eminesciană nu este decât o izomorfie preontologică a *stării dintâi*. Codrul, apele, luna, teiul, marea, natura întreagă constituie o formă a vorbirii despre starea pe loc. Poezia Revedere acolo ne duce: „Iar noi locului ne ţinem, / Cum am fost aşa rămânem: / Marea şi cu râurile, / Lumea cu pustiurile, / Luna şi cu soarele, / Codrul cu izvoarele".

Estetica eminesciană ar fi şi ea una a *stării pe loc*, a împietririi, a încremenirii: „Mijloacele artistice (de limbaj) utilizate de Eminescu pentru a descrie Fiinţa lumii realizată de stările de dor, sunt, în primul rând, acelea ale *împietririi*, ale *încremenirii*, ale *îngheţării* lumii în clipa stării de dor pătrunsă de starea d'întâi. În al doilea rând, dorul eminescian

face din iubire – deci din Iubită – modul ultim de fiinţare ideală, de Frumuseţe poetică". Este adevărat că Eminescu s-a recunoscut a face parte din „nefericita sectă" atinsă de adânca „sete a formelor perfecte": „Şi eu, eu sunt copilul nefericitei secte/ Cuprins de-adânca sete a formelor perfecte" (*Icoană şi privaz*). Tocmai din atare perspectivă a fost tălmăcită estetica eminesciană, ca prizonieră a perfecţiunii formei, *încremenite*, adaugă Amăriuţei. Asta i-ar fi blocat calea spre modernitate, rămânând prizonierul unei estetici clasice, îngemănate cu un romantism tardiv. Aşa ar fi dacă Eminescu ar fi rămas încartiruit în *încremenirile* invocate şi de Constantin Amăriuţei. În realitate, starea pe loc nu e nici pe departe o estetică a împietririi. Esenţa arheului este *încercarea*, iar nu starea pe loc, împietrirea, deşi, ca informaţie primordială, stare dintâi, se conservă milenii. Fiinţa umană iese din ascundere ca *încercare*, ca opintire: „În orice om o lume îşi face încercarea", zice poetul în *Împărat şi proletar*, chiar dacă, adesea, până şi bătrânul Demiurgos *se opinteşte-n van*. Pietrificarea este eşecul fiinţei umane: „Astfel umana roadă în calea ei îngheaţă,/ Se pietrifică unul în sclav, altu-mpărat,/ Acoperind cu noime sărmana lui viaţă/ Şi arătând la soare-a mizeriei lui faţă –/ Faţa – căci înţelesul i-acelaşi la toţi dat".

De aceea, omul, spune Eminescu, în varii contexte, este destinat să fie *facere eternă*. Corespondentul acestei neobosite *încercări*, în plan artistic, este *estetica formativităţii*, cum o va numi cel mai important filosof şi estetician italian din secolul al XX-lea, Luigi Pareyson (1918-1991, vezi *Estetica. Teoria della formatività*, Torino, 1954). În spirit eminescian, o voi numi *estetica încercării*, poetul fiind creatorul *ontoesteticii*, în cultura universală. A crea este o trudnicie uriaşă. De aici, setea enormă de *forme perfecte*, la care face trimitere poetul. *Formatività* înseamnă tocmai opusul pietrificării, deşi, paradoxal, izvorăşte din *starea d'întâi*, starea pe loc. Această viziune estetică singulară pentru vremea când a trăit Eminescu l-a condamnat pe poet la enorma trudă cu cuvântul: *Unde vei găsi cuvântul ce exprimă adevărul?* Cei care n-au înţeles au căzut într-o dublă eroare: pe de o parte au confundat estetica adevărului ontologic/*noumenal* cu adevărul *fenomenal*, simplă oglindă a realităţii, *mimesis*, în sens clasic şi realist, iar, pe de altă parte, au aruncat anatema că Eminescu s-a autocondamnat să nu se deschidă către formele poetice moderne din vremea lui. De aici s-a născut şi disputa lui Ion Negoiţescu cu G. Ibrăileanu, ambii greşind ţinta: Ibrăileanu exprimând neîn-

crederea în postume, ca neduse până la capăt, ca voință auctorială, deci neîmplinite, celălalt crezând că adevăratul Eminescu modern există în postume, în ceea ce a rămas nedesăvârșit. În prelungirea disputei s-a postat, în mod surprinzător, un specialist în clasicitate, Petru Creția: „Se știa un artizan perfect, iar setea lui de și mai multă desăvârșire i-a devorat opera, i-a abolit-o în bună măsură din contemporaneitate, i-a alterat adevăratele proporții. La fel de îmbelșugat ca Victor Hugo în inspirație și în îndeplinire, a fost mai auster decât Mallarmé, alunecând în abisul unor decantări fără soroc. Cum oare ar fi arătat volumul lui de poezii publicat de el însuși? Cu neputință de știut, dar am putea avea mari temeri. Trăind mulți ani în preajma operei sale, am ajuns să mă conving de două lucruri: că nicio redactare nu i se părea definitivă și că, din ce așternea în scris în chip spontan, nu-l mai interesa cu vremea decât foarte puțin, până la a nu-și mai aduce aminte, ca pierdut într-un labirint. Să fi trăit un veac, e greu de nădăjduit că și-ar fi publicat opera și ușor de crezut că ar fi sărăcit-o de mari biruințe ale verbului poetic. Eminescu este de recuzat și ca judecător al operei sale și ca editor al ei. Așa, cum s-a ales din vreme, puțin cu voia lui și mult fără de ea, suntem mai bogați cu capodoperele din ediția Maiorescu și cu ce a rămas din manuscrise, un tezaur fabulos. Așa a fost să fie și este bine că a fost așa. Deși am inima grea, pentru că știu că, fiind cum era, trebuie să fie foarte supărat pe noi”[1].

Se află, în ce am reprodus, poate cea mai consistentă pagină din tot ce a scris Petru Creția despre Eminescu. El pare că se postează aici între *neptunicul*, iubitorul de forme perfecte, G. Ibrăileanu, și *plutonicul* Ion Negoițescu, auto-oglindit în postumele eminesciene. În realitate, Eminescu e peste tot, atât în antume, cât și în postume. Numai trebuie să distingi pe ce treaptă a *încercării* se află fiecare text, iar măsura acestei identificări critice stă în cea mai probabilă/fidelă decriptare hermeneutică a ceea ce înțelegea poetul prin *forme perfecte*. Cea mai la îndemână dezlegare, urmată de toți care s-au ocupat de ideea formelor perfecte la Eminescu, a fost opțiunea pentru conceptul clasic de perfecțiune, cel matematic și arhitectural, dibuind, cu subtilitate, numere de aur, forme împietrite parmenidiene, poemele cu formă fixă, de la gazel și sonet până la glossă, simboluri geometrice ale desăvârșirii: semicercul, cercul, piramida etc. Incovenientul, inevitabil, s-a ivit atunci când s-a acceptat că urcușul pe scara încercărilor, variantelor ajunge să fie valo-

rizat fie pozitiv (Ibrăileanu), fie negativ (Negoițescu), în ambele cazuri dinspre referențialul clasic sau modern, deopotrivă. Eminescu se vedea răstălmăcit din amândouă direcțiile, iar ontoestetica lui, eludată. Poetul preîntâmpinase totuși, chiar la modul teoretic, o asemenea denaturare a conceptului de *forme perfecte*. Cea mai limpede formulare se găsește în vol. XV de *Opere*: „S-a zis de mult că frumusețea consistă în proporția de forme. *Nimărui* (s.n.) nu i-a venit în minte că consistă în proporția de mișcări și, cu toate acestea, asta e adevărata frumusețe. Frumuseți *moarte* sunt cele cu proporție de forme, frumuseți *vii* cele cu proporție de mișcări. E evident că această proporție de mișcare unde nimic nu e prea întins, nici prea flasc, e o stare de echilibru – fericirea"[2].

Aceasta este temelia teoretică, schimbătoare de *canon literar și estetic*, cea mai importantă din secolul al XIX-lea și în modernitatea postmodernă și transmodernă. Am demonstrat, în altă parte, valabilitatea *dogmei* estetice eminesciene pentru arta secolului al XX-lea, dogmă (în sensul înalt *canonic*, teologic, filosofic și estetic) urmată de Constantin Brâncuși, cel care l-a *citit* bine pe Eminescu și a revoluționat sculptura modernă. (Am văzut, de altfel, că Sergiu Al-George își începea cartea cu Brâncuși și o încheia cu Eminescu, arheul). Pentru prima oară un artist se încumeta să sculpteze *zborul* (proporția de mișcări), iar nu *pasărea* (proporția de forme). Eminescu ne-a oferit pe tavă cheia hermeneutică a operei sale, poetice și filosofice deopotrivă. Zborul spre infinit al Luceafărului duce la zborul spre infinit al Coloanei brâncușiene.

Ceva din această realitate estetică și filosofică, observă Ștefan Munteanu, a sesizat Marin Tarangul (1938-2010), în capitolul *Marin Tarangul despre drumul eminescian către infinit*. În 1992, Tarangul, trecut prin pușcăriile comuniste, autoexilat la Paris în 1979, a ajuns, prin filosofie, la Eminescu. În 1992, publica eseul *Intrarea în infinit sau Dimensiunea Eminescu*. La *starea d'întâi*, la *întrul* nicasian, Tarangul adăuga *stră*-ul mișcării spre infinit: „Infinitul nu mai este, ca de obicei, o lipsă de limite concepută abstract, ci corpul vizibil al unei nesfârșite străbateri". Și tălmăcirea adecvată: „Înțelegem deci, pe de o parte, vorbele spuse ale poeziei, dar, pe de altă parte, este ceva care străbate vorbele, *ceva care deci nu se oprește în* vorbe, ceva care trece prin finitul înțelegerii lor, ceva care scapă acestui finit, *ceva neoprit de* nimic, o nesfârșire care rămâne neînțeleasă și *care se înțelege pe sine ca fiind ceva care nu poate fi înțeles*".

Criticii au înțeles, altfel zis, *perfecțiunea formei* în finitul vorbelor, nu și nesfârșirea invizibilă care „străbate cânturile" (*Dintre sute de catarge*). N-au înțeles misterul *frumuseții fără corp* care-l frământa pe Eminescu (*Miron și frumoasa fără corp*). Sau *cel mai mare vers* al literaturii române, incipitul *Odei (în metru antic)*, cum spune poetul, în altă parte, „la clăi de vorbe eu fac vârfuri".

Către aceste vârfuri metafizice a încercat să se avânte în exegeza sa filosoful și publicistul Octavian Vuia (1914-1989), alt exilat heideggerian. În volumul *Întâlnire cu oameni și idei*, conceput de N. Stroescu-Stânișoară, în 1995, la Editura lui Nicolae Florescu, „Jurnalul literar", se găsește și eseul *A gândi cu Eminescu* asupra căruia zăbovește Ștefan Munteanu. Dacă s-a zis că filosofia noastră modernă a fost impulsionată de Maiorescu, la fel de bine, apreciază Octavian Vuia fenomenul s-a datorat și lui Eminescu. Recunoaște că, deși n-a fost gânditor de sistem, estetic și filosofic, ca și Nietzsche, el „nu se întoarce la realism sau materialism, ci deschide larg porțile spre o gândire a existenței, bazată pe sentimentul autonom al ființei". Observă, ca și alții, că „la el poezia și gândirea devin consubstanțiale". „Din păcate, constată Ștefan Munteanu, Octavian Vuia insistă prea mult pe ideea că poezia și filosofia urmăresc obiective total diferite, că filosofia țintește doar adevărul ființei, iar poezia doar frumusețea" (p. 143). A ratat, astfel, esențialul: ontoestetica.

Note

[1] Petru Creția, *Testamentul unui eminescolog*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 260.

[2] M. Eminescu, *Opere*, XV, *Fragmentarium. Addenda ediției*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 332.

Mihai CABA

„Dragă și dulce Veronică”

M.C. – publicist în reviste culturale din țară şi din diaspora, participant activ la viața culturală a Cetății. În 1960 a absolvit secția reală a Liceului Internat „Costache Negruzzi” şi, în 1965, secția electroenergetică a Facultății de Electrotehnică Iaşi. A publicat în presa locală şi națională numeroase articole cu caracter tehnic, istoric şi literar. A semnat volumele: *„Negruzzist”... pe firul amintirilor* (2013), *Răsfoind un volum şi altele...* (2014), *Lumina unei prestigioase aniversări – Școala de la Lespezi – 150!* (2014), *O viață pe drumul Luminii* (2015), *Lespezi, între legendă şi împlinire* (2015), *Castanul Unirii de la Vişan* (2016) şi *Un erou s-a întors acasă* (2017) ș.a. Activează în cadrul Societății Culturale „Junimea 90” şi a Asociației Literare „Păstorel” Iaşi.

Titlul epistolar conduce, desigur, la Veronica Micle, cea pe care astfel o alinta Mihai Eminescu (și nu numai așa!) în nenumăratele sale scrisori de dragoste adresate celei pe care o venera peste poate, într-o corespondență înfiripată între ei de-a lungul mai multor ani, pentru a suplini cumva calvarul depărtării Iași – București, așternute potrivnic din 1877, când poetul a fost chemat expres de către scriitorul și prietenul său Ioan Slavici la București, unde a avut șansa primirii unui post, mai întâi de gazetar și apoi de redactor-șef al ziarului „Timpul”.

Iată ce îi scria *Emin* (așa obișnuia să-și semneze epistolele adresate *dragei lui Veronicuțe!)* în acea perioadă greu de suportat a exilului său în Capitală: „Sunt cinci ceasuri de dimineață și eu, luându-mă cu lucrul, n-am putut închide de ochii încă. Acum, după ce-am sfârșit câte aveam de făcut, îmi închei ziua gândind la tine, pasărea mea cea sprintenă, cea voioasă și tristă totodată și aș vrea să pun mâna pe tine, să te sărut pe aripă... pe locul unde va fi fost odată două aripi, pe umărul tău cel alb și rotund și frumos. Dar trebuie să-mi pun pofta-n cui, căci în acest moment tu dormi dusă, în pătuțul tău așternut desigur c-o fină pânză de in, iar eu mă uit în lumânare și gândesc la tine. Dormi și nu te trezi, draga mea Nicuță, că eu te păzesc tocmai de aici” (7 martie 1880).

Veronica Micle la 16 ani

Și cuvintele de răspuns ale Veronicăi nu se dezmințeau în dorul ei abia stăpânit: „Eminul meu iubit, (...) când vii să te revăd, să te mai pup, să te mai cănăjesc și apoi să te mai mângâi, și să-ți cer iertare frumușel și apoi într-o lungă și dulce sărutare să se uite toate relele. Când? Mițule când ai putea să vii la Iași să fim împreună ce bine ar fi! Dar tu nicicând nu te gândești la așa ceva, vălmășagul Bucureștilor îți răpește dorul de mine, viața ta e plină și nu simte trebuința prezenței mele, totuși te pup și te răspup și te îmbrățișez doucement et gentilement. Toute a toi Veronica" (19 martie 1880).

Înamorat și impresionat, poetul ar fi dat desigur o *raită* la Iași, mai ales că și dragul său prieten *Ionică* (Creangă!) îl tot implora să revină aici („Vino, frate Mihai, că fără tine mă simt străin!"), numai că, pe lângă neputința găsirii unui cât de mic răgaz la redacție, nu găsea nici trebuincioasele cheltuieli materiale spre a-și împlini dorința.

Iată, în schimb, ce-i propunea mai târziu Veronicăi: „(...) Și încă să mai știi una. Mi-am scos ceasornicul meu de aur de unde ședea cu chirie la părintele Strul Avrum și mă fudulesc cu el. Știi că în el e pururea posibilitatea imediată de-a te aduce la București cu nepusă-n masă, căci el reprezintă oricând capitalul necesar pentru transportul celui mai scump odor ce-l am eu în Iași, încât eu îmi imaginez următoare consecuțiune în prezența celor două odoare ale mele: când tu vei fi aici, el poate lipsi, când tu vei lipsi el va-ncerca să vie la loc. Îți poți tu închipui a cui prezență o prefer. Ce faci c-un ceasornic? Te uiți la el. Pe când cu tine? Câte nu facem noi de par ceasurile minute și zilele sferturi de ceas?" (7 februarie 1882).

Aplecarea spre această corespondență memorabilă dintre Poet și Muza lui inspiratoare, fie dintr-o pornire de cititor împătimit, fie și dintr-o simplă curiozitate, are menirea să reliefeze miezul unei relații înrâuri-

Ultima fotografie a Veronicăi

toare pentru istoria literaturii române. Această oportunitate este oferită drept un *regal bibliofil* de către prestigioasa editură ieșeană Polirom, care avea s-o dea la iveală în anul 2000, prin apariția revelatoare a volumului epistolar *Dulcea mea Doamnă/Eminul meu iubit. Corespondența inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle*, considerat pe bună dreptate un adevărat eveniment literar al anului respectiv, în care se împlinea un veac și jumătate de la nașterea amândurora. Cuprinzând fragmente sau reproduceri integrale ale scrisorilor celor doi poeți îndrăgostiți, volumul în speță acoperă biografic mai cu seamă perioada anilor 1880-1882 și aruncă o lumină clară asupra tuturor accentelor idilice, drăgăstoase, de zbucium și suferință, de căderi în ispită, de remușcări și de reveniri în speranța împlinirii iubirii.

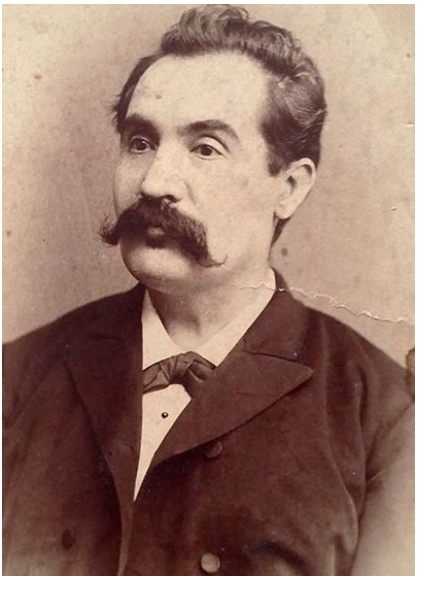
Dar pentru a înțelege mai bine contextul acestor scrisori memorabile, care subliniază aspecte inedite asupra exegezei liricii eminesciene, se impune mai întâi de toate o scurtă introspecție biografică a vieții Veronicăi Micle: născută în familia cizmarului Câmpeanu din Năsăud, în 22 aprilie 1850 (la aproape 100 de zile de la nașterea lui Mihai Eminescu!) și, rămasă fără tată, dar și fără un venit familial stabil, se mută împreună cu mama sa Ana la Tg. Neamț și de acolo, în 1853, la Iași, unde, după terminarea claselor primare, absolvă în 1863, cu calificativul *eminent,* Școala centrală de fete; din comisia de examinare făcea parte, alături de Titu Maiorescu, și prof. univ. Ștefan Micle, care avea să fie impresionat, deopotrivă, de frumusețea și de inteligența ei sclipitoare. N-a fost deloc de mirare că în 7 august 1864, la Cluj, la doar 14 ani ai Veronicăi, viitorul rector al universității ieșene, aflat la 46 de ani, se căsătorește cu ea și-i atribuie numele de Micle. De aici încolo grija pentru lipsurile materiale

ia un sfârșit convenabil, mai ales că în perioada 1867-1875 profesorul de chimie Șt. Micle devine rectorul universității. În 1866, Veronica devine mamă, la 16 ani, când a născut-o pe Valeria, iar doi ani mai târziu, în 1868, o naște și pe Virginia Livia, cel de al doilea copil al familiei Micle. În 1872, rectorul Ștefan Micle își trimite soția la Viena pentru un consult medical, ocazie cu care îl roagă pe rectorul universității vieneze să-i înlesnească soției sale cunoașterea capitalei imperiale.

Astfel, în primăvara acelui an, ca un semn sortit iubirii, are loc la Viena întâlnirea dintre Mihai Eminescu, student aici la filozofie, tânăr prezentabil cu plete fluturânde pe spate, cu frunte înaltă și ochi luminoși, și Veronica Micle, *îngerul blond*, cu părul lung și bogat și cu ochi albaștri, o doamnă în vârstă de 22 de ani (precum și ai lui!), căsătorită de opt ani și mamă a doi copii, venită la Viena „să se caute pentru o suferință oareșicare", dar să și admire eleganța proverbială a acestui renumit oraș european. N-a fost de mirare că săgeata lui Cupidon avea să le străpungă inimile, iar rătăcirile lor îndelungate pe străzile vieneze și vizitele de prin muzee ori galerii de artă aveau să înflorească într-o iubire pătimașă.

Numeroșii biografi și exegeți ai operei eminesciene aveau să conchidă la unison că de la acest moment magic „a început între cei doi o poves-

Mihai Eminescu – prima și ultima fotografie

te tumultoasă de dragoste, care avea să continue, cu toate meandrele ei, până la sfârșitul vieții". Însuși strălucitul critic literar George Călinescu îl confirmă detaliat în ampla sa lucrare *Viața lui Mihai Eminescu,* reeditată în 1989.

În 1874, după doi ani de studii la Berlin, Mihai Eminescu revine în țară și la 1 septembrie se stabilește la Iași, ca director al Bibliotecii Centrale, poate că și din motivul neuitatelor amintiri ale plimbărilor sale cu Veronica pe străzile Vienei. Într-adevăr, în 8 noiembrie 1974, în chiar ziua onomasticii sale, poetul îi adresează Veronicăi o primă scrisoare în termeni convenționali: „Stimată Doamnă, aseară v-am zărit într-o loje, pe care o ocupați la reprezentația de binefacere dată în folosul săracilor, în sala societății dramatice. Atunci, mi-am amintit de invitația primită, de a veni într-o joi la serata dv. literară. (...) Cred că voi putea ceti în salonul dv. o poezie (...). Primiți respectul meu, Mihai Eminescu".

S-ar cuveni subliniat acum faptul că Veronica Micle, după ce se lăsase prinsă în *mrejele aripate* ale minunatelor poezii eminesciene, apărute după 1866, mai cu seamă în „Convorbiri literare", sau poate (cine știe?) după momentul crucial al cunoașterii poetului la Viena, a debutat și ea în literatură, în 1872, cu două lucrări în proză publicate sub pseudonim în „Noul curier român", așa cum menționează *Dicționarul literaturii române de la origini și până în 1900,* Editura Academiei Române. De aici și până la *seratele literare* pe care le organiza săptămânal Veronica Micle n-a fost decât un pas, bun prilej pentru Mihai Eminescu de a-l frecventa după sosirea la Iași. Ce-a urmat e lesne de închipuit, iar pentru biografi – o adevărată „mană cerească": trei ani (1874-1877) de iubire înfloritoare, cu greu tăinuită, dar plină de miez și de culoare; cei doi fiind frecvent văzuți împreună în saloanele literare, la „Foișorul de poezie" al Matildei Cugler Poni, la „Bojdeuca din Țicău", pe banca de sub Teiul Copoului, astfel că *bârfele academice* ale protipendadei ieșene n-au întârziat să ajungă la urechile soțului, rector al universității.

Despre această perioadă fastă a iubirii lor avea să se destăinuie chiar poetul însuși, consemnându-și fericirea „pe o margine de carte": „Ziua de 4/16 Febr. 1876 a fost cea mai fericită a vieții mele. Eu am ținut-o pe Veronica în brațe, strângând-o la piept, am sărutat-o. Ea-mi dărui flori albastre pe care le voi ține toată viața mea". De altfel, poezia *Floare albastră,* scrisă sub influența cunoștinței sale cu Veronica Micle și pu-

Mormântul Veronicăi Micle de la Mănăstirea Văratec

blicată la 1 aprilie 1873 în „Convorbiri literare”, avea să fie întotdeauna „dulcea” floare a dragostei lor.

Așa cum se întâmplă de cele mai multe ori, și fericirea lor avea să intre în scurt timp în impas din cauza *clevetirilor lumii,* dar și a lui Titu Maiorescu, cel care nu vedea „cu ochi buni” această relație și ca urmare, „constrâns” de împrejurări potrivnice, Mihai Eminescu, „cu suflet rănit”, părăsește Iașii și, la 1 octombrie 1877, descinde la București.

Reluarea legăturii cu Veronica Micle are loc mult mai târziu, dar imediat după decesul lui Ștefan Micle din 1879, când, la 8 august, Mihai Eminescu îi trimite o scrisoare de condoleanțe, dar și mărturisitoare a iubirii, considerată de G. Călinescu „una dintre cele mai frumoase și mai tulburătoare scrisori de dragoste din literatura română”. Iat-o, în extrase: „Veronică – e întâia dată că-ți scriu pe nume și cutez a-l pune pe hârtie – nu voi să-ți spun, dar tu nu știi, nici nu poți ști cât te-am iubit, cât te iubesc. Atât de mult încât aș înțelege mai lesne o lume fără soare decât pe mine fără să nu te iubesc. (...) Dumnezeu nu e în cer, nu-i pe pământ; D-zeu e în inima noastră. Am înțeles că un om poate avea totul neavând nimic și nimic având totul”.

Cu toate că venise *momentul,* oficializarea legăturii lor era însă departe de a se produce, fiind mereu tergiversată de formalităţile acordării pensiei de urmaş, fără de care Veronica ar fi fost lipsită de mijloacele subzistenţei traiului. În schimb, în sept. – oct. 1879, venind ea la Bucureşti, după cum spune Slavici în *Amintiri,* petrec împreună o adevărată *lună de miere,* dar *fructul* acesteia avea să fie... *avortat.* Mai departe, doar corespondenţa lor, când deznădăjduitoare, când patetică, presărată cu aluzii de gelozie şi reproşuri, de-o parte şi de alta (cazul *Caragiale* – al ei, cazurile *Mite Kremnitz, Cleopatra Poenaru* – ale lui), a reuşit să păstreze această iubire până la sfârşitul sfârşitului celor doi înamoraţi. După apariţia primelor semne ale bolii lui Mihai Eminescu, în 5 iunie 1883, la Iaşi, la inaugurarea statuii ecvestre a lui Ştefan cel Mare, Veronica Micle se arată foarte deprimată şi deznădăjduită de a nu fi fost din nou împreună. Mai târziu, mereu îngrijorată, în 1888, Veronica merge la Botoşani să-l întâlnească pe Eminescu, aflat în îngrijirea surorii sale Harieta, chiar dacă ştia că aceasta îi poartă de multă vreme o ură neîmpăcată. Îi dăruieşte primul exemplar al volumului ei de poezii cu dedicaţia: „Scumpului meu Mihai Eminescu, ca o mărturisire de neştearsă dragoste". Reuşeşte cu greu să-l ia de acolo şi să-l ducă la Bucureşti pentru tratament la sanatoriul dr. Şuţu. Dar *„clipa cea repede s-a lepădat"*! Pe 15 iunie 1889, la ora 4 dimineaţa, Mihai Eminescu devine o Stea în Veşnicia Cerului, după ce compusese ultima sa poezie, *Stelele-n cer:* „Până nu mor,/ Pleacă-te, îngere,/ La trista-mi plângere/ Plină de-amor.// Nu e păcat/ Ca să se lepede/ Clipa cea repede/ Ce ni s-a dat?".

Presa vremii, consemnând slujba de la Biserica „Sf. Gheorghe" şi înmormântarea lui Mihai Eminescu din 17 iunie 1889, sub un tei din Cimitirul Bellu, avea să strecoare şi o... notiţă: „o doamnă din Moldova, îmbrăcată în negru, a aşezat pe pieptul poetului un buchet de flori „Nu-mă-uita!" Sigur, nu putea fi alta decât cea care l-a iubit, l-a inspirat şi l-a ajutat în clipe grele, Veronica Micle".

Premoniţial, precum s-a destăinuit unei prietene din Constanţa, după vizita poetului la spital, Veronica Micle, răpusă de jale, avea să compună (în doar 20 de minute!) poezia tulburătoare *Raze de lună,* publicată în cotidianul „România" pe 20 iunie 1889: „Ce n-ar da un mort din groapă pentr-un răsărit de lună!/ Ai zis tu, şi eu atuncea, când pe-a do-

rului aripe/ Duși de al iubirei farmec – privind cerul împreună –/ Noi visam eternitate în durata unei clipe".

Deznădăjduită, suportând cu greu pierderea dragului ei *Emin*, după două săptămâni de chin părăsește Bucureștiul și se refugiază în durerea ei imensă la Mănăstirea Văratec. Aici, ca o alinare, transcrie într-un caiet toate poeziile ce i-au fost dedicate de poet, cum și poeziile pe care ea le-a adresat iubitului ei drag. Recitindu-i și scrisorile, un paragraf al uneia avea să-i strecoare gândul morții: „Așa te iubesc și eu – mai mult decât viața, mai mult decât orice în lume și pururea cu frica-n sân, aș vrea să mor or să murim împreună, ca să nu mai am frica de a te pierde". Transfigurată, ideea suicidului prinde și contur poetic: „O! Moarte vin de treci/ Pe inima-mi pustie și curmă a mele gânduri/ S-aud cum uraganul mugind în grele cânturi,/ Se plimbă în pustie mânat de aspre vânturi,/ Mi-e dor de-un lung repaos... Să dorm,/ Să dorm pe veci" (datată 1 aug. 1889).

Trecând de la gând la faptă, tot pe 1 august, îi solicită unei cunoștințe (Smaranda Gârbea din Tg. Neamț) să-i facă rost de o sticluță de arsenic, pe care o și primește în ziua următoare. Clipa nefastă vine în seara lui 3 august, când, după vizita unor prieteni de la Iași, s-a retras în camera ei și a băut întreg flaconul. Încercarea de a fi salvată a eșuat și, după mai multe ore cumplite de agonie, pe 4 august 1889, „fix după 50 de zile de la sfârșitul lui!", Veronica Micle pleacă la Cer să-l întâlnească și să fie acolo împreună.

A fost înmormântată în cimitirul Mănăstirii „Sf. Ioan" de la Văratec. Pe placa mormântului i-au fost încrustate pentru posteritate versurile ei memorabile: „Și pulbere țărână din tine se alege,/ Căci asta e-a lumii nestrămutată lege./ Nimicul te aduce, nimicul te reia,/ Nimic din tine-n urmă nu va mai rămânea".

Au trecut de atunci 131 de ani!

„Ce s-au ales din două vieți?
O mână de cuvinte,
Căror abia le-or da un preț
Aducerile aminte."

De atunci până acum și poate mai departe rămâne stăruitoare o aceeași întrebare: „Oare cum ar fi arătat poeziile lui Mihai Eminescu dacă n-ar

fi fost inspirat de *îngerul blond*, așa cum o alinta poetul pe cea care i-a furat inima pentru totdeauna, Veronica Micle?"

Răspunsul îl vom găsi, desigur, în scrierile romanțate ale unor reputați scriitori și în numeroasele studii monografice ale biografilor și exegeților vieții și operei celor doi poeți îndrăgostiți, între care îl citățm pe unul mai recent, exprimat în aprecierea poetului Ioan Pintea, cel care în 2008 s-a îngrijit de apariția unei noi ediții a poeziilor Veronicăi Micle: „Atâta timp cât Eminescu va fi pomenit în literatura română, alături de el va fi permanent și dulcea Doamnă, Veronica Micle. Că fără ea Eminescu, ca om și ca poet, nu e întreg".

Iulian BOLDEA

Destin și istorie: proza lui Mihai Sin

I.B. – prof. univ. dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureș; cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gh. Șincai" al Academiei Române. Este conducător de doctorat, director al revistei „Acta Marisiensis. Philologia", redactor-şef al revistei „Vatra", membru în colegiul de redacție al mai multor reviste de cultură. Dintre volumele publicate: *Scriitori români contemporani* (2002); *Poezia neomodernistă* (2005); *Vârstele criticii* (2005); *Istoria didactică a poeziei românești* (2005); *Poeți români postmoderni* (2006); *Teme şi variațiuni* (2008); *De la modernism la postmodernism* (2011); *Ipostaze şi lecturi critice* (2018).

Mihai Sin este unul dintre cei mai cunoscuți prozatori ai generației sale, autor al unor cărți cu o deosebită receptare critică: *Așteptând în liniște*, povestiri, 1973; *Viața la o margine de șosea*, roman, 1975; *Bate și ți se va deschide*, roman, 1978; *Terasa*, povestiri, 1979; *Ierarhii*, roman, 1981; *Chestiuni secundare, chestiuni principale*, publicistică, 1983; *Schimbarea la față*, roman, 1985; *Rame și destin*, proză scurtă, 1989; *Quo vadis, Domine?*, 2 vol., 1993-1996; *Reședința*, 1996; *Marea miză: teme și obsesii ale romancierului român contemporan*, 2003; *Ispita izbăvirii*, 2014.

Coordonatele cele mai relevante ale prozei lui Mihai Sin se situează între parabolă și interogație, aflându-se sub imperiul unei perspective analitice dens articulate, dar și sub semnul dezbaterii morale, într-o perspectivă a modernității narative, cu paliere epice diverse, care se intersectează și se suprapun în funcție de exigențele diegesis-ului. Mihai Sin se regăsește între cei mai importanți prozatori ai promoției '70, alături de Gabriela Adameșteanu, Mircea Ciobanu, Gheorghe Schwartz sau Eugen Uricaru. Proza sa este, în fond, o proză cu substrat ideatic și moral, cultivând reverii livrești și o retorică inedită a autenticității, și fiind, cum scrie Dan Culcer, o proză „comprimată, învăluitoare și febrilă,

realistă fără adjective, dramatică fără scrâșnete inutile, subtilă pentru că e simbolică dincolo de aparența aridă a cotidianului". Personajele (Octavian Șteflea, din *Bate și ți se va deschide*, Pavel Mamina din *Ierarhii* și altele) se remarcă prin complexitate caracterologică și prin autenticitate, printr-o retorică existențială aparte, focalizată narativ în multiple unghiuri de percepție. Plasate în orizontul substanțialității cotidianului, personajele sunt rezultatul unei proiecții multiforme a propriului trecut, asimilând în conduita sa culpabilitatea și expierea. Vocația căutării adevărului îl transformă pe erou într-un martor care e deopotrivă implicat și contemplativ, căci parabola etică și ritualul analizei sunt premisele devenirii personajelor sub auspiciile cărora personajele lui Mihai Sin își configurează conturul existențial, definindu-se prin acțiuni și comportament, dar și prin clarificările interioare pe care le presupun acestea. Mircea Iorgulescu consideră că Mihai Sin se impune în peisajul prozei contemporane prin capacitatea de a examina cotidianul în cele mai mici detalii, într-o percepție riguroasă, neutră, eliberată de implicații afective: „Mihai Sin renunță programatic la spectaculos; în *Viața la o margine de șosea* existența obișnuită a unor oameni obișnuiți este înfățișată într-un registru voit «obișnuit»: se repune în drepturi prezentul, care nu mai este uzurpat de trecut, din tacita confruntare cu memoria câștigă speranța. Romanul are astfel și un mobil polemic, este o reacție, salutară, față de prezența excesivă în proza actuală a «dramelor memoriei», unde prezentul devine adesea doar o convenție îngăduind reconstituirea trecutului prin evenimente suficient de «puternice» pentru a se justifica amintirea lor, căutându-se uneori numai senzaționalul pur, de factură anecdotică".

Aflat în siajul trecutului, personajul este articulat în progresie tensionată, între amăgire și deziluzie, între replierea în afectivitate și percepția cotidianului ca agresiune asupra simțurilor. Un pact al autenticității regizează gesturile eroilor în măsura în care în proza lui Mihai Sin explorările realului se conjugă cu imersiunile în adâncimile sinelui, deoarece majoritatea personajelor se regăsesc sub semnul unei traume cu originea într-un trecut dramatic, sau într-un prezent alienant. Personajele sunt oarecum „deconstruite", ușor artificiale, din exces analitic sau dintr-o retorică demonstrativă, cu un destin prestabilit, deoarece premisele, resorturile gesturilor lor se regăsesc în trecut, iar inițiativele lor se subordonează unor scenarii determinante ale trecutului, având alura

unor palimpseste, în care gesturile prezente se suprapun altora, de odinioară, într-un joc al sugestivității și vehemenței, al haloului și crispării ontologice.

Prozatorul este foarte atent la concretitudinea cotidianului, la spații, la peisaje și chiar la descrierea unor încăperi, surprinzând detalii de mobilier, de atmosferă, de ambianță: „în camera «dinainte» mobilele sunt relativ noi, dulap, masă, scaune, canapea, chiar fotolii, toate vopsite cu lac cafeniu închis, cum pot fi întâlnite în atâtea alte apartamente de la oraș, și de aceea impersonale. Mobilier de serie, diferențele contând prea puțin. Doar țolul superb, vechi, cu motive în roșu, negru și alb, de pe canapea și fața de masă de cânepă alb-gălbuie aminteau de alte vremuri". Se regăsește în proza lui Mihai Sin și o mitologie a eului, prin examinarea mecanismelor sufletești ale eroilor, prin investitura analitică a epicului, dar și prin unghiul unei dimensiuni metafizice asupra destinului uman, pentru că, scrie undeva prozatorul, „adevărata înțelegere a naturii și condiției umane nu poate fi a oamenilor, ci doar a lui Dumnezeu".

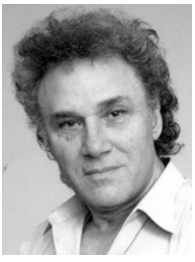
Criticul Ion Simuț consideră că „între scriitorii promoției 70, Mihai Sin este destul de bine cotat. Aprecierile cele mai generoase vin de la criticii aceluiași val. Nicolae Manolescu nu-l creditează în *Istoria* sa, nici mare, nici mică. Situarea lui în peisajul prozei contemporane nu e dificilă. Se văd și se știu afinitățile prozei sale comportamentiste, cochetând la început cu procesul de anonimizare a personajului (Alexandru Papilian își intitula semnificativ un volum de nuvele din 1978 *Făpturi neînsemnate*). Narațiunile – și din prozele scurte, și din romanele anterioare anului 1989 – nu au complicații. Realismul indicativ al începuturilor e cât mai puțin problematizant, dar ulterior devine interogativ și incisiv, chiar incomod. Temele (mediocritatea, eșecul, apatia, singurătatea) sunt tratate cu gravitate și austeritate stilistică". Confesiunea, observația realistă și meditația se reunesc în cărțile lui Mihai Sin, în timp ce voința de clarificare interioară se conjugă cu vocația descifrării semnelor realului, rezultând astfel un discurs epic dens, în care se regăsesc efectele anamnezei, exercițiul analitic sau percepția acută a lumii obiective. Existența lui Iuliu Brendea, protagonistul din *Schimbarea la față*, este caracteristică pentru o utopie a erosului, trasată lucid, și pentru o criză morală datorată echilibrului instabil dintre adaptare și

compromis. Epifania erosului (iubirea lui Brendea pentru Valeria) se înscrie în sfera beatitudinii senzoriale și a mirajului devoțiunii, iubirea reprezentând însă și un recurs la entropia realității, la spectacolul carnavalesc al lumii. Orizontul existențial al lui Iuliu Brendea, dar și al altor personaje, este marcat de exigențele lucidității și de apelul la utopie, sau, cu alte cuvinte, de impulsul spre himeric și de fascinația lumii reale. Pericolul „demonstrației", al tezismului este atenuat prin statutul complex, plurivoc al personajelor, prin contururile „mișcate", prin dexteritatea cu care scriitorul manevrează, în dozaj adecvat, vocile personajelor și vocea naratorului.

Romanul *Quo vadis, Domine?* se regăsește sub semnul unei duble perspective, morale și narative. Prozatorul examinează prin redarea faptelor, întâmplărilor și personajelor, imaginea unei lumi demonizate, oferind, în același timp, sugestii morale subtile. Accentul narativ e plasat asupra personajului principal, Dominic Vanga, a cărui existență este în contrast cu lumea în care trăiește. Destinul protagonistului este investigat în forme și proporții diverse, prin analiza psihologică, descrierea comportamentală sau prin intermediul rememorărilor cu valoare afectivă. Romanele lui Mihai Sin expun, de fapt, parabole ale puterii și ale solitudinii ființei umane în fața unei istorii tragice. Cornel Moraru subliniază pregnanța percepției lumii, „intransigența morală", dar și dinamica implicării eului creator în propriul text, chiar atunci când atitudinea sa ar părea detașată, impersonală. În acest fel, acuitatea percepției nu exclude tragismul subliminal sau conotațiile metafizice: „Autorul și personajele sale au memoria suferinței, ceea ce face ca receptarea realului să fie o rană sângerândă. Mihai Sin crede în continuare că marile probleme ale scrisului contemporan sunt probleme ale conștiinței, nu doar ale retoricii". Scriitor realist preocupat de „formele metarealismului" (Anton Cosma), Mihai Sin surprinde, în cărțile sale, adevărul personajelor și metamorfozele condiției umane în situații-limită, încadrate de un flux narativ dominat de referențialitate și autoreferențialitate.

Janet NICĂ

Despre epigramă. Cu toată dragostea! O nouă teorie asupra epigramei

J.N. – profesor de limba română și limba franceză, absolvent al Universității din Craiova, Facultatea de Filologie, în 1971. Autor, până în prezent, a 18 cărți de poezie, eseuri, epigrame și poezii umoristice. Redactor-șef la revista „Cugetul" a Cenaclului Epigramiștilor Olteni; membru al Uniunii Epigramiștilor din România, membru al Ligii Sciitorilor din România, membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România.Prezent în 90 de antologii literare. A obținut numeroase premii și Diplome de Onoare și de Excelență. Cetățean de Onoare al orașului Bechet, 2005.

Se pare că despre epigramă s-a spus totul sau aproape totul: epigrama este o specie a genului liric, beneficiind de o poantă care, prin ironie, critică, ia în derâdere, vicii omenești. Punct! Lupta a luat sfârșit. Apele sunt liniștite, nu mai ciripește nicio rândunică, nu mai privighetorește niciun papagal. Vocile înalte ale umorului și-au spus cuvântul, fenomenul a fost statuat, semnat și parafat. S-a spus, pe un ton savant, „Noapte bună, copii!" și, de atunci, somnul este la putere. Dar, câteodată, insomnia deschide ochii și zorii unei revelații aduc o nouă lumină. După vocile „nemuritorilor" și conform teoriei literare, versificația este semnul de necontestat al lirismului, prin cantabilitate. Puncte forte ale lirismului, conceput ca artă a limbajului, sunt eul liric, subiectiv, și crearea de lumi imaginare, cu ajutorul metabolelor artistice, metaplasme, metataxe, metasememe și metalogisme, toate acestea fiind „abateri", „devieri" fonetice, lexicale, gramaticale, semantice și logice, de la normalitatea discursului cu sens denotativ. S-a demonstrat că epigrama întrunește aceste condiții și deci a fost cazată în țarcul genului liric. Ca semn distinctiv al speciei, ca stea în frunte, deși se găsește în ultimul vers, epigrama posedă o

„poantă", care n-a fost definită, până acum, decât metaforic. Dincolo de definiția „oficială", și epigrama a fost „fixată" ca specie lirică, tot metaforic: cenușăreasă a literaturii, strănut literar, flautul dulce al literaturii, pom cât bradul, vertebră a spiritului, căsuță dintr-un fagure de miere, un moft, un șut, o bâzdâganie, o muscă pe căciulă, un plici, pilulă, țeapă, caricatură și încă o sută de metafore, care mai de care mai isteață. Toate aceste adevărate „sentințe" referitoare la dimensiunea minusculă a epigramei au venit de la înălțimea unui spirit gonflat de absolut, conform căruia, dinozaurii sunt mai importanți decât țânțarii, neștiind, în grandomania lui, că virușii produc pandemii.

Dacă de la nivelul teoriei literare totul este clar, în ceea ce privește epigrama, să vedem cum „se vede" de la înălțimea filosofiei artei. Privind de sus, poate că se vede mai bine. Poezia modernă, așa cum a fost concepută de către Poe, Baudelaire, Mallarmé, Valéry, s-a vrut intelectualizată, sugestivă, muzicală, atemporală, subiectivă, artă pentru artă, artă pură, ermetică, simbolică, metaforică, estetică, nonnarativă. Pentru Poe, un poem lung era un nonsens. Narativul ar fi adus în poezie aspecte extraestetice, sociale, morale, religioase, culturale, istorice. La drept vorbind, modernismul chiar a înregistrat o bună producție de astfel de poezie lirică. Totuși, trebuie amintit că, în sectorul liric s-au născut cele mai multe capodopere poetice, în care predomină narativul. Se pot aminti, în treacăt, la noi, *Zburătorul* de Ion Heliade Rădulescu, *Noapte de decemvrie* de Al. Macedonski, *Călin Nebunul* (file de poveste) și *Luceafărul* de Mihai Eminescu, *Aci sosi pe vremuri* de Ion Pillat, *Balada vechii spelunci* de Al. Philippide, *Nunta Zamfirei* de George Coșbuc, *Riga Cripto și lapona Enigel* de Ion Barbu, *Flori de mucigai* de Tudor Arghezi, *La lilieci* de Marin Sorescu. Lirismul pur îl izolează pe poet într-un turn de fildeș, îl face, morfologic, „parte de vorbire", îl „călugărește" și îl stafidește sub umbrela metafizică a narcisismului. Intuind că poezia este pentru oameni, pentru societate, unii poeți s-au folosit de narativitatea care, prin sintaxă, dă coerență și complexitate discursului, făcându-l comestibil și potabil. Ca atare, narativul, specific genului epic, a polenizat lirismul pur, făcându-l hibrid. La rândul său, versificația, marcă specială a genului liric, s-a mutat, și nu de ieri, cu arme și bagaje, pe plaiurile genului epic, în balade, în fabule și în poemele eroice.

O observație interesantă se poate face în legătură cu eul liric, nucleul genului liric. Acesta s-a cultivat, cu predilecție, în sine și pentru sine, fără referent exterior. Dacă epigrama ar aparține genului liric, ar trebui să „beneficieze" de asemenea statut: să-și închidă ușile și ferestrele, să se uite în propriul sân și să fie oarbă la ceea ce se întâmplă în jur. Or, eul creatorului de epigramă este, în totalitate, îndreptat spre exterior, spre lumea reală, înconjurătoare, întocmai ca în genul epic. Eul epigramistului este obiectiv, vorbește, întotdeauna, „despre" altceva și despre altcineva. Se știe că genul liric „posedă" imagini artistice vizuale, cromatice, auditive, olfactive, tactile, dinamice, statice, figuri de stil, simboluri, dar nu are, în inventar, personaje. Epigrama, prin esența sa, este legată, visceral, de persoane, de activități și de fenomene sociale personificate, și de personaje, mărci indispensabile genului epic. Eul epigramistului este narator obiectiv, expune povestea cuiva, demască o gravitate falsă, o ipocrizie înscăunată oficial. Sintagmele „unui" sau „unuia", „unei" sau „uneia", „unora", „lui X", „lui Y" se văd la un număr covârșitor de epigrame. Deci fără un „personaj" exterior, de cele mai multe ori real, un text nu ar putea fi numit epigramă. Motiv capital de a include epigrama în genul epic. Am văzut că genul liric are referent interior, nu exterior, am văzut că epigrama are referent exterior, nu interior, exact ca genul epic. Creațiile lirice nu au personaje, epigrama are personaje, deci îndeplinește statutul genului epic. Prin lupa filosofiei artei se costată încă un lucru interesant. Genul liric neavând, teoretic, fir narativ, temporal, deci schimbător, ci numai stări interioare, simultane, nu cunoaște acțiune, desfășurare, punct culminant, deznodământ. Deci epigrama nu are ce căuta pe aici. Epigrama are ceea ce se numește „poantă". Poanta nu locuiește în acareturile lirismului. Poanta are naționalitatea epicului, pentru că înseamnă, dincolo de toate definițiile metaforice, ruptură. Iar „ruptura" se întâmplă acolo unde ceva „devine", unde ceva „se schimbă", pentru că există acțiune. În genul liric nu se întâlnește fenomenul „acțiune". În genul epic, deci și în epigramă, există acțiune. Ne-o spune poanta, care este ruptură, explozie, spargere, eliberarea unei tensiuni. Lirismul idealizează, urcă, transcende. Epigrama nu transcende, ci se aplică pe fapte reale, viciate de către personaje viciate. Epicul epigramei trage în jos, critică aspecte sociale „grave" care, de fapt, sunt corupte și, de aceea, trebuie să fie demascate, printr-un râs gradual, nu nimicitor, ci corector. Lirismul in-

sistă pe valori estetice, epigrama insistă pe valori etice, morale, de aici, milenarul „ridendo castigat mores". Asta nu înseamnă că epigrama nu iradiază valori estetice. Valorile etice sunt grânele bogate ale epicului. Deci, și prin predilecția pentru etic, epigrama este copilul genului epic.

În concluzie, nici măcar prin prozodie, criteriul esențial după care s-a făcut încadrarea epigramei în genul liric, epigrama nu are sânge de rudenie cu acest gen, întrucât prozodia cochetează firesc, de multă vreme, și cu genul epic, după cum am văzut, în baladă, în fabulă și în poemul eroic.

În numele teoriei artei, unii reprezentanți, nu întotdeauna îndeajuns de răbdători, prin repede înainte, bazându-se pe un mijloc formal, pe prozodie, pe cantabilitate, au plasat epigrama în genul liric. Miopismul lor s-a oprit în anticamera teoriei artei, neavând curajul sau răbdarea de a explora, metodologic, ținuturile fenomenului. Printr-un efort de gândire a gândirii, sau de regândire a gândirii, filosofia artei, cu zvon de perspectivă și de totalitate, plasează epigrama în genul epic, deoarece aceasta întrunește toate cerințele legitime ale acestui gen. Mult lăudata simultaneitate, care tronează în regatul liricului, rămâne o iluzie ieftină, întrucât limbajul omenesc este, visceral, narativ. Fără narativitate, poezia s-ar reduce la exclamație și la interjecție. În limbajul omenesc, simultaneitatea naturală sau fictivă nu poate fi exprimată decât narativ, succesiv. Retorica generală a descoperit narațiunea și în sisteme nonlingvistice, anume în benzi desenate, în fresce, în columna traiană, în vitralii, în teatru, în cinematograf.

Dacă unii contestă narativitatea epigramei, referindu-se la minuscula ei dimensiune textuală, le aduc la cunoștință că, după gramatica naratologiei, o povestire minimală se dezvăluie în celebra sintagmă: „Veni, vidi, vici". Dar, în urma acestor constatări, unii își pot închipui că e o blasfemie să schimbi domiciliul epigramei din genul liric în genul epic, văzând, în acest demers, un gest de frondă. Iar eu afirm că nu este vorba de frondă, ci de dreptate metodologică.

O surpriză de proporții se ivește atunci când este vorba despre „poantă", ca specific al epigramei, rod al ironiei, figură retorică, metalogism nu îndeajuns de clarificat. Ironia, în esența sa, înseamnă simulare, prefăcătorie, mască, elogiu fals adus unei nonvalori. Ironia neagă fal-

se valori, le degradează, le micşorează şi chiar le anulează. Ironia se desprinde de obiectul vizat, asemenea naratorului obiectiv, care nu se amestecă în poveste, demers narativ prin excelenţă. În genul liric, poetul este copleşit de obiect, de referentul exterior, este „pacient", trecând prin toate stările de prizonierat, de la deznădejde şi disperare până la admiraţie sau veneraţie. Obiectul genului liric este pânza de păianjen în care poetul, odată prins, se va mistui, neputincios. De aici vine şi gravitatea poeziei. Cleiul genului liric este neiertător. Concluzia ne spune că ironia ne duce, cu necesitate logică, spre genul epic, narativ.

Surpriza cea mare vine abia acum. În lumina filosofiei artei, cu un grad de generalizare superior faţă de teoria artei, valoarea literară a unei creaţii artistice nu ţine de încadrarea în specie şi în gen, demers cu valenţe formale, inerte, morfologice. De la înălţimea filosofiei artei, arta, ca atitudine faţă de lume, se desfăşoară, de când e lumea, simultan, pe două principii: principiul gravităţii şi principiul comico-umoristic. Reflexele gravităţii acoperă toate cele trei genuri literare, liric, epic şi dramatic. Reflexele principiului comico-umoristic se desfăşoară nestingherite, la fel, în toate genurile şi în speciile lor. În „arborele lui Porfirius", genurile şi speciile sunt „accidente", nu au valenţe axiologice.

Valenţele axiologice vin de la principiul care le însumează. Prin urmare, genul epigramei nu este genul liric, nici măcar genul epic, ci genul umoristic, exprimat în diferite forme „accidentale", cu caracter didactic şi analitic, necesare la un prim nivel de receptare artistică.

Gravitatea şi umorul, atitudini transcendentale ale simţirii omeneşti, sunt „băuturi" cu certe reflexe de absolut, iar genurile şi speciile sunt „paharele", de diferite forme şi mărimi, cu ajutorul cărora le „consumăm", după loc, după timp, după interes sau dezinteres.

Fiecare cititor, potrivit staturii sale intelectuale, citeşte ceea ce scrie pe raftul de jos al teoriei artei, sau pe raftul de sus al filosofiei artei. Cel care citeşte raftul de sus ştie ce scrie pe raftul de jos. Cel care citeşte numai ce scrie pe raftul de jos, nu va şti niciodată ce scrie pe raftul de sus. Efortul de gândire face diferenţa.

Lina CODREANU

Epigramistul Efim Tarlapan

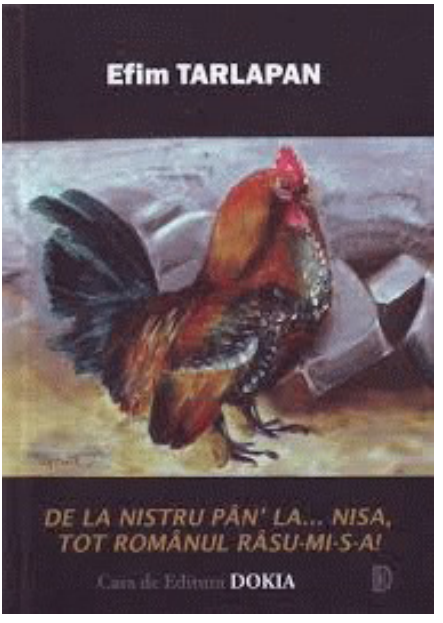
L.C. – profesor la Colegiul Național „Cuza Vodă" din Huși, jud. Vaslui. Prozator, istoric și critic literar, publicist, documentarist. A publicat cronici, recenzii și medalioane literare, reportaje, studii, eseuri, beletristică în diverse reviste din România, Republica Moldova, Canada și SUA. Cărți publicate (selectiv): *Theodor Codreanu. Bibliografie critică* (Chișinău, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu", 2012); *Viața ca o poveste, lagărul – un coșmar* (Galați, 2013), proză documentară; *Chemarea apelor* (Iași, 2017), roman; *Răsfrângeri critice* (București, 2018), critică literară; *Costache Olăreanu. Arhitecturi ludice* (Târgoviște, 2019), studiu monografic. Membru al Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Iași.

Literatura comico-satirică în versuri pare insuficient încadrabilă unui anume gen literar, fiindcă, pe lângă epicele fabule, există cuplete, scheciuri, dar și vodeviluri și farse destinate artei spectacolului. În categoria satiricului, cel mai bine așezate sunt speciile lirice: satira, epigrama, pamfletul, parodia ori miniona epigramă.

Intenția autorilor este polivalentă. Pe lângă o binedispunere fiziologică și/ori estetico-literară, ei țintesc viciile morale ale omului sau ale societății cu buna intenție de a le înlătura.

O astfel de literatură satirico-umoristică a constituit temeiul creațiilor lui Efim Tarlapan de la debutul său publicistic din 1968 și editorial din 1974, *Scuzați pentru deranj…*, până la ultimele cărți, *Zâmbete pentru export* (2012), *Aerul de-acasă* (2013). Scriitor prolific, autor a peste 60 de volume (poezie satirică, publicistică, eseistică, aforisme și traduceri), basarabeanul Efim Tarlapan (17 mai 1944, satul Măgurele, Ungheni – 8 decembrie 2015, Chișinău) s-a impus, îndeosebi, ca reprezentant al genului satirico-umoristic, dar a contribuit consistent la integrarea literaturii române în aria Moldovei din stânga Prutului și la promovarea valorilor „moldovenești" în România. Remarcabilă rămâne prima *Marea*

antologie a epigramei românești (2005) / *Antologia epigramei românești* (2007), care însumează încercările epigramatice din cinci secole, de la umaniști până la contemporani.

În anul 2014, la Casa de Editură „Dochia" din Cluj-Napoca, lui Efim Tarlapan i-a apărut volumul *De la Nistru pân' la Nisa, tot românul râsu-mi-s-a!*. Cartea este o antologie de autor cu „scrieri selecte", cuprinzând „satire, fabule, parodii, epigrame, versuri pentru copii, aforisme și eseuri tragi-comice". În loc de precuvântare, autorul a așezat *Confesiuni provocate*, un dialog inițiat de Constantin Zărnescu și focalizat pe viața și opera scriitorului.

Prima secțiune, *Satire*, începe în gamă homerică (*Iliada*), respectiv budai-delenească (*Țiganiada*), cu un *Argument* centrat pe ideea condiției ingrate a neamului situat între trădarea Vestului și prădarea Estului, ceea ce dă tonul întregului ciclu satiric: „Deseori trădat de Vest/ Și de Est prădat, acest/ Neam al meu voinic, frumos,/ Gârbov azi de chin ca scoaba,/ E ca un Isus Hristos/ Între Iuda și Baraba!...".

Adresările din titluri – *Stricătorilor de limbă…, Fraților mei, Vecinului de la est, Către contemporani, Ruso-bolșevicului, zis și „frate mai mare", Unui antiunionist* – sunt derutante, pentru că textele nu sunt omagii, adulări, dedicații, ci atenționări că acele tipuri umane reprezintă țintele satirelor sale. Problematica lirică rămâne a unui mare patriot, amărât în sinea sa că atitudinea și sentimentele contemporanilor nu sunt la înălțimea oportunităților pe care le-a avut țara îndată după 1989. Indignarea lui are cauze specifice Republicii Moldova: în insolitul „Babilon", *limba maternă* e grav scâlciată; *granița* a devenit motiv de gâlceavă între frați, înlesnind străinilor ocuparea moșiilor străbune; *raptul* de teritoriu și de ape ale meleagurilor strămoșești e realitate cruntă, încât se aude și SOS-ul naturii răpite („Marea noastră vrea acasă"); *viclenia* ruso-

bolșevicului, a „fratelui mai mare”, nu mai poartă mască („Cu-o mână-mi iei din țară Marea,/ Cu alta-mi dai colacul de salvare”), în timp ce *antiunionismul* rămâne inexplicabil. Dincolo de ascuțimile satirei, se întrevede drama artistului conștient că țara și neamul i se destramă: „Rămas în urma lor [valurilor, *n.n.*] un rac,/ Se zbate-n negrul tinei/ Ca marea noastră din Bugeac/ Pe harta… Ucrainei” (*Reflux*). Din punct de vedere estetic, nu hazul/râsul este urmarea, ci o mare îngrijorare pentru soarta țării sărăcite de „analfabeți bogați”, stare ce se răsfiră în sufletul cititorului.

Cele douăsprezece *Fabule* confirmă așezarea scriitorului alături de marii fabuliști români (Gr. Alexandrescu, Tudor Arghezi, Aurel Baranga, Marin Sorescu, Petru Cărare ș.a.). Menite a corecta felurite apucături – prostia, infatuarea, lingușirea, trădarea, lipsa de talent –, fabulele nu duc niciodată lipsă de subiecte. Deoarece a stat cu dârzenie pe linia întâi a frontului de apărare spirituală a neamului, limbii și valorilor culturale românești, Efim Tarlapan a ales și a țintit ceea ce se potrivește timpului și ariei geografice în care a trăit, de pildă, șfichiuind echidis-

13 mai 2011, Chișinău. Ana Bantoș (dreapta) împreună cu Lina și Theodor Codreanu

tant și pe *licuricii* anemici și confuzi, dar și pe *vârcolacii* rapace: „Pe la Prut, bezna-i deplină/ (Sunt indicii!) –/ Au rămas fără lumină/ Licuricii.// Cine sunt autorii stării?/ Ei, sireacii –/ Și-au ales în capul țării…/ Vârcolacii!" (*Licuricii*). Prudent, scriitorul se protejează cu scutul sarcasmului: „Critic, tu, cu multă școală,/ «Ronțăie» și o morală:/ Deși pânză bagă-n rânză,/ Molia nu face… pânză!" *(Morala fără fabulă*). Pe timpul bolșevismului, pentru asemenea aluzii curajoase ar fi stat mulți ani prin lagăre, așa cum a îndurat cincisprezece ani scriitorul chișinăuian Nicolai Costenco (1913-1993).

Cu aceleași intenții comico-satirice sunt scrise și numeroasele *Parodii*, care vizează creații originale ale poeților, prin preluarea unor idei, teme ori motive, fără a se îndepărta de mijloacele artistice ori de prozodia originalului. E de observat că Efim Tarlapan nu-și moaie pana în vitriol, ci păstrează tonul blând, boemic și rafinamentul stilistic de mare creator. Asta e impresia generală, dar cine le va citi va descifra sensurile absconse, conform avertismentului dat de Ion Budai-Deleanu în scrisoarea către Petru Maior: „Cel înțălept va înțelege!" (*Țiganiada*). Parodiile sale sunt caricaturale ori burlești (*Minerului, Catastrofă aeriană, Păroșii*), însă majoritatea dau un fel de replici hazlii pentru problemele grave ale creațiilor poetice vizate. Între autorii ale căror creații au fost parodiate figurează Al. Macedonski, Tudor Arghezi, M.R. Paraschivescu, Nina Cassian, Aureliu Busuioc, Grigore Vieru, Leonida Lari, Dumitru Matcovschi, Vasile Romanciuc, Mircea Cărtărescu, Nicolae Popa.

Efim Tarlapan a explorat teritoriul epigramatic de la debutul său editorial până la antologări succesive ale epigramei românești și străine: *Cu poante pre moarte călcând* (2005); *Marea antologie a epigramei românești, de la bijuterii folclorice la performanțe clasice* (2005); *Câte-o poantă de căciulă...* (2007); *Râsul lumii, la români* (2010); *Epigramiada românească. Antologie exhaustivă* (2016, postum).

Deși „Într-o *țară* fără *viață*,/ Duc o *viață* fără *țară*!" (*Doină nouă*), Efim Tarlapan și-a asumat condiția de artist cu verticalitate, a apărat statornic valorile românești de pe ambele maluri de Prut, a militat pentru re-unire și nu întâmplător a ales motoul secțiunii *Epigrame*: „Chișinău și București,/ Două State românești,/ Ar fi foarte fericite/ De-ar fi… Statele unite!" (*Statele*). Prin caracterul ei mușcător, într-o frazare ana-

morfozată și cu poantă inteligentă, epigrama i-a permis să fie necruțător cu non-valoarea și cusururile semenilor, existente dintotdeauna, de altfel, în lume. Epigrama este arma veritabilă a artistului îndreptată în spectru tridimensional asupra (i)moralei: în planul orizontal al lumii prezentului, în perspectivă, dar și în adâncimile uitate ale istoriei. Dacă forma epigramatică are canoane prestabilite (comprimare în catren, rimă perfectă și, la final, poanta), substanța ei este neîngrădită din punct de vedere al ideii, temei și motivului literare. Problematica epigramelor adună la un loc situații, fapte, evenimente socio-politice, atitudini, „protagoniști" etc. cu sorginte în realitatea istorico-socială intrinsecă „înregistrată" de scriitor. Piramida epigramatică are drept bază la sol drama românismului „basarabenesc" aflat „sub tălpile Rusiei", pe care o ilustrează fără înconjur atât titlul cărții cu o parafrazare inspirată din *Doina* eminesciană, cât și titlurile catrenelor, din care aleg câteva: *România mea, creștina…, Iarnă basarabeană, Din Basarabia, La împlinirea a două secole de la răpirea de către ruși a Moldovei dintre Prut și Nistru, Unor ultrapatrioți basarabeni refugiați în România, Basarabia, Vama de la Prut, Republica Moldova, Costumul meu național, După vizita președintelui Ucrainei, a cărei hartă include muntele și marea noastră, Găgăuzii din Moldova, Rugă pentru intrarea basarabenilor în U.E.* ș.a.m.d. Pot fi identificate frânturi din istoria recentă și din actualitate despre românii din Basarabia, încât i s-ar putea reproșa scriitorului că acestea nu sunt subiecte de epigrame, că mai repede conduc spre meditație și reflecție decât către umor. Eronat și reprobabil! Tarlapan realizează performanța de a sublima simultan cele două categorii estetice antitetice, *comicul* și *tragicul*, acel „haz de necaz" ori „râsu-plânsu" din popor. Câți dintre românii din Țară au avut reușite literare croite din astfel de material *ne-epigramatic*?

Utilizând cu măiestrie mijloacele satirico-umoristice – tonul mucalit, ironia, aluzia, paronomaza, metafora usturătoare, paradoxul, persiflarea, echivocul –, asemenea celorlalți epigramiști, Efim Tarlapan prin „epigramiada" sa aduce în „poantă" și tipologiile umane ori situațiile comune, „la vedere" și în câteva titluri definitorii: *Unui candidat, Eficiența grevelor școlare, Statul și pensia, Cheia coaliției, Unui falsificator de vin, Unui plagiator născut în zodia maimuței, Din meditațiile unui pleșuv, Unui june, Unei pseudovedete, Unui doctor carierist, Unui tânăr chirurg, Unei poete de curte, La un târg de carte, Unui plagiator.*

Numele său continuă seria celebrităților literare românești care au cultivat/cultivă specia epigramei, precum Cincinat Pavelescu, N. Mihăescu-Nigrim, George Zarafu, George Petrone, Ștefan Cazimir, Elis Râpeanu, Ion Diviza, Ananie Gagniuc, Gheorghe Bâlici ș.a.

Contraatacurile epigramatice (altă secțiune a cărții) prezintă interes pentru că sunt cioburi cu imaginea autorului din oglindirile celorlalți epigramiști. Scânteietoare rămân însă cele două *Dueluri epigramatice „de durată"* (câte un ciclu de 214 epigrame), desfășurate alert pe pajiștea paginii de către Efim Tarlapan împreună cu Gheorghe Bâlici ori Ion Diviza.

Într-un memento omagial, confratele într-ale epigramei, Ion Diviza, a surprins memorabil spontaneitatea și flerul artistului: „Dacă ai norocul să dai peste Efim Tarlapan la vreo sindrofie cu colegii de breaslă, cu ocazia vreunei manifestări culturale, nicidecum nu înseamnă că, gata, *l-ai prins*. În mijlocul convivilor, el nu-și mai aparține nici sie însuși. El aparține, cu trup și suflet, companiei. Este ostaticul poantei și al vorbei de duh, al replicii percutante, al paradoxului și calamburului. Spre marea satisfacție a celor din jurul său (nu a tuturor, firește, mai ales dacă aceștia sunt scriitori), maestrul Tarlapan stoarce umor din orice frază aruncată de comeseni, întorcând-o, sucind-o în fel și chip, până nu mai rămâne din ea altceva decât... derizoriul. Îi angajează în acest exercițiu al spiritului și pe amicii săi și adeseori se încinge un foc de artificii de-ți ia ochii... minții" (în „Limba Română" (Chișinău), nr. 1-2, 2016).

Alte câteva secțiuni de poezie și referințe critice din volumul *De la Nistru pân' la Nisa, tot românul râsu-mi-s-a!* completează portretul lui Efim Tarlapan ca personalitate artistică polivalentă, ca pildă a românismului în planul literaturii românești contemporane.

Oxana GHERMAN

Rezonanțele vocii auctoriale în romanul *Puzzle sau De ce copacii sunt galbeni* de Iurie Bojoncă

O.Gh. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu" din Chișinău. Absolvă Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" (2010). Susține teza de doctor în filologie în cadrul Institutului de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei (2016). Colaborează la revistele „Quadrat", „Sud-Est cultural", „Contrafort", „Vocea Basarabiei" ș.a.

După ce își certifică identitatea literară prin câteva volume de poezie (*Peștera mâglei*, Chișinău, 1996; *Teama de scris*, Timișoara, 2002; *Mesaje din ocnele paradisului*, Timișoara, 2003; *Râul Zero și plopul fără soț*, Timișoara, 2007; *Din pușcăriile paradisului/ Dalle carceri del paradiso*, Timișoara, 2010; *Il motivo dello specchio*, Roma, 2016), Iurie Bojoncă răspunde și unei provocări epice, publicând romanul *Puzzle sau De ce copacii sunt galbeni* (Editura Pontos, 2019). Conținutul narativ întrunește elemente de roman social, roman-eseu și metaroman, în structura căruia autorul se ficționalizează, devine personaj, construindu-și textul din interior. Figurile centrale, Manole și Ana, reprezintă esențe umane de natură mitologică, create prin reciclare artistică, prin reactualizare parodică. Profilul protagonistului, Manole, pare o proiecție a eului creator, un alter ego, elementele biografice ale autorului stabilind pe alocuri raporturi de similitudine cu cele ale personajului.

Romanul începe cu o secvență metaforic-simbolică a viziunilor unui Ochi, personaj abstract, care funcționează și ca laitmotiv. Pe fundalul imaginilor în care Ochiul se hi-

perbolizează gradat în lac, cer, univers, se repetă câteva fragmente din evenimentele socio-politice din Chișinău, de la 7 aprilie 2009. Geneza metaforei ochiului este prezentată în discursul naratorului-autor, care confesează unele momente biografice și literare aflate în legătură cu „viziunile" Ochiului. Sunt evocate prin flashback scene din copilăria naratorului, printr-un stimul de natură religioasă (o icoană), deși personajul se declară credincios mai cu seamă în *Dumnezeul cuvintelor*. Narațiunea evoluează în reflecție, contemplare, e întreruptă de fragmentele lirice despre temporalitate, continuând cu declarația de *renunțare la timp* în construcția romanului. Autorul ficțional își declară intențiile creative și destăinuie modul în care se dorește concepută opera: „Începutul formal al romanului meu este sfârșitul unui alt roman, scris de altcineva. Iar așa-zisul sfârșit al romanului meu va fi un început pentru un roman al altcuiva, care va veni după mine. Unul care poate nici nu s-a născut" (p. 13).

Primul personaj care intră în scenă e, așadar, Manole, căruia, ajuns în spital în urma unui accident, îi sunt găsite în buzunar câteva foi cu notițe și un început de scrisoare, fragmente care intră în conținutul cărții. Acestea formează un eseu despre emigranți, plin de durere și revoltă, în care este conștientizat statutul de străin al omului plecat în străinătate: „Ești străin acasă. Ești străin și acolo unde ai evadat. Nu-ți rămâne decât resemnarea în fața unei situații ireversibile…" (p. 15). Autorul (fictiv) intervine periodic cu unele explicații pe care le introduce în paranteze, în stil regizoral. Personajul este și el un intelectual care pregătește apariția unui roman: „Romanul meu se va numi *Exod interior*. Personajul principal voi fi eu. Voi povesti despre toate nedreptățile care se fac în această „cizmă" puturoasă, plină de structuri mafiote" (p. 20). Textele lui Manole se întrerup brusc și naratorul intervine cu reflecții metatextuale: „Să revenim în camera de scris. Să vedem ce este real și ce-i ficțiune. Să le luăm pe rând. Patul este real? E real, fiindcă eu sunt viu și dorm când obosesc" (p. 21). Atât autorul fictiv, cât și Manole își etalează statutul de personaj, narator, cât și de autor al romanului.

Unele capitole se dezvoltă sub formă eseistică, de reflecție asupra unor teme ca dragostea, timpul, credința, adevărul și legătura dintre ele: „Vor fi instituite impozite de stat pentru consumul de timp. Vom trăi atât cât vom fi în stare să achităm taxele. Nu vom fi limitați în libertățile

ce țin de ordin social. Vom cunoaște limita noastră în timp" (p. 31). Acestea întârzie în mod intenționat începutul liniei propriu-zise de subiect, lăsând în stare de suspendare „romanul" Anei și al lui Manole. Apropierea de subiectul promis se face extrem de încet, prin digresiuni lirice și comentarii despre motivele baladei populare și ale dramei lui Lucian Blaga, care reiau mitul jertfei pentru creație. Discursul Autorului despre copilăria, locurile natale, realitățile Basarabiei sovietice, ale lumii personajului (biografie ficționalizată) este completat de discursul lui Manole, care prezintă o serie de probleme ale lumii contemporane din punct de vedere social, economic, politic („Jocul de șah", „Jos comuniștii!"), cultural, religios.

Secvențele poetice despre Ochi devin pe alocuri critice și ironice, cum e, de pildă, cea în care se prezintă cele două *găuri albe* din ochii statuii lui Lenin instalată în biserica satului, curățită pe timpul sovietic de recuzita bisericească și transformată în „Palatul Fericirii", unde aveau loc ceremoniile de înregistrare a căsătoriilor. Sătenii continuă să se comporte în Palatul Fericirii ca în biserică: „Când îi păşeau pragul, bărbaţii îşi scoteau căciulile, iar femeile îşi puneau broboada, aşa cum se cuvine într-o biserică creştină, dar cum ajungeau în faţa altarului, le dispărea lumina din ochi. O masă mare, acoperită cu stofă roşie de catifea. Pe masă câteva sticle cu şampanie..." (p. 58). Fiecare capitol îl anticipează tematic pe următorul, discursul autorului-narator continuă evenimente povestite pe foile din buzunarul lui Manole, acestea găsindu-și reflectare poetică în discursul Ochiului. Toate vocile narative creează senzația unei singure voci cu multiple rezonanțe.

Starea de lucruri se prezintă din diverse perspective. Basarabia, devenită după 1989 „republicuță", ajunge să-și alunge eroii eliberării naționale de acasă: „Și când stăm și ne gândim cum ne pornirăm la drumul de eliberare națională cu cele mai nevinovate cuvinte, de tipul «Alfabet latin!», «Limbă-alfabet!», «Noi suntem acasă!», și parcă presimțeam că după aceste exclamații nu va mai fi chip să fii acasă" (p. 64). Imaginile sărăciei cumplite din Basarabia anilor '90 sunt expuse cu o ironie acidă: „Iar prin satele cele mai îndepărtate, din lipsă de bani, se făcea târg ca în Evul Mediu. Era un simplu schimb de produse. O secure e schimbată pe o rață. Un ciocan – pe un cocoș. O curcă chioară se dă pentru o pereche de ochelari de văzut, buni pentru a pune ața în ac, pentru a scrie o scri-

soare, dar și pentru a vota corect. Cu un borcan de slănină îți procuri o pereche de chiloței cu gherghef și, mai stai, poate o batistă de nas, dacă se întâmplă cumva să ai guturai" (p. 68). Fenomenul social produce câteva valuri de migrație în masă care nu mai încetează zeci de ani: „Îmbulzeală la identitate. Identitatea i se dă fiecărui după cum va scrie în cerere. Dacă nu reușești să convingi că ești român, atunci convinge-i pe bulgari că ești bulgar, ei tot în Europa sunt. Coadă la obținerea cetățeniei române. Coadă la Chișinău. Coadă la București. Babilonie modernă. Dorința de a lua lumea în cap intră în mai multe case" (p. 71). După fiecare episod povestit, autorul își exercită funcțiile chiar din contul narațiunii, interacționează cu personajele și ghidează discursul după bunul lui plac: „Vă rog să fiți liniștiți. Calvarul cel mare abia începe. Lăsați filmele de groază. Priviți ce se întâmplă la noi" (p. 78). „Calvarul" este un lanț de evenimente din viața Anei, care lasă funcția neremunerată de învățătoare din „republicuța" ei și pleacă în Italia.

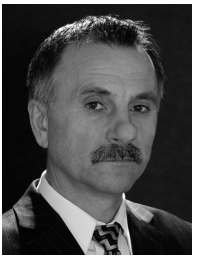
Narațiunea prezintă în detalii modurile în care basarabencele încearcă să treacă ilegal granițele pentru a ajunge la muncă în Italia, situațiile oribile în care se pomenesc – falsificarea actelor, călătoria clandestină, încercarea de a contacta, în țara străină, cunoscuți care se eschivează de la promisiunile anterioare, încadrarea în „câmpul muncii" și suportarea consecințelor: „Astfel se stabilește un proces de transfuzie. Bătrâna toarnă în tine bătrânețea ei și își administrează tinerețea ta. Așa ca în povești, ea îți bea tinerețea ta și pe tine te adapă cu bătrânețile ei grele" (p. 85). După mai multe peripeții în străinătate, Ana ajunge din nou în Basarabia, la un spital de psihiatrie, pe care autorul îl descrie ca pe un mic stat, în care alienații sunt conducători (sau invers). Povestirea de la spital devine o mică alegorie politică. Ana relatează viața ei în Italia, cum a fost mințită de o ucraineancă, hărțuită de stăpân, abuzată sexual de fiul acestuia, umilită la tot pasul. În discursul ei intră și „povestea" lui Manole, care o urmează, vine la muncă în Italia, se angajează în construcții, cade de pe schele, iar șeful îl crede mort și îl aruncă în tomberonul cu gunoi. Autorul, ca și personajul, în calitate de narator în fragmentele sale, prezintă aspecte și fenomene sociale legate de emigranți cum ar fi: munca la negru, Lega Nord, „moartea albă", „paradisul fiscal", colonizarea economică, condiția intelectualilor români în Italia etc., o mulțime de lucruri șocante care nu se vehiculează în presă, dar se trăiesc zilnic de emigranți.

Personajele romanului își cunosc statutul, își negociază intervențiile în text cu autorul, se supun poveștii pe care o prezintă autorul, care le schimbă deseori identitățile. Astfel, Ana și Manole devin Vitoria și Nichifor Lipan. În rolul Vitoriei, Ana își caută soțul care fusese declarat mort (care este transferat dintr-un spital de nebuni din Rusia la „Codru" din Chișinău) și îl găsește rezolvând un puzzle împreună cu ceilalți colegi – *nouă meșteri mari,* într-o sală de la ale cărei geamuri, printre gratii, se văd copaci artificiali, vopsiți în galben: „Dar orice lucrau ziua, noaptea se surpa. În lipsa acestora, supraveghetorul avea grijă să adune cu o mătură miile de bucățele de carton colorat. Le punea la locul lor în lada cea mare. A doua zi meșterii vor începe de la capăt munca" (p. 159). Situația ilustrează o lume în care predomină absurdul; elementele sociale, culturale, medicale sunt supuse procedeului de simbolizare și metaforizare, iar cele mitice sunt devalorizate prin fixare în cotidian.

Sfârșitul lucrării este o revenire la cadrul inițial, al metaromanului. Autorul discută aspecte ce țin de scriitură cu Primul cititor (critic literar) și cu personajele: „Sări asupra Naratorului cu amenințări de tipul: «Te dau în judecată! Îmi vei plăti pagubele morale! Te voi face să dezminți public tot ce ai scris în roman despre mine! Nu mai vreau să fiu personajul tău! Scoate-mă din paginile romanului… » Și tot așa cerea tot felul de explicații" (p. 195), discuție care se încheie cu promisiunea că personajele vor lua locul autorului în partea a doua a romanului, pe care o vor scrie fără implicarea lui. Nota finală este o justificare a autorului, romanul se finalizează cu raportarea ficțiunii tragice și confuze în care trăiesc personajele la realitatea rigidă pe care o suportă lumea actuală, dar și cu surpriza unei nuanțe optimiste.

Constantin ŞCHIOPU

De la autobiografie la cronica unei epoci și a unor destine

C.Ş. – prof. univ., dr. hab., Facultatea Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării, Departamentul Teoria şi Practica Jurnalismului, USM. Lucrări recente: *Comunicarea: greşeli şi soluţii* (coautor Marcela Vâlcu-Şchiopu), 2013; *Metodica predării literaturii române*, Piteşti, 2009; *Arghezi, Barbu, Blaga. Poezii comentate. Pentru elevi, studenţi, profesori*, Chişinău, 2010; *Manual de limba şi literatura română pentru clasa a X-a* (coautor Marcela Vâlcu-Şchiopu) ş. a.

Stelian Necula s-a născut pe 24 aprilie 1930, în satul Câşliţa-Prut, plasa Reni, judeţul Ismail. Nu împlinise nici zece ani când tatăl său, Hristache, om gospodar şi primar al satului, peste câteva luni de la cotropirea Basarabiei şi anexării ei la URSS, în 1940, a fost arestat şi deportat în Siberia. Aceeaşi soartă a avut-o şi mama, Călina, moartă în 1945, după ce fusese ţinută luni în şir în beciul din spatele primăriei şi bătută. La nici 15 ani împliniţi, în 1945, Stelian reuşeşte, ajutat de două călăuze, să treacă Prutul îngheţat, evadând din Basarabia iarăşi cotropită. A absolvit Facultatea Mecanică a Institutului Politehnic din Bucureşti (actualmente Universitatea Politehnica din Bucureşti). A lucrat director general la uzina „Grivița Roșie" din Bucureşti, ulterior a fost viceministru în Ministerul Construcţiei de Maşini. În prezent locuieşte la Bucureşti, anul acesta împlinind onorabila vârstă de 90 de ani.

Trebuie să menţionez chiar din capul locului că problema privind agresiunea şi anexarea forţată a Basarabiei la URSS, inclusiv cea legată de deportările basarabenilor, de procesul de deznaţionalizare a acestora, a fost o temă tabu până la declararea independenţei Republicii Moldova. Respectiv, literatura artistică română

și cea de frontieră nu prea abundă în opere despre consecințele și destinele basarabenilor determinate de această calamitate politică. Privit din acest punct de vedere, romanul *Evadat din Basarabia cotropit*ă de Stelian Necula, apărut în 2010 la București și reeditat recent la Chișinău, răspunde unei necesități stringente (de ce nu!) a cititorilor și acoperă, totodată, un gol.

*Evadat din Basarabia cotropit*ă este un roman autobiografic și în același timp un roman-cronică, o frescă a unei epoci tragice, în special din istoria Basarabiei cu implicații în cea a României, marcată de cotropirea și anexarea la URSS, în 1940, ulterior, în 1944, a teritoriului dintre Prut și Nistru. Este o amplă confesiune, realizată în tonuri extrem de variate, mergând de la constatare și notație, de la comentariul și analiza istoriei zbuciumate la pagini pline de lirism, de excepționale pasaje descriptive, portrete literare, de eseu moral, social, politic, toate acestea dând o puternică unitate de atmosferă romanului, care nu năzuiește altceva decât o transcriere adevărată a realității. E mărturia unei conștiințe care a trăit din plin „teroarea istoriei", biograficul, marcat de evenimente, întâmplări, situații, personaje etc. dând substanță narațiunii. „Calvarul ce-l descriu e al meu, al familiei mele, ce cu drag de Dumnezeu credea în trunchiul ei în floare. Nenorocirile, potop ce au distrus vieți, de la bunei cu-nțelepciune-n veac subt frunte, până la fătul de subt inima de mamă, a fost osânda ce-au trăit-o părinții, copiii în nedreptate cruntă", menționează autorul în *Prefatio* romanului.

Memoriile lui Stelian Necula au fost generate nu numai de intenția de a scoate în prim-plan destinul familiei sale și al basarabenilor, dar și de dorința de a da o replică epocii și factorilor de decizie care au marcat traiectoria vieții atâtor oameni, de a actualiza o experiență colectivă de tristă faimă – deportările populației din Basarabia în perioada 1940-1941.

Acțiunea, urmărind detaliile și drama mai multor destine umane (nu numai ale familiei scriitorului), în particular, și a destinului Basarabiei cotropite, în general, debutează simbolic cu „Izvorul – casa buneilor și a nepoților", o întoarcere a autorului, grație memoriei vizuale, cu imagini destul de adânc conturate, spre vârsta de aur a fragedei copilării, marcate de amintirea clară a spațiului de referință, a casei părintești, așezată pe ulița mare, a bunicilor prinși în viață, a părinților, surorii,

unchilor, mătușilor, verișorilor și a altor ramuri ale arborelui său genealogic. Între această narațiune, plină de lumină, și cea care încheie prima parte a romanului, intitulată „Ești și rămâi pe veci: Sfânta Mamă a noastră, cea dată de Dumnezeu", finalizată cu evadarea protagonistului-narator în România, se consumă dramele individuale ale personajelor, implicit cea a Basarabiei și a basarabenilor (remarcăm faptul că în partea a doua – „Renașterea. Inadmisibila osândă" – autorul insistă asupra destinului său după evadarea din Basarabia). Așadar, firescul existenței, cu bucuriile și frumusețile ei, din deceniul al treilea al secolului al XX-lea, când „înviorat de adierea cu mângâiere de rouă a răcorii din zorii zilei, trăiai îndemnul să zburzi pe aceste plaiuri sfințite de Dumnezeu", pe de o parte, teroarea, crima, violența, nebunia, mizeria materială și cea morală, instituite de regimul bolșevic instaurat, pe de altă parte, sunt două realități care determină destinele eroilor.

Trebuie de remarcat că personajele romanului sunt oameni reali, care îndeamnă, prin însăși transparența lăsată lor de autor, mai degrabă, spre o lectură în cheie biografică, chiar dacă destinele acestora capătă, sub incidența evenimentelor cu care se confruntă, și anumite semnificații suplimentare. Lumea ce populează romanul este foarte diversă, atât din punctul de vedere al categoriei și statutului social (țărani săraci, țărani înstăriți, învățător, preot, notar, primar, doctor, agronom, jandarmi, comercianți, invadatori, autorități sovietice), cât și din cel caracterologic. Majoritatea acestei lumi se cumpănește, în căutarea unui echilibru, între viața de până la cotropirea Basarabiei, determinată, în special, de muncile câmpului și de grijile cotidiene, și cea de după anexarea ei, care amenință, parte din locuitori căzând pradă noului regim, alții – golanii satului – excelând în săvârșirea răului. Totuși, în aceste condiții vitrege, oamenii (excluzând „cozile de topor") au continuat să manifeste bunătate și să acorde sprijin celor năpăstuiți (în roman, sunt mai multe scene în care însuși protagonistul, familia lui sunt ajutați necondiționat de oameni chiar străini să facă față situației în care nimeriseră), fapt din care rezultă coordonata umanistă a cărții și totodată crezul autorului, că „îndelunga unitate a conviețuirii ca neam, cu același grai duios de mamă, aceleași obiceiuri de suflet legate de nașteri, nunți, petreceri de bucurie sau de neîmpliniri, au sădit în sufletele noastre credința, unitatea, dragostea, sprijinul și respectul de om și de proprietate. Mai puțin ura, invidia și asmuțirea între noi".

Felul în care scriitorul știe să-și împletească impresiile, trăirile, amintirile este remarcabil. Or, chiar și când evocă uneori amănunte de periferie, el știe să le dea și acestora sublinieri profund semnificative. În această ordine de idei, nu poate fi contestată și arta descriptivă și portretistică (descrierea Prutului este un adevărat elogiu) a autorului, câteva dintre portrete, în special cel al mamei, rămânând memorabile.

Așadar, romanul pune o problemă de proporții uriașe. Tragedia care se conține în această carte e cea a unui neam, pentru care pământul strămoșesc, unde îi sunt îngropate rudele, e alfa și omega existenței, unica măsură de viață și de leagăn până la mormânt (de aici și refuzul mai multor locuitori ai satelor de pe malul Prutului, amenințați de represiunile bolșevice, de a se refugia în România). E, în termeni generali, începutul distrugerii unei legături genetice a basarabenilor cu neamul căruia aparținuse și înlocuirea ei, prin constrângere, frică, foamete, deportări, cu pseudoconceptele „om nou", „popor sovietic". Anume în lărgirea orizontului până la acești termeni generici ai problemei stă un alt mare merit al scriitorului.

Încă prin titlu, romanul lui Stelian Necula își dezvăluie semnificația acestei rupturi forțate a basarabenilor de matricea lor spirituală, înstrăinare pe care, parcurgând paginile cărții, cititorul, în special cel tânăr, și-o poate explica fără dificultăți, dar cu uimirea faptului că așa ceva a fost posibil. Anume din acest motiv, autorul nu poate (și nici nu dorește!) să elimine din pelicula amintirilor abuzurile regimului, afirmând în acest sens în *Prefatio*: „Făcut-am încercarea să nu accept uitarea pentru urgia silită de ne-oameni peste străbunii noștri; am fi fără-ndurare de milă, când jertfa lor e darul cu viața, pentru cei ce suntem azi. Uitarea e păcatul nepăsării potrivită celor slabi, dar e rușinea morală a celor ce trăiesc apoi, pe sacrificiul dragostei de viață, curmate cu voința strămoșilor ce-au fost".

Prinse într-un chenar al durerii covârșitoare, confesiunile, relatările, evocările lui Stelian Necula trezesc în sufletul cititorului de astăzi regretul, compasiunea și, poate, într-o măsură mai mare, revolta și îngândurarea, pe care le simți în fața acestei istorii zbuciumate căreia i-au căzut pradă atâtea destine umane. Or, viața noastră sufletească își are rădăcinile și în ceea ce s-a întâmplat și ce ne-au lăsat acești oameni, mulți dintre ei dispăruți fără urme, ale căror amintiri se amestecă printre gândurile și frământările cotidiene ca o undă de cântec rătăcit de pe alte tărâmuri și totuși atât de familiar.

Stelian NECULA

Evadat din Basarabia cotropită
(fragment)

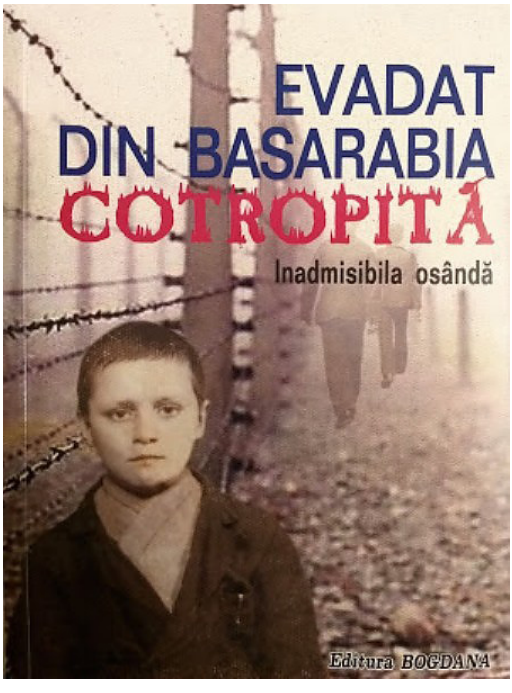
Luni dimineața, începând cu ceasurile cinci, toți eram prin jurul căruței, aducând câte ceva din lucrurile strict necesare, pentru nevoile ce le va avea tata-n zilele, speram, în care îl vor ține în cercetare. Așa credeam, dar și din auzite de la alții, despre ce cereau politrucii; schimburi de rufe, pat, pernă, obiecte de spălat, nimic pentru bărbierit și alimente pentru o săptămână. Vizita se accepta la sfârșitul primei săptămâni, când se anunța dacă i se dădea drumul acasă, terminându-se cercetările.

Neștiind dinainte, nu se anunțau și nu se primeau vizite, trebuia ca familia să vină pregătită cu schimburi și alimente. Orice obiecte suplimentare, dacă erau aprobate să fie aduse, se aduceau săptămâna următoare. Nu se organizau vizite în timpul săptămânii. La șase jumătate, apăru și licheaua de Lazarin, care era piază rea, ce stătea în cârca noastră, într-un răgaz în care simțeam nevoia să fim numai, noi, familia. Tata și cu mine ne-am așezat în față, tata urma să-l mai ia pe bunul cal Mișa. În mijloc s-a așezat mama și cu Dochina, iar Lazarin cu nevastă-sa pe banca din spate.

– Măi Hristache, se adresă predsedateli, da, pe mine cu nevasta ne-ați așezat pe locurile de onoare. Se vede că știi regulile șefiei.

– Ghiță, te-am așezat în spate, ca pe cei care asigură paza, stau cu pistoalele în spatele condamnaților. Dar și pentru onoarea că ești șef, sențelege.

După ce s-au urcat toți în căruță, tata s-a dus în față la dragul lui Mișu, i-a prins capul în mâini, l-a mângâiat, l-a sărutat și a început să plângă. Mișu a frecat capul de fața tatei, parcă plângea și el și a început odată să necheze cu o tristețe sfâșietoare, parcă bocea. Și se freca de tata și necheza scâncind ca un copil. Tata l-a mai sărutat iarăși și, neputând să-i mai vorbească, s-a urcat în căruță. Alexandru a mai venit și el o dată, l-a îmbrățișat pe tata și, plângând, a plecat să-nchidă porțile.

– Adio, căsuța mea, în care visam să mor. L-a îndemnat pe Mișu la drum, dar el trăgea a zăbavă, presimțea ultimul drum cu stăpânul iubit. Noi atâta am plâns, că îmi făcea impresia că în urmă bălteau lacrămile după noi. Ioana, nevasta lui Lazarin, văzând atâta durere și-a dat și ea drumul la plâns. În ceva mai puțin de două ceasuri, am ajuns la Reni. Drumul tot a fost o tăcută, mută. Cred că zburaseră și gândurile din capete și simțurile din sufletele noastre. Atunci am simțit și eu că poți să mergi la moarte golit de viață conștientă, precum cad stelele, în nopțile senine. Doar liniștea, tăcerea neînțeleasă se mai auzea, în gând. Am oprit căruța după un colț de stradă, unde se afla o mulțime de căruțe, ce aduceau micii obârșiei basarabene la sacrificiu pe jertfelnicul însângerat al puterii sovietice.

Lazarin, de mustrarea conștiinței ce n-o avea, se vedea că era nervos. Era într-o capcană de șobolani, în care nu știa cum a intrat. Parcă ar fi vrut s-o șteargă. Dar țeasta-i era pustie. Și ca să iasă din clenci, zise:

– Hai, nea Hristache, să mergem odată să scăpăm de mizeria asta, s-a adresat mai omenos tatei. Simțea și el sub carapacea lui de nesimțire că ceea ce fac noii lui stăpâni este o crimă, ce numai Dumnezeu ar trebui să tune și s-o oprească. Oamenii n-au ajuns decât uneltele neoamenilor.

– Hai, Ghiță să mergem, să scapi și tu și să pleci acasă. Că zilele următoare ai să aduci un cârd mai mare de miei, pe care taică-tu și maică-ta, când îi avea, îi sacrifica de Paști de ziua Învierii.

Se apropia ceasul nouă. Pe gardul lung al închisorii improvizate pentru adunarea victimelor bolșevismului, din doi în doi metri, erau agățate

anunțuri. Câte un soldat cu automat pe umăr aștepta prada; vânătoare de care era demnă numai minunea minunilor omenirii, puterea sovietică, unde vânatul venea nesilit să miroase praful de pe țeava puștii. Doar grozăvia educației bolșevice încolțită și crescută pe un ogor de neam fertil acestor semănături în sânge putea să facă omul nou; care cu aceleași mâini și ochi (de capete nu poate fi vorba), să semene asemenea ogoare și să mănânce și să bea recolta la botezuri, nunți și înmormântări, măcar familiale. Nu a fost greu să-și găsească locul de pornire spre jertfă. La întâlnirea cu soldatul, Lazarin s-a recomandat repede predsedateli satului Câslița-Prut, să nu-l confunde, iar soldatul le-a spus să meargă după el. La intrarea în clădire, soldatul le-a arătat una din uși și l-a întrebat pe Lazarin:

– Da' unde sunt hârtiile?

A scos repede din sân un plic mare maro-închis și i l-a dat soldatului. Dar nici înainte, nici pe drum, nu vorbise de vreun plic. Nemernicul se plângea de ce l-o fi chemat și pe el. Mama și noi, copiii, urmăream fiecare pas al tatei, de pe trotuarul de vizavi. Când tata a văzut că a dat plicul, s-a întors în ușă și a strigat:

– Lazarin m-a predat, m-a vândut! Și plângând, cu batista-n mână steguleț, ne-a transmis cel mai dureros adio pe care l-am trăit în viața mea. A dispărut împins de soldatul bolșevic după ușa care i-a închis dreptul la libertate.

Mulțumim, tovarășe rege și tovarăși guvernanți români frați, pentru diabolica dragoste de neam, dăruită, bătând din palme, comunismului care vă va asfixia. Deși, cum vă cunoaștem, tot noi vom fi vinovații aducerii comunismului.

După puțin timp a ieșit Lazarin cu soldatul. I-a arătat soldatului spre noi, dar el n-a venit. Acesta s-a prezentat și văzând că mama îi răspunde în rusește, a devenit mai binevoitor și ne-a dat instrucțiunile pentru vizitele de sâmbătă. A luat lucrurile aduse pentru tata și a plecat, spunându-ne la revedere (dasfidania). Mama l-a întrebat:

– Da' după mult timp ne vom revedea?

La care soldatul a dat un răspuns în grabă, uitându-se și el în toate părțile.

– Rugați-vă să-l țină aici cât mai mult. Ar fi mai bine și pentru voi.

Ne-am adunat toți trei, la căruță, rămași fără cârmaci. Nu mai aveam lacrimi neplânse în ochi. Doar în suflete, care acum erau în rătăcire, nu știam ce ar trebui să facem, încotro și de ce să plecăm. Măicuța avea sădit în sufletul ei cu credință că unde e el trebuie să fie și ea; jurământul căsătoriei și binecuvântarea Domnului. Am stat așa, în uitarea de noi.

– Hai să plecăm, măicuță, de aici nu mai avem ce primi decât necazuri și durere. Și spunând aceste vorbe, m-am speriat în sine, în timp ce în mine se așezau niște înțelesuri necunoscute. Și, deodată, mi-a răsărit gândul că m-am maturizat. Am pus mâna pe hățuri și le-am rugat să urce.

– Să plecăm, măicuță și Dochinița, la ce a mai rămas din cuibul nostru. Numai acolo îl vom găsi în amintiri frumoase și pe tata. Și-acolo e și icoana vetrei noastre, la care ne vom ruga cu sufletele deschise. Și nu mai așteptăm pe nimeni, era clar că ei nu se vor întoarce cu noi. De frică nu, doar de niscai rușine în ochi când ne-ar privi.

Întoarcerea acasă, fără tata, a fost și mai mută, adâncimea durerii părea apocalipsa. Singurul surâs trist a fost întâlnirea cu Alexandru, care, să nu tulbure mai rău starea, n-a întrebat nimic. Am deshămat pe Mișu și l-am dus eu la grajd. Mergea greu, parcă nu-și mai stăpânea picioarele.

L-am legat la ieslea plină cu fân amestecat cu tărâțe. Nici n-a întors capul. Se uita la mine și parcă mă ruga să mai rămân. I-am scos din buzunar două bucățele de zahăr, plăcerea lui. A întors capul de parcă nu știa ce-i dau. Atunci i-am îmbrățișat capul și-am început să plâng. Nu s-a mișcat. Și am rămas așa, cât timp, nu știu. M-am desprins încet și m-am uitat în ochii lui. Mișu plângea. Din ochii lui curgeau lacrămi în picuri mari. De mi-ar împrumuta și mie. L-am sărutat întins. Am dat să plec. El a venit spre mine și mi-a sărutat obrazul și mâna.

– Prietenul meu drag, noi l-am iubit și-l vom iubi pe tata.

Iar eu plecând, el tot dădea din capul cu ochii plânși.

Săptămâna zăbavnică, lungă, am simțit-o chiar de a doua zi. Au uitat zilele să se și ducă, nu numai să vină? Ce mult mai era până sâmbătă. Pentru noi! Pentru alții cădea cerul cu bolta-n cioburi; cum ispășisem noi, deja.

Miercuri l-au prăbuşit pe Alexandru Marii. Alt cârciumar din sat. Om cu stare şi gospodar aşezat cu munca lui. Cu tata era certat. O duşmănie mare, a tinereţii, încurcată în dragoste de fete. C-o fi cu o soră a lui, c-o fi cu o prietenă a tatei! N-am descurcat ţele să aflu, eram prea mic şi povestea era demult apusă. Ştiam doar că nu era bine, dacă treceam prin faţa prăvăliei lui, să intru să cumpăr ceva sau să-i dau bineţe. Şi-o ocoleam. Tata îmi spunea că lui i-a trecut. Dar nu ştia de el. Iar ei au rămas cu amintirea despărţirii.

Jocul bolşevicilor nu era răsfirat în figuri şi fantezii. Îl înşfăcă fără atenţionare şi la miez de noapte, îl băgă la zdup şi-apoi nu vorbeau decât ei. Aşa s-a întâmplat cu bietul Alexandru Marii, deşi îl anunţase că a treia următoare zi l-ar fi chemat pentru cercetări, însă politrucii de la NKVD-ul de la Reni erau oameni muncitori. La ei funcţiona munca patriotică sau voluntară pentru ţara sovietică mult mai abitir decât cea din gospodăria proprie. Şi pentru asemenea sarcini date de tătucul călău personal, lucrau cu nădejde în trei schimburi şi duminicile şi nici nu se gândeau la sărbători. Duşmanii poporului trebuiau pedepsiţi necruţător şi dacă se putea azi să fi fost făcută ieri. Asta e glorie sovietică.

Joi s-a trezit tata, după aplicarea primelor învăţături şcolite până-n prânz, având şi ceva câştig din timpul de noapte, cu Alexandru Marii; în beciul în care era cazat la răcoare, să nu se chinuie cu transpiraţia de noapte în timpul de odihnă; decât în timpul bătăilor, dar asta era altceva.

Soldatul ce-l însoţise şi pe tata cu două zile înainte căpătase, bănuiam, o neînţeleasă simpatie sau milă în discuţia scurtă avută cu mama, când i-a dat bocceaua cu straie şi mâncarea pentru tata, lăsându-l pe Alexandru Marii, îi zise:

– Hai, aşază-te lângă Hristofor, prieten din satul tău şi să mulţumeşti că ai norocul să stai lângă un consătean. Cred că eşti primul până acum; şi bolşevicul a ieşit grăbit.

Nenorocirea i-a făcut să se trezească îmbrăţişaţi. Frăţia le-a înapoiat-o Dumnezeu, într-o puşcărie a sufletului sovietic.

Vineri noapte a dispărut, la fel, la iluminatul lunii de pe cer şi moş Iluş Sârbu, bărbatul mamei Tasica, femeie cu suflet ales şi bună prietenă

a mamei. Dar pe el, sărmanul, om bogat, cu pământuri multe, avea și batoză a lui pentru recoltare, nu l-au dus nemernicii la Reni. Nu s-a mai putut afla nimic de soarta lui. Poate că bolșevicii aveau pregătite gropi și pentru oameni vii.

Sâmbătă, la mijirea primelor bănuieli a zorilor de zi, ieșeam pe poarta casei cu căruța încărcată. Mama, cu toate necazurile ce-i înăbușeau ființa, s-a gândit să mai luăm și diferite bunuri, pe care, după ce ne întâlnim cu tata, să i le dăm, schimburi și alimente, să mergem la piața mare a orașului, ce se ținea sâmbăta, să încercăm să mai vindem câte ceva. Acum, tot greul descurcăturilor vieții ce trebuia trăită rămâneau în cârca ei și a noastră cât ne cerea ea, când „n-avea-ncotro". Cred că ornicul n-arăta nici șapte când noi am ajuns la închisoarea lui tata, din centrul orașului. Dar ei ziceau că-i centru de cercetare. Însă nu se auzise să mai și fi eliberat pe cineva. Decât poate însoțitori, cum a avut tata, care, de fapt, erau uneltele lor de represiune mascată.

Pe o parte a gardului închisorii era făcut un oblon, care după ora nouă se deschidea și pe aici se primeau pachetele sau tolbele cu alimente și lucruri, și se înapoiau cele din interior. În apropierea oblonului era o santinelă înarmată, care întocmea o listă cu cei veniți cu pachete, dar scriind numele în ordine pentru cei din interior. Santinela transmitea din jumătate în jumătate de ceas, pe sub oblon, câte o listă, care mergea la pregătirea aducerii celor ce urmau să primească pachetele. Și se păstra ordinea pentru cei sosiți afară, care, în momentul deschiderii oblonului, erau primiți de santinelă în grupuri de zece persoane. Dacă cel ce venise cu pachetele avea lângă el sau ea copii, le permitea două-trei minute cât dura schimbul de pachete să-l vadă prin oblon pe cel căruia îi erau destinate. În fața oblonului nu veneau decât cei strigați, ceilalți până la zece rămâneau într-o parte la cinci-șase metri. Noi, venind cu mult înainte, am căpătat locul șapte sau opt, totuși bine. Pe străzile alăturate își așteptau rândul sute de necăjiți, doritori să trăiască două-trei minute, să-și vadă soțul, părintele sau neamul. În sfârșit, a venit ceasul nouă și s-a deschis oblonul binecuvântat de cer, ziceam noi cei obidiți. De departe se vedea un rând de zece bărbați îmbrăcați fiecare cu ce avea de-acasă, care ședeau aliniați cu spatele la oblon. Când a început strigarea primului, acesta se întorcea cu fața spre oblon, dar nu avea voie să se apropie. Distanța lor în dreptul acestuia era cam de zece me-

tri. Aveai fericirea să-l vezi măcar de la distanță. Dar nici cel din interior, nici cel de afară nu aveau voie să comunice nimic prin vorbe. Când mai îndrăznea sau nu putea careva să se abțină, imediat cădea oblonul și rămâneai la urmă, după terminarea celor înscriși. La ceasurile unu se făcea pauza de masă pentru politruci cu ai lor și pentru deținuți. Se relua această privelişte de strungă de animale inferioare după ceasurile două, alteori și mai târziu, oropsiții oameni, dacă mai aveau credința că mai sunt așa ceva, trăiau nimicnicia unei stări a neființei, pentru care mulți se gândeau: „Oare cine poartă vinovăția însângerării trupurilor și sufletelor acestor popoare, ființelor de pe meleagurile încălzite de bunătate, care nu au tulburat în istoria lor pe nimeni de pe aceste vetre, să inunde cu lăcomie și ură pe vecini sau să fure pământurile ce nu erau ale lor. Nu poate fi mâna Celui de Sus într-o asemenea fărădelege. Sunt doar mâinile și inimile nesfințite ale diavolilor, care prin viclenii, minciuni și rea-credință ajung să înșele mulțimile lumii, să le acorde dreptul de a-i alege cu puteri, care apoi sunt folosite împotriva celor care le-au dat girul. Înțelegeți adevăruri rămase nescrise în istoria omenirii, uitate sau neconsemnate voit, din toate timpurile și veți afla ce este de fapt la vedere, că istoria diabolicilor se repetă continuu. Diabolicii și uneltele lor sunt mereu perfecționați și înmulțiți.

Și când stai copil, mamă, bunic, tată sau neam, om de suflet și bună credință în fața unui oblon, cel al Anului Domnului 1940, la una din închisorile de același gen, dintr-un Reni al omenirii, nu puteți să nu înțelegeți FENOMENUL DIAVOLICILOR! Dar Dumnezeu, ca să așeze dreptatea pe această minusculă picătură de lut a universului, ar trebui să o transforme în steluța care moare. Atât s-a înmulțit și tot crește răul acestui lut, pătrunzând de-acum și în inima lui, nu numai pe afară. Dar El e prea bun și în marea-i bunătate nădăjduiește o trezire cu privirile spre bunătatea cerească în care diferențele, drepturile și egalitățile tuturor oițelor acestui umil pământ să fie cele trimise și chiar scrise de Marele Păstor. Vei mai avea oare mult de așteptat, Doamne?

Câte trilioane de obloane, numite Reni, vor mai trebui deschise-închise, în cât timp?

Spre jumătate de ceas de la prima deschidere a oblonului, se auzi vocea soldatului din interior:

– Hristofor Petrovici Necula, în timp ce se ridica oblonul.

Din cei trei rămași cu spatele, primul din stânga s-a întors ca o zvârlugă. Era tata, slăbit și nebărbierit. El, care era așa grijuliu cu ținuta lui. Îmi venea să strig. Dar știam ce ar fi urmat. Făceam doar cu mâna. Am început să plâng. Până azi, când îi făceam tatei cu mâna, era salut de bucurie adevărată, nestingherită. Parcă în mâna ce se unduia țineam o năframă neagră. El părea o stafie mută. Nu avea voie să vorbească. Cred că de două ori a balansat capul spre dreapta și spre stânga. A scâncet de drag, de iubire. În acest netimp, de scurt ce a fost, față de săptămâna-n așteptare, pachetele au fost schimbate și oblonul, parcă neperceput înainte, a căzut ca un trăsnet. Oare l-am văzut pe tăticu? Și câte și ce i-am spus din câte-aveam? Am s-o întreb pe Dochina. Mama, scumpa, era ocupată cu schimburile. Oare ea a apucat să-l privească? în ochi, n-avea cum, că erau ciucure de lacrămi.

– Stalin Diavolul!, îmi venea să strig. Carol, fratele lui!

Dar cine ar fi luat în seamă o gâză fără nicio putere?

Am luat noi bocceluțele înapoiate de tata și am pornit după măicuța, care se clătina, pășind cu plânsul osândit.

– Doamne, cum poți răbda atâta jale, de ce neînțeleasa îndurare la batjocorirea ființelor tale nedăruite în bunătatea Ta, cu puterea dreaptă de împotrivire, rosti mama, lăuntric, îngenunchindu-și durerea.

Întorcându-ne la căruță, bietul Mișu, simțindu-ne pașii și vorbele, a întors capul și se căznea degrabă s-o întoarcă, dând din cap și nechezând scurt și încet, reluând de mai multe ori chemarea răspunsului ce nu i-l putea da niciunul din noi. Necuvântătorul înțelept îl aștepta, întreba de tata. Îi simțea lipsa, îi dorea dragostea pierdută pentru totdeauna.

Am plecat de pe eșafodul suferinței și al rușinii umane, trecând prin piața mare din orășelul-port dunărean Reni, unde mama repede a găsit cumpărători pentru produsele agricole ce le aveam. Am ieșit din orașul durerii, pe drumul Golgotei noastre de acum înainte. Ghicind aceleași triste trăiri și în sufletele noastre, copiii ei, adăugă cu adâncă rugă și îndurare:

– De s-ar milostivi Dumnezeu să-l țină pe tata aici cât de mult. Știa soldatul ce cruzimi și suferințe urmează, când ne-a vorbit.

Ați observat, poate, că tata a clătinat ușor, de vreo două ori, capul. În sfătuirile noastre, dinainte de plecare, s-a gândit că poate va putea să ne scrie câteva rânduri și am convenit niște semne. Asta însemna că a scris un bilețel și trebuie să-l caut. El a ascuns câteva ace de cusut și a însăilat pe unele rufe ață de cusut, ca să nu se căznească să le coasă. Și-a luat și degetar și câteva creioane, înseamnă că o fi scăpat măcar unul la control. Acasă, mama a luat fiecare rufă și a găsit două bilețele cusute pe interiorul căptușelii puține, care este la un pantalon dat la spălat și altul într-un tiv de cămașă. El, la plecare, și-a băgat pe unde a putut mai multe pachete de țigări „Plugare", rămase că nu se prea vindeau, de tutunul tare ce era în ele. Ne spune că în fiecare săptămână să-i mai punem câte două pachețele în bagajul cu rufe și în cel cu alimente două. Soldații care fac controlul știu și le caută în primul rând pe ele. Apoi nu mai dau atenție prea multa la restul. Ei fumează mahorcă de aia puturoasă și tare de-a lor, iar „Plugarele" mele li se par regale. Unul din ei ne-a spus să cer să trimiți un iorgan gros, că s-ar putea să ne țină mai mult aici. N-au ei încă răspuns de la ăia mari unde să ne trimită. Iorganul gros va fi bun și pe drum, o să ne apuce iarna și noi la plecare avem voie să luăm ce-i al nostru. În al doilea bilețel scria că s-a trezit în beciul unde doarme, cu Alexandru Mării. L-a adus soldatul care m-a luat în primire și pe mine și întâmplarea face să fie și la control, cu rândul. A ținut minte și l-a adus, crezând că-mi face o favoare și pentru țigările luate. Nu știa el de dușmănia noastră din tinerețe, de pe vremea când eram flăcăi. Ne-am uitat o clipă uimiți unul la altul și, în fața rusului, Dumnezeu a izgonit ura din noi și ne-am îmbrățișat cu puterea dragostei de frați, ce ne-a dăruit-o soarta comună. Într-un beci sfințit în închisoare de tătucu, care în pereți mai păstrează miros de vinuri bune de-ale noastre. Măcar de ne-ar trimite pe amândoi împreună. Acum dormim amândoi, ca frații, sub păturile mele. Bine că mai este cineva acolo sus, să mai facă și fapte bune.

– Cine ar mai fi crezut și această minune, zise măicuța. Dă-ne, Doamne, și alte semne bune, cu puterea Ta. Tu ești toată nădejdea noastră.

Săptămânile treceau anevoie, din sâmbătă în sâmbătă. Îndurarea pentru noi erau muncile numeroase care ne sileau să ne înhămăm alături de Alexandru, care a vrut să rămână lângă noi. Bunul nostru prieten spunea că noi suntem familia lui adevărată.

– Eu, așa cum zicea și nenea Hristache, îs fratele lui mai tânăr și aici vreau să trăiesc, dacă și voi vreți. Eu niciodată n-am fost considerat slugă. Am stat cu voi la masă întotdeauna, și la rău și la bine, sunt îmbrăcat ca toți ceilalți, am odaia și patul meu. Toți golanii din sat, care ajung mari acum, mă tot descos și mă sfătuiesc, vezi ei de colo, ca să nu fiu prost, să mă plâng, să pretind că eu am muncit ca slugă și mai mult ca oricare din voi. Pe voi v-ar deporta pe toți și casa mi-ar rămâne mie. Asta fac golanii satului care fugeau de muncă, beau, cerșeau și furau tot ce prindeau. Să mă bată Dumnezeu, dar n-am să fac niciodată asemenea grozăvii!

Și duminicile, și primele cinci zile munceam la câmp numai ce era pământul nostru. Două deseatine, unul cu grâu altul cu păpușoi, și o deseatină și ceva via. Mai aveam ceva grădină de legume la malul Prutului, devale, la ieșirea din sat, spre Giurgiulești. Dar acolo era graniță și au distrus toate grădinile, urmând să are trei-patru metri toată lungimea râului și să înfigă stâlpi pe care să lege sârmă ghimpată. Toate cele patruzeci de hectare cultivate de tata în arendă, cu grâu, secară, orz și păpușoi s-au confiscat, că nu erau muncite de noi, ci de săracii exploatați, spuneau ei. Până la urmă au cosit, secerat și cules păpușoiul, săracii și cei pe care puneau ei ochii și amenințau că au să fie deportați, iar toată recolta a fost luată și dusă cu camioanele militare. Dar plecau de acasă cu steaguri roșii cu secera și ciocanul, la muncă voluntar-patriotică pentru marea Uniune Sovietică.

Reinventarea capodoperei. Drumul prin oglindă de Ion Popescu-Brădiceni

Ion Popescu-Brădiceni, doctor în filologie, este un scriitor matur, cu larg și aprofundat orizont literar, receptiv și inventiv, novator la impactul cu valorile cultural-literare actuale; are preocupări literare complexe și un talent deosebit în abordarea unor probleme de literatură, critică literară, analiză a operelor diferiților scriitori sau filozofi. Este un analist literar fin și exigent, este un autor valoros care face o abordare complexă a literaturii românești. Depășind postmodernismul, care și-a propus să recondiționeze în actualitate mijloacele de exprimare ale modernismului, el consideră că e nevoie de o altă formulă a expresiei artistice (poetice), anume a transmodernismului.

„Scriitorul Ion Popescu-Brădiceni ne oferă, prin opera lui destul de extinsă, prin volume și complexitate, un spectacol interesant de personalitate. Este dificil să discerni, să decizi tranșant și să ajungi la o clasificare definitivă a genurilor și speciilor literare neomogene, uneori eteroclite, pe care le cultivă cu talent, cu entuziasm creator, efervescent și pluriform. Este în primul rând poet, este un teoretician și hermeneut literar, este autor de proză scurtă și romanescă, este eseist, critic și istoric literar, mai ales de întâmpinare, exaltat ori contestatar, este publicist febril (...). Toate aceste dimensiuni conturează pregnant preocupările lui tenace din domeniul vast și generos al creației literar-artistice actuale" (Ion Trancău, *Un scriitor transmodernist*).

Lucrarea de față (*Reinventarea capodoperei. Drumul prin oglindă* – n.n.) pledează, spune autorul, pentru pedagogia alternativă a imaginarului educațional. I se îndatorează cu promisiunea că va proceda la aprofundarea fenomenului în speță contemporan. E un domeniu cam neglijat de actualul învățământ, într-o Românie în care abordarea conținuturilor educaționale cade în comic grotesc, într-o superficialitate cronicizată, într-o abominabilă inconștiență axiologică și epistemologică. Deși ne

găsim în era transdisciplinarității, a transmodernității, a europenizării regimului de guvernare, rareori programele disciplinelor s-au conectat la progres și la globalizare. Rareori au comutat sistemul formativ-informativ de pe „dictare mecanică" pe comunicarea interactivă. Cine comunică se comunică. Cine nu comunică se excomunică. A refuza să-ți asumi paradigmele și sintagmele celor câtorva tipuri de conștiință e de neînchipuit. Asta fiindcă ele îl diferențiază pe om de animal.

Volumul *Reinventarea capodoperei. Drumul prin oglindă,* de Ion Popescu-Brădiceni, este structurat în cinci capitole: I. Pagini dintr-o Nouă Istorie a Literaturii Române Contemporane (Nicolae Manolescu și Calea-de-acces la Sufletul Cărților, Ion Creangă – Prostia omenească și extratereștrii, Tudor Arghezi: „Aleluia" – O interpretare transmodernistă, Lucian Blaga – Între tradiția inițiatică și marea tradiție umanistă, Ion Pillat – Comunicare cu stările superioare); II. Poeții detaliului luminos (Adrian Alui Gheorghe, Gabriel Chifu, Liviu Ioan Stoiciu, Arcadie Suceveanu, Coman Șova, Aurel Ștefanachi); III. Poeți basarabeni și sârbi (Leo Butnaru, Nicolae Dabija, Vasko Popa, Ljubomir Simovič); IV. Modelul generator de valori (Ion Lotreanu, Silviu-Doinaș Popescu, Emilian Mirea, Doina Drăguț, Alex Gregora, Petru Istrate); V. Vreun cronicar contemporan (Mircea Cărtărescu, Lazăr Popescu, Silviu D. Popescu, Andrei Breabăn, Mircea Tutunaru).

Cartea din care reproducem articolul *Fondul umanist și lumea simbolurilor în „Gândurile de lumină" ale Doinei Drăguț,* se încheie cu un truism relevant al autorului: „Tot ce-am izbutit într-o viață de om înseamnă c-am risipit niște cărți, pe ici - pe colo, care au fost (ori n-au fost) scoase în relief de vreun cronicar contemporan autentic, competent, hermeneut duminical".

Considerăm că munca făuritorului de cărți nu este o risipă, ci o ofrandă adusă culturii umanității.

„Limba Română"

Ion POPESCU-BRĂDICENI

Fondul umanist şi lumea simbolurilor în *Gândurile de lumină* ale Doinei Drăguț

I.P.-B. – poet, prozator, eseist, istoric şi critic literar. Este absolvent al Facultății de Filologie din Craiova. Este profesor universitar doctor la Universitatea „Constantin Brâncuşi" din Târgu-Jiu.

1. Realimaginaria

Doina Drăguț are vocația „gândurilor de lumină"; adică a celor aletheice. Poeta meditează adânc şi înalt (s.m.) „între două lumi". Se autodefineşte po(i)etic, fiindcă ştie foarte multă carte. Se mişcă iute şi eficient printre paradigmele postmodernității şi transmodernității. Apelează cu naturalețe la metalimbaje retopite alchimic într-un discurs performant.

Atât de clar se exprimă, cu atâta directitudine, încât risc – redactând cronica de față – să cad în… redundanță stilistică. „Poetul şi arta lui" suportă egal reprezentări diferite, lăsând o urmă de meşter. Să fie chiar „umbra" lui Derrida? În mod sigur! Însă în „Cartea Destinului" stă o semiotică prin care „umbra s-a alungit până la marginea abstracției ultime"; aceea desigur din „Trecere fugară", sau din relația filozofică cu spațiotimpul (vezi „Relația

Articolul face parte din capitolul V al volumului *Reinventarea capodoperei. Drumul prin oglindă*, de Ion Popescu-Brădiceni, apărut la Editura TIPO MOLDOVA, în 2020.

cu timpul"), căci extremele se ating, terț inclusiv, într-un sentiment complex. „Iluzii și speranțe" „se urmăresc și se adună într-un tot al destinului". „Umbre prelungite, dintr-un timp orientat, ne aleg ca pe-o dorință și se amestecă cu noi, ici și colo despre tot și din când în când despre nimic"; adică despre nimicul lui Martin Heidegger și deci Doina Drăguț face trimitere și la metafizică, așa cum îi stă frumos unei poete autentice și cultivate, stăpânind și controlând „sensuri distincte, parcurse simultan". „Inițieri concentrice" se reflectă în „oglinda ce fură imagini" a textului ca atare, unul, firește, subtil echilibrat, locuit de „revărsări de fantezii nestingherite". Iar „oglinzile se sparg, de umbra unui gând, în fluturi de cuvinte", iar, noi, cititorii, vom întocmi cărare „în fața clipei cu petreceri tulburate de mister". „Forma locului ne definește scrisul și ne-ndepărtează-n cercuri rupte de imagini ca petreceri difuzate-n taina visului". „După fiecare noapte, somnul deschide o altă poartă, absențele alunecă înlănțuite într-o risipă spre adâncuri, se șterg distanțele într-o risipă spre adâncuri, și se irosesc în margini creșterile duse până-n cer."

Dezinvoltă, îndrăzneață, ba chiar cutezând spre sporirea mirabilă de „răsuciri ramificate-n infinit", poeta, ca și Eco, mizează pe opera deschisă, pe care constant o confruntă cu inefabilul și cu transcenderea idealului. „Priveliștea internă" a poemei sale este, ca la Fundoianu, revelatoare de „toate încăperile universului" (fie el relevant de „aventuri imaginare").

O asemenea poezie ca rod al cognitivității și constructivității e greu de analizat și de expertizat, mai ales când teoria bate pura poeticitate, riscând a o sufoca. Doina Drăguț evită asemenea

inutile complicații, fiindcă – afirmă ea – „în simbioză", „totul a fost asimilat în întregime".

2. Centrul sistematic

În *Gânduri de lumină,* Doina Drăguț caută a se expune autocritic publicului lărgit. La o adică cine ignoră valoarea educativ-emoțională a poeziei ori e de rea-credință ori e pur și simplu incult.

Oricum, în zilele noastre, liricul e net superior teoriei literare, criticii literare, chiar și cu mult peste filozofie. Cum altfel să receptezi o strofă precum următoarea: „clipa o dezbrac de umbră/ și o cresc în câmpul/ ondulat de brazde/ întoarse-n univers". Sunt în aceste versuri, aparent obscure, elemente care trimit explicit la teoria ondulațiunii universale a lui Vasile Conta.

„Sporirea cuvântului" e un imaginar-intertext la Blaga, precum în „Eliberarea de efemer" adie influențe dinspre Valéry și Barbu. Citez: „Lucruri în armonie/ într-o durată eternă văd/ eliberarea de efemer/ dă claritate zborului/ spre o constelație/ de înțelesuri// spiritul meu este pregătit/ să lunece spre limpezi piscuri// dar gestul este incomplet/ dacă nu le pot atinge" (*Eliberarea de efemer*).

Trimiterile intratextuale au ascendență în durata bergsoniană și în constelația hermeneutică ricoeuriană… Tipul de lirism abstract și savant îi stă bine Doinei Drăguț mai ales că de-atât… postmodernism poezia română contemporană era mai subțire ca o pânză de borangic, n-avea reliefuri culturale, se aneantizase. Aparținând optzecismului, poeta nici nu are cum a se desprinde din el, ca atare volumul *Gânduri de lumină* repune în circulație (și circularizare – n.m.), este deopotrivă fermecat și oximoronic, de-o limpezime și de-o frumusețe antievanescente. Citez: „Când cobor lumina scade/ ziua tot mai strâmtă mi se pare// mă cuprinde farmecul când mă înalț/ noaptea mi se face depărtare// și într-un timp evanescent pierderea duratei într-o liniște subtilă/ mă îndeamnă-ntr-un urcuș/ ca-ntr-o curgere în adâncime// în lumină și în gând".

Sintagma „umbra unui gând" este nichitastănesciană, iar „în lumină și în gând" este un laitmotiv identitar. Gândirea și limbajul se

condiționează reciproc. Poeta dezarhivează amintiri care iau diverse forme „spre o durată cu lucruri în armonie" „și spre o altă poartă, spre timpul transfinit". „Fluturi de cuvinte" „se scufundă în deschideri" (vezi Umberto Eco, *Opera deschisă* – n.m.) sau se răspândesc în amânări (vezi Jacques Derrida, *Scriitura și diferența*). Limbajul poetic ar fi „înveliș revelator" „impregnat de amintiri" și gânduri purificate. Și tot ca la Blaga „clipa scuturată/ sporește taina unui început/ de rânduială-n neștiut" și „în aer despicat subtil". Este „într-un aer de mirare" neomodernistă „mirajul urmelor de rouă"; iar motivul „rouă" este preluat din folclorul național baladesc și doinesc.

Epurând acest limbaj de „balastul" retorizant, Doina Drăguț scoate dicțiunea po(i)etică / și transpoetică / din orice stagnare sistemică; dimpotrivă, ea militează, cu incontestabile izbânzi centripete, pentru devierea ca metodă (genettiană, să ne, dimpreună, dumirim – n.m.) pentru acele „cercuri circumscrise" centric pe „glasul haric"; centrul fiind cel originar; dar și spre propriul Sine/Eu auctorial, care se mută periodic/sistematic în funcție de specificul rostirii. Citez încă o edificare de ars poetica, la care Doina Drăguț e literalmente meșteră cu asupra de măsură: „În foșnet de șoapte subțiri/ să te întorci spre tine/ cu univers cu tot// în amețitoare adâncimi/ poți găsi adevărul// e de ajuns să pătrunzi/ numai cu gândul/ spre centrul/ ce sistematic se mută".

3. Instituirea echilibrului

Dar mutarea se transformă imediat în „transmutare"… transmodernistă. Și de-aici încolo poeta este numai ea însăși idiomatică prin excelență. Lumea pendulează între orbire și viziune, între orbecăire între ferestre și oglinzi (care dedublează ENS-ul regent al eidosului fondator și avatarizat din curent în curent literar – n.m.) și „libertate aer și lumină", între „ecoul vast al propriilor chemări" și „închisoarea de cristal" a adâncului revelator mormânt.

Tonuri grave, tente luminoase, pe o apă liniștită, armonii și echilibru prelungesc uimirea-n liniște contemplativă. Spiritul poetei prins în vraja unei stele, plin de muzică și de visare, fără timp și fără loc, tulburat de forța fanteziei, izbucnește-ntr-un elan vital și creează armonia

identică mereu cu ea însăşi. Nouă nu ne rămâne decât să întrupăm în vise imagini iluzorii cu idei intuitive ca să lăsăm în aer urme ca nişte semne durabile în eon etern, firește, cu puterea închipuirii. Şi cum stă pe unda apei (ca Marian Drăghici, în *Păhăruțul* – n.m.) heraclitice ca imagine, poeta vede clar informația chipului său reflectat de lumină. În fiori se-mbracă din creştet până-n tălpi şi aşterne cărare de cuvinte până la gândul emis simultan în planul luminii şi într-al formei; descrie în acelaşi timp nemăsurat locul geometric al ființei sale – efluviu ce se mişcă după forma corporală. Şi tot simultan trăieşte pe ambele niveluri ca să-l întemeieze pe cel simbiontic, căci în propria-i interioritate totul se adună cu o unduire ascendentă ca o deschidere; într-un întreg nemărginit, gândurile se aşază în cuvinte spre a-şi afla limanul spre care se arcuieşte zborul. Poeta îşi cântăreşte, transpersonală, părțile: într-o parte realul material, în cealaltă substanța afectivă şi volitivă (cât trup atâta suflet – n.m.). Privirile-i scrutătoare traversează, orfeică şi platoniciană, umbre cu forme dizolvate. Căzând în lacrima de dor, se mai rotesc un timp în amintire apoi se petrec în uitare, se disimulează în candoare, persistă într-o nostalgie de care se reazemă – ca şi magistrul Coman Şova – diferantă totuşi (adică asimptotică şi progresistă, ducând în spate tradiția constând în „atavice poveri"). Versurile derivează pe căi obscure, dar în cadența gândurilor, a splendorilor muzical-picturale. Cu o fire solitară, cu o energie neînfrântă, autoarea *Gândurilor de lumină* realizează golul ce permite locuirea ori, în antiteză, umple spații şi timpuri cu ale sale fantezii nestingherite, cu ale sale revărsări preapline, cu ale sale vârste-n căutări pierdute, cu ale sale petreceri difuzate-n taina visului ş.a.m.d.

4. Desfăşurări polivalente

Ovidiu Ghidirmic (unul din membrii comisiei mele de doctorat – n.m.) o descrie pe Doina Drăguț ca poetă cerebrală la care rigoarea e complementară cu liricitatea densă şi concentrată. George Popa este atras de înalta reflexivitate, de stilul eliptic şi explicativ, cu fine interpretări hermeneutice, de puritatea, noblețea şi elevația dicteului inițiatic, cu iz oriental-asiatic, de logica internă a fiecărui poem. George Sorescu – conducătorul efectiv şi cutezător al tezei mele de doctorat (între anii 1997-2002 – n.m.) – crede în vibrația autentică a scriiturii,

în integrativitatea lumii simbolurilor care nu sufocă fondul umanist, ba, dimpotrivă, îl îmbogățește, așa cum îi stă perfect unei adepte a noii paradigme a transdisciplinarității (poeta e specialistă în matematică-informatică și calcă cu o mândrie justificată pe urmele lui Solomon Marcus, Basarab Nicolaescu, Ștefan Lupașcu ș.a.). Procedând la tehnicile arabescului, Doina Drăguț îi smulge Constanței Buzea lăudabile aprecieri de ultimă oră: bogăția, și în armonie, și în îngrijire, a vocabularului glacial, detașat. Constantin M. Popa o desemnează pe Doina Drăguț drept intelectuală sensibilă, inteligentă și lucidă. Ea dezvăluie dezinvoltă zbaterile eului, aflat într-o permanentă stare de tensiune. Constantin Dumitrache (prietenul meu care mi-a postfațat, memorabil, *Serile la Brădiceni* în 1997 – n.m.) îi admirase, în epocă, distincția rară, iar Lucian Gruia, îi subliniase temele existențiale majore. Constantin Miu pledează pentru o abordare meditativă, dinspre perspectiva introspecției datorate alegerii căii iluminării și coborârii în sălașul eului ascuns, detașat de profan. „Prin coborârea în labirintul eului profund, descoperi un punct de unde pleacă spiritul și unde se întoarce, desenând în felul acesta cercul ca simbol al perfecțiunii universului interior" – citez din Constantin Miu. Recuperarea sacrului reprezintă încă o marcă la vedere a transmodernismului de care se face, copios, „vinovată" Doina Drăguț, o scriitoare de altfel prodigioasă, complexă, rotundă ca o solidă operă științifică, eseistică, narativă, lirică etc.

Irina CONDREA

Un munte de om și de omenie

I.C. – doctor habilitat în filologie, profesor universitar la Departamentul Lingvistică Română și Știință Literară, Facultatea de Litere, USM. Director al Școlii doctorale „Studii lingvistice și literare". Domenii de cercetare: sociolingvistică, traducere, stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, lingvistica textului. Autoare a mai multor volume, dintre care: *Traducerea din perspectivă semiotică* (2006), *Studii de sociolingvistică* (2007), *Curs de stilistică* (2008), *E timpul să vorbim corect* (2014), *Sociolingvistica. Suport de curs* (2018).

Onufrie Vințeler, Cetățean de Onoare al Municipiului Cluj-Napoca, este Doctor Honoris Causa al Universitatii „Lucian Blaga" din Sibiu. În 2016 Academia Română – Filiala Cluj i-a conferit Diploma de Excelență „Senior al Cetatii Cluj-Napoca"; a fost distins din partea Inaltpreasfințitului Mitropolit Bartolomeu cu „Crucea Transilvană", iar Liga Scriitorilor Români i-a conferit cea mai inaltă distincție, Medalia „Virtutea Literara". În 12 iunie 2019 a primit titlul de Doctor Honoris Causa al Universitatii „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia.

Despre profesorul clujean Onufrie Vințeler se poate spune cu adevărat că este un munte de om, care totdeauna impresionează printr-o vigoare specifică, fiind o prezență remarcabilă în mediul științific, universitar și cultural orientat spre domeniul filologiei, al literelor în general. În îndelungata sa viață a trăit cu demnitate, făcându-și onest datoria și muncind cu tenacitate, ceea ce i-a asigurat ascensiunea în cariera profesională, dar și o notorietate în lumea slaviștilor, a lingviștilor din spațiul Europei de Est.

Născut pe data de 10 august 1930 în satul Căptălan din județul Alba, fiind cel mai mare dintre copiii unei numeroase familii de țărani,

2004. Onufrie Vinţeler la Cernăuţi

încă de tânăr își ia destinul în propriile mâini și hotărăște să învețe o meserie, ca să-și facă un rost în viață și să-și poată ajuta familia. După absolvirea școlii profesionale din Sibiu, este selectat de o comisie pentru a-și continua studiile la o școală specială cu profil real, pe care o absolvă cu rezultate foarte bune în 1952, având posibilitatea ca ulterior să urmeze Institutul Feroviar, pentru a deveni inginer. Însă destinul îi pregătește altceva. La începutul anului următor, la Brașov vine o comisie care selecta candidați pentru facultățile umaniste și tânărul dornic de carte acceptă să devină student al Facultății de Filologie din București. După propriile sale mărturisiri, ar fi acceptat orice i se propunea, nu voia să rateze nicio șansă, înțelegând că orice posibilitate trebuie fructificată, dacă dorești să avansezi în viață. La Secția limba și literatura română este coleg de grupă cu viitorul academician Eugen Simion, iar printre colegii săi de an se regăsesc Nichita Stănescu, Vasile Rebreanu, Matei Călinescu, Adrian Nicolescu. Aveau profesori străluciți – Tudor Vianu, Lucia Wald, George Macovescu ș.a. Însă tânărului student Onufrie Vinţeler îi venea foarte greu, căci îi lipseau lecturile din școală, de aceea petrecea zile și nopți citind în bibliotecă sau la cămin.

În 1953 este propus pentru continuarea studiilor în Uniunea Sovietică, astfel că din acest an devine student al Facultății de Istorie-Filologie din cadrul Universității „N.G.Cernâșevschi" din orașul Saratov, unde depune eforturi consistente pentru a învăța limba rusă și a face față rigorilor impuse de programa universitară. Însă începând cu anul al patrulea de studii, tânărul este transferat la Universitatea „M.V. Lomonosov" din Moscova, ca urmare a unei decizii a ministe-

rului de a-i trece pe toți studenții străini în capitală. A fost și aceasta o șansă unică, pentru că aici tânărul vlăstar din Căptălan beneficiază de cursuri ținute de universitari de elită, savanți cu renume european printre care se regăsesc V.V. Vinogradov, V.A. Zveghințev, V.V. Ivanov, T.P. Lomtev, S.B. Bernștein și alții.

După absolvirea facultății, tânărul specialist este angajat la Universitatea din Cluj, iar peste un timp este admis la doctorat tot la Universitatea „M.V. Lomonosov", unde reia relațiile cu cei mai de seamă lingviști, specialiști de talie europeană. În anul 1965 își susține teza de doctorat, avându-l în calitate de conducător pe profesorul T.P. Lomtev. Încă din acea perioadă dl Vințeler se remarcă printr-o intensă activitate de cercetare, soldată cu publicarea mai multor articole științifice, manuale, dicționare. Domeniile predilecte de cercetare ale dlui profesor țin de slavisticiă, traducere, didactica limbilor străine, lexicologie, lexicografie, onomastică. A publicat, de asemenea, numeroase recenzii și prefețe la lucrările multor colegi, discipoli, prieteni.

Anumite tangențe cu filologia română și romanică din spațiul ex-sovietic dl Onufrie Vințeler le-a avut prin intermediul profesorilor universitari de la Moscova, el fiind la curent cu activitatea și lucrările mai multor cercetători care s-au ocupat de problemele limbii române (moldovenești) – Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Vladimir Zagaevschi de la Chișinău, Stanislav Semcinski de la Kiev, Constantin Bachneanu de la Moscova, Raymund Piotrovski de la Leningrad – toți aceștia având rădăcini românești.

Dl Vințeler i-a cunoscut și a beneficiat de sprijinul iluștrilor savanți, somități în domeniul romanistici și autori ai unor studii fundamentale despre limba română – Samuil Bernștein și Ruben Budagov. Acești doi savanți au elaborat în 1956 (la doar tei ani după moartea lui Stalin) o lucrare cu totul ieșită din comun pe atunci, intitulată *Cu privire la unitatea de limbă româno-moldovenească*, dar care așa și nu a mai fost publicată în perioada respectivă. Studiul a văzut lumina tiparului abia peste 32 de ani, fiind tipărit în 1988 în revista „Nistru" de la Chișinău.

Este de remarcat faptul că dl profesor Vințeler a fost totdeauna un participant activ la diverse întruniri științifice – conferințe, cilocvii, simpozioane naționale și internaționale, dar și o persoană foarte prezentă

și interesantă la multe manifestări culturale, autor de cronici și articole pentru ziarele clujene.

Personal, l-am cunoscut pe profesorul Onufrie Vinţeler la o manifestare ştiinţifică de la Kiev. În vara anului 2001, Universitatea „Taras Şevcenko" a organizat un simpozion omagial, consacrat profesorului Stanislav Semcinski, la care au participat numeroşi romanişti şi românişti din Ucraina, Republica Moldova, România, Rusia, Cehia, Polonia etc. Eram împreună cu colegii Anatol Ciobanu, Galina Cerchez, Elena Constantinovici şi am fost profund impresionaţi de comunicarea în plen, susţinută de dl profesor Vinţeler. De fapt, acesta a fost un pios omagiu adus regretatului deja profesor Semcinski (născut în judeţul Cetatea Albă), cu care profesorul clujean a fost prieten şi a colaborat pentru promovarea în sistemul universitar a limbilor română (la Kiev) şi ucraineană (la Cluj-Napoca). Profesorul Stanislav Semcinski a condus Catedra de Lingvistică Generală şi Filologie Clasică la Universitatea „Taras Şevcenko" din Kiev, fiind şi fondatorul unui Seminar de limba română la această universitate; a ţinut cursuri de lingvistică generală şi romanică, a elaborat studii de lingvistică comparată, slavistică, semiotică, a făcut traduceri din limba română, a scris articole despre limba română, luând o atitudine fermă împotriva denumirii de „limbă moldovenească" în 1995, când Parlamentul Republicii Moldova i-a solicitat părerea. În 1991 Stanislav Semcinski a devenit membru de onoare al Academiei de Ştiinţe din Republica Moldova.

Profesorul Stanislav Semcinski a avut o colaborare fructuoasă cu colegii din România, fiind preşedintele Asociaţiei „Ucraina-România" şi aducându-şi contribuţia la înfiinţarea unei Secţii de limba ucraineană la Cluj. În 1997 i s-a acordat titlul de Doctor Honoris Causa al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. Pe parcursul mai multor ani aceste activităţi au fost realizate prin contribuţia şi participarea nemijlocită a profesorului Onufrie Vinţeler.

O comunicare şi o colaborare mai apropiată cu dl profesor Onufrie Vinţeler am început-o în 2002, când, aflându-mă la postdoctorat, am avut un stagiu de documentare la Cluj, unde am studiat la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca şi la Biblioteca Facultăţii de Litere. Încă atunci i-am solicitat dlui profesor acordul să-mi fie referent oficial la teza de doctor habilitat (cu titlul „Aspecte semi-

2013, București. Irina Condrea și Onufrie Vinţeler,
la Conferința Internațională MAPRYAL (МАПРЯЛ)

otice ale traducerii”). Domnia sa a acceptat cu plăcere, fiind foarte interesat să vină la Chișinău. Susținerea a avut loc la sfârșitul lunii decembrie 2003, pe un timp de iarnă cu viscole și zăpadă multă, ceea ce nu l-a împiedicat pe dl profesor să facă această lungă călătorie de la Cluj la Iași, apoi la Chișinău și înapoi. A manifestat un mare interes pentru tot ce se întâmplă la Chișinău, s-a bucurat mult de întâlnirile și discuțiile cu domnii Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Vladimir Zagaevschi, l-a impresionat vizita la Casa Limbii Române, unde a fost întâmpinat de dl Alexandru Bantoș. Ne-a cucerit atunci pe toți cu firea sa veselă și optimistă, cu vorbele de duh și mulțimea de bancuri amuzante, cu istoriile și amintirile despre cunoștințele comune din lumea lingviștilor. S-a despărțit cu greu de orașul nostru, regretând că a stat aici prea puțin timp.

Ulterior, colaborarea noastră a continuat prin participarea la diverse manifestări științifice, comisii de doctorat, recenzări și prezentări de carte, fiind, cel puțin pentru mine, un valoros schimb de experiență cu colegii-filologi de la Universitatea „Babeș Bolyai”, pe care am vizitat-o de mai multe ori. În acest sens, o experiență inedită a fost participarea mea în calitate de referent oficial la două comisii de susținere a lucrărilor de doctorat, coordonate de dl profesor Onufrie Vinţeler

(din cele 22): în 2003 la teza elaborată de Balasz Katalin „Frazeologia limbii ruse și reflectarea ei în opera lui V. Șukșin" și în 2005 la teza doctorandei Cristina Nicoleta Dindelegan „Antroponimia în opera lui A.P. Cehov".

Este impresionantă activitatea lexicografică a dlui profesor Onufrie Vințeler, care a editat și reeditat de-a lungul timpului mai multe dicționare generale, indispensabile pentru activitățile școlare și de cercetare: *Dicționar de neologisme* (2002, 2004), *Dicționar de omonime* (2002), *Dicționar de sinonime* (2001, 2010), *Dicționar de antonime,* în 2 vol. (2002), *Dicționar explicativ școlar* (2006) ș.a.

Se remarcă prin structură și amploarea textului *Dicționarul de antonime*, cele două volume de dimensiuni considerabile (vol. I – 536 pagini, vol. II – 498 pagini) cuprind 5200 de perechi de antonime, dicționarul dat fiind astfel cel mai complet din câte s-au publicat până la acea dată. Autorul arată că „articolele din dicționar se compun din: a) titlu, care reprezintă perechile antonimice date în ordine alfabetică: **a accepta # a refuza, adevăr # minciună, deștept # prost, puternic # slab** etc.; b) definiții ale ambilor componenți ai perechilor. Definițiile sunt date după diferite dicționare explicative ale limbii române. În unele cazuri definițiile sunt înlocuite cu sinonimele cuvintelor-antonime; c) a treia parte a articolelor de dicționar o constituie materialul ilustrativ extras din literatura beletristică, din presă, din literatura social-politică, științifică etc.". Numeroasele exemple, alese cu atenție și cu rafinament, ilustrează nu doar sensul cuvintelor, ci și valorile poetice și metaforice ale acestora, astfel că dicționarul devine el însuși un text de lectură interesantă și utilă.

Mai trebuie să remarc încă o trăsătură de caracter, care îl definește pe dl profesor Onufrie Vințeler – un interes viu și nedisimulat față de oamenii pe care i-a cunoscut, față de poziția, ideile, creațiile acestora. Ori de câte ori mă întâlneam cu Domnia sa pe la conferințe, la Cluj-Napoca, la Cernăuți, la București sau altundeva, mă întreba despre cunoștințele noastre comune, dorind să afle cum o mai duc, ce au mai scris, ce schimbări au mai avut loc. Încă prin 2004 mi-a spus că are multe materiale despre lingviștii de la Moscova și Saratov care i-au fost profesori și că vrea să scrie o carte despre aceste personalități. Dar știind că și mulți basarabeni au trecut prin universitățile de la Moscova, mi-a cerut mici

detalii despre unii dintre ei. Ulterior, i-am trimis anumite informații de pe la noi, știind că dl profesor a extins lista lingviștilor despre care voia să scrie.

În 2005 a apărut volumul *Portrete și cărți*, primul din cele trei preconizate și publicate, conținând schițe despre o serie de personalități notorii din lumea literelor, reprezentanți de vază ai culturii contemporane. Autorul menționează că „medalioanele au ca scop readucerea în memoria cititorilor a unor personalități care au contribuit la dezvoltarea românisticii, romanisticii sau a lingvisticii în general. Totodată trebuie să recunosc faptul că unele dintre personalitățile despre care scriu au contribuit la formarea mea ca filolog și ca om de cultură". În special despre cei pe care i-a cunoscut personal, profesorul Vințeler aduce detalii și evocă evenimente care pun în valoare caracterele și felul de a fi ca oameni al acestora. Are dl profesor și un stil captivant și sincer, o manieră de a descrie oamenii cu multă simpatie și chiar cu admirație pe alocuri, remarcând tot ce este mai de preț din viața și activitatea celor pe care îi evocă. Multe secvențe se citesc ca niște nuvele și nu poți să nu observi unele vorbe de duh sau citate pline de spirit; de exemplu autorul vorbește despre somitățile care „au stat călare pe două veacuri" (Ov. Densusianu, Sextil Pușcariu), despre Nicolae Breban, care a format o întreagă pleiadă de „brebenei" lexicografi, dar și de „țuica aceea pe care o beau numai zeii". Iar despre Alexandru Graur spune: „Am observat un lucru foarte interesant, nu bârfea pe nimeni, scotea în relief doar părțile pozitive" – este o extrem de prețioasă observație și credem că anume asemenea mostre de atitudine ne lipsesc astăzi.

Cel de-al treilea volum din seria *Portrete și cărți* a apărut în 2019, dl Vințeler lucra la el de mai mult timp și iată că această trudă s-a încununat de succes. Și de data aceasta dl profesor scrie despre oameni pe care i-a cunoscut, cu care a întreținut relații de prietenie și despre care spune atâtea lucruri frumoase, ce pun în valoare calitățile fiecăruia dintre cei portretizați. Ca și în celelalte volume, și aici dl profesor vine cu informații interesante nu doar despre cariera sau situația la care a ajuns cineva, dar începe de la originile fiecăruia, de la locul nașterii, pomenindu-i, așa cum e omenește și creștinește, pe părinții care le-au dat naștere, pe cei care au crescut niște coipii ce au răzbit în viață. În acest

sens, am rămas surprinsă și profund mișcată în legătură cu felul în care dl. profesor a scris în această carte despre mine, dar mai ales despre copilăria mea, mai bine zis, despre drama familiei mele, care a fost crunt lovită de tăvălugul deportărilor.

Dar și dramele prin care trecem fac parte din viața noastră...

În prefața la volumul III, autorul face o confesiune emoționantă, de care este capabil doar un iubitor de oameni și de valorile pe care le oferă relațiile umane: „Recunosc că n-am fost și nu sunt indiferent față de oamenii pe care i-am cunoscut cândva: mă bucur de succesele lor și sufăr când ei au necazuri, chiar dacă ei nu știu acest lucru. Am trăit și trăiesc cu convingerea fermă că și participarea mea indirectă se cumulează undeva și poate fi considerată o contribuție la restabilirea echilibrului persoanei respective".

Vă mulțumim, domnule profesor Onufrie Vinţeler, pentru aceste dovezi de susținere și apreciere, de omenie și de aleasă prețuire.

LA MULȚI ANI!

Adrian Dinu RACHIERU

La „morișca” adevărului

A.D.R. – prof. univ. dr., actualmente pensionar. Dintre volumele publicate (peste 30): *Elitism și Postmodernism* (1999); *Bătălia pentru Basarabia* (2000); *Alternativa Marino* (2002); *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II) (2002, 2004); *Globalizare și cultură media* (2003); *Nichita Stănescu – un idol fals?* (2006); *Eminescu după Eminescu* (2009); *Poeți din Basarabia* (antologie critică) (2010); *Ion Creangă. Spectacolul disimulării* (2012); *Con-viețuirea cu Eminescu* (2013); *Romanul politic și pactul ficțional (I)* (2015); *Polemici de tranziție* (2016); *Romanul politic și pactul ficțional (II)* (2018); *Cercul doclinian*, ediția a II-a (2020); *Politică și canon literar* (sub tipar)

Adunându-și articolele risipite în varii publicații, de fapt veritabile *studii*, Theodor Codreanu ne-a oferit recent, fără pretenții monografice, un volum consistent despre Dumitru Radu Popescu, botezat, după o vorbă a celui sărbătorit, *Istoria absurdoidă* (la „TipoMoldova”, Iași, 2020). Chiar dacă survolul exegetic se restrânge la câteva titluri, imaginea de ansamblu nu e în suferință, acoperind, sub spectrul *anamorfozelor*, larga paletă desfășurată în timp a celui mai complex și „încâlcit” scriitor postbelic. Mai mult, volumul în discuție se vrea *o revizuire critică* (în sens lovinescian), dovedind, fără tăgadă, *singularitatea canonică* a acestui mare scriitor contemporan, sfidând revizionismul furibund, „demitologizant”, al anilor ’90; contextualizând acribios „împrejurările istorice și estetice” ale scrisului său; ceea ce, desigur, încercăm și noi în rândurile care urmează.

Întâmpinând prima carte a lui Dumitru Radu Popescu (*Fuga*, ESPLA, 1958), debutat, încă student, la „Steaua” (unde va fi corector și, apoi, redactor, după ce, în anul III, abandonase medicina și unde își tipărise, în 1954, prima schiță, *O partidă de șah*), un tânăr cronicar al vremii făcea, cu o intuiție de zile mari, două observații esențiale, adeverite imediat. Mircea Tomuș nu se înșela: noul prozator dove-

dea *un suflet de poet*, interesat metodic de „tehnica dezvăluirii adevărului". Filonul liric, „latent" în comentariile lui I. Vitner, i-a pricinuit și reproșuri, vizând inadecvarea la realitate. Al. Oprea, de pildă, nu ezita a-l considera „un rătăcit" pe cărările naturalismului, defilând, însă, cu grupul stelist, o revistă-fanion în acei ani, prin programul antiidilic. H. Zalis, în dispută cu E. Simion, denunța „fragilitatea" și lipsa coerenței epice, iar Paul Georgescu constata, îndreptățit, alunecarea spre tragic.

Dumitru Radu Popescu a scris enorm, trezind „spaima bibliografilor". Dezvoltând, cu „inventivitate sadică", subiecte insolite, pe schelărie mitologică, insertând fantasticul și cultivând invazia maleficului, prozatorul, ieșit, după '89, „din cărți", cum credea N. Manolescu, incapabil să-și organizeze ficțiunea, livrând – în avalanșă – piese de teatru „ilizibile", a impus un stil. De un experimentalism frenetic, colocvial, destrămând și refăcând realitatea prin „refracție deformatoare", ca „totalitate ascunsă", cum sesiza Mirela Marin, el problematizează, căutând *tiparele ontologice*. Realismul de fond, supus tratamentului parodic, sfârșește în farsă, pulverizând perspectiva narativă. Discontinuitatea, fragmentarismul, prolixitatea se pliază, cu frenezie barocă și fantezie neistovită, fluidității lumii, în degradare/desacralizare. Iar potențialul alegoric, exploatat abundent, sfidând incoerența realității, încearcă a asigura coezivitatea; fiindcă, prin problematică, teme, motive etc., proza și dramaturgia lui D.R. Popescu par a comunica, constata Mircea Iorgulescu, închipuind „un adevărat sistem". Firește, labirintic, sub cupola moralei, dincolo de medii și epoci, întreținând *confruntarea*, prelucrând, în proiecție simbolică, *teme eterne*. Putem afirma că personajele sunt *esențe*, că, în creuzetul epic, prozatorul reface, amalgamând, *o scenarită mitică*, de extracție alegorică sau parabolică, vădind creativitate mitopoetică. Realitatea plurivocă a operei intersectează, teatralizant, codul poetic și cel realist, plasată, prin onirism „controlat", în atemporal sau, dimpotrivă, în prezentul căzut în derizoriu, caricaturizat, satanizat, cu eroi suciți și farse sinistre. Evident, astfel de texte, provocând și întreținând, prin jocul măștilor naratoriale, confuzia esență/aparență, impun un pretențios cod de lectură, solicitând un cititor avizat.

Deși Dumitru Radu Popescu „nu este un scriitor comercial", atrăgea atenția, cu ani în urmă, M. Ungheanu, ochiul său cinematografic exploatează nemilos și savuros resursele excentricității. Prozatorul știe

prea bine că arta este *o alchimie* și, în consecință, e preocupat de *tehnică*. În fond, în repetate ocazii, el și-a recunoscut „strategia": pleacă, sondând arhetipalul, de la *adevărurile eterne* (ale grecilor, preciza), acceptând fixitatea tipurilor și o umanitate canonică, pentru a se plia/mula pe eveniment. Acordă credit ficțiunii pe care o propune chiar inepuizabila realitate, dezvoltând o intrigă bogată, supusă dislocărilor, „re-montării" faptelor (cf. I. Vlad), reinterpretărilor. Eroii săi, volubili, intervenind corectiv, își confruntă versiunile; proza are obstinația bizarului, vorbește, cu un realism atroce, despre inocența jertfită și vinovăție, despre candoare și cruzime, într-o viziune grotescă și „abuz de macabru" (cf. E. Simion). Ne întâmpină un șir de crime, o avalanșă de întrebări, provocând *dezbaterea*. Adică, prin problematizare și carnavalizare, o confruntare a „istoriilor", în reformulare continuă, deformate și degradate din unghi parodic, golite de sacru, decăzând într-o istorie tribală. Totuși, o literatură aluzivă, ermetică, stranie, iubind parabola, în corespondență cu adierile mitologizante. Fiindcă, spunea D.R. Popescu, o literatură fără parabolă este sociologie; iar directețea, alungând esopismul, ne scoate din literatură.

Poate că intră în ecuație și eschivele omului, care, curios, ca autor, se consideră „lipsit de fantezie!" Culegând *întâmplări din viață*, Dumitru Radu Popescu e interesat, însă, nu de evenimente, ci de înțelesurile lor. Întâmplările trecute nici *nu sunt sigure*; „eternizate" prin povestire, adunând probe și opinii „încrucișate", ele propun, extrase dintr-o „mâzgă informațională groasă", interpretări ipotetice asupra unei materii „în destrămare", dezvăluindu-i partea morală sau cea întunecată. Vorbind, adică, cum spune procurorul Tică Dunărințu, despre un trecut „vag și tulbure", încercând a desluși „misterul acelor cauze". Prozatorul ne propune, de fapt, deloc linear, o lungă și stufoasă dezbatere morală, cu iz justițiar, avertizându-ne, prin vocea unui personaj, că „numai echilibrul are viață lungă" (v. *Împăratul norilor*); că patimile „nu trăiesc mult", intrând, firesc, în albia lor; că „fugile" în vis, trăind simultan în real și imaginar, ne împing dincolo de „hotarele vizibilului", într-o ficțiune despletită, luxuriantă, meandrică, auto-comentată etc., cerând, sub laitmotivul anchetei, mobilitate detectivistică pentru a auzi și vedea „ce nu se vede și nu se aude", slalomând, printre detalii și metamorfoze, pentru a ajunge la „morișca" adevărului: adică, o eternă contradicție, irezolvabilă. Cercetând lumea de sus, chiar de pe „acoperișul ei" , înar-

mat cu faimoasele *catalige*, judecând-o necruțător în conflictualitatea ei nedomolită, pornit în căutarea adevărului (nuanțat, pulverizat) și sfârșind, alături de U. Eco, prin a râde de adevăr ca o posibilă, sperată eliberare, Dumitru Radu Popescu ne invită să exersăm „puterea de a vedea". Evident, dincolo de suprafața descriptivă, complicată, sofisticată, căzând, aparent, în gratuitate, decriptând-o sub pecetea deriziunii și disoluției, descoperind, odată cu invazia amoralismului și demonismului, coordonatele morale. Fiindcă oamenii, ne reamintea prozatorul, sunt complicați; ticăloșia și lumina conviețuiesc sub cupola unei lumi desacralizate, ambiguizarea și incertitudinea s-au înstăpânit, demonul relativismului este suveran.

Dumitru Radu Popescu a început ca nuvelist și, ispitit de roman, a rămas un mare nuvelist, eliberând o imaginație debordantă, aglutinantă, sondând fondul arhetipal. Dar nu e vorba doar de o „stilizare mitologică", afirmație nedreaptă, fluturată repetat, cu încăpățânare, restrânsă la expresivitate. În *Duios Anastasia trecea*, Vladimir Streinu descoperea o Antigonă „locală", tânăra învățătoare din acel sat dunărean dorind – pe fundalul unui tragism rafinat – împlinirea datinii străvechi, îngropând sârbul ucis (un „mort al nimănui"). *Leul albastru*, o parabolă străvezie, de mare ecou în epocă, publicată în „Luceafărul" (1965) și reluată în volum abia în 1981, a stârnit o dură campanie de presă; tonul l-a dat „Scânteia tineretului", își amintește C. Stănescu, pe atunci redactor „agrarian", găzduind intervențiile unor cititori revoltați „la ordin". Dar și două ședințe la Uniunea Scriitorilor, prima „pe necitite", sfârșind prin a aduce, la unison, laude celui care urma a fi pedepsit. Probând o solidarizare azi pierdută. În *Bâlc și doctorul pleacă la vânătoare* sesizăm o artă poetică (ironică); vorbind despre sine, navigând printre amintiri, învățăcelul, ca exponent al generației, pune în discuție canonul (dăscălesc), alunecând în parabolă: e amintită viața de intern, senzația de claustrare, cu terorizanta imagine a internatului, și – implicit – speranța evaziunii, a spațiului deschis, replicând coerciției maeștrilor, a „pedagogilor literari" (printre ei, și Marin Preda, luptându-se cu „făcătorii de cuvinte" și blamând povestirile „cu mânji albi").

S-a spus că D.R. Popescu, cel puțin în proza de început, ar fi scris în replică. Sau *rescriind* „scenarii patrimoniale" (cf. E. Negrici). „Lăturașul" Friță din Valea Anilor (v. *Zilele săptămânii*, 1959), obișnuit cu po-

goanele lui, ascultând „respirația pământului", poate fi citit prin grilă moromețiană. Intră, negreșit, în galeria inocenților, așa cum Ioana Jumanu (v. *Păpușa spânzurată*), pentru care „tinerețea trecuse fără să o vadă", putea fi pusă în relație cu *Nevasta* lui L. Rebreanu. Se configurează, în aceste texte de tranziție, lumi bipolare, în care colcăie viața, se insinuează „spiritul confesiv ancestral", nota Valeriu Cristea și demonia, prozatorul folosind abundent, acroșant, locuțiuni pitorești. Prin *Zilele săptămânii* și, apoi, prin *Vara oltenilor* (1964), un roman revizuit, reeditat (de trei ori) și abandonat, refuzându-i continuarea, D.R. Popescu aducea „la zi" proza satului românesc, testând nu doar efectele cooperativizării, în contrast cu o proză care „staționa" în trecut (cum suna reproșul lui Paul Georgescu), ci și figuri/personaje cu puteri demiurgice, hotărând destine, într-un epic fabulos, de la președintele Vică, înconjurat de explozii florale, până la invazia „suciților": un Cămui (v. *Ploaia albă*), o zeitate a locului devenind șoarece, Nicanor (umblând pe catalige) sau Dimie, ochiul care supraveghează, urcat în plop, pe post de observator. Și atâția alți inși ciudați, bizari, închipuind o imensă satiră socială, pe fundalul tragediilor satului românesc, demonizat sub comunism. Ică, cel cu ochii de sticlă, de pildă, promite „fericirea care o să fie"; agonia lui Celce, putrezind de viu, refuzând „puterea grădinii", este comparabilă – în ochii lui Theodor Codreanu – cu soarta regimului comunist. Ca să nu mai vorbim de maleficul Moise, cel cu „o mie de fețe", un *porc de geniu*, „hermeneutul" care înțelege disoluția caracterului drept o nouă treaptă evolutivă. Dar tabla de legi a *noului Moise*, o „excrescență a unui proces complex care a fost revoluția", este una a fărădelegilor, trădând, în absența riturilor și a celor ce cunosc căile, ordinea lumii. Doar legăturile cu lumea arhetipală asigură rezistența la această *antigeneză* (cf. Theodor Codreanu), instaurând o lume „pe dos".

Semnând *O introducere în opera lui Dumitru Radu Popescu* (v. *Zilele și nopțile săptămânii*, Fundația-Editura „Scrisul Românesc", 2014), Cornel Ungureanu observa că prozatorul era primul scriitor al anilor '60 care evoca *satul demonizat*, dând cu tifla rețetelor de epocă și zeloșilor pedagogi literari, coborând grandilocvența, impusă triumfalist, în derizoriu. Sondând acel timp al literaturii, criticul evocă, în contextul generației, înviorând frontul literar, tentația limbajului subversiv, dar și „barajele" oficiale, mulțimea interdicțiilor și „îndatoririlor", reamintite

ciclic. Dezvăluindu-şi urâţenia, lumea nouă e contrapusă adevărurilor „vechi"; fondul arhetipal, lucrând regresiv, anunţă voalat, prin densa reţea de simboluri, *ruinarea Utopiei*.

Sub aparenţa unui roman ţărănesc, dobândind „un ton epopeic" (cf. Mirela Roznoveanu), *F* (1969), ca apariţie surprinzătoare, de şocantă virtuozitate tehnică, vorbind despre o tragedie colectivă, închidea (temporal), de la *Boul şi vaca* până la *Cele şapte ferestre ale labirintului*, un întreg ciclu, fiind o „revărsare evenimenţială" într-un *regat al spaimelor*. Oamenii sunt *legaţi* între ei, Marele Mecanism îi cuprinde pe toţi; hieroglifa *F* poate fi o cale / calea de acces spre o lume labirintică, „frisonată" (cf. C. Cubleşan), încercată de viermuială şi frică; „îndemonizaţii" se tem unii de alţii; întors acasă, procurorul Tică vrea să asculte toate vocile într-un sat „întors pe dos", vrea ca *adevărul*, dincolo de vorbe, să rămână mărturie. *F* (la care, din păcate, se opreşte analiza lui N. Manolescu) este un reper decisiv pe traiectul scriitoricesc al lui D.R. Popescu şi, inspirat, Valentin Taşcu distingea, în *Dincoace şi dincolo de F* (1981), această etapizare, fixând o bornă de neocolit.

Pornind de la o enigmă-pretext, stăpânind, prin convergenţa detaliilor, un teritoriu fictiv, digresivă, aparent fără logică, culegând o aglomeraţie de întâmplări (*horror*, chiar), proza trăieşte, în căutarea adevărului, prin acumulare şi sofistică, suspendând verdictul. S-a vorbit (insistent) de influenţa lui Faulkner, a fost invocată (repetat), din unghiul teatralităţii, lumea shakesperiană, cu măscăricii şi bufonii ei, întoarsă în tragic, fără măreţie, sub glazura burlescului şi grotescului, respectând, însă, severe convenţii dramaturgice. Putem cerceta, cu folos, substratul mitic, filonul folcloric, sonda arhetipală sau fabulosul epic, în vecinătatea lui Marquez şi a magnetismului realismului magic, influenţe „topite" în retortele alchimistului Dumitru Radu Popescu, desfăşurând, într-o lume de relativităţi, o viziune asupra vieţii, de pregnant relief stilistic. Şi impunând, cum sesiza Vl. Streinu, încă în 1968, *o dublă percepţie estetică* (diafan/trivial), într-o formulă literară de acută originalitate, centrifugală, complicată prin sistemul de oglinzi, sub aura incertitudinii.

Şi *Iepurele şchiop* (1980), deschizând un nou ciclu epic, se dorea insolit şi aluvionar, eliberând o fantezie greu de strunit şi înglobând, nesăţios, *o realitate totală*. Indecis, evaziv, derutant prin caleidoscopie, pulverizând convenţiile, aglutinând orice, plin de bizarerii, fără centru, aşadar,

noul „roman" (deschis) dovedea, din nou, „elasticitatea" formulei testată de D.R. Popescu, în numele unui febril și neostoit experimentalism (cf. Mircea Iorgulescu). Și tot sub masca unei relatări ingenue, convocând un șir de naratori, livrând adevăruri parțiale, cu sens bruiat, prin avalanșa interpretărilor și faptelor noi, contradictorii, părând a se anula reciproc.

Spărgând granițele realismului tradițional, romancierul construiește, convocând personaje fictive și reale, barochismul și onirismul, o istorie încâlcită și un spațiu geografic imaginar, sub cupola realismului magic. Iată, un creator amator, ziaristul ardelean Tiron B., suspectat de grafomanie, erou al romanului și, deopotrivă, comentator, interpretând toate rolurile este delegat, de romancierul-redactor, a rescrie istoriografia (oficializată), pliindu-se altor clișee (*Viața și opera lui Tiron B.*, I-II, 1980-1982). Circarul Francisc, zisul „împărat al norilor", se substituie autorului omniscient. *Orașul îngerilor* (1985) reconstituia istoria tulbure a anilor '40 și eliberarea Ardealului, topind istorii orale, de circulație și dezlegând, ca și în precedentele titluri, „în ambianța vremii factorii mai puțin spectaculoși", printr-o complicată țesătură de personaje și fapte, sfidând cronologia; așa cum, de pildă, fotograful Gogu Pană „impune o realitate". Cu romane-deltă (cf. I. Simuț), cultivând, ca dramaturg, un realism „simulat", propagandistic (crede Ciprian Șiulea), Dumitru Radu Popescu, când nu e sedus de exerciții stilistice, performante în sine, lansează diatribe înveninate, sub semnul contrautopiei (v. *Nopțile săptămânii*). Îndeosebi, în faimoasele „scrisori deschise", dar și în romanele din urmă (v. *Paolo și Francesca*) unde, prin știutorul profesor de sport Mircea Zero Kopros (M.Z.K.), pune problema „ochilor văzători" într-o lume confuză, hibridată, cu statut de *moroi*, într-un „timp fals", obligat să rejudece Istoria printr-o nouă „reîncadrare", așa cum plănuiește politicianul Sâmboan, construind *Cimitirul Nou, al Eroilor și Trădătorilor neamului*.

În fond, barochizantul prozator, așa cum mărturisea, vrea să găsească *tonul* în efortul de „recompunere" a Istoriei. Or, ficțiunea, ca realitate suverană și totală, speră să prindă tocmai „pulsația adevărată a timpului", să aducă la lumină cazuri mărunte, vieți minore, prinse și strivite de marele angrenaj, anonimii care stau la „temelia Istoriei", atentă la „ochii și urechile lumii" (explică Tiron B.); să lumineze intercondiționarea,

determinismul circumstanțelor (plonjând în absurd), vârtejul relativist. Să afle, precum încerca abilul intrigant Moise, *ce înseamnă Istoria*, „un joc", după părerea maleficului director de școală, împins în grotesc, încercând „să ucidă" picioarele dansatorilor sleiți, victime ale „bătăii (sale) de joc". Sau să constate, precum în *Cămășile roșii* (din *Falca lui Cain*), întorcând pe dos concluzia basmică, într-o istorie rememorată parodic, că răul învinge; că răul nu poate fi evitat prin boicot, cum spera dezamăgitul Zoli; sau că *omul problematic*, dincolo de samavolnicii, trăiește într-o lume dăruită cu miracole. Ceea ce prozatorul, și un harnic epistolier, colocvial și vervos, biciuind sindromul autist cu „furibonderie pamfletară" (cf. Jeana Morărescu), chiar asta face prin scrisorile sale *deschise*. Această magmă epico-lirică, revărsată cvasimetaforic, prin recurs la operele mari ale umanității, vrea să împiedice „marșul duios al uitării de sine"; publicistica epistolară vorbește despre protopărinți, despre eroi, viață și moarte, despre sublim și ridicol, despre suferința morală; sau, sarcasmic, despre cei fără memorie, blamând, hilar, *balastul cărților*. Și, în fine, din *colțul nostru de rai*, despre cei ce trudesc pe „ogorul florii de piper". Cu mare poftă de scris și minuțiozitate realistă, prolific, „pulverizat" în discursurile personajelor (cf. Dan Culcer), punând în dificultate cititorul obișnuit, de un postmodernism neprogramat (cum sesiza, subtil, regretata Jeana Morărescu, etichetă refuzată net de Ciprian Șiulea, considerată chiar „o fraudă estetică"), deșteptând imaginarul subconștient și invitând la „interogarea misterului ontologic". Impresionând prin anvergură, proza lui Dumitru Radu Popescu, dincolo de trama (coaja) *policier*-ului, își dezvăluie *structura palimpsestică*, aptă de „revelare sacrală" (ortofanică). Cu atât mai nedumeritor, așadar, slabul interes (postdecembrist), însoțind cărțile d-sale, numeroase.

*

Aproape necunoscut (și, în consecință, necomentat), romanul *Săptămâna de miere* (1999) s-a ivit, aflăm, după „o îndelungată cercetare". Prozatorul inițial gândise o trilogie, alăturând romanului în cauză alte două cărți, *Delta* și *Oglinda*; și acest proiect a fost părăsit, rămânând doar tentativa de a lumina („nițelus", zice șăgalnic autorul) lovitura, pusă la cale de „o mână de evrei", la banca din Giulești (28 iulie 1959),

atacând „mașina cu bani". Evident, nu e vorba de o supervizare, juridică sau politică, a cazului, ci de o falsă reconstituire, „cu mijloacele blajine ale condeiului". Adică, absorbind în magma textului, dincolo de „ancorarea" în epocă, mărturii disparate, în conflict, sub semnul supoziției, încâlcind firele epice într-un atractiv „spectacol de vorbe".

Suntem în anii în care nebunia de după război „prindea viață", surpând temeliile lumii vechi. Istoria, cugetă un personaj, trebuie distrusă; ea înseamnă „o continuă visare". Leon, un evreu „de nădejde", pricepe că marxiștii, ca și iacobinii, vor fericirea cu forța. Opera socialismului ar fi o lume în sărbătoare, chiar dacă Tase, protagonistul-pivot, o înțelege ca o societate fără suflet, plină de lozinci. Cum Marx oferise *un text absolut*, stabilind „niște legi", ideologia pare „un paradis al cauzei comune", deși Lică (Alexandru Ioanid, cumnatul lui Drăghici, implicat în afaceri cu case) conștientizează prăpastia dintre ideal și realitate. Aventurierul Tase, scos din învățământ, un „sufletel oniric" și „hoț de femei", ar vrea să-și izbăvească „poporul", ajutându-l cu bani. Or, copoiul de rasă Cazimir Ionete, tălmăcitor/colecționar de vise, ins fără vârstă, un arhetip sau o ficțiune, pătrunde în visele lui Tase și denunță abandonul: Tase, fluturele rătăcitor, „marțafoiul gagicar", vrea să-și cheltuiască *beția de viață*, uitând de ideile pentru care a luptat. Nebunia în care intrase „ca într-o poveste" (jaful), îl va teroriza; bucureșteanul Tase, „nu evreu sau român" (cum se prezenta), nu mai crede nici măcar în sine. Deși planul croit păruse perfect, povestea „năroadă" a atacului banditesc îi întreține spaima, o „teroare friguroasă"; curajul sălbatec (inițial), apoi pașii rătăciți, vânat de oamenii lui Drăghici îl aruncă în plasa coșmarului, în gura puștilor, „trăind" visul *execuției*. Dacă dușmanii au fost puși „cu botul pe labe" cei din banda teroristă află că tovarășii de luptă și de idealuri sunt mai periculoși. Soldați devotați, evreii roșii „uită cine-au fost ieri", se dezic de legătura cu Partidul, vor să o șteargă în Israel. Ceea ce intenționa și enigmaticul Tase, apelând la sprijinul petrecărețului Gogu, alt personaj important al epocii. O epocă suspicioasă, pe care însuși Gogu-Torquemada o califică drept „curvăsărie ideologică", promovând răul ca formă a inteligenței.

Ca romane „neterminate", cărțile lui Dumitru Radu Popescu, greoaie, masive, „polițiste", rămân provocatoare; or, *ancheta* întreprinsă de scriitor „trebuie terminată de cititor", ne îndemna autorul *Vânătorii regale*.

*

„Natură" bogată, „o apariție de zile mari", cum observase, primul, Lucian Raicu, scriitor prolific, polivalent, derutant, un moralist, de fapt, înscenând – sub avalanșa cuvintelor – o viziune carnavalescă (Bahtin ar putea fi o pistă), în vecinătatea spectacolului popular, dezlegând *probleme-arhetip*, evaluând cotidianul cu fervoare detectivistică, translând concretul și încifrând/răstălmăcind sensurile, Dumitru Radu Popescu, deși mitograf cu program, folosind alegoria ca liant, în pofida fragmentarității și a refuzului coerenței, desacralizează lumea (întoarsă pe dos). Cum miturile „ne scapă printre degete" (avertiza autorul *Leului albastru*), a le repune în discuție, a le reinterpreta/reintegra în fluiditatea existențială înseamnă, dincolo de armătura teoretică sau rezonanțele folclorice, a descoperi, pe cont propriu, adevărurile eterne, structurile fundamentale etc., mulate, desigur, pe noile „evenimente", decăzând în istorie. Fiindcă creația – ne reamintește Dumitru Radu Popescu – a ajuns „o caricatură"; și, corectându-l pe Eliade, tot el ne asigura că profanul camuflează nu doar sacrul, ci și abjectul. De unde *bipolarismul* textelor sale: spectacolul inocenței și „trezirea", nostalgia paradisului și duhul apocalipsei, realismul fantastic și farsa bufonă, sublimitatea, grotescul carnavalesc și monștrii inconștientului, ambiguitatea tragică și implacabila degradare, pulverizând sensul, amestecând – în coexistența/confruntarea nedomolită a contrariilor – candoarea și ticăloșia, violența, melodrama, parodia etc., cuprinzând lacom, acumulativ, caleidoscopia lumii. Și aducând în scenă, prin ipostazierea unor destine, o faună ciudată, dezvoltând entropic drame, conflicte și obsesii, prinse în cavalcada unor echivoce dezvăluiri succesive, în regimul carnavalescului și într-o viziune mitic-parabolică, reînviind scenariile primordiale. Totuși, roiurile de analiști care, de-a lungul anilor, au cercetat cu osârdie harta scrierilor lui Dumitru Radu Popescu, au ajuns la o concluzie inatacabilă: indiferent de gen, insidioasa „invazie de poezie", scrisă „cu idei", negreșit, cotropește Opera. Mai mult, notația realistă se revitalizează prin „vocile poeziei", scriitorul – nota cândva Doina Uricariu – *regândind poezia prin proză*. Să nu uităm că orgoliul de altădată, reactivat, era poezia. Dumitru Radu Popescu debuta cu versuri, în 1953, în „Crișana" și continuă a crede, nedezmințit, că poezia rămâne esența unui scriitor. Deloc ciudat, unicul său volum de versuri (*Câinele de fosfor*, 1982) adună poeme antilirice, grotești-ironice, încercuind cotidianul, pliat, mai degrabă, valului optzecist, fără a fi doar o „recreație".

Evident că și literatura dramatică, cultivând un teatru „necomplezent", „liber" (zicea Marin Sorescu), deloc respectuos cu tiparul clasic, fără prejudecăți de formulă și limbaj, suportă această infuzie poematică. Piesele sale, greu de „descifrat", „translează" mitul (prometeic, în *Hoțul de vulturi*, de pildă) și impun *mitul ca revelator*, observase Valentin Silvestru, închipuind, dincolo de varietatea versiunilor scenice, o geografie magică. Acreditat ca dramaturg după un spectacol la Târgu Mureș (cu *Acești îngeri triști*), Dumitru Radu Popescu a produs aluvionar, sclipitor, cu vervă imagistică (și în ipostaza de eseist sau epistolier) o năucitoare ofertă textuală, de fantezie barocă, protagoniștii săi (închizând drame, aspirând spre puritate) vădind o conexitate subterană. Oricum, scenografia primează asupra textului, nota M. Iorgulescu, recunoscând că avem de-a face cu un prozator de mare originalitate, interesul pentru dramaturgie nefiind doar un nevinovat capriciu. Mai mult, „descoperirea teatralității" a condus la radicalizarea prozei. Iar Laurențiu Ulici, în prelungirea ideii, va constata „acordul intim între genuri", vălmășagul lumii fenomenale, cercetată dintr-o perspectivă relativizantă, impunând *adevărul multiplu*. Morișca fabulațiilor îmbracă, de regulă, o intrigă polițistă, aglomerată epic, de conversie mitologică, chemând în sprijin, sub aparențe realiste, poetica folclorică și o conștiință arhaică. Nuvelistul, însă, s-a dovedit mai tare decât romancierul, spulberând disciplina clasică și oferind, în dialog cu opere de căpătâi, comentarii divagante, acut-personale, în cheie morală; înțelegând *adevărul* ca „memorie a realității" într-o lume maculată, ea însăși incoerentă, pierzând sensul. Cândva, și editorialiștii „în pantaloni scurți" (Mazilu, Cosașu, Țic, E. Mandric) porniseră în căutarea „urgisitului" *adevăr integral*, cinstind *faptul brut*, descoperit, mai apoi, ca roman nonfigurativ, și de alții (v. *Truman Capote și Nicolae Țic*, 1995).

Dar proza lui Dumitru Radu Popescu, s-a observat, nu se bazează atât pe documente (chiar pornind de la fapte reale), ci pe *tensiunea dezbaterii*. Or, dezbaterea e posibilă chiar și în absența faptelor; contează – precizează undeva scriitorul – ce credem noi despre ele. O proză fără acțiune se țese prin provocarea consecutivității: enigma sumară se va complica, monoloagele și limbuția (urmând „retorica ruralului") radiografiază zbuciumul sufletesc. Pătrundem în interioritatea faptelor, personajele fiind obligate să se dezvăluie. Răscolirea trecutului impune asemenea confruntări, eliberând interioritatea: producând, odată cu proliferarea vocilor, abundența de concret. Spiritul anchetator (la

un prim exercițiu asistam în *Dor*) vizează nu pedepsirea crimei, ci elucidarea cazului. Instanța morală funcționează ca un catharsis, vizând descărcarea adevărului. Anchetele lui Dumitru Radu Popescu nu excavează faptele, ci adevărurile, îndepărtând stratul de insinuări și *dilatând spațiul culpabilității*. Îndoiala e suverană, suspiciunea se infiltrează peste tot; șocul epic (crimele fiind „expediate" în trecut) pigmentează un univers dubitativ – produsul unei imaginații delirante. La Dumitru Radu Popescu totul e memorie. *Tehnica anchetei*, procedeu care a molipsit și pe alții, conjugă capacitatea judicativă cu libertatea de a nara: povestitorii devin creatori, personaje-prozatori chiar prin grija/grila reconstituirilor, imaginarul proliferează haotic având ca stimulent memoria afectivă. Acest elan confesiv, dezghiocând lumea fenomenală, provoacă o reacție în lanț, implicit un lanț de povestiri. Narațiunea de *tip anchetă* dospește, își revarsă aluatul rememorativ; uitarea înseamnă intrarea în neant. Caruselul mărturiilor, alimentat de pofta conversativă, este tangent marelui subiect: ADEVĂRUL, ca *supra-temă* a romanelor lui Dumitru Radu Popescu. Disponibilitatea sa narativă crește pe solul fertil al cascadei de interogații. Scriitorul iubește întrebările; răspunsurile martorilor diversifică arborescent epica, cu fantezie și forță speculativă; nu elucidează cazul, ci îl complică, reorganizând datele.

Evident că nici *Întoarcerea tatălui risipitor* (2009) nu se putea rupe, brutal, de acest fel de *a fi în literatură*. Fragmentarismul are ca liant viața. Febra imaginativă a scriitorului lucrează pentru a regăsi gustul vieții nefardate, pentru a recupera adevărul vieții noaste, fără a păcăli istoria. Trecutul e viu, adevărul alunecă peste ficțiune (și invers), dar dorința de a pricepe totul e o infirmitate; rămâne mereu – pare a ne spune scriitorul – *o câtime nedezlegată*. Proza lui Dumitru Radu Popescu, pe toată întinderea ei, stoarce această câtime și trădează dorința de a re-începe viața; deși romancier „sceptic", el face elogiul libertății individului, stăpân pe propria-i conștiință, cucerind seninătatea pe care o îngăduie (și presupune) singurul absolutism victorios: cel al relativului. Încât obsesia *Adevărului* se pulverizează în variantele lui. Sondând un trecut „imprevizibil", scriitorul manifestă un *multiperspectivism* în desfășurare: percepția evenimentelor îmbracă versiuni felurite, demonul relativizării stăpânește un teritoriu în care – spune autorul – „fiecare are pe undeva dreptate". Alternarea vocilor și multiplicarea punctelor de vedere expediază în relativ o epică *browniană*,

dispensându-se de personajul unic. *Scriitorul e shakespearolog*; pornit în căutarea adevărului, el judecă trecutul cu șirul de abuzuri, violențe, crime, deformând omenescul, dar nu uită că prezentul produce istorie. În spatele necesității istorice, Dumitru Radu Popescu caută tot omul; colecția de fapte abominabile, fixate în memoria colectivă sunt aduse la suprafață pentru „a învăța adevărul". Procurorul Dunărințu (ciclul *F*) are convingerea că nici după moarte amintirea unui om nu trebuie umilită. Lumea lui Dumitru Radu Popescu e prinsă într-un vârtej aiuritor, împreunând contrastele: lângă hieratici trăiesc hidoșii, visele coexistă cu pornirile oneroase, istoria se răsfrânge în această vâltoare evenimențială.

Indubitabil, pentru spațiul literar românesc, fostul corector de la „Steaua" este, prin literatura sa anticanonică, *un autor canonic*. Tămâiat din belșug când păstorea (obedient, să recunoaștem) Uniunea Scriitorilor (1981-1989), retras apoi într-o tăcere penitentă, revenind în forță, suspectat de prolixitate, cultivând insolitarea, enigmaticul și hiperproductivul prozator dezvoltă o creativitate mito-poetică ispitită de ludism. Magma verbală se revarsă nemilos, aglomerând personaje și fapte (ieșite din comun). Corectând dezvrăjirea postmodernistă prin aluzii mitologice, invitându-ne pe un „tărâm labirintic" (observa Mirela Marin, într-o solidă demonstrație „tehnică"), toată creația sa, de mare originalitate, se vădește a fi, nota concluziv Mihai Drăgan (încă în 1970), o „intuiție lirică a lumii". Acuzat, cu mare râvnă, pentru nomenclaturism și, după 1989, pentru apolitism, taxat pentru potopul de laude („peste meritele reale", zic cârcotașii) îndatorat „postamentului funcției", polemist aprig la nevoie și critic literar „deghizat", cum crede Constantin Cubleșan, harnicul Dumitru Radu Popescu ne-a oferit „un continent de creație literară", de o exuberantă și exotică originalitate. Combinând, după o rețetă unică, adolescența dionisiacă a foștilor „gojdiști", *aruncând hibele în Criș* cu debordanta vitalitate oltenească, într-un timp opresiv, „păcălit" prin fixația pentru *problemele-arhetip*, „retrăite" în fluiditatea evenimențială. Și „luminate" de morișca adevărului/adevărurilor, știind prea bine că viața (oricui) nu mai este *proprietate personală*. „Desproprietărirea" cade într-un spectacol burlesc, prolix, logoreic, purtând o inconfundabilă pecete stilistico-problematică.

Dorin CIMPOEȘU

Guvernarea înțelegerii politice temporare (PSRM – Blocul ACUM)

D.C. – prof. univ. dr. în istorie. Autor al volumelor *Guvernarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România şi Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chişinău, ediția a XIX-a, 2010); *Basarabia la un secol de la Marea Unire, 1991-2018* (2018). Specialist în istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de istoria contemporană a românilor şi istoria instituțiilor româneşti contemporane.

Cu toate că a avut o viață destul de scurtă (circa 5 luni – n.n.), Înțelegerea *Politică Temporară* (ÎPT) a obținut unele rezultate semnificative în diverse domenii de activitate, inclusiv în depolitizarea unor sectoare cheie, precum justiția, cât şi în combaterea corupției. De asemenea, pe plan extern Guvernul Maia Sandu, susținut de această coaliție, a reuşit să scoată Republica Moldova din izolarea internațională, să reia dialogul cu cancelariile vest-europene, precum şi creditarea țării din partea celor mai importante organisme financiare străine.

În ciuda acestor realizări, care dădeau speranțe populației, dar şi principalilor parteneri externi, relațiile din interiorul coaliției deveneau din ce în ce mai tensionate, anunțând declanşarea unei crize politice grave, cu consecințe imediate asupra stabilității politice interne.

Autorul acestui studiu îşi propune să analizeze şi să prezinte celor interesați tocmai aceste aspecte, pe care le consideră edificatoare pentru a cunoaşte o filă din istoria recentă a Basarabiei.

Primele măsuri luate de Guvernul Maia Sandu

În prima lună de guvernare, a avut loc o epurare a aparatului de stat, fiind operate mai multe demisii, acțiune catalogată drept o *răfuială politică*[1]. Astfel, mai mulți secretari de stat și conducători ai instituțiilor subordonate acestora au fost concediați, locurile fiind ocupate de clientela noii puteri, deși această practică a fost aspru condamnată, anterior, de actualii guvernanți.

Spre exemplu, Gheorghe Bălan, cumătrul lui Andrei Năstase, unul dintre liderii Blocului ACUM, a fost numit șeful Inspectoratului General al Poliției, Andrei Popov, naşul lui Nicu Popescu, ministrul afacerilor externe, a fost făcut șeful său de cabinet, iar Vladislav Kulminski, realizatorul unei emisiuni a postului Jurnal TV, a fost numit consilier pe probleme politice al prim-ministrului Maia Sandu.

Pe de altă parte, în urma negocierilor dintre cele două componente ale noii majorități parlamentare, Blocul ACUM a cedat socialiștilor domenii strategice ale securității naționale, cum ar fi lărgirea atribuțiilor șefului statului și subordonarea Serviciului de Informații și Securitate (SIS) acestuia.

Controlul politic al noii puteri a fost extins și asupra unor instituții independente, precum Comisia Electorală Centrală (CEC) și Consiliul Superior al Magistraturii (CSM), fie prin modificarea legislației în vigoare, fie prin exercitare unor presiuni pentru demiterea membrilor acestora, cum s-a întâmplat cu Ion Druță, președintele CSJ și Radu Țurcanu, șeful Judecătoriei Chișinău.

În același timp, unii reprezentanți de frunte ai noii puteri au comis gafe impardonabile, care au fost aspru condamnate de opinia publică din Republica Moldova și nu numai. Este cazul vicepremierului Andrei Năstase, care a votat la Adunarea Parlamentară a CoE, alături de delegația Moscovei, pentru restabilirea dreptului de vot al Rusiei în cadrul structurii organizației, după o absență de cinci ani, precum și declarația ministrului de externe, Nicu Popescu, care a calificat conflictul transnistrean drept *război civil*.

Moratoriul ideologic și geopolitic

Pe 17 iunie 2019, Igor Dodon s-a pronunțat pentru introducerea unui moratoriu pe subiecte care dezbină societatea, cum ar fi cele ideologice

și geopolitice, cu scopul de a consolida noua guvernare și de a o face cât mai solidă.

În consecință, a precizat președintele, alianța ar trebui să se concentreze mai mult asupra chestiunilor sociale și a demontării unor practici ale vechii guvernări, precum fabricarea de dosare inamicilor celor aflați la putere.

Dodon mai spunea că „...la 14 iunie 2019 a început o nouă etapă istorică pentru Moldova", iar „...regimul criminal, care timp de aproape 10 ani a terorizat Moldova (...), a fost învins"[2].

Noul prim-ministru, Maia Sandu, a fost de acord cu moratoriul propus de președinte pe problemele sensibile de natură ideologică și geopolitică despre care cele două componente ale majorității parlamentare au poziții diametral opuse.

În cadrul emisiunii *Moldova în direct* a postului național de televiziune Moldova 1, aceasta a declarat că *Dacă Igor Dodon a propus scoaterea din instituții a subiectelor care ne dezbină, atunci suntem de acord*[3].

Măsurile luate de Guvernul Sandu în primele trei luni de guvernare

La 24 septembrie 2019, a fost dat publicității *Raportul Guvernului pe acțiunile întreprinse în primele 100 de zile*[4], în care au fost prezentate realizările noului Executiv al Republicii Moldova, de la preluarea puterii și până la data publicării acestui document.

Raportul are 26 de pagini și este structurat în 10 capitole, după cum urmează:

Combaterea corupției; Reforma justiției; Asigurarea respectării drepturilor și libertăților cetățenilor; Dezvoltare economică; Stabilitatea macrofinanciară și reluarea finanțării la bugetul de stat; Îmbunătățirea calității serviciilor publice; Protecție socială și securitatea cetățenilor; Securitatea națională; Transparență decizională și procesul participativ; Scoaterea Republicii Moldova din izolare internațională.

Prezentăm, în continuare, rezultatele relevante obținute de Guvern în domeniile cele mai importante.

Pentru *combaterea corupției* s-au întreprins următoarele măsuri:

Au fost creat *Consiliul de coordonare a politicilor anticorupție și reformei justiției* de pe lângă prim-ministru, cu scopul coordonării eforturilor autorităților publice centrale și a instituțiilor de drept în domeniul combaterii corupției și reformei justiției.

A fost demiși directorii Serviciului Vamal, Companiei Naționale de Asigurări în Medicină, Agenției Medicamentului și Dispozitivelor Medicale și Centrului pentru Achiziții Publice Centralizate în Sănătate, noile numiri fiind bazate pe profesionalism, competență în domeniu și meritocrație.

Au fost documentate cazurile și s-au trimis dosarele Comisiei de anchetă pentru analiza modului de organizare și desfășurare a privatizării și concesionării proprietății publice (2013-2019), referitoare la: Aeroportul Internațional Chișinău, Air Moldova, Arena Chișinău, Gările și Stațiile Auto și Tutun CTC.

În cadrul întreprinderilor de stat și societăților pe acțiuni a căror gestiune a fost defectuoasă – Metalferos, Moldexpo, Moldtelecom, Red Nord, Combinatul de vinuri Cricova, Mileștii Mici, Franzeluța, Aeroportul Mărculești, Poșta Moldovei – au fost convocate adunările generale extraordinare, care au demis administratorii, au ales consilii de administrație noi și au numit directori interimari pentru exercitarea funcției până la selectarea directorului prin concurs public.

A fost declanșat procesul de inventariere a bunurilor din proprietatea statului. Agenția Proprietății Publice a dispus inventarierea *Î.S. Calea Ferată a Moldovei, Î.S. Poșta Moldovei, Î.S. Radiocomunicații, S.A. Red-Nord, S.A. Moldtelecom, Î.S. Administrația de Stat a Drumurilor.*

Au fost identificate mai multe scheme de corupție prin care statul era devalizat de sute de milioane lei anual, fiind luate măsurile necesare pentru lichidarea acestora, în cazurile Moldtelecom, Calea Ferată a Moldovei și Metalferos.

Au fost stopate și s-au investigat un șir de achiziții centralizate de echipamente și medicamente desfășurate în condiții dubioase.

S-a introdus un moratoriu pe acceptarea dosarelor în cadrul Legii cu privire la dobândirea cetățeniei prin investiție, deoarece aceasta crea

riscuri pentru siguranța națională, afecta imaginea externă a țării și putea să transforme Republica Moldova într-un refugiu pentru persoane certate cu legea.

Reforma justiției a început prin promovarea în Parlament a unui proiect de modificare a Legii Procuraturii, prin care s-au creat condiții pentru alegerea unui procuror general independent, profesionist și integru de către Consiliul Superior al Procurorilor dintr-o listă scurtă de candidați, propusă de o comisie de experți, formată pe lângă Ministerul Justiției. Aceste amendamente au intrat în vigoare la 21 septembrie 2019.

A fost elaborat și publicat proiectul de lege privind reformarea Curții Supreme de Justiție (CSJ) și a organelor procuraturii, prin care se urmărește eficientizarea activității CSJ, precum și a instanțelor de judecată și procuraturilor, deoarece multe dintre acestea au manifestat indiferență față de fraude, delapidări din fonduri publice și încălcări flagrante ale drepturilor omului, în multe cazuri tolerând comiterea acestor abuzuri.

La solicitarea Ministrului Justiției, Consiliul Superior al Magistraturii a revocat trei judecători ai Consiliului Institutului Național de Justiție, care aveau probleme de integritate.

A fost abrogat articolul 307 din Codul Penal, pentru a permite judecătorilor să fie independenți și să nu poată fi urmăriți penal pentru hotărârile pe care le adoptă, racordând legislația internă la recomandările UE.

În ceea ce privește *respectarea drepturilor și libertăților cetățenilor* au fost eliminate practicile nocive și antidemocratice de hărțuire a acestora de către instituțiile statului. Astfel, au fost stopate interceptările telefonice și ambientale la comandă politică, prin desființarea Direcției 5 din cadrul MAI, care funcționa ca o veritabilă structură de poliție politică, ale cărei activități ilegale au continuat, în perioada 8-14 iunie, și împotriva membrilor Guvernului legitim.

A fost eliminat filtrul nedemocratic, introdus de guvernarea precedentă și folosit în scopuri politice pentru a limita dreptul cetățenilor de a fi aleși, referitor la obligativitatea prezentării certificatelor de integritate, cu ocazia alegerilor, exceptând cazurile de averi ilicite.

A fost eliberat din funcție șeful Penitenciarului 13, redându-le deținuților dreptul legal de a fi vizitați de familie, de a avea convorbiri cu avocații, concomitent cu ameliorarea condițiilor de detenție.

În planul *dezvoltării economiei*, a fost declanşat procesul de analiză complexă a monopolului și a practicilor neloiale, precum și de creare a condițiilor de competiție loială pe piață și de eliminare a contrabandei din diferite sectoare de activitate.

A fost extins Programul *Femei în afaceri*, care va oferi instruire femeilor de afaceri și va susține dezvoltarea abilităților antreprenoriale.

A fost majorată componenta de granturi pentru IMM-uri din proiectul Băncii Mondiale, cu scopul de a permite agenților economici să solicite granturi de până la 300 mii lei pentru a-și mări afacerile și a crea noi locuri de muncă.

A fost elaborat proiectul pentru promovarea învățământului dual și încurajarea financiară a agenților economici să creeze noi locuri de muncă.

A fost deblocată finanțarea pentru proiecte non-agricole prin crearea mecanismului de valorificare a celor 15% din Fondul Național de Dezvoltare a Agriculturii care vor fi direcționate către îmbunătățirea nivelului de trai și de muncă în mediul rural.

A fost lansată aplicația mobilă Catalogul Produselor Alimentare Certificate (CPAC) din Moldova și România unde sunt incluse companiile ce oferă produse autentice din ambele state, în vederea promovării la nivel național și european.

A fost creată o bază de date și harta depozitelor frigorifice și a liniilor de sortare, pentru a facilita accesul producătorilor mici la această infrastructură.

A fost îmbunătățită legislația astfel încât să fie satisfăcute cerințele de calitate pentru a vinde produse de origine animală pe piața UE.

A fost semnat cu Banca Mondială contractul de finanțare a lucrărilor de îmbunătățire și reabilitare a mai multor sectoare de drumuri de importanță națională și locală.

A fost semnată cu Guvernul Republicii Franceze o Scrisoare de Intenție privind finanțarea proiectului de reabilitare și modernizare a liniei de cale ferată Chișinău – Ungheni.

Au fost reluate discuțiile privind accelerarea construcției gazoductului Iași-Chișinău, cu respectarea termenilor de finalizare a gazoductului, astfel încât Moldova să poată beneficia de această sursă de gaze începând cu trimestrul II/ 2020.

A fost semnat cu Banca Mondială un acord de finanțare în valoare de 61 de milioane de euro pentru interconectarea rețelelor de energie electrică dintre Republica Moldova și România.

În vederea asigurării *stabilității macrofinanciare și reluării finanțării la bugetul de stat*, s-a reușit plata salariilor și pensiilor, în pofida găurii financiare de 4,5 miliarde de lei pe care a lăsat-o la bugetul de stat guvernarea precedentă.

S-a reușit deblocarea relațiilor cu Fondul Monetar Internațional și finalizarea a două evaluări concomitente, ceea ce a permis accesarea de fonduri în valoare de 46,1 milioane de dolari, precum și deblocarea relațiilor cu UE și alți parteneri străini.

S-au asigurat importante finanțări de la Uniunea Europeană, care a oferit un sprijin bugetar în valoare de 14,54 milioane euro, pentru implementarea prevederilor DCFTA, finanțarea programelor de educație și formare profesională și punerea în aplicare a Planului de acțiuni pentru liberalizarea regimului de vize.

A fost inițiat dialogul cu UE privind acordarea ajutorului macrofinanciar și întreprinse acțiuni pentru realizarea condițiilor necesare în vederea debursării primelor două tranșe (din trei) în valoare de 60 milioane euro, reușindu-se deblocarea asistenței financiare în valoare de 1,4 miliarde de lei granturi și 2 miliarde de lei împrumut.

Au fost semnate cu partenerii din Comisia Europeană 3 acorduri de finanțare cu o valoare totală de peste 40 milioane de euro pentru implementarea măsurilor ce vizează: reforma justiției, susținerea regiunilor pilot Cahul și Ungheni, măsuri de sprijin pentru promovarea egalității de gen în țara noastră și combaterea violenței în familie.

Au fost lansate 4 proiecte majore de infrastructură în valoare totală de 40,4 milioane de euro, finanțate din programele de cooperare transfrontalieră ale Uniunii Europene și menite să:

– îmbunătățească schimbul de informații și să dezvolte infrastructura de comunicații la frontiera cu Romania;

– reabiliteze stațiile de poliție și să fie procurat echipament specializat pentru structurile responsabile de prevenirea și combaterea criminalității transfrontaliere;

– îmbunătățească infrastructura de operare a serviciului SMURD;

– reabiliteze și să doteze birourile vamale din zona de graniță româno-moldovenească, de la Albița-Leușeni, Sculeni-Sculeni, Giurgiulești-Giurgiulești.

A fost obținută o finanțare adițională din partea *Statelor Unite ale Americii* în valoare de peste 28 milioane dolari pentru implementarea reformelor pe aria guvernării democratice, creșterii investițiilor și exportului în sectoarele cheie ale țării.

A fost aprobată cererea de finanțare înaintată de Guvern pentru alocarea unui grant în valoare de 15 milioane de euro pentru creșterea eficienței energetice a blocurilor rezidențiale și publice din Republica Moldova.

În cadrul vizitei prim-ministrului Republicii Moldova la Bruxelles, din 24 iulie, au fost semnate trei acorduri de finanțare între Guvernul RM și Comisia Europeană pentru: consolidarea supremației legii și mecanismelor anticorupție; susținerea economică incluzivă a regiunilor focale ale RM; implementarea Acordului de Asociere RM-UE.

Comisia Europeană a anunțat reluarea sprijinul bugetar acordat Republicii Moldova, alocând suma de 14,54 milioane de euro pentru a susține implementarea prevederilor DCFTA, finanțarea programelor de educație și formare profesională și punerea în aplicare a Planului de acțiuni pentru liberalizarea regimului de vize.

În domeniul *securității naționale* s-a reușit restabilirea securității Aeroportului Internațional Chișinău, fiind întreprinse măsuri de securizare în vederea prevenirii accesului neautorizat al persoanelor și bunurilor.

Sistemul afacerilor interne a întreprins măsuri contra traficului de droguri, fiind efectuate 145 de percheziții în 26 raioane în acțiunea Antidrog.

Conform angajamentelor anterioare, militarii au participat la misiuni și operații internaționale de menținere a păcii, asigurându-se pregătirea și rotația a 53 de militari ai Armatei Naționale în misiuni de menținere a păcii sub egida ONU, UE și OSCE.

Au fost executate 75 de misiuni de dezamorsare a unor obiecte explozive depistate pe teritoriul țării, fiind neutralizate 6 445 de obiecte și mijloace explozive.

A fost dezvoltată infrastructură de păstrare și depozitare a armamentului și munițiilor, precum și procesul de management al acestuia, prin: instalarea, în comun cu Misiunea OSCE, a două containere de prim ajutor medical; amenajarea, cu suportul Germaniei, a unui loc special temporar de păstrare a munițiilor la Florești; efectuarea lucrărilor de renovare la baza de păstrare tehnică a armamentului și patrimoniului, cu sprijinul oferit de Fundația „Golden West"/EUCOM (SUA), în sumă de 503 818 dolari.

S-a asigurat participarea a 100 de ofițeri ai Armatei Naționale la exercițiul militar „Agile Hunter" în California, SUA.

A fost anulat, începând cu 16 septembrie, mecanismul de notificare scrisă prealabilă în privința deplasărilor private în regiunea transnistreană a oficialilor din Republica Moldova.

În ceea ce privește *scoaterea Republicii Moldova din izolare internațională*, prin eforturile Ministerului Afacerilor Externe și Integrării Europene (MAEIE) s-a asigurat susținerea și recunoașterea de către partenerii internaționali a noii majorități parlamentare și a guvernului legitim condus de Maia Sandu.

Au fost efectuate mai multe vizite în capitalele cheie pentru asigurarea acestui sprijin internațional (Paris, Washington, Berlin, București, Bruxelles). De asemenea, în cadrul vizitei de la Paris, noul prim-ministru a avut discuții cu reprezentanții diplomatici ai statelor G7, ceea ce a contribuit la luarea unei poziții comune a acestor state privind recunoașterea noului guvern legitim de la Chișinău.

Prin redeschiderea canalelor diplomatice, cetățenii Republicii Moldova au avut confirmarea internațională a faptului că noua putere aleasă democratic a fost recunoscută în cancelariile occidentale. Acest fapt a facilitat transferul pașnic de putere și am evitat tensiuni și riscul unor violențe.

UE a jucat un rol activ în consultările pe marginea situației politice din Republica Moldova, în particular în contextul vizitei Comisarului European pentru Politica de Vecinătate și Negocieri pentru Extindere, Johannes Hahn, la Chișinău, pe 3 iunie 2019.

Odată cu intrarea în exercițiu a Guvernului condus de Maia Sandu, dialogul politic RM-UE a cunoscut o intensificare. Pe 19 iunie 2019, Comisarul Johannes Hahn a întreprins o nouă vizită de lucru la Chișinău, iar prim-ministrul Maia Sandu a vizitat instituțiile europene de la Bruxelles pe 4 și 24 iulie 2019.

Ministrul Afacerilor Externe și Integrării Europene Nicu Popescu a participat în premieră, în calitate de invitat special, la reuniunea Consiliului Afacerilor Externe al UE (15 iulie 2019). Au fost organizate întrevederi cu Comisarul European pentru Politica de Vecinătate și Negocierile de Extindere, Johannes Hahn, precum și cu partenerii de dialog din cadrul UE și NATO.

Reluarea dialogului politic la nivel înalt, în special cu țările Uniunii Europene, care fusese înghețat în ultimii ani ai fostei guvernări, a readus cetățenilor Republicii Moldova perspective noi de dezvoltare, atât economice, cât și sociale.

În eforturile naționale de diversificare a surselor energetice și obținerea independenței energetice, am asigurat reluarea și accelerarea discuțiilor cu partea română pentru construcția gazoductului Iași-Chișinău, în speță am avut discuții punctuale cu omologii din România și responsabilii din guvernul de la București și companiile de distribuire a gazelor privind necesitatea rezolvării acestei chestiuni în termeni cât mai reduși, astfel încât cetățenii Republicii Moldova să poată beneficia de gazul românesc cât mai repede posibil. Am eliminat blocajul legat de livrarea țevilor din România pe teritoriul Republicii Moldova.

Prioritatea numărul unu a MAEIE, imediat după schimbarea guvernării, a fost ca prin eforturi diplomatice în contactele cu autoritățile din

UE și SUA să se obțină reluarea finanțărilor externe sub formă de granturi esențiale pentru funcționarea normală a statului și a instituțiilor sale.

Guvernul Sandu la 100 de zile în viziunea opoziției

Pavel Filip, președintele PDM, a criticat măsurile luate de Guvernul Sandu, în primele o sută de zile de guvernare, îndeosebi în ceea ce privește majorările de impozite și taxe, cât și cele vizând stoparea proiectelor sociale, demarate de guvernul democrat, arătând că acesta a făcut „Multe promisiuni, dar puține realizări”[5].

În context, liderul democrat a făcut trimitere și la scumpirea tarifelor la energia electrică cu un procent cuprins între 5 și 15% pentru populație, în funcție de regiune, precum și la reducerea finanțării pentru programele *Drumuri bune* și *Prima Casă* de la 2 miliarde de lei la 600 de milioane, respectiv de la 70 de milioane la 12 milioane, concomitent cu închiderea proiectului *Un doctor pentru tine*, a 7 școli și tăierea a 30 de milioane de lei de la reparația grădinițelor.

Pe de altă parte, depolitizarea anunțată *cu surle și trâmbițe* înaintea venirii la putere a fost uitată, fiind înlocuită cu o politizare accentuată, care s-a concretizat cu demiterea doar într-o singură zi a 65 de înalți funcționari și luarea deciziei de schimbare a funcțiilor de secretar de stat din unele ocupate prin concurs în unele politice.

O atitudine critică și foarte virulentă la adresa coaliției de guvernare a avut și liderul comuniștilor, Vladimir Voronin, care declara că „Dodon a luat și a trimis acolo consilierii lui, adică oameni de nădejde. El, de fapt, a pus control asupra tuturor instituțiilor de forță, instituțiilor juridice din țară, conștientizează asta Maia Sandu, nu conștientizează...”[6].

Disensiuni majore în cadrul coaliției temporare

La nici o lună de la preluarea puterii, în cadrul majorității parlamentare, au început să apară unele fisuri, determinate de neînțelegeri, diferențe de viziune și abordări total opuse privind măsurile în diverse domenii de activitate, întreprinse de Guvernul Maia Sandu.

Problema cea mai spinoasă care a declanșat zâzania în coaliție a fost cea a procurorului general, survenită cu prilejul avizării de către Guvern a modificărilor la Legea Procuraturii. În concepția prim-ministrului, Maia Sandu, postul de procuror general ar trebui atribuit unei persoane din afara Republicii Moldova, care, într-adevăr ar fi integră, profesionistă, echidistantă și ar putea să asigure independența reală a justiției. Spre deosebire de aceasta, partenerii de coaliție și, îndeosebi, președintele Igor Dodon, se pronunță ca funcția respectivă să fie ocupată de un cetățean al Republicii Moldova, așa cum prevede și Legea cetățeniei în vigoare.

„Eu propun ca noi să scriem în aviz faptul că trebuie schimbată legislația ca să permită numirea unui procuror general fără cetățenia Republicii Moldova și asta se va discuta în Parlament deja. Eu nu mai am răbdare," preciza Maia Sandu[7].

„Poziția mea și sunt ferm convins că e și poziția marii majorități a cetățenilor Republicii Moldova este că trebuie să fie cetățeni ai Republicii Moldova. Noi avem profesioniști în Republica Moldova pentru orice funcție. Trebuie să asigure un concurs public, un concurs transparent și să dăm posibilitatea persoanelor profesioniste să se manifeste," replica Igor Dodon[8].

O altă chestiune disputată, care a produs largi reverberații atât în cadrul coaliției majoritare, cât și în societate, a fost cea a procedurii de numire de către Parlament a doi judecători noi în Curtea Constituțională, autodizolvată după *putsch-ul* din 7-9 iunie 2019[9].

Astfel, pe data de 2 iulie 2019, Parlamentul a anunțat organizarea unui concurs pentru selecționarea celor 2 candidați pentru CC, la care s-au înscris 23 de concurenți. Intervievarea acestora a avut loc pe data de 24 iulie 2019, urmând ca dintre aceștia să fie selectați cei doi candidați, care au obținut cel mai mare punctaj, conform regulamentului de organizare și desfășurare a concursului. Rezultatele concursului, date publicității, au relevat că primele două locuri au revenit candidaților Nicolae Eșanu și Vladimir Grosu.

Cu toate acestea, încălcând propria procedură de concurs, Parlamentul a anunțat, la 16 august 2019, după îndelungate deliberări, că a numit alte două persoane în funcția de judecători constituționali. Aceștia au

fost Domnica Manole și Vladimir Țurcanu, ultimul fiind fost deputat socialist și neaflându-se printre candidații la concurs. Mai mult, ulterior, acesta a fost ales chiar președinte al CC.

Evenimentul a scandalizat opinia publică din Republica Moldova și a creat animozități puternice între partenerii de guvernare, mai ales din partea deputaților Blocului ACUM care, în frunte cu premierul Maia Sandu, au cerut demisia lui Vladimir Țurcanu de la șefia CC.

Un număr de 12 ONG-uri din Republica Moldova, între care și Amnesty International Moldova, și-au declarat „...profunda îngrijorare în legătură cu modul netransparent de numire a celor doi judecători la Curtea Constituțională...", arătând că „... un asemenea mod de numire, fără explicarea motivelor anulării rezultatelor concursului organizat anterior, bazat pe criterii politice, denotă ignorarea importanței acestei instituții și subminează în continuare încrederea publică în independența Înaltei Curți"[10].

Negocieri pentru resetarea coaliției de guvernare

În contextul amplificării neînțelegerilor și creșterii tensiunii dintre componentele coaliției majoritare, și-a făcut loc tot mai mult ideea semnării unui nou acord de colaborare politică dintre acestea, eventual pe durata întregului mandat, având în vedere că cel anterior avea un caracter temporar. Scopul vizat era redefinirea programului de guvernare pentru perioada următoare și salvarea majorității parlamentare existente.

Primul care a lansat această idee a fost președintele Igor Dodon, la nici o lună de la instalarea noii puteri, negocierile aveau să fie destul de anevoioase și să dureze aproape trei luni, ceea ce arată că disputele din cadrul coaliției erau destul de serioase.

În acest sens, Igor Dodon a propus ca PSRM și Blocul ACUM să semneze un nou acord de colaborare, care să pună programul de guvernare deasupra celor de partid. El își dorea ca noul acord să prevadă clar „vectorul extern, cel de integrare europeană", dar și „stabilirea relațiilor economice și comerciale cu Rusia". De asemenea, trebuia să descurajeze „traseismul parlamentar" și să asigure stabilitatea coaliției, „un angajament că nu facem alte coaliții în actualul Parlament, că nu primim

fugari, nu votăm proiecte cu ei, decât cele cu care noi convenim în interior”[11], preciza președintele. Potrivit acestuia, acordul urma să fie semnat, până la sfârșitul lunii iulie 2019, de toți deputații majorității parlamentare și contrasemnat de premierul Maia Sandu, de președintele Parlamentului, Zinaida Greceanîi, precum și de Igor Dodon.

Pe parcursul negocierilor a rezultat, de fapt, că nivelul de încredere între partenerii de coaliție era destul de scăzut, iar perspectiva incertă. Acest lucru a reieșit dintr-un interviu al lui Igor Dodon, care avansa trei scenarii pentru viitorul majorității parlamentare.

„Sunt opinii că se va destrăma după alegerile locale. Vom avea alegeri locale și apoi anticipate. Al doilea scenariu este că guvernarea va dura până la alegerile prezidențiale. Al treilea scenariu este că vom trece și peste alegerile locale și cele prezidențiale, iar coaliția își va duce mandatul până la capăt”[12].

La rândul său, premierul Maia Sandu declara, într-o conferință de presă la Bruxelles: „ Cât de mult va rezista coaliția? Îmi este dificil să răspund la această întrebare. După cum am spus, urmează alegerile locale în luna octombrie, care vor reprezenta un test pentru organizarea alegerilor libere și corecte”[13].

La mijlocul lunii august 2019, președintele Igor Dodon anunța: „Eu cred că suntem la ultima etapă de semnare a acestui acord între două componente ale guvernării, mă refer la PSRM și Blocul ACUM. Cel mai probabil acest acord va fi contrasemnat de președintele țării, ca suport pentru implementarea acestor reforme. În societate se discută că sunt opinii diferite între Guvern și Președinție, dar eu vreau să vă spun că luni în proporție de 90-95% am găsit limbă comună pe toate elementele”[14].

Prim-ministrul Maia Sandu, co-liderul Blocului ACUM, nu s-a arătat tot atât de entuziastă în privința semnării cât mai urgent a preconizatului acord, dorit atât de mult de Igor Dodon și mai puțin de socialiști. Aceasta condiționa chiar semnarea unui nou acord de demitere a fostului deputat socialist, Vladimir Țurcan, din fruntea CC și de schimbare a Legii Procuraturii.

„Noi insistăm aici pe faptul că trebuie să se rezolve problema cu Curtea Constituțională. Recunosc că nu a fost o idee bună să fie delegați oa-

meni pe criterii politice. Noi credem că cel mai bine este să se revadă decizia de către Curtea Constituțională, să ajungă în fruntea Curții o persoană care nu a avut calitatea de membru de partid"[15], preciza premierul Maia Sandu.

Tergiversarea semnării de către Blocul ACUM a proiectului de acord negociat l-a determinat pe Igor Dodon să-i amenințe pe liderii acestuia cu o reconfigurare a majorității parlamentare, dând următoarea explicație despre cauzele acestei atitudini: „Eu văd aici doar trei aspecte care nu le-ar permite să semneze: primul – nu au consens pe intern; al doilea obstacol ar fi că, totuși, probabil vor la anticipate unii. Și asta ar fi o greșeală. Sau al treilea ar fi – vor să facă jocul în Parlament, să schimbe majoritatea parlamentară cu democrații sau cu Șor"[16].

O nouă Înțelegere Politică între PSRM și Blocul ACUM

La 16 septembrie 2019, a fost semnat acordul privind constituirea unei noi Înțelegeri Politice, *privind obiectivele tranzitorii ale Guvernului, Președinției și Parlamentului, inclusiv ale fracțiunilor Partidului Socialiștilor din Republica Moldova, Partidului Acțune și Solidaritate și Platformei Demnitate și Adevăr*[17].

Documentul are 16 pagini, iar structura acestuia cuprindea un preambul și două capitole, respectiv *Politica internă* și *Politica externă*, fiecare fiind împărțit în subcapitole, primul având 11 astfel de diviziuni, corespunzătoare tot atâtor domenii de activitate, iar cel de-al doilea 4.

Acesta a fost semnat de Ion Ceban (PSRM), Mihail Popșoi (PAS) și Alexandru Slusari (PDA), vicepreședinți ai celor 3 partide constitutive ale noii coaliții și contrasemnat de președintele Igor Dodon, prim-ministrul Maia Sandu și Zinaida Greceanîi, președintele Parlamentului.

Prin includerea Președinției, Parlamentului și Guvernului printre semnatarii cu atribuții în adoptarea reformelor s-a dorit imprimarea unui caracter instituțional-politic sau interinstituțional acordului, precum și creșterea importanței Înțlegerii Politice în ochii opiniei publice.

De precizat că Andrei Năstase, președintele PDA, nu s-a aflat printre semnatarii acordului.

După cum se menționa în *Preambul*, „Obiectivul primordial al Înțelegerii este păstrarea majorității parlamentare...", „... în scopul respectării unor angajamente democratice comune, care asigură susținerea și stabilitatea actualei guvernări de către majoritatea parlamentară"[18].

Părțile semnatare se angajează, în același timp, să nu accepte „... niciun fel de alianțe separate cu Partidul Democrat și Partidul Șor..." și „... niciun fel de traseism politic în cadrul Parlamentului Republicii Moldova"[19].

În *Politica internă*, coaliția majoritară își propunea o serie de priorități, precum: reformarea justiției, asigurarea independenței acesteia față de factorul politic și combaterea corupției; respectarea angajamentelor privind implementarea Acordului de Asociere și accesarea asistenței macroeconomice din partea UE; adoptarea sau modificarea legislației în domeniul economiei, în vederea combaterii monopolului și promovării principiului liberei concurențe; îmbunătățirea sistemului de sănătate și a protecției sociale a cetățenilor; organizarea și desfășurarea alegerilor locale, din 20 octombrie 2019, în conformitate cu cele mai înalte standarde democratice, asigurarea finanțării legale și transparente a campaniei electorale, abținerea de la atacuri la persoană între candidații părților semnatare etc.

Domeniul *Politicii externe*, cuprindea cele mai importante obiective ale coaliției cum ar fi: dezvoltarea cooperării economice și realizarea proiectelor sociale cu SUA; implementarea consecventă a Acordului de Asociere cu UE și consolidarea dialogului politic RM-UE; dezvoltarea relațiilor privilegiate și a parteneriatului strategic cu România; normalizarea relațiilor economice și politice cu Federația Rusă; promovarea cooperării intensificate și a bunei vecinătăți cu Ucraina și altele.

În ceea ce privește durata acordului nu s-a prevăzut niciun termen în textul acestuia. Deși de data aceasta nu mai era *temporară* ca în prima variantă, Înțelegerea Politică avea, totuși, o limită în timp, care rezulta indirect, atât din titlul acordului, cât și din *Preambul*. Astfel, în *titlu* se preciza că acordul privea *obiectivele tranzitorii* ale părților semnatare, iar în *Preambul* se stipula că Înțelegerea se reflectă inclusiv asupra Programului de guvernare și a Planului de acțiuni ale Guvernului

Republicii Moldova pentru anii 2019-2020. De unde rezultă clar că Înțelegerea Politică era menită să dureze, în cel mai fericit caz, până la sfârșitul anului 2020, nu pe întreg mandatul, ceea ce însemna că, de fapt, aceasta avea tot un caracter temporar.

De altfel, anticipând lucrurile, trebuie să precizăm că evoluțiile politice ulterioare aveau să arate că noua Înțelegerea Politică a avut o viață chiar mai scurtă decât prima, aceasta destrămându-se la numai două luni de la constituire, respectiv pe 16 noiembrie 2019.

Reacții privind constituirea celei de-a doua Înțelegeri Politice

Convenirea unui nou acord între PSRM și Blocul ACUM privind formarea celei de-a doua Înțelegeri Politice a stârnit reacții atât din partea unor analiști politici, cât și din partea unor politicieni, unii chiar din interiorul coaliției abia reînnoite.

Unii analiști considerau că prelungirea guvernării „... a fost condiționată de perspectiva preluării de către PSRM a guvernării complete și că este un compromis major, asumat de către ACUM", ceea ce face ca „...Guvernul Maia Sandu să devină un partid ostatic al Regimului Dodon, care trebuie să contribuie la instalarea, perpetuarea și consolidarea acestui regim"[20]; în timp ce documentul a devenit „Un acord care a amânat deznodământul majorității, dar care a îndiguit și mai mult libertatea de acțiune a guvernării pro-europene și i-a pus pe seamă toate costurile reformelor, guvernării și ale eventualelor accidente de parcurs"[21].

Alți observatori apreciau că „Singurii care profită imediat de pe urma acestei coabitări sunt Dodon și socialiștii, care folosesc Blocul ACUM drept *bilet de trecere* în Occident"[22].

Chiar în ziua semnării noului acord, Igor Dodon a avut un discurs în plenul Parlamentului, cu ocazia deschiderii sesiunii de toamnă a acestuia, în care a criticat activitatea unor ministere și a cerut majorității parlamentare și Guvernului să redefinească agenda de priorități, plecând de la interesele cetățenilor: „Nu sunt mulțumit de modul în care funcționează unele ministere, de lipsa unor politici coerente pe domeniile social și economic, de amânarea sau stoparea unor proiecte. Cred

că trebuie să se guverneze în baza unei liste de priorități mai consistentă și mai apropiată de așteptările imediate ale oamenilor. Trebuie de ieșit din euforia primei perioade și de revenit cu picioarele pe pământ, la realitățile pe care le avem. Și trebuie să încetăm să facem mereu trimitere la problemele care vin din trecut", a arătat Igor Dodon[23].

Mai mult, președintele a declarat că este chiar dispus „... să accepte în orice moment schimbările necesare în structura și componența actuală a Guvernului, pentru a spori eficiența acestuia"[24].

Octavian Țîcu, unul dintre cei mai vocali deputați ai Blocului ACUM, considera că „Semnarea acordului temporar dintre Blocul ACUM și Partidul Socialiștilor este o eroare politică, care legitimează Partidul Socialiștilor și compromite valorile pe care Blocul ACUM le-a promovat în campania electorală"[25].

În semn de protest, acesta a anunțat că părăsește Blocul și devine deputat independent, calitate în care va candida pentru funcția de primar general al Chișinăului. Acesta a fost urmat de Iurie Reniță și Lilian Carp, alți doi colegi ai săi, care au dorit să se disocieze de parteneriatul cu PSRM[26].

La rândul său, chiar Andrei Năstase, co-președinte al Blocului ACUM, recunoștea că Octavian Țîcu avea dreptate atunci când spunea că nu trebuia semnat noul acord politic cu partenerii de coaliție: „... nu era nevoie de un acord politic, ci de un acord instituțional pentru desfășurarea unui șir de reforme"[27].

Semnarea acordului privind resetarea coaliției politice PSRM–Blocul ACUM nu a dus în mod automat la dispariția disensiunilor și adversităților mai vechi existente între partenerii de guvernare.

După câștigarea alegerilor locale (20 octombrie – 3 noiembrie 2019) și, mai ales, a postului de primar general al capitalei, ceea ce echivala cu o consolidare fără precedent a puterii socialiștilor, au început să se facă auzite tot mai frecvent voci din rândul acestora și să crească presiunea, inclusiv la nivelul Președinției, în legătură cu necesitatea remanierii Guvernului Maia Sandu.

Această situație anunța iminenta declanșare a unei grave crize politice în cadrul coaliției de guvernare, care punea în mare pericol atât stabilitatea Guvernului, cât și existența majorității parlamentare.

Note

[1] www.publika.md, din 8 septembrie 2019.
[2] www.europalibera.org, din 17 iunie 2019.
[3] www.deschide.md, din 20 iunie 2019.
[4] www.gov.md, din 28 septembrie 2019.
[5] Agenția Publika, din 24 septembrie 2019.
[6] www.publika.md, din 28 august 2019.
[7] Agența *Publika*, din 2 iulie 2019.
[8] *Idem*.
[9] www.deschide.md, din 17 august 2019.
[10] *Idem*.
[11] www.europalibera.org, din 2 iulie 2019.
[12] www.noi.md, din 24 iulie 2019.
[13] www.publika.md, din 25 iulie 2019.
[14] www.publika.md, din 14 august 2019.
[15] www.publika.md, din 21 august 2019.
[16] www.publika.md, din 28 august 2019.
[17] www.cotidianul.md, din 17 septembrie 2019.
[18] *Idem*.
[19] *Idem*.
[20] www.deschide.md, din 17 septembrie 2019.
[21] *Idem*.
[22] www.europalibera.org, din 18 septembrie 2019.
[23] Agenția *Moldpres*, din 16 septembrie 2019.
[24] *Idem*.
[25] www.publika.md, din 18 septembrie 2019.
[26] www.europalibera.org, din 18 septembrie 2019.
[27] Agenția *Infotag*, din 24 septembrie 2019.

Ion CONSTANTIN

Poziția regimului comunist din România în chestiunea Basarabiei (III)

I.C. – doctor în istorie, cercetător științific asociat la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Autor, printre altele, al volumelor *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov* (1994); *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995, 2017); *Polonia în epoca „Solidarității" 1980-1989* (2007); *Polonia în secolul totalitarismelor 1918-1989* (2007); *Gherman Pântea între mit și realitate* (2010); *Pantelimon Halippa. O viață dedicată luptei pentru unitatea națională* (2016); *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989* (2015). Domenii de interes științific: istoria Basarabiei, Bucovinei și a relațiilor româno-polone în perioada contemporană.

Hrușciov încearcă să obțină sprijinul lui Tito pentru „aducerea la ascultare" a românilor

Pentru „aducerea la ascultare" a românilor, Hrușciov a încercat să obțină sprijinul președintelui Iugoslaviei, mareșalul Iosip Broz Tito . Problema relațiilor Uniunii Sovietice cu România a constituit una din temele principale ale convorbirilor purtate timp de patru ore la Leningrad, în ziua de 8 iunie 1964, între liderii URSS și cei ai Iugoslaviei. După cum rezultă din stenograma sovietică a discuțiilor, „Tovarășul Hrușciov a început discuția despre România. Pe un ton cam agitat, el a caracterizat starea relațiilor URSS cu România, spunând că în România se întâmplă ceva ce el nu înțelege deloc. Tovarășii în România s-au năpustit asupra URSS și a lui personal. Situația a luat deja o asemenea întorsătură încât el consideră necesar s-o aducă în discuție, ca toată

Articolul este un fragment adaptat din volumul Ion Constantin, *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2015.

Partea a II-a vezi „Limba Română" (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 274-292.

lumea să-și definească poziția. Tovarășii români au călătorit în China, au avut acolo discuții, cum au vrut și au putut[1]. La întoarcerea din China, au avut discuții la Moscova, care au durat 14 ore. Se părea că între cele două țări există înțelegere reciprocă, iar acum ei fac pur și simplu lucruri groaznice. În România se desfășoară o largă, monstruoasă propagandă antisovietică, fac, într-adevăr, lucruri groaznice. Ei cred că noi nu știm, dar «noi știm tot». ...am discutat cu Maurer . Acum ei și-au concentrat atacul asupra noastră, a Cehoslovaciei, RDG și Ungariei. În schimb, pe voi[2] vă proslăvesc drept un ideal"[3]. În răspunsul său, I. B. Tito a arătat că, „Și noi (iugoslavii – n.n.) am observat că între noi au început să fie relații anormale. Nu știu care sunt motivele acestui lucru, dar vocabularul folosit de români în atacurile lor asupra URSS este pur și simplu groaznic. Probabil, ei consideră că se dorește transformarea lor într-o țară exclusiv de materii prime... Din partea noastră nu am dat niciun motiv ca românii să ne preamărească. Nu suntem de acord cu ei. Într-o ocazie, am să-i spun sincer lui Dej acest lucru. Ei promovează o politică incorectă. Însă, tovarășe Hrușciov, eu cred că este bine să se aștepte puțin și să nu se ducă treaba până la o ruptură definitivă"[4].

În continuare, Hrușciov a menționat, între altele, că „figura de bază în această campanie acum este (Nicolae) Ceaușescu, Secretar al CC al PMR. El este cel care determină linia antisovietică". A arătat apoi că românii „se poartă pur și simplu provocator. Recent, delegația lor a fost la Leningrad și tovarășii de la uzina constructoare de agregate pentru întreprinderi chimice, care se construiesc în România, i-au întrebat cum funcționează utilajul sovietic. Ei au răspuns în mod grosolan: prost utilaj. Cred că a răspunde astfel este pur și simplu necuviincios..."[5]. În mod deosebit, Hrușciov era preocupat de faptul că „acum ei (românii – n.n.) ridică problema privind Basarabia, declară că va veni timpul și noi, pasă-mi-te, o vom lua înapoi de la Uniunea Sovietică. Chinezii vor să ia înapoi de la noi o parte din teritoriu, românii, de asemenea, dar a lua înapoi acum este foarte greu. Noi nu vom permite nimănui să violeze frontierele noastre"[6]. Liderul sovietic cerea sprijinul lui Tito în „maleabilizarea" românilor, arătând că „Noi deja am epuizat toate posibilitățile. De mine acum nu mai depinde nimic. Eu nu pot nici să discut cu ei, întrucât în discuție pot să mă aprind și să spun ceva care, poate, nu ar trebui să se spună acum"[7].

N. Hrușciov era atât de preocupat de înrăutățirea relațiilor cu liderii de la București, încât credea că „mai curând vom perfecta relațiile noastre cu China, decât cu România. Chinezii acționează mai înțelept: ei chiar acum nu ard toate punțile. Ei sunt adversari serioși. Altceva este în cazul conducătorilor români. Socotesc că Gheorghiu-Dej este un om onest și deschis, dar cineva i-a trăncănit ceva despre noi și el a crezut toate astea și a ridicat mâna asupra prietenilor lui cei mai buni”[8].

La întrebarea lui Tito, dacă se presupune că există vreo „influență din străinătate” în legătură cu noua atitudine a românilor, Hrușciov s-a lansat într-o amplă diatribă împotriva campaniei de derusificare întreprinsă de conducerea de la București, pe care o asociază cu pretinse persecuții antimaghiare ale acesteia în Transilvania: „Acum ei alungă tot cea ce este rusesc. Chiar englezii și americanii introduc limba rusă în școli. Ei fac asta nu din dragoste pentru noi. Cultura noastră înseamnă doar ceva. Românii procedează cu totul invers și nu numai în privința limbii ruse. În Transilvania au lichidat școlile în limbă maghiară, au schimbat denumirile conferite acolo în cinstea unor personalități remarcabile ungare. Oare asta este corect? Și la noi în Carpați locuiesc unguri[9], dar ei se bucură de aceleași drepturi ca și celelalte popoare ale țării noastre. Și noi ne bizuim pe ei ca pe noi înșine”[10].

În discuția cu liderul iugoslav, Hrușciov n-a omis nici mai vechea sa idee referitoare la organizarea unui referendum (plebiscit) în Basarabia: „Tov. Tito, nu știu care este opinia Dumneavoastră, dar eu înțeleg problema astfel: va veni vremea când frontierele dintre state vor dispărea. De ce să ne batem pentru modul în care s-au clădit granițele. Eu v-am spus că chinezii ne prezintă niște pretenții privind granițele, românii pun problema frontierelor privind Basarabia, dar moldovenii și românii nu sunt aceeași națiune. Într-o discuție eu l-am întrebat cumva pe Maurer[11]: poate cauza pretențiilor voastre față de noi este Basarabia? Hai ca în acest caz să organizăm un referendum și poporul Basarabiei să decidă singur cum să procedeze, să fie în Uniunea Sovietică sau să se alipească la România. Pot însă să afirm că, probabil, toți cei 100 la sută dintre locuitorii Basarabiei vor vota pentru a fi în componența Uniunii Sovietice. De ce? Pentru că nivelul de trai în țara noastră este cu mult mai ridicat decât în România, deoarece limba în Basarabia este limba natală a poporului moldovenesc și nu a celui român (sic!)[12]. Nu o să

începem doar să ne batem din cauza Basarabiei. Atunci Maurer a răspuns că nu este vorba despre Basarabia, însă acum înșiși conducătorii români ridică problema aceasta[13].

Față de observația lui Tito că „lucrurile nu trebuie lăsate la voia întâmplării", Hrușciov a răspuns concluziv: „Și noi socotim la fel, dar am epuizat toate posibilitățile. Am discutat cu tovarășii români, le-am scris scrisori, am întreprins și alți pași, dar ei nu vor să înțeleagă nimic. V-am spus deja că atunci când delegația română s-a înapoiat din RPC, Maurer, Ceaușescu, Bodnăraș mi-au spus foarte multe lucruri negative despre acțiunile scizioniste ale chinezilor, despre faptul că nu-l înțeleg pe Mao Zedong . Acum, reveniți în România aprobă acțiunile lui Mao Zedong, desfășoară adunări antisovietice. Noi nu vedem o ieșire din situația creată"[14].

La data respectivă, mareșalul Tito era perceput de către conducerea PCUS drept aliat al Moscovei în diferendul său cu Beijingul pentru dominația în mișcarea comunistă internațională. Pe de altă parte, la Kremlin era bine cunoscută relația bună existentă în acel moment între Tito și liderii de la București. Este și motivul pentru care Hrușciov a apelat la acesta pentru a exercita influență asupra conducerii române în interesul întăririi blocului sovietic. Tito nu numai că „a respins hotărât orice posibile reproșuri privind sprijinirea de către Iugoslavia a cursului deosebit al PMR, dar a indicat și faptul că un asemenea curs nu este de dorit, mai ales acolo, unde este vorba de apropierea cu conducerea Chinei, care amenință cauza păcii și securității internaționale"[15]. El a promis să exercite influență asupra românilor, conducându-se de considerentele privind necesitatea menținerii stabilității în relațiile sovieto-române, în condițiile unei puternice provocări chineze, care amenință pozițiile Iugoslaviei atât în mișcarea comunistă mondială, cât și în mișcarea de nealiniere[16]. Analizând situația, secretarul de stat pentru Afaceri Externe al Iugoslaviei, Cocea Popovici, a ajuns la următoarea concluzie: „experimentând o oarecare amețeală de la noua libertate în relațiile cu partenerul mai mare – Moscova, românii exagerează întrucâtva în fronda lor, făcând aceasta în dauna intereselor pe termen lung, atât personale, cât și ale vecinilor (se avea în vedere, nu în ultimul rând, ridicarea vechilor probleme teritoriale, concret – problema basarabeană)"[17].

Conducerea URSS a fost serios preocupată pentru ca, în momentul acutizării diferendului sovieto-chinez, divergențele URSS cu România să nu atragă prea mare atenție în Occident. Acest lucru îl demonstrează, în speță, înregistrarea ședinței Prezidiului CC al PCUS, care a avut loc cu 4 zile înainte de întrevederea Hrușciov -Tito, pe 4 iunie 1964[18].

Liderii români cer explicații conducerii sovietice pentru „jocul la două capete" practicat în chestiunea Basarabiei și în a Transilvaniei

În timp ce la Leningrad aveau loc convorbirile Hrușciov-Tito, la Moscova se afla (din 26 mai până la 9 iunie 1964) o delegație oficială română, în frunte cu Chivu Stoica, membru al Biroului Politic al CC al PMR. Conducerea sovietică, reprezentată de A. Mikoian, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, N. Podgornâi și Iuri Andropov, secretari ai CC al PCUS, și-au exprimat nemulțumirea față de conținutul *Declarației din aprilie* și de faptul că în cadrul adunărilor organizațiilor de partid ale PMR „s-a pus problema Basarabiei și a Bucovinei de Nord". Partea sovietică era de părere că în România erau revizuite bazele relațiilor cu URSS, ignorându-se rolul „eliberator" al armatei sovietice, întreținându-se o „stare de spirit antisovietică", fiind susținute „acțiunile cu caracter naționalist"[19].

În perioada 7-14 iulie 1964 s-a aflat la Moscova o delegație mai reprezentativă din România în frunte cu Ion Gh. Maurer, cu participarea lui Emil Bodnăraș, care a purtat discuții cu Nikolai Viktorivici Podgornâi, membru al Prezidiului, secretar al CC al PCUS și cu Alexei N. Kosâghin, prim-vicepreședinte al Consiliului de miniștri al URSS. În ședința din 9 iulie, în contextul discuțiilor despre „planul Valev" și alte aspecte ale relațiilor bilaterale, prim-ministrul român a abordat „una dintre cele mai grele probleme" din sfera raporturilor cu URSS: problema Basarabiei. Șeful delegației române (se) întreba: „De ce în Uniunea Sovietică se crede că România are pretenții teritoriale față de Uniunea Sovietică? De ce în Uniunea Sovietică se crede că în România se revendică Basarabia? Ce fapte, ce declarații, ce atitudine din partea României, a factorilor ei responsabili justifică asemenea credințe în Uniunea Sovietică? Pentru că noi ne-am

întâlnit cu aceste probleme, întâi foarte mulți dintre oamenii noștri care au venit aici au fost întrebați: Este adevărat că voi revendicați Basarabia?”[20].

Intervenind în discuție, Emil Bodnăraș, unul dintre participanții de la Pițunda, a menționat că în convorbirile purtate cu Nikita Hrușciov delegația română nu a acordat o atenție deosebită acestui aspect, mirându-se doar de „punerea problemei”, dar că, ulterior, după ce această chestiune a revenit în întrebările puse de unii cetățeni sovietici în convorbiri cu studenții români aflați la studii în URSS, conducerea română a încercat să clarifice natura acesteia. „Să ne lămurim – declara Bodnăraș – dacă la dv. s-a format vreo părere că România socialistă a pus, pune sau intenționează să pună problema Basarabiei sau probleme teritoriale”[21].

Pentru clarificarea lucrurilor, demnitarul român a amintit cuvântarea lui Nikita Hrușciov rostită la 7 martie 1959, la cea de-a IX-a Conferință muncitorească pan-germană de la Leipzig, în care acesta a abordat problemele teritoriale existente între țările socialiste. Printre altele, liderul sovietic precizase că „o parte din actualul teritoriu al RSS Moldovenești a fost cotropită de regele român și la un anumit moment a fost din nou realipită la teritoriul sovietic. Între Uniunea Sovietică și Republica Populară Română nu se ivește însă niciun litigiu de frontieră, deoarece cele două țări ale noastre sunt socialiste și sunt călăuzite de interese comune, merg spre același țel – comunismul. Dar aceasta nu înseamnă că în rândurile unei anumite părți a populației României nu există oameni care să considere că Moldova este o parte a României”[22].

Bodnăraș a reprodus pasaje din discursul rostit de N. Hrușciov la conferința sus-amintită, în care liderul sovietic a atacat atât subiectul Basarabiei, cât și cel al Transilvaniei. Acest fapt a surprins Biroul Politic al CC al PMR, care nu a înțeles nici atunci și nici până în ziua discuției de la Moscova „ce sens a avut să fie ridicate probleme teritoriale, mai ales atunci când ele sunt rezolvate”[23]. Emil Bodnăraș a apreciat drept „inoportună” punerea unor astfel de probleme, reproșând părții sovietice că nu a solicitat în prealabil punctul de vedere românesc. „Noi n-am fi sfătuit să se vorbească public despre frontiere” – a arătat el, aducând drept exemplu declinarea de către Gheorghe Gheorghiu-Dej a invitației „tovarășilor moldoveni” de a vizita Chișinăul și RSS

Moldovenească, tocmai pentru a nu oferi „nici cel mai neînsemnat prilej de a manifesta alte interese pentru Moldova Socialistă decât se cuvin în cadrul relațiilor noastre principiale, ca state, care între ele și-au rezolvat toate problemele”[24].

Făcând o aluzie directă la „jocul la două capete” pe care îl practicau liderii sovietici, conducerea română întreba „ce nevoie a fost ca în contextul cuvântului tov. Hruşciov de la Leipzig Transilvania să apară ca o problemă”, care a fost rezolvată de istorie prin tratatele existente? Drept probe pentru poziția duplicitară sovietică, liderii români au evocat faptul că, în anii 1963 și în 1964, turiștii din URSS care vizitau România au răspândit niște hărți pe care teritoriul românesc era ciuntit. Aceste hărți au fost puse pe masă în fața delegației sovietice. Bodnăraş a criticat, cu acest prilej, și ideea de plebiscit, lansată de Hruşciov, cu scopul de a rezolva problemele teritoriale între țările socialiste[25].

Conducerea sovietică reproșează liderilor români folosirea denumirii „Basarabia”, în loc de „RSS Moldovenească”

În ziua următoare a discuțiilor de la Moscova, pe 10 iulie 1964, problema Basarabiei a fost reluată, după ce N. Podgornâi, referindu-se la „zvonurile” despre afirmațiile unor studenți sovietici pe chestiunea în speță, care fuseseră aduse drept exemplu de delegația română, a declarat că în România s-ar admite ideea că un stat socialist poate merge înainte și fără Tratatul de la Varşovia. În răspunsul său, Ion Gh. Maurer a arătat că partea română a invocat cazuri concrete când cetățenii sovietici întrebau direct dacă România revendică Basarabia. Față de menționarea numelui de Basarabia, Alexei N. Kosâghin a reacționat într-o manieră dură și intempestivă, imputând părții române că nu folosește „denumirea oficială” de RSS Moldovenească, deși în intervențiile sale Emil Bodnăraş vorbise și despre „Republica Moldovenească”, și despre „Moldova Socialistă”. Kosâghin i-a cerut, practic, lui Maurer să nu mai pronunțe numele Basarabia și să folosească, în mod exclusiv, termenii consacrați în URSS despre RSS Moldovenească, ca o republică aparte, cu un „popor moldovenesc, cu un Comitet Central și un guvern”[26].

Pentru a depăși momentul de tensiune indus de Kosâghin, Maurer a precizat că se avea în vedere „acel teritoriu care s-a numit Basarabia", dar prim-ministrul sovietic a insistat asupra folosirii denumirii „actuale" de RSS Moldovenească. Invocând faptul că „republica moldovenească" se întindea și dincolo de Nistru, în zona transnistreană, Maurer a propus formula „acea parte a Republicii Moldovenești dintre Prut și Nistru"[27].

Pentru a-și impune punctul de vedere, Kosâghin a recurs la un alt „argument", susținând că, dacă moldovenii ar auzi că autoritățile române vorbesc de Basarabia, s-ar simți ofensați, dat fiind că „sunt un popor care face parte din Uniunea Sovietică", căruia „trebuie să i se dea ce i se cuvine". Maurer a găsit, însă, „contraargumentul" pe loc, invocând faptul că nimeni altul decât Hrușciov a folosit denumirea de Basarabia, în discuțiile de la Pițunda, din martie 1964, când a și propus un plebiscit în această provincie.

S-a iscat apoi o controversă, atât Kosâghin, cât și Podgornâi contestând faptul că Hrușciov s-ar fi referit la prezentul Basarabiei, ci la trecutul acesteia, propunându-se verificarea stenogramei discuției de la Pițunda, pentru a se stabili veridicitatea celor exprimate de liderul sovietic. În acest moment al discuției, Ion Gh. Maurer a ținut să precizeze că, din toată această polemică, nu trebuie să rezulte că România ar avea „probleme teritoriale cu Uniunea Sovietică"[28]. Kosâghin s-a arătat mulțumit de această abordare, discuția părând că se încheie în această notă.

Simțind nevoia să-l lămurească pe Maurer în privința necesității utilizării denumirii de RSSM, Podgornâi a ținut să precizeze: în România trebuie să se știe și, implicit, să se țină cont că „nu există un astfel de teritoriu – Basarabia", iar la tratativele oficiale să fie folosit „termenul potrivit", cel de RSS Moldovenească. Față de observația lui Maurer că RSSM cuprindea și o fâșie de teritoriu din stânga Nistrului și că denumirea de Moldova Sovietică nu permitea delimitarea părții basarabene, care făcea subiectul discuției, Podgornâi a cerut expres să fie folosită denumirea „oficială" de „Republică Moldovenească". În cele din urmă, Maurer a căzut de acord cu această cerință, spre satisfacția părții sovietice[29].

Convorbirile au fost reluate a doua zi, pe 11 iulie 1964, când N. Podgornâi a invocat „anumite ştiri" parvenite din România precum că „se ridică pretenţii faţă de o parte din teritoriul Moldovei Sovietice", dar Uniunea Sovietică nu acorda „nicio importanţă acestor zvonuri". Partea sovietică a primit cu satisfacţie declaraţia primului ministru Maurer precum că România nu avea „niciun fel de pretenţii teritoriale" faţă de URSS, dar se arăta contrariată de afirmaţiile acestuia potrivit cărora problema Basarabiei se punea nu în România, ci în URSS, şi nu de cetăţenii români, ci de cei sovietici. „Noi, din păcate, n-am înţeles ce scopuri şi intenţii ni se atribuie în legătură cu aceasta. RSS Moldovenească intră în componenţa URSS. De unde şi până unde să facem noi tapaj în jurul acestei probleme, pentru că nimeni nu va crede că vrem să răpim Moldova de la noi înşine. Este un lucru straniu. Cum să ridicăm noi problema pretenţiilor faţă de Moldova, atunci când ea este în componenţa URSS? De la cine s-o luăm? Noi suntem în toate minţile şi asemenea sarcină nu ne punem", se arăta contrariat Podgornâi. El a ţinut să sublinieze, totodată, că partea sovietică nu a găsit nici în stenograma discuţiei de la Piţunda, nici în cuvântarea lui Hruşciov de la Leipzig „niciun fel de aluzii care ar fi dat prilej să se facă afirmaţii despre prezenţa anumitor neînţelegeri referitoare la probleme teritoriale" dintre cele două ţări şi, cu atât mai puţin, în problema unor pretenţii teritoriale dintre ele. „În aceste documente – a continuat liderul sovietic – problema frontierei dintre URSS şi România se pune tocmai pentru a ilustra ideea că frontierele existente între ţările socialiste le considerăm intangibile"[30].

Desfăşurate timp de o săptămână într-o atmosferă tensionată, aceste discuţii au fost menite, din punctul de vedere sovietic, potrivit expresiei lui A.N. Kosâghin, ca „boala să nu pătrundă în interior". În ultima zi a vizitei delegaţiei române la Moscova, pe 13 iulie 1964, a avut loc o întâlnire cu primul secretar al PCUS, N. Hruşciov, dar în cursul discuţiilor chestiunea „teritorială" nu a mai fost abordată. Acesta a ţinut să le spună, însă, reprezentanţilor României: „Dacă nu vreţi să întreţineţi prietenie, nu trebuie, se poate şi fără asta, dar să nu se facă scandal"[31]. Liderul sovietic a dezaprobat publicarea în presa română a articolului critic publicat în revista „Viaţa Economică", la adresa „planului Valev", pe care însă nici nu-l citise (?!), menţionând că o astfel de reacţie nu avea cum să contribuie la păstrarea unor relaţii bilatera-

le „curate" și la manifestarea respectului „față de granițe"[32]. La aceste convorbiri finale, din partea română a vorbit cu Hrușciov doar Emil Bodnăraș, bun cunoscător al limbii ruse, tonul discuției îndemnând la depășirea momentelor controversate în raporturile bilaterale și la consolidarea prieteniei sovieto-române. Era evident însă că relațiile dintre cele două țări înregistraseră o bruscă deteriorare[33].

Regimul eliberează deținuții politici, dar în același timp intensifică măsurile față de practicile „stăpânului" de la Kremlin

Încununarea politicii de autonomie adoptate de echipa lui Dej a avut loc la puțin timp după elaborarea „Declarației de independență", odată cu decretele de eliberare a deținuților politici, o decizie prin care Gheorghiu-Dej își îndeplinea două prețioase obiective: convingea Vestul că poate fi un partener viabil pe scena internațională și câștiga sprijinul românilor împotriva Kremlinului. „Amnistierea deținuților politici –avea să-și amintească mai târziu fostul ministru al Afacerilor Externe al RPR, Corneliu Mănescu – s-a făcut din 1962 până în 1964 în mai multe tranșe și a întâmpinat opoziția unor membri din conducerea partidului. Era, de fapt, o măsură politică în consens cu «reabilitările» victimelor stalinismului din celelalte țări. Numai că Dej i-a eliberat pe toți, nu doar pe câțiva, cum s-a întâmplat în Uniunea Sovietică, spre exemplu. Ceea ce i-a atras un mare capital politic în Occident. Aș vrea să spun că Dej a acceptat să dea curs acestor intervenții deoarece și-a dat seama că va rămâne de pe urma acestor măsuri și cu un prestigiu crescut pe plan extern, și cu anumite avantaje de la cei pe care-i eliberase"[34]. Prin decretele 176, 310 și 411 din aprilie – iulie 1964, au fost eliberați ultimii deținuți politici (potrivit cifrelor oficiale, aproximativ 10 000 de persoane).

Odată cu „Declarația de independență", conducerea PMR a adoptat și o serie de măsuri mai active față de practicile „stăpânului" de la Kremlin. Memorialistul Gheorghe Manea, fost ofițer de contrainformații, mărturisește că: „dacă până în 1964 Serviciul de Contrainformații Militare avea în atenția sa acțiunile de spionaj ale serviciilor secrete din SUA, Anglia, Franța, RFG, Israel etc., în urma Declarației din apri-

lie 1964 a PMR a apărut o nouă țintă: Serviciile de spionaj ale URSS. În aceste condiții, serviciile de informații sovietice nu mai aveau controlul direct așa cum se întâmpla înainte, iar acum căutau să penetreze informativ prin recrutări de agenți sau prin folosirea acelora care erau recrutați mai înainte”[35].

Imediat după publicarea „Declarației din aprilie” (1964) a PMR, a început o campanie de prelucrare a documentului în organizațiile de partid din instituții și întreprinderi, precum și în adunări cu grupuri largi de intelectuali, unde celor prezenți li se „dezvăluiau” fapte și date care dovedeau că Uniunea Sovietică încălcase „grosolan” independența României, că îi exploatează nemilos resursele prin Sovromuri în primul rând și că întreaga ei politică față de România nu fusese decât o continuare a celei practicate de Rusia țaristă[36].

Între timp, Bucureștiul a încetat toate acțiunile de cooperare informativă formale sau informale cu rețeaua informativă a Tratatului de la Varșovia, blocând noile scheme de coordonare sovietice în momentul lansării lor și încercând să prevină integrarea sub egidă sovietică. După primirea unui raport al Direcției de Informații Militare (DIM) privind diferite propuneri în acest sens, la sfârșitul anului 1964, primul ministru Ion Gh. Maurer a dispus ca DIM „să nu permită crearea în acest mod a unui nou organism cu atribuții de coordonare. În general, nu trebuie să creăm organisme cu atribuții de coordonare generală. Legăturile bilaterale sunt mai indicate în acest caz”[37].

În decembrie 1964, la un an și jumătate după ce îi sugerase lui Hrușciov ca Moscova să își retragă rețelele clandestine de spionaj de pe teritoriul statelor socialiste, Bucureștiul a șocat din nou Moscova declarând public că se simte „nevoia” de schimbare în procesul decizional care implica statele membre ale Tratatului de la Varșovia[38].

În acea perioadă, analiști occidentali considerau că Bucureștiul devenise mult mai independent față de Moscova decât Belgradul, fiind deja pe cale să stabilească legături militare mai „lejere”. Așa cum arată studii recente, în iulie 1964, CIA, care în mod obișnuit era destul de precaută când venea vorba de România, a afirmat că „succesul înregistrat de aceasta în încercarea sa de a-și apăra interesele naționale poate inspira acțiuni similare din partea statelor est-europene”[39].

Mao Zedong își exprimă sprijinul pentru România în chestiunea Basarabiei

Atitudinea Bucureștiului de independență față de Moscova este tot mai mult încurajată de Beijing, care încearcă să asocieze revendicările românești față de Uniunea Sovietică cu cele chineze din Orientul Îndepărtat. De menționat că oficiosul Partidului Comunist Chinez, „Jenminjibao", publicase încă din 1960 referiri la acest subiect, pentru a indica politica constant agresivă pe care rușii au practicat-o la adresa țărilor din jur.

Poziția chineză în această chestiune a fost exprimată în cea mai dezvoltată formă de liderul chinez Mao Zedong, în aceeași zi de 10 iulie 1964 (curioasă coincidență), când la Moscova delegațiile română și sovietică se confruntau pe tema Basarabiei, așa cum am arătat mai sus. În acea zi, președintele chinez a introdus în „circuitul public" chestiunea „teritorială" dintre URSS și România, cu ocazia unei întrevederi cu delegația parlamentarilor socialiști japonezi, în prezența a 32 de jurnaliști niponi. La rugămintea unuia dintre membrii delegației nipone de a se pronunța în privința insulelor Kurile, pierdute după cel de-al Doilea Război Mondial de Japonia, Mao Zedong a dat un amplu răspuns, în care a arătat: „Pământuri cucerite de sovietici sunt foarte multe. Conform Hotărârii de la Yalta, Uniunea Sovietică, sub pretextul garantării independenței Mongoliei, a ocupat în realitate această țară... În 1954, când Hrușciov și Bulganin au fost la noi, în China, noi am pus această problemă, dar ei au refuzat să discute. Ei și-au declarat teritoriu propriu o parte a României. Despărțind o parte a Germaniei de Est, sovieticii au alungat populația locală în partea de Vest a Germaniei. Luând o parte din teritoriul Poloniei, ei au alipit-o la Rusia, iar drept compensație le-au dat polonezilor o bucată din Germania de Est. Același lucru l-au făcut și în Finlanda. Ei au despărțit și au luat tot ce au putut dezmembra. Chiar declarau că regiunea Sintzian și teritoriul din nordul bazinului fluviului Amur trebuie alipite la URSS... Uniunea Sovietică ocupă un teritoriu de 22 de milioane km^2, pe când populația ei constituie doar 200 milioane de oameni. Japonia având un teritoriu de numai 370 000 km^2 are o populație de 100 milioane de persoane. Cu aproximativ 100 de ani în urmă, teritoriul de la răsărit de lacul Baikal din Siberia a intrat în componența Rusiei și de atunci Vladivostok,

Habarovsk, Kamceatka ș.a. au trecut evident și în componența Uniunii Sovietice. Noi încă nu le-am prezentat pretențiile noastre asupra anumitor teritorii. Cât privește Insulele Kurile, aici pentru noi totul e clar: acestea trebuie retrocedate Japoniei". Enumerând teritoriile ocupate de URSS, liderul chinez declara că sovieticii „și-au însușit o parte din România"[40], fără a preciza însă care este această parte. Referirea la Basarabia și Nordul Bucovinei era însă cât se poate de clară.

Pe 11 august 1964, presa japoneză a publicat în detaliu acest interviu, care a avut apoi un amplu ecou internațional, diferendul teritorial sovieto-chinez devenind astfel public. Tot în 1964, ambasada Chinei de la București difuzează o hartă a României cuprinzând și Basarabia[41].

Aparatul de propagandă sovietic, inclusiv din RSSM, reacționează „cu revoltă și indignare" față de „declarațiile provocatoare și șoviniste" ale lui Mao Zedong

Prezidiul CC al PCUS la ședința din 19 august 1964 a însărcinat MAE al URSS și Secția CC al PCUS pentru relații cu partidele comuniste din țările socialiste să elaboreze teze de principiu pentru soluționarea pașnică a diferendelor teritoriale sau de frontieră între țările socialiste. Comentarii în presa sovietică pe această temă au apărut la începutul lunii septembrie 1964. Ziarul „Pravda" a publicat, pe 2 septembrie, editorialul *În legătură cu discuția lui Mao Zedong cu grupul socialiștilor japonezi*, în care se arăta că „dacă granițele Rusiei țariste se stabileau de politica acaparatorilor imperialiști, granițele Uniunii Sovietice s-au fixat în urma exprimării benevole a voinței popoarelor în baza principiului autodeterminării libere a națiunilor" și că aceste popoare „nicicând și nimănui nu vor permite să atenteze la dreptul lor de a-și alege destinul"[42]. Aparatul de propagandă sovietic, inclusiv din RSS Moldovenească, a început o amplă campanie de „prelucrare" a acestui material. În campania din RSSM de combatere a tezelor „revizioniste" ale liderului chinez, accentul era pus pe faptul că teritoriul dintre Prut și Nistru „a intrat" în componența Imperiului Rus „aproape cu o jumătate de veac înainte de formarea regatului român", pe presupusul rapt al Basarabiei de către România la 1918 și pe actul „de justiție" din 28 iunie

1940, când Basarabia „a fost reunită pe cale pașnică la Patria Sovietică". Aceste teze erau adresate atât președintelui Mao Zedong, care vorbise despre teritoriile adjudecate de sovietici pe seama României, dar, în egală măsură, și liderilor români, al căror nou curs politic „nu mai oferea previzibilitatea de altădată în raport cu marele vecin din Răsărit"[43].

La Plenara CC al PCM din 5 septembrie 1964, primul secretar Ivan I. Bodiul declara: „Poporul moldovenesc cu revoltă și indignare a aflat despre declarațiile provocatoare, șoviniste ale lui Mao Zedong în problemele teritoriale. Fiecare elev știe că teritoriul Basarabiei a intrat în componența Rusiei aproape cu jumătate de veac înainte de formarea regatului Român. Acest teritoriu nu s-a aflat niciodată în cadrul României, cu excepția celor 22 de ani de ocupație silnică". Pentru a „argumenta" aceste aserțiuni, liderul comuniștilor moldoveni îl invoca pe V.I. Lenin care afirmase că „ocuparea Basarabiei de România este o violare a populației basarabene", exprimându-și „protestul vehement împotriva ocupării acestei părți a Patriei noastre"[44]. Pentru a sublinia „caracterul unanim și univoc" al condamnării poziției conducătorului chinez de către cetățenii RSSM, Ivan I. Bodiul făcea referire la spusele colhoznicului T. Gașco din artelul agricol „Put' Lenina" („Calea lui Lenin" în limba rusă), raionul Fălești, de lângă Prut, care declarase: „Noi moldovenii, care am trăit ani îndelungați sub jugul boierilor români, credem că Mao Zedong și-a propus scopul provocator de a aprinde spiritele antisovietice, speculând pe simțămintele naționaliste ale celor mai reacționare forțe. Acest lider nu știe că în toți anii ocupației boierii români au ținut poporul nostru în sărăcie, întuneric și ignoranță. Schingiuiau țăranii pentru cea mai mică nesupunere, îi alungau de pe ultimul petic de pământ. Numai după reunirea Basarabiei cu Patria-mamă, noi am respirat cu pieptul plin de cetățeni ai marii țări a Sovietelor"[45]. Vorbind în numele întregii populații din RSSM, I.I. Bodiul respingea cu fermitate „clevetirea celor care își bagă nasul nu în oala lor, care vor să ne certe cu vecinii – cu oamenii muncii din Republica populară Română", subliniind că „poporul moldovenesc a obținut libertatea adevărată și progresul numai mulțumită victoriei puterii Sovietice, conducerii înțelepte a partidului Comunist și marelui ajutor al popoarelor frățești ale Uniunii Sovietice". În final, el își exprima convingerea că RSS Moldovenească va rămâne „pe vecie în familia prietenoasă a popoarelor sovietice"[46].

Aceste teze erau reiterate de liderul comuniștilor moldoveni și în câteva articole publicate în organele centrale de presă ale CC al PCUS, precum „Kommunist" și „Pravda", consacrate împlinirilor înregistrate de RSSM în ajunul celei de-a 40-a aniversări „de la crearea statalității naționale sovietice socialiste moldovenești și a Partidului Comunist al Moldovei"[47]. Potrivit lui Bodiul, ceasul istoriei „poporului moldovenesc" a pornit în sec. al IX-lea, când triburile slave ale ulicilor și tiverților „se așază pe Nistru", punând bazele unei „prietenii" de veacuri, deși statul moldovenesc medieval a apărut pe la 1359. La 1812, Basarabia „a fost eliberată de sub jugul otoman", unindu-și destinul cu cel „al fratelui său mai mare – poporul rus". În 1918, România „burghezo-moșierească", cu ajutorul „direct" (?!) al SUA, Angliei, Franței, dar și al „organizației burghezo-naționaliste contrarevoluționare «Sfatul Țării», a rupt Basarabia de la trupul tinerei Patrii Sovietice", reprezentând „un eveniment istoric remarcabil în viața poporului moldovenesc", iar la 28 iunie 1940, statul sovietic reușea să înfăptuiască „pe cale pașnică reunirea (!?) Basarabiei cu URSS". În continuare, I.I. Bodiul arăta că la 2 august 1940, Sovietul Suprem al URSS a adoptat Legea cu privire la transformarea RASS Moldovenești în RSS Moldovenească, ca republică unională în cadrul Uniunii Sovietice, deși ulterior teza oficială în legătură cu această dată va insista asupra „formării" RSSM. După război, odată cu restabilirea puterii sovietelor în RSSM, într-un interval scurt „s-au afirmat relații de producere noi, a luat sfârșit procesul de formare a națiunii moldovenești socialiste" (?!), au fost atinse „noi culmi în dezvoltarea social-economică și culturală"[48].

Pe 12 octombrie 1964, în stânga Prutului se marcau cu fast 40 de ani de la formarea RSSM și PCM. Sosit la Chișinău cu un mesaj de felicitare adresat de conducerea sovietică de vârf participanților la ședința solemnă a CC al PCM și Sovietului Suprem al RSSM, organizată cu acest prilej, N. Podgornâi a făcut o declarație în care, între altele, i-a înfierat pe „scizioniștii din Beijing care ridică din nou disprețuitul drapel al troțkismului", apreciind că în acțiunile acestora „s-au contopit aventurismul mic burghez și șovinismul de mare putere, care pricinuiesc o daună enormă statului socialist, întregii mișcări comuniste și revoluționare, poporului chinez însuși"[49].

Așa cum observa istoricul american Robert King, „susținerea de către Mao a revendicărilor României în problema Basarabiei" a fost „puternic resimțită din punct de vedere sovietic"[50]. Documente date de curând publicității arată faptul că organele KGB indicau drept posibil ca declarațiile lui Mao să fie inspirate de București: „Conducerea Partidului Comunist Român nu-și dezvăluie public pretențiile teritoriale; dar face totul pentru a demonstra că, istoric, etnic și în alte moduri, Moldova și regiunea Cernăuți aparțin României. Declarația făcută de Mao în conversația cu socialiștii japonezi despre acapararea ilegală de către URSS a Basarabiei a fost creația României. Ziarul francez «Le Monde» a publicat două articole în care erau prezentate îndoieli referitoare la legalitatea includerii Basarabiei în Uniunea Sovietică. Nu este imposibil ca inițiativa publicării articolelor să vină din România"[51].

Declarațiile liderului chinez vor face obiectul unor „critici aspre" din partea istoricilor de genul lui A.M. Lazarev, care se va exprima în acest mod: „La moara falsificatorilor istoriei toarnă apă și unii activiști care îndrăznesc să se autointituleze marxist-leniniști. Se știe că în anul 1964... Mao Zedong a declarat în mod ațâțător că Uniunea Sovietică, pasămite, «și-a însușit o parte din teritoriul României». Intenția dușmănoasă și absurditatea acestui atac sunt atât de evidente, încât nu merită, pur și simplu, să depunem eforturi și să acordăm spațiu pentru infirmarea lui"[52]. Argumentul „academicianului" sovietic era într-adevăr... zdrobitor, astfel încât nici noi nu-i vom acorda spațiu. În ceea ce privește obiectivele vizate de liderii comuniști români, în cadrul acțiunilor de mediere a conflictului chino-sovietic, istoricul american Stephen Fischer-Galatzi sintetiza astfel: „Unii consideră că românii au folosit ocazia de a sprijini poziția Rusiei vis-à-vis de China, în schimbul consimțământului eventualei restituiri a Basarabiei. Alții sunt de părere că românii au încercat să-l determine pe Hrușciov să reconsidere prețul păcii în lumea socialistă, permițând Bucureștiului să reînnoiască efortul de mediere și, în caz de succes, recompensând pe români cu Basarabia, pentru bune oficii"[53]. Un lucru este evident în orice caz: Bucureștiul a înțeles că poate trage foloase de pe urma conflictului chino-sovietic, ce dobândise notorietate internațională. Obiectivele vizate nu se limitau doar la mai multă autonomie, stipulată în Declarația din aprilie 1964, ci era luată în calcul și perspectiva pe care aceasta o oferea pentru redeschiderea problemei Basarabiei.

Nu întâmplător, documentele de partid sovietice consemnau că, „prin ațâțarea pasiunilor naționale, conducătorii chinezi au reușit să lase amprenta lor asupra politicii României care s-a definit acum în lagărul socialist ca un stat care, sub pretextul apărării suveranității sale, la care nimeni și niciodată nu a atentat, provoacă discordie în comunitatea țărilor socialiste, se abate tot mai mult de la acțiuni coordonate în politica internațională, dă uitării principiile de clasă în relațiile cu țările capitaliste”[54].

(Va urma)

Note

[1] Este vorba de vizita despre care am relatat mai sus, pe care delegația română condusă de Ion Gheorghe Maurer a făcut-o în China, în perioada 3-10 martie 1964, și despre discuția ce a avut loc apoi, cu partea sovietică la Pițunda, în ziua de 15 martie 1964.

[2] Adică, pe iugoslavi.

[3] Fragment din înregistrarea convorbirii Primului Secretar al CC al PCUS, Președintele Consiliului de Miniștri al URSS, tov. N.S. Hrușciov, cu Secretarul General al UKI, Președintele RSFI, tov. I. Broz Tito, realizată de partea sovietică. Leningrad, 8 iunie 1964 (Aleksandr Stykalin, *Hrușciov și Tito: O discuție îndelungată despre România (Leningrad, iunie 1964)*, în „Arhivele Totalitarismului”, INST, An XXII, Nr. 82-83/1-2/2014, P. 176-177).

[4] Aleksandr Stykalin, *loc. cit,* p. 177-178.

[5] *Ibidem*, p. 178-179.

[6] *Ibidem*, p. 180.

[7] *Ibidem.*

[8] În stenograma iugoslavă, ultima frază este consemnată astfel: „Dej este un om cinstit, dar se pare că cineva l-a montat. În plus, Dej pierde înfluența”. (Din nou se fac comentarii negative la adresa lui Ceaușescu) (Aleksandr Stykalin, *loc. cit.,* p. 190).

[9] Este vorba despre minoritatea maghiară din Ucraina Subcarpatică (circa 170 mii persoane).

[10] Aleksandr Stykalin, *loc. cit.,* p. 190.

[11] Cel mai probabil este vorba de întâlnirea de la Pițunda din martie 1964, după revenirea delegației române din China.

[12] Prin aceasta, Hrușciov reitera versiunea sovietică oficială despre existența a două limbi diferite: română și moldovenească.

[13] În versiunea iugoslavă este prezentă următoarea expunere a declarațiilor lui Hrușciov: „El nu știe care este părerea noastră, dar crede în dispariția statului și odată cu acesta a granițelor. De ce să purtăm acum discuții despre granițe și întărirea lor. Ei nu vor da Basarabia și Moldova, acum aceasta este o republică egală în drepturi în cadrul URSS. El i-a spus lui Maurer că el nu este împotriva unui referendum în Basarabia. Este clar că referendumul va fi în favoarea URSS. Maurer a răspus că el este împotriva referendumului". Așa cum s-a menționat mai sus, problema granițelor și a disputelor național-teritoriale în lagărul socialist l-au preocupat pe Hrușciov în anul 1964, în lumina declarațiilor liderilor chinezi despre caracterul inechitabil al frontierelor URSS și vehiculării (nu numai de către chinezi, ci tot mai mult de către comuniștii români) a chestiunii basarabene. La ședința Prezidiului CC al PCUS din 19 august 1964, el a vorbit foarte mult despre acest lucru. *Президиум ЦК КПСС. 1954-1964*, т. 1, с. 848-852) (Prezidului CC al PCUS. 1954-1964, p. 848-852), dar „declarațiile periculoase" imprudente ale acestuia privind desfășurarea în țările socialiste a referendumurilor asupra apartenenței statale a diferitelor regiuni au fost supuse criticii de către tovarășii săi la înlocuirea lui Hrușciov, la mijlocul lunii octombrie (Aleksandr Stykalin, *loc. cit.,* p. 191).

[14] Aleksandr Stykalin, *loc. cit.,* p. 191.

[15] *Ibidem*, p. 174-175.

[16] *Ibidem*, p. 175.

[17] *Ibidem.*

[18] Vezi pe larg în *Ibidem.*

[19] Arhivele Naționale ale României, *Politica de independență a României și relațiile româno-chineze, 1954-1975. Documente* (Coord. Ambasador Romulus Ioan Budura), București, 2008, p. 21; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 15-16.

[20] ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 36/ 1964, Vol. II, f. 85; Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit...,* p. 340.

[21] *Ibidem,* f. 86; Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit...,* p. 341.

[22] *Ibidem,* f. 87; Vasile Buga, *op. cit.*, p. 341.

[23] *Ibidem*; *Ibidem*.

[24] Gheorghe E. Cojocaru, *Explozia „problemei teritoriale" în relațiile sovieto-române*, *loc. cit.*, p. 105-106.

[25] Vezi pe larg Vasile Buga, *O vară fierbinte…* , p. 96-98; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 106.

[26] Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 106-107.

[27] *Ibidem*, p. 107.

[28] *Ibidem.*

[29] Vasile Buga, *O vară fierbinte…* , p. 131-133; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 107.

[30] ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 36/1964, Vol. II, f. 168; Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit...,* p. 341; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 108.

[31] Vasile Buga, *O vară fierbinte…* , p. 205; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 108.

[32] *Ibidem*, p. 206; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 108.

[33] Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, P. 108-109.

[34] Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate: Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea,* Iași, Editura Polirom, 2001, p. 102;

[35] Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 18.

[36] *Ibidem.*

[37] Ion Dohotaru (coordonator), *Direcția Informații Militare între ficțiune și adevăr*, București, Editura Romcart, 1994, p. 146; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 262.

[38] „The New York Times", 19 decembrie 1964; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 262.

[39] Vezi pe larg Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 262-263.

[40] Interviul a fost publicat în ziarul „Pravda" din 2 septembrie 1964, care a doua zi a fost sustras din toate chioșcurile și bibliotecile din fosta RSS Moldovenească (Vezi Sergiu Ion Chircă, *Basarabie! Libertatea și progresul vin de peste Prut*, Ediția a doua, Chișinău, Editura Arc, 2012, p. 145-146). Materialul a fost preluat apoi în diverse publicații și lucrări occidentale (Vezi „Frankfurter Allgemeine Zeitung", 3 septembrie 1964; Denis J. Doolin, *Territorial Claims in the Sino-Soviet Conflict. Documents and Analysis*, Document XIV, Stanford Hoover Institution Studies, 1965, p. 43; Alexandru Șuga, *La Republique Sovietique Moldave, în Aspects des Relations soviet-roumaines. 1967-1971*, Paris, 1971, p. 168). Vezi și Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 107.

[41] Anton Mărgărit, *Rezistența Basarabiei*, București, 1991, p. 32.

[42] Apud Gheorghe E. Cojocaru, *loc.cit.*, p. 109.

[43] *Ibidem*, p. 110.

[44] *Ibidem.*

[45] *Ibidem.*

[46] *Ibidem.*

[47] Vezi pe larg *Ibidem*, p. 110-111.

[48] *Ibidem,* p. 111.

[49] *Ibidem,* p. 112.

[50] Robert King, *op. cit.*, p. 228.

[51] Christopher Andrew și Vasili Mitrokhin, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the secret history of the KGB,* Basis Books, New York, 2001, p. 270.

[52] A.M. Lazarev, *Moldavskaya sovetskaya gosudarstvennost i Bessarabsky vopros*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974, p. 61.

[53] Stephen Fischer Galatzi, *The New Romania*, Boulder M. J. T. Press, 1967, p. 107.

[54] Gheorghe E. Cojocaru, *Confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească*, p. 217.

Ioan C. POPA

Puterile revizioniste împotriva ordinii europene (II)

(80 de ani de la raptul Basarabiei, nordului Bucovinei și al nord-vestului Transilvaniei)

I.C.P. – sociolog, publicist și diplomat; doctor în sociologie (relații internaționale); cercetător asociat la Institutul de Sociologie al Academiei Române. Cărți publicate: *Românii, Basarabia și Transnistria*, două ediții în limba română (București, 2009, 2012) și o ediție în limba rusă (Chișinău, 2010); *Mecanisme de putere ale regimului totalitar comunist în perioada bolșevismului. Impactul în Basarabia și Transnistria* (București, 2011); *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)* (București, 2014); *Trei ani în preajma președintelui (1997-1999). Note și consemnări* (București, 2014); *Fața nevăzută a agresorului. Pactul Ribbentrop-Molotov și urmările lui pentru România* (București, 2017). Membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România.

Cunoscând premisele menționate în primul episod al acestui serial, înțelegerile la care au ajuns Hitler și Stalin în vara anului 1939 nu mai apar deloc un accident istoric, ci decurg mai degrabă ca o consecință logică din evoluțiile anterioare. Dominanta comună o reprezintă dorința nedisimulată a conducătorilor celor două mari puteri revizioniste de a recurge la forță pentru reîmpărțirea zonelor de influență în Europa și stabilirea unei noi ordini pe continent și la scară mondială.

Stalin, complice al agresorilor și părtaș la împărțirea prăzii

Încă de la preluarea puterii în Rusia, bolșevicii au declarat un război total împotriva capitalismului și a ordinii existente, anunțând intrarea într-o eră nouă, a luptei deschise pentru impunerea comunismului la scară mondială. După primele eșecuri de la începutul anilor ’20 ai secolului trecut privind aprinderea focului revoluției bolșevice

Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 2-3 (256-257), 2020, p. 293-315.

și în alte țări și pe fondul slăbiciunilor evidente ale URSS, liderii de la Kremlin au făcut un pas înapoi și au schimbat din mers tactica și strategia, pronunțându-se în favoarea coexistenței pașnice, pentru a se putea consacra construcției și dezvoltării. URSS a fost declarată *citadelă încercuită de puterile capitaliste*, iar lozinca luptei pentru pace a fost fluturată pe stindardul primului stat socialist din lume ca o premisă a însăși existenței și supraviețuirii sale. În realitate însă, pregătirea pentru o viitoare confruntare decisivă cu puterile imperialiste nu a fost niciodată abandonată.

Evoluțiile din vestul Europei aveau să influențeze rapid și mișcările la care URSS s-a văzut nevoită să recurgă pentru a nu se găsi și mai izolată pe arena internațională. La 16 octombrie 1925, la Locarno (Elveția) s-a semnat un pact care garanta granițele dintre Franța, Belgia și Germania împotriva oricărei agresiuni, precum și demilitarizarea permanentă a Renaniei. Anglia și Italia au fost garanții acestui pact, iar după semnarea sa, primită ca o ușurare în țările vestice, miniștrii de externe ai Franței (Aristide Briand), Marii Britanii (Austen Chamberlain) și Germaniei (Gustav Stresemann) au primit Premiul Nobel pentru pace. Pactul respectiv limita politica revizionistă a Germaniei în Vest și a fost urmat de noi semne de bunăvoință din partea învingătorilor față de această țară: primirea sa în Liga Națiunilor (1926), desființarea, în 1927, a Comisiei de Control Militar Inter-Aliat, creată pentru a supraveghea dezarmarea Germaniei, creșterea masivă a investițiilor americane de capital care au susținut modernizarea economiei germane. În același timp, pe lângă intensificarea de către Berlin a eforturilor de înarmare secretă a țării, ministrul de externe G. Stresemann, care inițial etichetase Tratatul de la Versailles drept „cea mai mare escrocherie a istoriei", a reușit să obțină de la omologii săi francez și britanic, după cum scrie H. Kissinger, *recunoașterea implicită* a faptului că Germania va avea mână liberă pentru *revizuirea* prevederilor acestui tratat în ce privește estul Europei. Practic, „înainte de a realiza pacificarea Europei, Locarno definise limitele următorului câmp de luptă"[1].

Sovieticii au perceput perspectiva unei păci generale între țările vestice ca o amenințare directă la adresa existenței URSS, iar K. Voroșilov declara, în 1926, că *războiul este inevitabil*[2]. În martie 1926, Moscova a propus republicilor baltice și Finlandei încheierea unor pacte sepa-

rate de neagresiune. O lună mai târziu, în aprilie, Uniunea Sovietică și Germania au semnat, la Berlin, un Tratat de neutralitate prin care fiecare dintre cele două state se angaja să rămână neutru în cazul în care una dintre părți era atacată. Mai mult, acestea se angajau să nu intre în nicio combinație politică sau să adere la vreun boicot economic îndreptate împotriva celeilalte părți, idee la care cei doi protagoniști vor reveni în 1939, la încheierea Tratatului de neagresiune sovieto-german. Dintre statele baltice, prima care a acceptat să încheie un pact de neagresiune cu URSS a fost Lituania. În actul semnat la 28 septembrie 1926, la articolul 2, declarat cu valabilitate nelimitată, se stipula că ambele țări *„se angajează reciproc de a respecta în toate circumstanțele suveranitatea lor, integritatea lor teritorială și inviolabilitatea frontierelor"*. Totodată, cele două țări se angajau să se abțină de la *„orice act agresiv între ele"*[3]. Cât de hotărâți erau sovieticii să respecte prevederile convenite se va vedea destul de curând. Deocamdată însă, Moscova căuta orice prilej pentru a-și afișa intențiile pacifiste față de vecinii săi.

O nouă ocazie va fi oferită de Pactul Briand-Kellog, inițiat de Franța și SUA și semnat de 15 state la Paris, la 28 august 1928, care denunța războiul ca instrument al politicii naționale și folosirea acestuia la reglarea diferendelor internaționale. Pactul, cu valabilitate pe termen nelimitat, a fost ratificat în scurt timp de majoritatea țărilor lumii, inclusiv de către Germania, Italia și Japonia, care se conturau tot mai evident ca un bloc al statelor agresive. România a aderat la Pact la 4 septembrie 1928, iar ratificarea s-a realizat la 6 februarie 1929.

Guvernul URSS s-a declarat imediat dispus să adere la pactul de renunțare la război, iar într-o Notă scrisă, comunicată ambasadorului Franței la Moscova, se arăta oarecum nemulțumit de prevederile acestui pact, considerate insuficiente. Uniunea Sovietică, se preciza în Notă, susține renunțarea nu doar la război, ci la *orice agresiune și orice conflict armat,* precum și la alte acțiuni militare (intervenția, blocada, ocupația militară ș.a.). Guvernul sovietic a găsit totuși de cuviință să propună republicilor baltice și Poloniei, ulterior și României, să convină împreună aplicarea în practică a prevederilor Pactului Briand-Kellog. La 9 februarie 1929, aceste state și URSS au semnat la Moscova așa-numitul *Pact Litvinov,* prin care s-a pus în vigoare Pactul Briand-Kellog, fără nicio modificare și pe termen nelimitat[4].

În pofida acestei aparente disponibilități pentru eliminarea războiului, intențiile agresive ale URSS erau cu greu disimulate. O bună parte a lumii democratice occidentale, inclusiv cercurile politice și academice din România, vedeau în regimul bolșevic sovietic o amenințare permanentă la adresa păcii și stabilității europene. Într-o interesantă conferință cu tema *Problema Federației Statelor Europene,* ținută la București în 1930, Dimitrie Gusti ajungea la concluzia că un nou război pe continent este nu doar posibil, dar uneori apare „chiar ca ceva inevitabil", îndeosebi datorită intereselor divergente care separau diversele „grupuri de alianțe" existente în Europa. Savantul român identifica atunci patru astfel de grupuri, având în frunte Franța, Italia, Germania și Rusia. „Mica Înțelegere", care includea și România, făcea parte din „grupul francez" și milita deschis pentru apărarea statu-quoului teritorial instituit după Primul Război Mondial. În jurul Italiei se alăturau o serie de țări revizioniste (Ungaria, Bulgaria ș.a.). În contextul ascensiunii nazismului în Germania, asupra obiectivelor acestei țări plana, la timpul respectiv, un *mister* deplin, în timp ce despre „grupul rus" (URSS), Gusti constata fără ezitare că el „rămâne permanent o brutală și fățișă amenințare"[5].

Opiniile profesorului Gusti, care descifrase încă din 1920 natura intimă a regimului bolșevic instaurat de Lenin, caracterizat de „un cult al forței brutale și al dreptului celui mai tare"[6], erau destul de exacte cu privire la intențiile reale ale sovieticilor la începutul deceniului al patrulea al secolului trecut. La 4 februarie 1931, într-o Cuvântare rostită la prima Conferință a personalului conducător din industria socialistă, Stalin face public primele dezvăluiri ample despre obiectivele întăririi capacităților militare ale URSS în perspectiva confruntării inevitabile cu capitalismul. Stalin cere cu acest prilej intensificarea ritmurilor de dezvoltare industrială pentru a putea recupera rămânerea în urmă față de țările avansate:

„... cei rămași în urmă sunt bătuți. Dar noi nu vrem să fim bătuți. Nu! Nu vrem! Istoria Rusiei vechi a constat, între altele, în aceea că era bătută mereu din pricina rămânerii ei în urmă. Au bătut-o hunii mongoli. Au bătut-o beii turci. Au bătut-o feudalii suedezi. Au bătut-o panii polonolituanieni. Au bătut-o capitaliștii anglo-francezi. Au bătut-o baronii japonezi. A bătut-o toată lumea din pricina înapoierii ei, din pricina înapoierii

militare...". Mai mult, filosofa Stalin sfătos, cu aparența că îi detestă pe capitaliști, „legea exploatatorilor", „legea de fiară a capitalismului" este *să bată pe cei înapoiați și slabi: „Ai rămas în urmă, ești slab – vrea să zică tu n-ai dreptate, prin urmare poți fi bătut și subjugat. Ești tare – vrea să zică tu ai dreptate, prin urmare de tine trebuie să ne ferim"*[7].

De fapt, Stalin își expunea cu claritate propriul crez, pe care îl va aplica cu cinism câțiva ani mai târziu: să devii *tare* pentru a-i putea *bate și jefui pe cei înapoiați și slabi.* Ca de obicei în astfel de situații, Stalin apelează și la învățătura leninistă: *„Iată de ce Lenin a spus, pe vremea Revoluției din Octombrie: «Ori pierim – ori ajungem și întrecem* țările capitaliste înaintate». *Noi am rămas în urmă fa*ță de țările înaintate cu 50-100 de ani. Trebuie să parcurgem această distanță în zece ani. Ori vom face asta, ori vom fi striviți*".* Pentru a se face cât mai bine înțeles cu privire la sarcinile puse constructorilor, Stalin mai precizează: *„Se spune că țara noastră este brigada de asalt a proletariatului din toată lumea. Aceasta este bine spus (...), noi făurim o operă care în caz de succes va răsturna întreaga lume... "*[8]. Pentru Stalin, planificarea nu era o vorbă goală. El contura portretul cum va trebui să arate Rusia Sovietică peste zece ani. Așadar, la cumpăna anilor 1940-1941, URSS urma să devină o asemenea forță încât să-i poată *bate și jefui pe cei slabi,* iar ceilalți protagoniști să considere că *are dreptate* și de ea *trebuie să se ferească.*

Lumea democratică nu a luat în seamă serios asemenea avertismente, lăsându-se cuprinsă de vârtejul propriilor rivalități și slăbiciuni și ignorând visele de putere ale lui Stalin. Trei ani mai târziu, în 1934, Stalin, aflat în plin avânt al cultului personalității, revine cu noi precizări și avertismente cu privire la ce va urma. *„Lucrurile merg vădit spre un nou război"*[9], afirma cu hotărâre Stalin în Raportul CC la Congresul al XVII-lea al PC(b)US. Previziunea lui se baza nu pe calități de mare vizionar, ci mai degrabă pe convingerea fermă că nu peste mult timp URSS însăși va intra în război, pentru a-și încheia socotelile cu diverse state de la care avea ceva de revendicat. În același timp, Stalin nu-și ascundea dorința ca viitorul război să declanșeze revoluția care „va pune în discuție existența însăși a capitalismului". Iar victoria revoluției, mai afirma Stalin, „nu vine niciodată de la sine. Ea trebuie pregătită și cucerită". Liderul bolșevic nu uită să reamintească una din tezele sale preferate: *„În vremea noastră nu este obiceiul să se țină seama de cei slabi*

– *se ține seama numai de cei tari*"[10]. Desigur, menționa Stalin, URSS nu și-a schimbat poziția potrivnică față de Tratatul de la Versailles, dar interesele de moment cer ca pacea să primeze în relațiile dintre state: *„URSS nu se gândește să amenințe pe nimeni și, cu atât mai puțin, să năvălească asupra cuiva. Noi suntem pentru pace și apărăm cauza păcii"*[11]. Într-adevăr, în 1934 URSS nu era capabilă de o confruntare serioasă, dar pregătirile pentru război erau tot mai presante.

Peste cinci ani, în 1939, lucrurile se schimbaseră radical atât în Europa, cât și în URSS. În Raportul prezentat la Congresul al XVIII-lea al PC(b)US, în luna martie, Stalin are toate motivele să vină cu noi precizări: *„Harta Europei, a Africii și a Asiei este supusă prefacerii prin mijloace violente. Întregul sistem al regimului de după război, al așazisului regim de pace, este zguduit din temelii"*[12]. După agresiunile comise între timp de Germania, Italia și Japonia pe cele trei continente menționate, Stalin nu mai are dubii că acestea reprezintă țările agresive, care *și-au reorganizat deja economia pe picior de război. „Blocul celor trei state agresive",* afirmă Stalin, a pus la ordinea zilei *„chestiunea unei noi împărțiri a lumii pe calea războiului"*[13]. Dictatorul de la Kremlin căuta să lase în continuare impresia, așa cum declarase în 1934, că „printre aceste valuri vijelioase ale zguduirilor economice și ale catastrofelor militare și politice, URSS stă de o parte, ca o stâncă, și-și urmează opera sa de construcție socialistă și de luptă pentru păstrarea păcii"[14]. El sugerează că Uniunea Sovietică se menține la distanță de grupul țărilor agresive, iar ironiile sale la „pasiunea pentru geometrie" a acestora, prin formarea „axei Berlin-Roma" sau a „triunghiului Berlin-Roma-Tokio", stârneau râsete și aplauze zgomotoase ale participanților la Congresul al XVIII-lea.

Constatările lui Stalin erau în principiu corecte și încercau să acrediteze ideea că el se menține, cel puțin declarativ, pe fondul solid al apărării păcii. Războiul, spune el, *„a săpat temeliile de pace... și a răsturnat noțiunile elementare ale dreptului internațional, războiul a pus sub semnul întrebării valoarea tratatelor și a angajamentelor internaționale. Pacifismul și proiectele de dezarmare au fost înmormântate. Locul lor l-au luat frigurile înarmărilor"*[15]. Stalin încă mai pretindea că politica URSS este una de „pace și întărire a legăturilor de afaceri cu toate țările". Mai mult, își reafirmă dorințele pacifiste față de vecini: *„Noi suntem pentru*

relații pașnice, strânse și de bună vecinătate cu toate țările vecine, care au o graniță comună cu URSS; noi suntem și vom sta pe această poziție, în măsura în care aceste țări vor păstra aceleași relații cu Uniunea Sovietică, în măsura în care ele nu vor încerca să calce, direct sau indirect, interesele integrității și inviolabilității granițelor Statului Sovietic"[16]. După cum este bine cunoscut, niciuna dintre țările din vecinătatea europeană a URSS nu avea însă intenții agresive la adresa acestui stat. Dimpotrivă, pe toate căile și în toate împrejurările ele căutau să dea noi garanții că inviolabilitatea Uniunii Sovietice este un fapt unanim recunoscut și acceptat. La drept vorbind, toți vecinii europeni ai URSS erau state mici în raport cu colosul de la Răsărit și ele erau primele îndreptățite să se teamă de agresivitatea sovieticilor, nu invers.

La doar cinci luni de la declarațiile pacifiste făcute de Stalin la Congresul al XVIII-lea, Uniunea Sovietică avea să-și arate adevărata față, de ***complice al agresorilor și părtaș la împărțirea prăzii,*** adică a țărilor vecine mai mici. La 23 august 1939, la Moscova se semna, spre surprinderea tuturor, Acordul de neagresiune dintre Germania nazistă și URSS, cu anexa secretă bine cunoscută astăzi de toată lumea. Istoriografia sovietică s-a străduit necontenit să acrediteze ideea că acordurile cu Germania nazistă, declarat adversar ideologic ireconciliabil, au reprezentat pentru URSS – ce se pretindea stindard al luptei popoarelor pentru o nouă ordine bazată pe libertate și deplină egalitate în drepturi între toate statele, mari și mici –, un pas necesar pentru a câștiga timp și a salvgarda pacea. Într-un fel, era readusă în actualitate teza lui Lenin despre „compromisul necesar" realizat cu germanii prin încheierea tratatului de pace separată de la Brest-Litovsk. Lenin argumenta la începutul anului 1918 că acea „pace nenorocită" era dictată de imperativul salvării revoluției bolșevice și, prin urmare, nu reprezenta un „târg cu imperialiștii", adică o abdicare de la „principiile fundamentale ale internaționalismului proletar". Din această perspectivă, așa cum am mai menționat anterior, Lenin păstrase o doză de decență în justificarea acțiunilor sale atunci când afirma că, *„fără a ascunde nimic poporului, fără a încheia* ***niciun fel de tratate secrete*** (s.n. – I.C.P.) *cu imperialiștii, consimte să semneze condiții de pace dezavantajoase pentru o națiune slabă...",* acela nu poate fi acuzat de trădare sau abdicare de la principiile socialismului[17].

În 1920, Lenin va reveni la condițiile încheierii compromisului cu germanii la Brest-Litovsk, nuanțând ipostazele în care un astfel de acord poate fi acceptabil sau nu: în opinia lui, Rusia Sovietică s-a plasat atunci în situația celui care admite condițiile impuse de tâlhari „pentru a micșora răul" pricinuit de aceștia; există însă și cazuri în care unii se comportă ca niște *„complici ai bandiților"*, pentru a putea participa astfel „la împărțirea prăzii"[18]. Exact în această a doua ipostază se găsea URSS în 1939: deși aflată sub „încercuire capitalistă", ea nu mai era amenințată cu sugrumarea și dispariția iminentă, precum revoluția bolșevică în primele săptămâni de existență, nici de Germania, nici de vreo altă mare putere sau alianță a vremii. Înțelegerile sovieto-germane din 1939, cunoscute sub titulatura de Pactul Ribbentrop-Molotov, nu au reprezentat un acord silit între o putere învingătoare și o putere mai slabă sau învinsă. Dimpotrivă, a fost o înțelegere liber consimțită de ambele părți, plasate pe poziții de forță relativ egale, care au purces la „împărțirea prăzii", adică a unor state și teritorii lipsite de apărare ce urmau să intre sub stăpânirea lor. Faptul că fiecare dintre protagoniști își făcea calcule proprii pe termen mai lung este o altă chestiune. Cei doi mari agresori și prăduitori ai epocii, Germania nazistă și URSS, acești veritabili „Trage-Palme", „Ia-Cu-Japca" și „Zor-La-Pradă" imaginați de Goethe cu mai bine de un secol înainte[19], își dădeau mâna pentru a putea să-și satisfacă nestingherit poftele pe scena Europei, umăr la umăr, într-o alăturare stranie în aparență, dar atât de naturală prin scopuri și manieră de manifestare. Limbajul utilizat atunci nu poate disimula în termeni diplomatici și cu atât mai puțin în convorbirile secrete atitudinea hrăpăreață, plină de cinism, a fiecăruia dintre protagoniști. Dacă Tratatul de neagresiune mai păstrează aparența unui angajament reciproc de a evita „orice acțiune violentă și orice atac una asupra celeilalte", Protocolul adițional secret se referă explicit la „rearanjamente politice și teritoriale" ale altor țări și la delimitarea „sferelor de influență" ale Germaniei și URSS, în dauna altor state, pe continentul european. Sub stindardul păcii, ideea de agresiune, violență și război este la fel de vie la Berlin și la Moscova.

„Noua metodă de ducere a războiului corespunde unei noi trasări a granițelor... Ribbentrop are ordin să facă orice propunere și să accepte orice solicitare", declara Hitler la o consfătuire de lucru din 22 august 1939, în preziua semnării înțelegerilor de la Moscova[20]. Datorită tratativelor cu Rusia Sovietică, îi dădea asigurări Hitler, la 25 august 1939, aliatu-

lui său Mussolini, *„în relațiile internaționale a apărut o situație cu totul nouă, care trebuie să-i aducă Axei cel mai mare dintre câștigurile posibile"*. Pentru Mussolini, care îi răspunde Führerului în aceeași zi, semnalul era clar: „La întâlnirea noastră, războiul a fost stabilit în perioada de după anul 1942 și pentru acea dată voi fi gata pe pământ, pe apă și în aer, în conformitate cu planurile pe care le-am aprobat"[21]. Ne reamintim că, încă din 1931, și Stalin stabilise în perspectiva anului 1941 finalizarea pregătirilor pentru războiul considerat inevitabil. Rezumând impresiile lui Mussolini după primirea asigurărilor date de Hitler, ministrul de externe G. Ciano îi comunica ambasadorului german la Roma: „...orice discuție privind posibilitățile de menținere a păcii este depășită de evenimente. Cuvântul de ordine pentru acțiunile sale (ale Ducelui, n.n.) nu mai este *pace,* ci *victorie*"[22].

De cealaltă parte, URSS urmărea cu atenție și își acorda din mers fiecare pas la orice mișcare a Berlinului, după semnarea înțelegerilor de la Moscova. La 2 septembrie 1939, Agenția TASS transmitea, cu lux de amănunte și chiar cu nedisimulată admirație, declarațiile făcute cu o zi înainte de Hitler în Reichstag referitoare la atacarea Poloniei și ratificarea acordurilor cu URSS: „Hitler a început discursul cu trimiteri la Tratatul de la Versailles, care crease *o situație ce nu mai poate dura așa*... Referindu-se mai apoi la acordul germano-sovietic, el a declarat: *Rusia și Germania se conduc pe baza unor doctrine diferite. Germania nu-și va exporta doctrina de stat și, dacă Rusia nu va intenționa să-și exporte doctrina în Germania, atunci aceste cele mai puternice două state ale Europei nu vor avea temeiuri să fie dușmane*"[23]. Stalin considera la rândul său, ca și Hitler, că s-a creat o situație nouă de care trebuie profitat, așa cum ne informează o însemnare din *Jurnalul* lui Gh. Dimitrov, liderul Cominternului, după o întâlnire de la Kremlin, din 7 septembrie 1939, la care mai participaseră Molotov și Jdanov. Cu prilejul respectiv – nota Dimitrov –, Stalin a afirmat că „războiul prevestește o schimbare radicală", iar distrugerea unor state, precum Polonia, „ar însemna cu un stat burghez fascist mai puțin! Nu ar fi nimic rău dacă, în urma distrugerii Poloniei, vom răspândi sistemul socialist peste noi teritorii și populații"[24].

În zilele de 27, 28 și 29 septembrie 1939, cu ocazia unei noi vizite a lui Ribbentrop la Moscova, în aburi de șampanie, se trăgeau concluzii după prima lună de coabitare, se savurau rezultatele jafului din

Polonia, devenită peste noapte „fostul stat polonez", și se rosteau toasturi despre regăsirea celor doi protagoniști de aceeași parte a baricadei. Ribbentrop, consemnează arhivele germane, „a mulțumit guvernului sovietic pentru primirea caldă și a declarat că a acceptat cu deosebită plăcere invitația de a veni la Moscova pentru a doua oară după ce, în timpul primei sale vizite, au fost puse bazele bune ale instituirii unor relații de prietenie între Germania și Uniunea Sovietică sub forma pactului de neagresiune". Mai mult, sublinia ministrul de externe al Reichului, „faptul că Germania și Uniunea Sovietică și-au luat împreună sarcina de a aduce liniștea și ordinea pe teritoriul fostului stat polonez este o garanție a viitoarei lor colaborări amicale pe o bază largă... Stabilirea graniței comune și faptul că Germania și URSS vor fi din nou vecini direcți deschid perspective pline de speranță asupra unei colaborări de succes în viitor... S-a refăcut o vecinătate directă care, timp de multe secole, a existat între Germania și Rusia. Ea reprezintă un fundament puternic al prieteniei între cele două țări". Nici Molotov nu s-a lăsat mai prejos de oaspetele său german, elogiindu-l pe „acest om care nu vine niciodată degeaba" și a cărui energie și viteză de lucru „stârnește un entuziasm sincer guvernului sovietic". Adresându-se apoi lui Stalin, Molotov a subliniat „rolul hotărâtor pe care l-a jucat acest om în transformarea relațiilor dintre Uniunea Sovietică și Germania"[25].

România în menghina intereselor sovietice și germane

După încheierea Primului Război Mondial și împlinirea idealului de întregire națională, România a devenit unul dintre statele cele mai devotate principiilor apărării statu-quo-ului și securității colective în Europa. Sistemul de alianțe pus în aplicare cu consecvență de toate forțele politice care s-au succedat la guvernare (Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică, tratatul cu Polonia, ca și orientarea aproape absolută spre prietenia și protecția Franței și Angliei, principalii susținători ai făuririi României Mari) a dat o coloratură specială diplomației și politicii externe românești în perioada interbelică. Timp de aproape două decenii, România s-a bucurat de o largă libertate de acțiune în relațiile externe, fapt ce i-a permis să-și apere cu succes interesele legitime și să se afle la originea multor inițiative bine primite și apreciate de comunitatea internațională.

Îndeosebi după semnarea Pactului Briand-Kellog (1928), inclusiv în „varianta Litvinov" (1929), care interzicea *orice agresiune,* și a Convențiilor (având conținut identic) de definire a agresiunii (Londra, 3 și 4 iulie 1933), România s-a văzut încurajată să depășească vechile reticențe față de Uniunea Sovietică și să treacă la normalizarea raporturilor bilaterale, prin stabilirea de relații diplomatice și susținerea primirii acesteia în Liga Națiunilor (1934). La 3 decembrie 1934, primul ambasador sovietic în România, Mihail Ostrovski, își prezenta regelui Carol al II-lea scrisorile de acreditare purtând semnăturile lui M. Kalinin (președintele Parlamentului) și M. Litvinov (comisarul afacerilor externe), care apreciau acest moment ca răspuns la dorința suveranului român de a dezvolta „relațiile amicale" dintre cele două țări. De altfel, nu după mult timp, ambasadorul Ostrovski consemna bucuros aprecierile regelui Carol al II-lea privitoare la „politica iubitoare de pace" a URSS[26].

Ca un gest de bunăvoință, simbolic desigur, Stalin încuviințează returnarea, în 1935, a unor piese din Tezaurul românesc sechestrat la Moscova de guvernul bolșevic. În același timp, diplomația sovietică evită să mai ridice deschis *chestiunea basarabeană,* rămasă în conservare pentru alte timpuri. Sunt instructive de reamintit remarcile lui Litvinov în discuțiile cu Titulescu, la Monte Carlo, înaintea reluării relațiilor diplomatice româno-sovietice: *„În primul rând, Basarabia. Este o chestie pe care nu mai trebuie s-o ridicați, având în vedere semnarea Convenției de neagresiune care definește teritoriul fiecăruia dintre semnatari ca fiind teritoriul ce există în prezent sub autoritatea fiecăruia dintre ei"*. Printr-un asemenea mod de punere a problemei, conchidea Titulescu, „Litvinov a acceptat să recunoască deplina și întreaga suveranitate a României cu care trata, adică a României care poseda Basarabia"[27].

Doi ani mai târziu, la 14 iulie 1936, guvernul României îi acorda, în scris, *depline puteri* lui Nicolae Titulescu, încă în funcția de ministru al afacerilor externe, să negocieze încheierea unui Pact (tratat) de asistență mutuală cu URSS. „Suntem inamicii comunismului intern", se sublinia în textul acelei împuterniciri, „dar pe tărâmul politicii externe suntem pentru o înțelegere cu URSS, aliatul aliaților noștri, Franța, Cehoslovacia și Turcia, înțelegere care singură poate da acestor alianțe valoarea lor efectivă, noi neputând fi în același timp și aliatul Franței și

inamicul Rusiei, aliata ei"[28]. Pe această bază, la 21 iulie 1936, pe timpul Conferinței de la Montreux, Titulescu redacta și parafa, împreună cu Litvinov, textul unui Pact de asistență mutuală româno-sovietic, în cadrul căruia „Nistrul era recunoscut ca frontieră fără ca Basarabia să fie cedată României de URSS"[29]. La 29 august 1936, Nicolae Titulescu era demis din funcția de ministru al afacerilor externe, iar sovieticii au interpretat acest act ca echivalând cu o schimbare a politicii externe românești. Pe fond, însă, în 1936 România rămânea atașată principiilor Ligii Națiunilor și alianțelor sale din cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice.

La un an de la creionarea textului Pactului de asistență mutuală româno-sovietic, eliminat din atenția celor două guverne după demiterea lui Titulescu, atitudinea URSS nu mai avea nicio urmă de moderație în chestiunea Basarabiei, iar spectrul rivalității cu Germania în privința României începe să fie exprimat cu toată claritatea. La o discuție privată avută cu Titulescu la Talloires (Franța), în vara anului 1937, Litvinov descria fără retușuri poziția Moscovei, afirmând că aceasta ar putea recurge și la mijloace militare pentru a-și atinge scopurile în chestiunea basarabeană: „Vrem ca potențialul pe care îl reprezintă Basarabia să devină rus, și nu german. *De aceea, țin să vă comunic că vom încerca să reluăm Basarabia prin toate mijloacele juridice și militare care ne vor fi posibile*"[30].

După venirea lui Hitler la putere, Germania a adoptat constant o poziție ostilă României, iar prezența lui Titulescu la conducerea afacerilor externe era ca un ghimpe în ochii Berlinului, ale cărui acțiuni nu au fost străine de înlăturarea sa din guvern. La începutul anului 1939, amenințarea germană la adresa securității și integrității României devenise mai acută decât cea resimțită neîncetat din partea URSS. Berlinul urmărea nu doar „acapararea petrolului și grânelor", ci și crearea unui avanpost strategic pe teritoriul românesc, care să-i permită „să întreprindă acțiuni împotriva altor state", după cum se estima într-un document al Serviciului Special de Informații al României[31]. Mai ales după ocuparea Cehoslovaciei, în martie 1939, zvonurile privind o posibilă agresiune germană împotriva României s-au extins la scară europeană. La scurt timp, Marea Britanie și Franța au oferit garanții unilaterale, mai întâi pentru Polonia (30 martie), apoi pentru frontierele Greciei

și României (13 aprilie 1939). Încercând să găsească o cale de a-și păstra integritatea și, totodată, de a menține o anumită echidistanță în raporturile cu Marile Puteri vestice, România a încheiat acorduri economice succesiv cu Germania (23 martie), Franța (31 martie) și Marea Britanie (11 mai 1939), oferind fiecăruia dintre acești parteneri diverse avantaje în conformitate cu interesele lor specifice.

Înclinarea balanței spre oricare dintre cele trei țări vestice stârnea în mod automat nemulțumire și reacții de avertizare din partea Moscovei. După încheierea acordului economic româno-german, de pildă, în mod destul de ciudat Maksim Litvinov îl chestiona în amănunt pe șeful Legației Române din Uniunea Sovietică dacă în spatele acestui acord nu se ascund cumva clauze secrete, evident cu caracter antisovietic. În telegrama despre această convorbire trimisă la București, la 8 aprilie 1939, reprezentantul român sublinia: „Am insistat asupra frazei – România nu se va face niciodată unealta Marilor Puteri împotriva vecinilor săi. *S-a vorbit de ultimatum, de clauze secrete,* a răspuns Litvinov, și a reînceput să mă chestioneze. L-am asigurat mai ales asupra faptului că nu există acord secret...”[32]. La fel de preocupată se arăta Moscova și în cazul garanțiilor unilaterale propuse Poloniei și României de către Anglia și Franța. La 11 aprilie 1939, Litvinov transmitea instrucțiuni identice reprezentanților sovietici la Paris și Londra, apreciind că asemenea garanții în cazul celor două țări au sau *pot lua caracter antisovietic*. Prin urmare, insista Litvinov, Anglia ar trebui *să indice precis* că este vorba de ajutor împotriva unei agresiuni intenționate din partea Germaniei la adresa celor două țări, nu împotriva oricărei agresiuni[33].

Dincolo de textul explicit al cererilor URSS, intențiile sale agresive la adresa celor doi vecini, Polonia și România, nu puteau fi ascunse. De altfel, imediat după sfârtecarea Poloniei, la 1 octombrie 1939, Stalin nu mai avea niciun fel de perdea când se referea la România în discuțiile de la Moscova cu ministrul de externe turc, Mehmet Saracoglu: „România e un fel de Polonia... **Cine se leagă de România cu un ajutor reciproc, acela trebuie să țină sabia pregătită** (s.n. – I.C.P.)...”[34]. Amenințarea fățișă a lui Stalin viza atât garanțiile reciproce angajate de Turcia și România în cadrul Înțelegerii Balcanice, cât și garanțiile unilaterale oferite de Marea Britanie și Franța, cu câteva luni mai înainte. Chestiunea garanțiilor date României era atât de deranjantă pentru

Moscova încât, la doar câteva săptămâni (28 octombrie 1939), reprezentantul URSS la Ankara îi reamintea ministrului Saracoglu „cuvântul spus lui la Moscova de tovarășul Stalin despre faptul că oricine (ar fi), legat de aproape de România, va trebui să țină mereu sabia pregătită”[35].

De cealaltă parte, Germania urmărea îndeaproape mișcările României, pentru a-i putea bloca orice tentativă de independență sau de acțiuni ce ar scăpa de sub controlul Berlinului. Acordul economic bilateral semnat în martie 1939 era departe de a satisface interesele părții germane, care dorea exclusivitate absolută în privința accesului la petrolul și cerealele românești, concomitent cu eliminarea totală a oricărei prezențe sau influențe anglo-franceze în România. O evaluare a *șanselor de realizare a intereselor germane în România,* transmisă Berlinului de ataşatul militar german la București, la 26 mai 1939, atrăgea atenția asupra unor elemente esențiale de care ar trebui să se țină seama:

„... România a devenit și mai conștientă de poziția-cheie pe care o ocupă din punctul de vedere al economiei pentru țările Axei. ... Se cunosc slăbiciunile noastre și se știe că Germania, fără petrolul și cerealele din România, nu poate purta niciun război care ar depăși durata câtorva săptămâni (...).

În situația actuală ne este prielnic faptul că Ungaria, Bulgaria și Rusia formulează pretenții față de România, și chiar pretenții teritoriale. Acestor circumstanțe va trebui să le mulțumim dacă România se va îndrepta spre noi...

Apreciez că ne facem iluzii crezând că vom lega această țară de noi prin livrări de arme, că în timp de război ne-ar livra petrol fără contraservicii... Ni se va sustrage. Nu putem fi interesați de o Românie puternică, aflată în acest front al încercuirii...”[36].

Un asemenea punct de vedere era propriu nu doar ataşaturii militare germane de la București, ci se va dovedi în curând că el a devenit dominant și s-a menținut în cercurile conducătoare naziste atât înainte de începerea războiului împotriva URSS, cât și pe parcursul acestuia. Aparent paradoxal, România era sacrificată de Germania nazistă cu sânge rece, pentru a putea ajunge mai ușor la resursele sale și pentru a o aduce sub controlul său total. În fapt, Germania era pregătită să facă pasul spre concesii masive în raporturile cu URSS pe seama țărilor mai mici din arealul care le separa. Iunie 1939 marchează de-

butul unor tatonări, mai întâi prudente, între cele două puteri revizioniste asupra posibilităților de a sta alături în privința unor reașezări teritoriale în Europa centrală și de est. Un memorandum întocmit în cadrul Directoratului Departamentului Politic al MAE german consemna destul de exact, la 15 iunie 1939, poziția încă *ezitantă* a URSS în situația mondială a momentului: „Oscilează între trei posibilități, și anume încheierea pactului cu Anglia și Franța, o tergiversare suplimentară în negocierile pactului, respectiv o apropiere de Germania”[37]. Berlinul s-a decis să forțeze *apropierea.*

La 3 august 1939, după primele tatonări desfășurate la Berlin și Moscova, Ribbentrop îi comunica ambasadorului Schulenburg din capitala sovietică: „Suntem binevoitori față de Moscova... (...), de la Marea Baltică la Marea Neagră nu va fi nicio problemă pe care să n-o putem soluționa împreună”[38], un mesaj care va răsuna ca un laitmotiv la toate întâlnirile germano-sovietice care au urmat în acea perioadă. Interesant este și faptul că Ribbentrop insista ca toate aceste contacte germano-sovietice să fie „tratate cu acel grad de secret pe care îl merită”. Însărcinatul cu afaceri al URSS, G.A. Astahov, din capitala Germaniei, comunica Moscovei că „fraza despre lipsa unor contradicții *pe toată întinderea de la Marea Neagră la Marea Baltică* poate fi interpretată ca o dorință de a ne înțelege în toate problemele legate de țările aflate în aceste zone”. Tot la începutul lunii august 1939, Astahov aduna cu vădită satisfacție informații din corpul diplomatic de la Berlin despre viitoarele victime ale proiectatei înțelegeri cu germanii, pe care le consemna în *Jurnalul* său. Două dintre ținte erau România și Polonia:

„În ce privește starea generală de spirit din România, interlocutorul meu (un jurnalist german, n.n.) *o caracterizează ca plină de panică. Românii așteaptă ca rușii să le ia de pe o zi pe alta Basarabia, ungurii – Transilvania, iar bulgarii – Dobrogea (...). Mai departe el vorbește despre răfuiala apropiată cu Polonia, căreia i-a bătut ceasul”*[39].

Într-adevăr, pentru germani, prioritatea momentului de atunci era Polonia, țară pe care și sovieticii o voiau împărțită și ștearsă de pe hartă. Aceasta a reprezentat un punct cheie în care *coincidența de interese* în relațiile ruso-germane s-a dovedit totală. Zilnic, dinspre Berlin și Moscova se încrucișau comunicări secrete care vorbeau despre disponibilitatea fiecăreia dintre părți de a merge împreună la jaf. La 14

august 1939, Ribbentrop îi transmite deja instrucțiuni ambasadorului Schulenburg să-i comunice lui Molotov dorința sa de a efectua o scurtă vizită la Moscova și, ca o condiție, să i se asigure să poarte „ample tratative cu Stalin". E adevărat, îi scria Ribbentrop ambasadorului său, că „Germania și Uniunea Sovietică, în urma unei divergențe de mulți ani a opiniilor despre lume, se privesc astăzi una pe cealaltă cu neîncredere. Trebuie să fie curățat mult gunoi care s-a adunat. Trebuie să spunem totuși că, până și în această perioadă, simpatiile firești ale germanilor și rușilor unii pentru alții nu au dispărut niciodată. Pe această bază poate fi construită din nou politica celor două state". Răspunsul prompt al lui Molotov nu putea fi decât unul entuziast: „... guvernul sovietic salută cu căldură intențiile germane de a îmbunătăți relațiile cu Uniunea Sovietică"[40].

Așadar, optimismul prevala de ambele părți, fiecare gândind desigur la prada care avea să-i revină. Întrucât sovieticii încă mai amânau data desfășurării vizitei cu o săptămână, pe masa de joc este introdusă o scrisoare a Führerului adresată lui Stalin, în care dictatorul de la Berlin îi comunică liderului de la Kremlin că „încordarea dintre Germania și Polonia a devenit insuportabilă", iar „un protocol suplimentar, dorit de guvernul sovietic, poate fi elaborat în cel mai scurt timp posibil". Hitler insistă ca ministrul de externe german să fie primit la Moscova „marți, 22 august, cel mai târziu miercuri, 23 august" și dă din nou asigurări că trimisul său „are puteri depline pentru a concepe și a semna atât pactul de neagresiune, cât și protocolul". La 21 august, Stalin transmite acordul pentru sosirea lui Ribbentrop la Moscova, în ziua de 23 august, și exprimă speranța că „pactul germano-sovietic de neagresiune va deveni un punct de cotitură pentru îmbunătățirea relațiilor politice dintre țările noastre". Satisfăcut și foarte grăbit, Hitler semnează la 22 august 1939 documentul prin care îi acordă lui Ribbentrop „toate împuternicirile" pentru a negocia la Moscova „încheierea pactului de neagresiune, precum și... toate chestiunile conexe", astfel ca aceste acorduri „să intre în vigoare imediat"[41].

La 1 septembrie 1939 începe invazia germană în Polonia, iar la 3 septembrie, Anglia și Franța declară război Germaniei. La 17 septembrie, trupele Armatei Roșii invadează și ele partea răsăriteană a Poloniei, iar la 18 septembrie încep să „fraternizeze" cu trupele germane la Brest

Litovsk, devenit oraș de frontieră între cele două puteri revizioniste. Presa germană a căutat să exploateze propagandistic evenimentul, catalogând manifestarea ca o „întâlnire pe frontiera păcii", ba chiar ca „un simbol al apropierii prietenești a două națiuni", semn că „Germania și Rusia se unesc pentru a decide în comun soarta Europei Răsăritene"[42]. Cinismul și ipocrizia afișate de cei doi prăduitori la distrugerea Poloniei rămân în multe privințe fără egal în istoria modernă. În 20 septembrie 1939, când soarta polonezilor era aproape pecetluită, ziarul „Izvestia" trâmbița din Moscova, să afle toată lumea, că misiunea trupelor germane și sovietice desfășurate pe teritoriul polonez „este să mențină pacea și ordinea în Polonia, care au fost compromise de prăbușirea statului polonez..."[43]. Cu alte cuvinte, agresiunea armată a două țări aliate de curând, soldată cu distrugerea și prăbușirea unui alt stat în doar câteva săptămâni, nu reprezenta decât *o misiune de pace și ordine,* întrucât victima sugrumată de agresiunea brutală a doi bătăuși de anvergură europeană nu avusese tăria să reziste și să nu se prăbușească! Desigur, lumea democratică a înțeles imediat ce se ascundea de fapt sub masca neutralității adoptate de URSS prin tratatul de neagresiune cu Germania. De îndată ce trupele rusești au trecut frontiera poloneză pe întregul front, un editorial din ziarul britanic „The Times" (17 septembrie) spulbera mitul despre *misiunea eliberatoare* a Armatei Roșii alături de Wehrmacht: „Germania trebuia să comită fapta și Rusia trebuia să împartă prada (...). Privim o lume care are acum mai puține deghizări... De-a lungul lumii linia dintre civilizație și junglă este trasată"[44].

Vremea deghizărilor părea depășită, iar URSS își dezvăluia adevărata față alături de Germania. Înțelegerile secrete sovieto-germane din 23 august 1939 pecetluiseră soarta tuturor țărilor *de la Marea Baltică la Marea Neagră,* cum suna promisiunea Berlinului. La 30 septembrie 1939, Joseph P. Kennedy (tatăl viitorului președinte american John F. Kennedy), ambasador la Londra, raporta cu acuratețe Departamentului de Stat „scopurile și dorințele de bază" ale guvernului rus după cea de-a doua vizită a lui Ribbentrop la Moscova (27-29 septembrie):

„(a) ca toate națiunile vestice să se epuizeze luptând-se între ele, cu Rusia în afară, gata să profite de orice avantaj care îi convine din slăbiciunea lor finală;

(b) dorința istorică, naționalistă, a Rusiei de a recupera Polonia rusească, statele baltice și Basarabia, de fapt orice teritoriu care a fost vreodată sub

suveranitate rusă. (În acest scop, Rusia nu este diferită de Rusia Ekaterinei cea Mare și de secolul al XIX-lea..."[45].

Mai mult, semnala ambasadorul Kennedy pe baza informațiilor primite de la britanici, entuziasmul *fără precedent* manifestat de oficialii sovietici cu ocazia primirii lui Ribbentrop la Moscova „poate duce guvernul sovietic spre aventuri agresive". Iar *aventurile agresive* ale Rusiei Sovietice nu aveau să întârzie. Evaluând lipsa de consistență a reacției anglo-francezilor în cazul Poloniei, precum și războiul în care era angrenată Marea Britanie cu Germania, sovieticii găsesc că este momentul potrivit pentru a începe reglarea conturilor și cu ceilalți vecini, pe care în martie 1939 încă îi asigura de bunele sale intenții pacifiste.

Primele victime după Polonia au fost republicile baltice după care, grăbiți să încheie cât mai repede împărțirea prăzii, sovieticii și-au îndreptat atenția spre Finlanda. Îmbătați de „succesele" obținute alături de Germania în privința Poloniei, apoi în republicile baltice, sovieticii au estimat greșit șansele lor asupra Finlandei, atât în plan politic, cât și în plan militar. La finele lunii noiembrie 1939, Finlanda a fost atacată de Armata Roșie în urma unor „provocări" înscenate după model german și puse pe seama finlandezilor. Rezistența dârză opusă de finlandezi, în pofida diferenței uriașe de calibru între cele două țări și dintre forțele angrenate în luptă, i-a adus Finlandei multă simpatie în întreaga lume. Nu însă și sprijinul necesar. Germania vânduse Finlanda la târgul rușinos din 23 august 1939 și nu dorea „să perturbe relațiile germano-sovietice", după cum glăsuia un instructaj transmis de la Berlin ambasadorului german la Helsinki[46].

După o perioadă de expectativă, președintele Roosevelt a declarat că SUA „nu sunt numai îngrozite, ci de-a dreptul revoltate". Câteva luni mai târziu, în februarie 1940, când Finlanda nu se resemnase încă în fața Armatei Roșii, Roosevelt descria URSS ca pe „o dictatură absolută ca orice altă dictatură din lume", care se aliase cu o altă dictatură și „invadase un vecin atât de infinit de mic care nu putea face niciun fel de rău imaginabil Uniunii Sovietice". Laurence Steinhardt, ambasadorul american la Moscova în anii 1939-1941, sugera Administrației de la Washington că, „întrucât singura limbă pe care ei (sovieticii, n.n.) o înțeleg este limbajul forței, cred că este momentul potrivit să invocăm singura doctrină pe care o respectă"[47]. Tonul tăios al unor astfel

de declarații din partea Americii la adresa URSS se va atenua treptat în vara anului 1940, când echilibrul de forțe în Europa va fi serios zdruncinat de cursul războiului Germaniei cu Franța și Marea Britanie, iar Stalin se profila ca un posibil aliat împotriva lui Hitler.

Ora răfuielilor cu România

Împotmolirea, timp de câteva luni, a Armatei Roșii în războiul declanșat împotriva Finlandei a dat o perioadă de respiro României, atât pentru continuarea eforturilor de înarmare, cât și pentru reanalizarea alianțelor spre a putea evita catastrofa. Una din consecințele *Războiului de iarnă,* cum numesc finlandezii confruntarea militară cu rușii din 1939-1940, „a constat în faptul că sovietizarea Țărilor baltice a fost întârziată cu șase luni, în timp ce România obținea un răgaz pentru a-și continua înarmarea", scrie mareșalul Mannerheim în Memoriile sale[48]. De fapt, pregătirea românilor pentru un război de rezistență împotriva amenințării sovietice era mai mult o figură de stil. Toată lumea, aliați sau adversari, erau conștienți că România este o pradă sigură pentru colosul sovietic, în pofida unor grave neajunsuri în plan militar dovedite de Armata Roșie în campania împotriva Finlandei. Nu era însă vorba doar de timp.

Sub conducerea lui Stalin și în condițiile interne și externe de atunci, URSS își calcula cu atenție fiecare pas pe arena internațională, căutând să-și extindă teritoriul și, implicit, influența ideologică și organizarea socială și politică, să-și păstreze pe cât posibil aureola de luptător pentru pace, dar și să-și menajeze forțele pentru confruntări viitoare de anvergură, considerate inevitabile. În pofida înțelegerilor cu Germania, din august 1939, care îi dădeau mână liberă într-o zonă la care râvnise necontenit în ultimele două decenii, Moscova încerca să-și acopere de fiecare dată acțiunile agresive printr-o serie de justificări greu de digerat de opinia publică internațională, dar tolerate de Marile Puteri. În cazul Poloniei, sovieticii au așteptat mai bine de două săptămâni înainte de a da liber Armatei Roșii să treacă frontiera și să nu piardă prilejul da a participa la împărțirea prăzii în chip de *eliberator* și *protector* al populației rusofone. În cazul republicilor baltice, Moscova a recurs la toate trucurile posibile, dar mai ales la amenințări brutale, pentru a

le prelua sub controlul său, fără a se grăbi totuși să le încorporeze imediat și lăsând un anumit timp pentru a pregăti atingerea obiectivului propus cu multă vreme înainte. Opoziția puternică a Finlandei în fața pretențiilor excesive ale sovieticilor i-a făcut pe aceștia să-și piardă răbdarea și să recurgă la forța brută, în condițiile în care se lămuriseră că marile puteri occidentale nu aveau de gând să se implice în vreun fel în sprijinul victimelor agresiunii.

Cât privește România, Moscova nu-și făcea griji în privința deznodământului unui eventual conflict militar sovieto-român. În condițiile în care Polonia, Finlanda și țările baltice fuseseră scoase din joc, singurul reazăm pentru România mai rămâneau totuși garanțiile unilaterale anglo-franceze, pe care Moscova le interpretase din capul locului ca având un caracter antisovietic, și mai ales relațiile speciale pe care România continua să le aibă cu Franța, Turcia și Iugoslavia, la rândul lor aflate în relații amicale cu URSS. Toate acestea continuau să reprezinte obstacole care trebuiau evitate sau depășite cu abilitate, fără a stârni furtună în Balcani. Drept urmare, URSS a preferat să se posteze un timp într-o poziție de așteptare, ca un animal la pândă înainte de a-și ataca prada, încercând cu dificultate să-și camufleze pornirile agresive pentru ca momentul surpriză să fie maxim când va suna ceasul. Analiza corespondenței diplomatice și a unui număr important de stenograme și documente secrete, sovietice și străine, din perioada ce a urmat înțelegerilor cu Germania din august și septembrie 1939, dezvăluie cel puțin patru direcții de acțiune ce vizau România, urmărite concomitent de URSS – în plan politico-diplomatic și în plan militar:

(1) Concentrarea atenției asupra confruntărilor militare din Vest, dintre Germania, de o parte, și Marea Britanie și Franța, de cealaltă parte, pentru a cunoaște permanent încotro înclină balanța și a evalua în ce măsură garanțiile de securitate anglo-franceze pentru România își păstrează validitatea;

(2) Supravegherea necontenită a mișcărilor Germaniei și Italiei în raport cu România, pentru a evalua cu exactitate orice concesie făcută de guvernarea de la București ori vreun avans al acestor țări de natură să semnifice o sporire a influenței și prezenței lor într-o zonă în care rivalitățile ruso-germane nu au încetat niciodată începând din secolul al XIX-lea;

(3) Realizarea unei coordonări a URSS cu Ungaria și Bulgaria în privința recunoașterii și susținerii reciproce a pretențiilor teritoriale la adresa României;

(4) Intensificarea pregătirilor militare pentru o invazie împotriva României, ca variantă pentru eventualitatea unui refuz de a ceda Basarabia fără luptă, atunci când această solicitare va fi adresată guvernului de la București.

Semnalul oficial al intrării în faza finală a pregătirilor politico-diplomatice și militare sovietice pentru ocuparea Basarabiei a fost dat de Molotov, în raportul prezentat, la 29 martie 1940, în sesiunea Sovietului Suprem al URSS, când a ținut să menționeze că între țara sa și România nu există un pact de neagresiune, și aceasta datorită „existenței unei probleme controversate nesoluționate, chestiunea Basarabiei, a cărei ocupare... nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică”[49].

Când trupele lui Hitler au atacat Franța și Țările de Jos, la 10 mai 1940, hotărârea lui Stalin de a-și desăvârși, în cel mai scurt timp și prin orice mijloace, planurile în privința republicilor baltice și României devine irevocabilă. După cum relevă documentele de arhivă sovietice, între 11 și 14 mai 1940, secția de topografie militară din cadrul districtului militar Kiev a trecut la pregătirea unor „seturi de hărți topografice ale zonei de frontieră a României”. La 3 iunie, șeful Statului Major al districtului militar Kiev, N. Vatutin, i-a înaintat comisarului apărării al URSS, S. Timoșenko, un memoriu strict confidențial care prezenta o variantă de organizare și desfășurare a unei operațiuni militare împotriva României. Planul aventurist imaginat de șeful Statului Major al districtului militar Kiev era nu doar extrem de agresiv, dar și maximalist: viza obiective care puneau în cauză, încă din prima fază, ocuparea întregii Moldove prin înaintarea pe o adâncime în interiorul României de 220-250 km, încercuirea și lichidarea forțelor armate române din această parte a țării și instalarea trupelor sovietice pe crestele Carpaților Răsăriteni, precum și pe linia Focșani-Brăila și cursul inferior al Dunării. Pentru o etapă ulterioară, planul avansa ideea aplicării unei lovituri asupra orașului București, ocuparea Dobrogei și înaintarea spre zona strâmtorilor turcești. Planurile operative finale privind acțiunile militare împotriva României au fost elaborate la nivel central, în cadrul Marelui Stat Major al Armatei Roșii. În baza acestor

planuri, la 7 iunie 1940, comisarul apărării al URSS, Timoşemko, l-a numit, prin ordinul nr. 02469, pe generalul Gheorghi Jukov la comanda districtului militar cu destinaţie specială Kiev, funcţie preluată chiar a doua zi. La 9 iunie, prin directivele OY/583 şi OY/584, emise de comisarul apărării, Consiliile militare ale districtelor Kiev şi Odessa au fost puse în stare de luptă, iar prin joncţiunea celor două districte a fost creat Frontul de Sud, sub comanda lui Gheorghi Jukov. La 10 iunie, cele trei armate din componenţa Frontului de Sud au primit directive de concentrare de-a lungul graniţei cu România, acţiune camuflată sub pretextul unui exerciţiu ce urma să debuteze la 11 iunie şi să fie finalizat la 24 iunie 1940[50].

La 13 iunie 1940, Stalin organizează la Kremlin o consfătuire cu principalii lideri politici şi militari ai URSS, cu acest prilej fiind aprobate două variante de acţiune în plan militar privitoare la România, în funcţie de atitudinea armatei române în faţa pretenţiilor sovietice:

(a) declanşarea concomitentă a două lovituri concentrate pe direcţiile Prut-Iaşi şi Prut-Huşi, dacă guvernul român va decide să opună rezistenţă armată;

(b) deplasarea rapidă a eşaloanelor mobile ale Armatei Roşii pe Prut, pentru a controla retragerea trupelor române, în cazul în care aceasta se va realiza fără luptă.

Concomitent cu urgentarea concentrării de forţe masive la graniţa cu România, Stalin a decis să rezolve definitiv problema republicilor baltice, rămasă oarecum suspendată la finele anului 1939 şi pe care le voia încorporate imediat sub steagul URSS. Molotov îi explicase noului ministru de externe lituanian că balticii nu au de ales:

„Trebuie... să înţelegeţi că în viitor naţiunile mici trebuie să dispară. Lituania voastră, alături de celelalte naţiuni baltice... vor trebui să se alăture glorioasei familii a Uniunii Sovietice. Prin urmare, ... va trebui să vă iniţiaţi poporul să se integreze în sistemul sovietic, care va domina în viitor pretutindeni... în Europa"[51].

La 23 iunie, Molotov îi comunică ambasadorului german la Moscova că URSS va cere României să cedeze Basarabia şi Bucovina *pe cale paşnică,* dar dacă aceasta nu va accepta, Uniunea Sovietică „o va rezol-

va prin forță armată". URSS, a mai spus Molotov, contează pe faptul că, în conformitate cu tratatul dintre ele, Germania „nu va crea dificultăți... în soluționarea acestei probleme", după cum consemnează documentele sovietice. În telegrama trimisă la Berlin despre aceeași convorbire, ambasadorul Schulenburg este și mai explicit în privința declarației făcută de Molotov: „Soluția în problema Basarabiei nu mai suportă amânare. Guvernul sovietic... este hotărât să folosească forța în cazul în care guvernul român refuză o înțelegere pașnică. Pretenția sovietică se extinde, de asemenea, spre Bucovina..."[52].

Trecem peste o serie de amănunte, în general cunoscute, despre schimbul de note dintre guvernele sovietic și german din zilele respective. Menționăm doar că, în cazul României, atitudinea Germaniei a evoluat treptat, fiind modelată după gradul de aliniere a guvernului român la politica Berlinului. La începutul lunii decembrie 1939, după ce Polonia nu mai exista ca stat, iar Finlanda era deja victimă a agresiunii sovietice, ministrul de externe român, Grigore Gafencu ceruse „sfatul" Germaniei. În telegrama trimisă lui Ribbentrop, la 8 decembrie 1939, ambasadorul Fabricius comunica îngrijorarea existentă la București cu privire la „amenințarea dinspre Rusia Sovietică", dar și despre atitudinea tot mai „iritată" din partea Ungariei. Gafencu afirmase că „România este ferm hotărâtă să lupte pentru Basarabia" și se interesa dacă, în cazul unui atac rusesc, Germania ar putea „determina Ungaria să rămână pasivă". O săptămână mai târziu, secretarul de stat Weizsaecker îi transmitea lui Fabricius: „Niciun răspuns..., fie oficial sau neoficial, nu trebuie dat la întrebarea adresată de Gafencu cu privire la atitudinea noastră în cazul unui atac rusesc asupra României". În același timp, arăta explicit înaltul demnitar de la Berlin, „Basarabia a fost o componentă a Imperiului Rus înainte de 1918..., iar noi am considerat întotdeauna că acordarea acestui teritoriu României a fost cu adevărat un cadou otrăvit al Conferinței Ambasadorilor de la Paris și că România ar putea cu greu să-l păstreze pe termen lung"[53]. Așadar, pentru Germania lui Hitler, istoria Basarabiei începea la 1812, odată cu ocuparea acesteia de către Rusia țaristă, în timp ce secole de istorie anterioară erau șterse cu buretele. Târgul făcut la Moscova pe seama României era pe deplin valabil în decembrie 1939. Pe de altă parte, însă, ideea că România ar putea opune rezistență armată în fața revendicărilor teritoriale ale vecinilor, în primul rând ale Rusiei, a generat mereu neliniște în cercurile

conducătoare germane, care nu doreau să pericliteze în niciun fel sursele de aprovizionare cu petrol. Cu toate acestea, Hitler nu era dispus să ofere fie și garanții minime pentru România, cât timp nu va fi sigur că această țară se va afla total în brațele Germaniei. El era decis să se folosească de pretențiile teritoriale ale URSS, Ungariei și Bulgariei, pentru a ajunge mai repede la rezultatul dorit. Un memorandum german, datat 11 aprilie 1940, despre o discuție între Führer și ambasadorul Italiei la Berlin, Bernardo Attolico, este relevant pentru atitudinea de atunci a lui Hitler față de România, țară considerată nesigură pentru Germania și capabilă să colaboreze cu englezii datorită garanțiilor de securitate ale acestora aflate încă în vigoare:

„... dacă România ar începe ceva (acțiuni împotriva vecinilor, n.n.)*, cu siguranță Rusia și Ungaria, posibil și Bulgaria, ar interveni de îndată. Desigur, nici Germania însăși nu ar rămâne inactivă, ci ar sprijini Ungaria și, în cele din urmă, ar interveni probabil și Italia (...). Germania nu vede nicio altă posibilitate de a exercita influență asupra României decât prin ideea că vom acționa mai rapid și mai puternic decât englezii. Pentru restul, el* (Führerul, n.n.) *a considerat mai favorabilă formula* ***împotriva României****, decât* ***pentru România****"*[54].

Căderea Franței în fața mașinăriei de război germane a avut consecințe imediate pentru România, însă cu tendințe contrare din partea celor doi *bătăuși* ai epocii, URSS și Germania. Pentru Uniunea Sovietică, sunase ceasul reocupării Basarabiei pe orice cale, prin cedare „de bună voie", sub amenințare, ori prin invazie militară, iar pretențiile sale au fost extinse și la Bucovina, printr-o interpretare excesivă a Protocolului adițional secret din august 1939, dar și prin invocarea altor pretexte care exprimau de fapt lăcomia sa în fața unei țări mici și lipsită deodată de orice apărare din afară. Pentru Germania, în schimb, situația creată era cu totul nouă: eforturile de război trebuiau concentrate acum împotriva Marii Britanii, iar petrolul românesc era mai necesar ca oricând. Prin urmare, România trebuia ferită cu orice preț de un conflict militar cu vecinii, mai ales cu Rusia, care ar fi antrenat inevitabil bombardarea câmpurilor petrolifere de pe valea Prahovei. Graba sovieticilor de a recupera Basarabia chiar în aceste momente de euforie pentru germani după victoria împotriva Franței a stârnit nemulțumirea lui Hitler. În plus, Berlinul era preocupat de extinderea pretențiilor rusești

asupra Bucovinei, în afara cadrului stabilit prin protocolul secret, un element de natură să facă și mai dificilă acceptarea de către România a unei cedări fără luptă în fața URSS. În după amiaza zilei de 25 iunie 1940, înainte de expirarea termenului dat de sovietici pentru a primi punctul de vedere german în privința României, Ribbentrop se grăbea să-i transmită lui Schulenburg („foarte urgent", prin telefon), să ia legătura cu Molotov pentru a-i comunica decizia Germaniei de a respecta înțelegerile de la Moscova din anul anterior. În privința revendicării Bucovinei însă, menționa ministrul de externe al Reichului, aceasta reprezintă „ceva nou", întrucât „Bucovina a fost anterior o provincie a Coroanei austriece și este dens populată de germani". Ribbentrop îi mai cerea ambasadorului său să sublinieze preocuparea Berlinului pentru soarta germanilor din Basarabia și Bucovina și, totodată, să insiste pe lângă Molotov și să-i explice „marele nostru interes ca România să nu devină un teatru de război". La primirea ambasadorului Schulenburg, în seara aceleiași zile, Molotov „și-a exprimat recunoștința pentru înțelegerea manifestată de guvernul german" și a reiterat că „chestiunea este extrem de urgentă și nu mai suportă altă amânare". La explicația lui Shulenburg că renunțarea Moscovei la Bucovina, „care nu aparținuse nici măcar Rusiei imperiale", ar putea servi la o soluție pașnică a chestiunii basarabene, Molotov „a protestat, spunând că **Bucovina este ultima piesă lipsă a Ucrainei întregi** (s.n. – I.C.P.) și că, din acest motiv, guvernul sovietic dă importanță soluționării acestei chestiuni concomitent cu cea basarabeană"[55]. Nota de convorbire întocmită de partea sovietică după primirea lui Schulenburg de către Molotov, în seara zilei de 25 iunie 1940, este mai detaliată și subliniază în mod repetat, practic la fiecare paragraf, *urgența soluționării problemei basarabene* („neîntârziat", „imediat", „nu se mai poate tergiversa", „foarte urgent", „nu suferă amânare", „urgent"...).

(Va urma)

Note

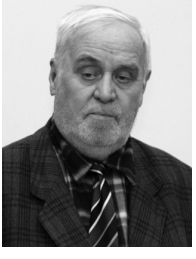
[1] Henri Kissinger (1994/1998), *Diplomația,* Editura ALL, București, p. 245-248.
[2] Alexandru Boldur (1933), *Problema pactului de neagresiune sovieto-român,* Tipografia Băncii Centrale Cooperative, Chișinău, p. 2.
[3] *Ibidem*, p. 3

[4] *Ibidem*, p. 6-7.
[5] Dimitrie Gusti (1930), *Problema Federației Statelor Europene,* Extras din „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", Revista Institutului Social Român, Anul al IX-lea, Nr. 1-3, București, p. 8.
[6] Idem (1920), *Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism,* Tipografia Guttenberg Soc. Anonimă, București. În studiul respectiv, profesorul Gusti, membru al Academiei Române, ajungea la următoarea concluzie: *„Anno Domini 1920 domnește în republica socialistă rusă intoleranța (...), cu alte cuvinte un regim de distrugere fizică și de violență sângeroasă și arbitrară, necunoscut teoreticienilor revoluției și violenței proletare..., cunoscut însă societății primitive, anterioară societății burgheze, ca un* ***cult al forței brutale și al dreptului celui mai tare*** (s.n.). *Acesta este spiritul socialismului practic bolșevic"*, p. 42-59, passim.
[7] I. V. Stalin (1939/1945), *Problemele leninismului,* ediția a 11-a, Editura Partidului Comunist din România, București, p. 408-409.
[8] *Ibidem*, p. 409-410
[9] *Ibidem,* p. 533.
[10] *Ibidem,* p. 540.
[11] *Ibidem,* p. 543.
[12] *Ibidem,* p. 694
[13] *Ibidem,* p. 698.
[14] *Ibidem,* p. 526.
[15] *Ibidem,* p. 704.
[16] *Ibidem,* p. 706.
[17] V. I. Lenin (1965), *Opere complete,* Editura Politică, București, vol. 35, p. 256.
[18] *Idem*, *Opere* complete, ed. cit., vol. 41, p. 20.
[19] Goethe, J.W., *Faust* (traducere, introducere, tabel cronologic, note și comentarii de Ștefan Aug. Doinaș), Editura Univers, București, 1982, Actul al IV-lea, passim).
[20] V. Sturza (2016), *Basarabia și destinul ei secret. Mărturii și documente istorice,* Editura Litera, București, p. 22.
[21] *Ibidem,* p. 230.
[22] *Ibidem,* p. 232.
[23] *Ibidem,* p. 226-227.
[24] *Ibidem,* p. 238.
[25] *Ibidem,* p. 245-249.
[26] Valeriu Pasat, *Mihail Ostrovski, primul ambasador sovietic la București…* , în „Historia", ianuarie 2017, p. 12-30.
[27] Nicolae Titulescu (1992), *Documente confidențiale,* Editura Academiei Române, București, p. 110.
[28] *Ibidem,* p.142.
[29] *Ibidem,* p. 120.
[30] *Ibidem*, p. 124.
[31] Troncotă, C. (2004), *Mihail Moruzov și frontul secret*, Editura Elion, București, p. 238.
[32] Apud Adrian Năstase, *România după Malta,* vol. 5, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007, p. 368.
[33] V. Sturza, *Basarabia și destinul ei secret*, ed. cit., p. 199-200.
[34] *Ibidem*, p. 252

[35] *Ibidem,* p. 256-257.
[36] *Ibidem,* p. 204-205
[37] *Ibidem,* p. 206.
[38] *Ibidem,* p. 210.
[39] *Ibidem,* p. 212-213.
[40] *Ibidem,* p. 214-215.
[41] *Ibidem,* p. 220-222.
[42] Roger Moorhouse (2014/2015), *Alianța diavolilor. Pactul lui Hitler cu Stalin: 1939-1941,* Sebastian Publishing House, Mediaprint, Târgu Mureș, p. 13.
[43] *Ibidem,* p. 54.
[44] *Ibidem,* p. 158-159.
[45] V. Surza, *Basarabia și destinul ei secret*, ed. cit., p. 250-251.
[46] Roger Moorhouse, *Alianța diavolilor*, ed. cit., 86.
[47] *Ibidem,* p. 170-171.
[48] Mannerheim, Carl Gustav Emil (2003), *Memorii,* Editura Militară, București, p. 252.
[49] V. Surza, *Basarabia și destinul ei secret*, ed. cit., p. 270.
[50] Ion Șișcanu, *Premise false, efecte dezastruoase: Pactul Molotov-Ribbentrop și Protocolul adițional secret*, cuvânt introductiv la volumul de documente *Dezmembrarea României. Anexarea de către URSS a Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținutului Herța – 1940,* Chișinău, 2015, p. XXXIII-XXXIV.
[51] Roger Moorhouse, *Alianța diavolilor*, ed. cit., p. 104.
[52] V. Surza, *Basarabia și destinul ei secret*, ed. cit., p. 284-287.
[53] *Ibidem,* p. 259-263.
[54] *Ibidem,* p. 274-275.
[55] *Ibidem,* p. 294-296.

Mircea COLOŞENCO

Două texte inedite

M.C. – istoric literar şi editor. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. În 1969 a absolvit şi cursurile de biblioteconomie la Biblioteca Centrală de Stat din Bucureşti. A lucrat muncitor, profesor, bibliograf, redactor de ziar. A colaborat la revistele „Manuscriptum", „Revista de istorie şi teorie literară", „Luceafărul", „Ateneu", „Steaua", „Convorbiri literare", „Jurnal literar", „Literatorul" ş. a. Editează (inclusiv în colaborare) operele scriitorilor I. Creangă, I. Barbu, L. Rebreanu, N. Stănescu, G. Bacova, N. Labiş, Al. Macedonski, G. Topârceanu ş. a.

Un imn francez dedicat lui Mihai Eminescu

Către sfârşitul anului 1905, în celebra revistă „Semănătorul", condusă atunci de nu mai puțin ilustrul Nicolae Iorga, a apărut, în traducerea poetului Şt. O. Iosif (Bucureşti, IV, 41, 1905, p. 744-746), creația poetului parizian Lucien Bazin, titrată *Un imn francez lui Eminescu*, după originalul ei din volumul acestuia, *L'Aube interieure. Poésies* (Paris, Ed. A. Lemerce, 1905, 120 p.), traducere reluată în același an de publicațiile: „Epoca", (Bucureşti), „Drapelul" (Lugoj), „Moldova" (Botoşani), „Tribuna poporului" (Arad), iar, mai târziu, în „Junimea literară" (Cernăuți), „Gazeta de Transilvania" (Braşov) şi „Minerva" (Bucureşti) în 1909 ş.a.

Lucien Bazin îşi ia doctoratul în Drept la Universitatea din Paris, cu teza *Le risque professionnel dans le service militaire*, susținută la 1-6 decembrie 1907, editată în același an.

Peste ani, după experiența tristă personală trăită în timpul Primului Război Mondial, va edita un al doilea volum de poezii: *Le sang des gloires: poémes de guerre et de captivité. 1915-1818* (Ed. Tequi, Paris, 1919), ca locotenent în armata franceză.

O parte din poeziile sale s-au bucurat de atenția unor compozitori, care le-au însoțit cu melodii adecvate:

- *Le Désir!* Mélodie pour piano et chant de Francis Sauvage;
- *Balade*. Choeur à 4 voix d'hommes de Raymond Pech;
- *Parlez-lui de moi!* Romance de Joë Durrinach;
- *Quand je dormirai!* Romance de Joë Durrinach.

Toate aceste cântece au fost realizate între anii 1906-1909.

Un imn francez dedicat lui Mihai Eminescu

Lucien Bazin
(Traducere Șt. O. Iosif)

Cunosc povestea tristă și scurt-a vieții tale,
Și scârba ta născută din vanele plăceri,
Și lumea ta de visuri, dorințe și dureri…
Năluca urmărită de tine-n veci pe cale.

Și am citit o parte din opera-ți măiastră,
Sub biciul suferinței umane te zăresc,
Trist implorând în graiul tău dulce românesc
Pe Amor, pe tiranul divin din lumea noastră.

Dar mai presus citit-am poemul tău romantic,
Bogat în idealuri și falnice avânturi
Ce-o să-ți rodească neamul, vrăjit de-acele cânturi,
În care se trezește al Romei geniu antic.

Și mi-am adus aminte atunci că-n voi renaște
Același sânge nobil al rasei vechi latine,
Și-n ciuda depărtării, m-apropie de tine…
Și m-a cuprins mândria că te-am putut cunoaște!

De-atunci și munca-ți sfântă cu dragoste-o aleg.
Ci, de n-am fi vlăstare aceleiași tulpine,
Te-aș fi-nțeles eu totuși, citindu-te pe tine:
Poeții mari sunt domnii pământului întreg!

Așa toți cei ce-odată simțit-au cu putere
Delirul deznădejdii, cel plin de-amar și jale.
Vor plânge la accentul sublim al lirei tale.
Imens răsunătoare când geme de durere...

Durerea e obștească: ucide-al ei sărut...
Tu însuți, Eminescu, o cunoșteai din fașe:
Înlănțuindu-ți gâtul cu brațe-ucigașe
Te-a strâns așa de tare, că lira ți-a tăcut...

S-a stins a ta gândire în noaptea blestemată,
Pân'ce să treci în raiul etern scăldat în rază…
Dar opera-ți rămâne, și duhul tău veghează
Asupra țării tale în doliu-nveșmântată.

În negrele amurguri, când se-nfioar-un vaer
Ca dintr-o altă lume, al pasărei nocturne,
Când strop cu strop, în taină, din nevăzute urme,
Necunoscute lacrimi alunecă prin aer,

În tristele amurguri ce-mbrac-a noastre frunți
Cu negură de visuri, când singur îți arăți
Al lunei disc de aur vrăjind singurătăți,
Când raza ei coboară peste câmpii și munți,

În ceasurile-acele de teamă ne-nțeleasă,
Când mările respiră o dulce adiere,
Atunci plutești, poete, scăpat de-orice durere.
Și țara ta ți-o legeni cu drag, ca pe-o mireasă...

Poete, stai de strajă! Spre culmile măririi
Insuflă-i, ca să lupte, a geniului scânteie,
Copil al României, o, bard menit să steie
Alături de stăpânii slăviți ai Nemuririi!

Imnul național al Moldovei (1845)

În anul 1845, în Iași – capitala Țării Moldovei, de ziua *Soborul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil și al tuturor cerești puteri*, cum este denumită ziua de 8 noiembrie în calendarul creștin ortodox, coincidentă cu onomastica lui Mihail Sturdza, Domnitorul Țării Moldovei, evenimentul desfășurându-se într-un fast princiar deosebit, orchestra a intonat *Imnul național.*

La intrarea în sala Teatrului, decorat festiv, mulțimea entuziasmată i-a întâmpinat pe sărbătorit și suita în sunetele noului *Imn național* (text: Gheorghe Asachi, muzica: Josef Herfner), pe care îl reproducem în continuare, în limba română (alfabet chirilic și latin) și franceză, precum și descrierea pe scurt a manifestării, de asemenea în ambele limbi, texte preluate din publicația celebră a timpului (condusă de Gheorghe Asachi), „Albina românească. Gazeta politică și literară". Iași, nr. 88, joi 8 noiembrie 1845, p. 349-350.

Voievodul Mihai Sturdza (Iași, 24 aprilie 1794-8 mai 1884, Paris), erudit, cu studii în Franța, vorbitor de limbă elină, franceză și germană, știutor de latină, în cei peste cincisprezece ani de domnie (3 aprilie 1834-1849 iunie), a realizat câteva obiective importante devenite puncte de reper în perspectiva moștenirii culturale:

- *ACADEMIA MIHĂILEANĂ* (1835-1847), precursoarea Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, la propunerea lui Gheorghe Asachi;
- Construcția *CATEDRALEI METROPOLITANE* (1833-1839), finanțator fiind însuși Domnitorul), după planurile arhitectului vienez Johann Freiwald, finalizată în 1887;
- *OBELISCUL CU LEI* din Parcul Copou, Monumentul Regulamentului Organic și al legilor constituționale, după planurile lui Gheorghe Asachi, arhitectului Freiwald și inginerului rus Mihail Singurov (1834-1839);
- *BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ*, în stil neo-clasic din Baden-Baden (Germania, capelă a Palatului), ridicată, între 1863-1866, în memoria fiului Mihai, mort la 17 ani, devenită loc de veci voievodal, unde a fost înmormântat și el, soția și copiii (Mihai și Maria).

Acestea fiind doar o parte dintre acțiunile realizate de Vodă, inclusiv eliberarea din robie a țiganilor de pe domeniile voievodale, în anul 1844.

Cât privește „construirea" Grădinii Publice din Bârlad în onoarea frumoasei boieroaice Marghiolița Iamandi de către Domnitor, în 1834, totul ține de legendă…

АНЪЛ АЛ XVII. № 88. Іашіі, ЖОЇ 8 NOEMBPIE, 1845.

ALBINA ROMANEASCA

ГАЗЕТЪ ПОЛІТІКЪ ШІ АІТЕРАРЪ.

МОНІТОРЪЛ.

ЗІЛЕЛ.	СЪРЪТОРІЛЕ.	Рас. ч. м.	Апт. ч. м.	ЛЪНА.
Вінері 9	Мъчен. Онісіфор.	7. 33	4. 27	☽ Н. дупъ мер. ел 10, ла 6 часе. 5 мін. дімінеца. Адаче ноапте.
Съмб. 10	Апостолъл Ерает.	7. 34	4. 26	
Дум. 11	Мъченіка Мина.	7. 35	4. 25	

Observaţii. Ла 9 ал ачестей ліне ва фі ун ескліпс де лъна — фъкъторіле ва фі ун часъ маі ліпеде ка де обічей. Ла 10 ал ачестей ліне ва фі ун ескліпс де соаре.

		TERM.	PROM.	BAROM.	ÎNĂLȚ.	STAREA CERULUI
DUM. 4.	DIM. 8 ceasuri.	+	2°	761'1		
	Amiază M. 2 ceas.	+	9°	759'		
LUNI 5.	DIM. 8 ceasuri.	+	6°	758'5		
	Amiază M. 2 ceas.	+	12°	759'		
MAR. 6.	DIM. 8 ceasuri.	+	7°	761'		
	Amiază M. 2 ceas.	+	10°	759'		
MIER. 7.	DIM. 8 ceasuri.	+	3°	759'0		

ІАШІЇ.

Ері, ла аџіsніа сербъторі Сф. Міхаіл, Преа Л. Domn M. C. Doamna, ші Л. С. Прінцеа Dімітріе, ымпреџ де коріеџіле лор, ау мерс дупъ амеазъ-зі ла мънъстіреа Фрумоаса, афіеросіть Сф. Архангелі. Преа-сф. Мітрополітул Мелетіе, кіямат де Л. С. Домнъ, ау фъкут къдіреле ръчіте, ла фіінца Л.Л. Сале, а DD. Міністрі ші а фонкціонерілор статълуі, і а унор мари ымпреџ де воері. Дупъ авеаста сълъшіоасъ фънкціе, Л.Л. Лор ау фъкут а лор ръчіталъ ачіпра мормънтълуі репосатълуі Логофът Ґріворі Стъркя, пърінтеле Домніторълуі.

Сара с'ау фъкут ла театрў о репрезентаціе есграордінарь. Сала пе дінафарь ші пе дін ънтъпрь фъ вът луміпать, ера плінь де о адмірабіле алеасъ.

Ла сосіреа са, Преа Л. Domn с'ау ымпіт кў ей ші респектоасе ърърі, кърь трупа Молдовеній, акомпаніать де орхестра, ау кънтат ъп ноў імп національ, мъсіка D. канелмаістрў Херфнер, версўрі а D. Посt. Г. Асакі, ші а кърія текст ымпръштіам маі ґіос. Дмфъцошареа поптрітълуі Домніторълуі, амаіптеа кърціі, ла таліо алегорік, се афла ашезаці. Сетенії кў а лор дарърі кътпене, с'ау ърат кў ентузіасмў ші кў стрігърі пенетате: Съ тръеаскъ Domnъл нострў! Дупъ черереа ощеаскъ ачест імп с'ау маі кънтат ынкъ одатъ ла міжлокъл апладісерілор пъвліче.

YASSI.

Hier, veille de la fête de St Michel, LL. AA. SS. et M^r le Prince Démètre, suivis d'un grand cortège, se sont rendus au couvent de Froumosa, consacré au patronage des Saints Archanges. Son Em. le Métropolitain Mélétius, entouré du haut clergé a célébré à l'église, l'office des vêpres, en présence de LL. AA. SS. de MM. les ministres, des fonctionnaires civils et militaires et d'un grand concours de boyards. Après cet acte de piété LL. AA. SS. ont fait leurs dévotions sur le tombeau du défunt Logothète Grégoire Stourdza, père du Prince.

Le soir a eu lieu au théâtre une représentation extraordinaire. La salle, illuminée avec goût extérieurement et intérieurement, était remplie d'une société nombreuse et brillante.

A Son entrée, le Prince a été salué par de vives et respectueuses acclamations, et la troupe moldave, accompagnée de l'orchestre, a chanté le nouvel hymne national, musique de M. Herffner, paroles de M. le Post. G. Asaky, et dont nous communiquons le texte ci-après. L'apparition du portrait du Prince, devant lequel se trouvaient groupés en tableau allégorique, des villageois présentant leurs offrandes, a été saluée avec enthousiasme par des cris répétés de: Vive notre Prince! et, à la demande générale, cet hymne a été chanté encore une fois au milieu des applaudissements du public.

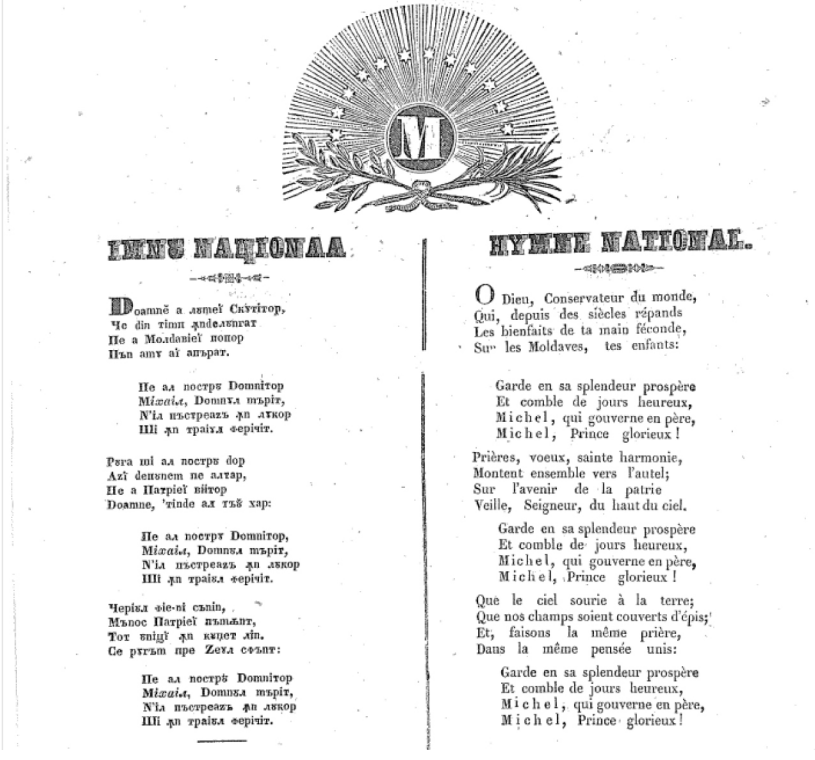
ALBINA ROMÂNEASCĂ. XVII, nr. 88, joi 8 noiembrie 1845, IAȘI.
Gazetă politică și literară
ALBINA ROMÂNEASCĂ se publică în Iași duminica și joia, având de supliment BULETINUL OFICIAL.
Prețul abonamentului pe an 4 galbeni și 12 lei.
Acel al tipărirei de înștiințări câte 1 leu rândul.

IAȘI

Eri, la agiunul sărbătoarei Sf. Mihail, Prea Î. Domn, M. S. Doamna și L. S. Prințul Dimitrie, urmați de cortegiul lor, au mers după amiază-zi la monastirea Frumoasa, afierosită Sf. Arhangheli. Prea-sf. Mitropolitul Meletie, cungiurat de înaltul cler, au făcut cuvenitele rugăciuni în ființa Î. Sale, a DD. Miniștri și a fonctionarilor statului și a unui mare numer de boeri. După această evlavioasă funcție, Î. Î. Lor au făcut a lor rugăciuni asupra mormântului reposatului Logofăt Grigori Sturza, părintele Domnitorului.

Sara s-a făcut la teatru o reprezentație estraordinară. Sala pe dinafară și pe din năuntru cu gust înluminată era plină de o adunare aleasă.

La intrarea sa Prea Î. Domn s-au primit cu vii și respectoase urări, ear trupa Moldovană, acompaniată de orchestra, au cântat un nou imn național, musica D. capel-maistru Hefner, versuri a D. post. G. Asaki și a căruia text împărtășim mai gios. Setenii cu a lor daruri câmpene au urat cu entuziasm și cu strigări repetate: *să trăiască Domnul nostru!* După cererea obștească, acest imn s-au mai cântat o dată în mijlocul aplauzelor publice.

ИМНЪ НАЦІОНАЛЪ

Доамнѣ а лъмеї Сѫтѫтор,
Че din тімп ѧнделънгат
Не а Молдавіеї попор
Пъп амъ аї апърат.

Не ал постръ Domnitor
Mixaiл, Domnьл мърїт,
N'ìa пъстреазъ ѧп лъкор
Шї ѧп траіл феріт.

Рѣга мї ал постръ дор
Азї денънем пе алтар,
Не а Патрієї вїтор
Доамне, 'тінде ал тъѫ хар:

Не ал постръ Domnitor,
Mixaiл, Domnьл мърїт,
N'ìa пъстреазъ ѧп лъкор
Шї ѧп траіл феріт.

Черіл ѕіе-ні сълп,
Мъпос Патрієї пъмънт,
Тот вніґї ѧп кѫпет лїп.
Се рѫгъм пре Zeул сѫпт:

Не ал постръ Domnitor
Mixaiл, Domnьл мърїт,
N'ìa пъстреазъ ѧп лъкор
Шї ѧп траіл феріт.

HYMNE NATIONAL.

O Dieu, Conservateur du monde,
Qui, depuis des siècles répands
Les bienfaits de ta main féconde,
Sur les Moldaves, tes enfants:

Garde en sa splendeur prospère
Et comble de jours heureux,
Michel, qui gouverne en père,
Michel, Prince glorieux!

Prières, voeux, sainte harmonie,
Montent ensemble vers l'autel;
Sur l'avenir de la patrie
Veille, Seigneur, du haut du ciel.

Garde en sa splendeur prospère
Et comble de jours heureux,
Michel, qui gouverne en père,
Michel, Prince glorieux!

Que le ciel sourie à la terre;
Que nos champs soient couverts d'épis;
Et, faisons la même prière,
Dans la même pensée unis:

Garde en sa splendeur prospère
Et comble de jours heureux,
Michel, qui gouverne en père,
Michel, Prince glorieux!

Imnū național

Doamne a lumei Scutitor,
Ce din timp îndelungat
Pe a Moldoviei popor
Pân' amū ai apărat.

Refren:
Pe al nostru Domnitor
Mihail, domnul mărit,
N-il păstrează în lucor
Și în traiul fericit.

Ruga și al nostru dor
Azi depunem pe altar,
Pe a Patriei viitor
Doamne, 'ntinde al tău har.

(Refren)

Ceriul fie-ni sănin
Mănos Patriei pământ,
Tot uniți în cuget lin
Se rugăm pe Zeul sfânt.

(Refren)

Dansul incredibil al culorilor lui Teodor Buzu

În lumea de azi, fără frontiere, arta devine din ce în ce mai mult un limbaj universal, ștergând diferențele dintre culturi, completând valorile estetice dispărute sau uitate și motivând dezvoltarea gândirii și imaginației umane. În acest sens, arta lui Teodor Buzu este un exemplu deosebit de inspirat.

Născut în Moldova, urmând cursurile de specialitate la Academia de Design și Artă din Harkov, talentul lui Teodor și-a găsit drumul în mediul cultural din Europa Centrală, în orașul ceh plin de istorie Tábor. În lucrarea sa, valorile culturii estului și centrului Europei sunt îmbinate într-o simbioză unică. Sensibilitatea și temperamentul culorii optimismului besarabean este completată de măsura inconfundabilă a gândirii din Europa Centrală.

Evident, talentul lui Teodor Buzu nu poate fi măsurat doar prin contexte culturale. Mai presus de toate, este un artist cu o individualitate distinctă, plină de potențial și de o imaginație amplă, dominată de o tehnică artistică perfectă. O parte considerabilă a lucrărilor lui Teodor este alcătuită din acuarele, un rezumat esențial al talentului autorului, în care pasiunea și delicatețea alternează constant. După cum spune autorul însuși, el lasă spațiu pentru inspirație și intuiție artistică în realizarea creației de acuarelă. Tehnica acuarelei este necompromisă, în principal pentru că este dificil să repeți detaliile greșite sau întreaga imagine. Odată ce a fost așezată pe suport, pata de culoare are un caracter distinctiv original, iar prelucrarea ulterioară trebuie să fie foarte fină. A fi un bun în acuarelă înseamnă a lucra cu o tehnica de acuarelă perfectă, având o anumită mână inspirată, un simț clar al compoziției, modelarii, precum și al detalierii. Așa se poate caracteriza creația de acuarelă a lui Teodor Buzu.

Prima impresie a compoziției de acuarelă a lui Teodor este abstractă, dar în cea mai mare parte este țesută cu motive naturale sau figurative, care transmit o anumită experiență reală a artistului. Narațiunea de culoare este întotdeau-

na subliniată de detaliile reale și, astfel, de legătura cu lumea reală, în care lucrurile se întâmplă sau există perceptibil, atingând sufletul artistului. Aceasta este puterea lui Teodor. Prin crearea unei tehnici delicate, transparente și poetice de pictură în acuarelă, creând o imagine în care expresivitatea culorilor și certitudinea unui gest artistic se îmbină perfect cu puterea și realitatea unei experiențe reale. Utilizarea formatelor mari (ajungând până dimensiuni de 70×100cm) întărește acest efect, iar autorul dovedește în mod convingător că experiența monumentală poate fi obținută prin tehnica acuarelă.

Există, de asemenea, un mare ciclu de picturi create pe mătase, care dau o impresie pură și o frumusețe strălucitoare. Experimentarea cu materiale este o altă pasiune a lui Teodor Buzu. Este captivat de felul în care materialul poate schimba nu numai tehnica, ci și impresia lăsată de pictură. Poate fi o structură și o compoziție diferită a hârtiei, dar și un alt material, cum ar fi mătasea. Pe mătase, prima pată de culoare este și ultima, deoarece culoarea se înmoaie imediat și încercările repetate, acumulările de culori au un efect destul de diferit față de hârtie. Acest lucru este confirmat de pictura pe porțelan, unde Teodor combină un sentiment rafinat de compoziție, linie, culoare, textură și, în plus, umilința în fața materialului și a spațiului. Putem vedea toate acestea în realizările monumentale din Austria (Capela Reingers, Calea Crucii în Klein Radischen) și din Republica Cehă (Sala de Ceremonii din Protivín). Desenul și linia sunt importante pentru temperamentul artistic al lui Teodor și se substituie logic cu narațiunea culorilor. Structura și sintetica imaginii grafice permite artistului să oglindească și alte impulsuri puternice.

Prezentarea lui Teodor Buzu este completată de pictura în ulei și acril, în care stilul distinctiv al artistului rămâne același și este doar parțial moderat de utilizarea altor tehnici artistice.

Sper că am deschis calea pentru arta carismatică a pictorului academic Teodor Buzu, iar interpretarea subiectivă a talentului său v-a inspirat să urmăriți și să vedeți pasiunea deschisă, subtilitatea și frumusețea picturii sale, puterea magică a creativității pozitive, dansul incredibil al culorilor pe care ni-l dă potențialul real de a exista într-o lume fără frontiere, unde imaginația se îmbină cu realitatea.

Svetlana MICHAJLOVA,
critic de artă, Galeria Națională din Praga

Teodor BUZU

Pictorul compoziţiilor spectrale

Interceptare, pictură pe mătase, 83x87 cm, 2018

Pe malul celălalt, acrilic, pânză, 70x50 cm, 2019

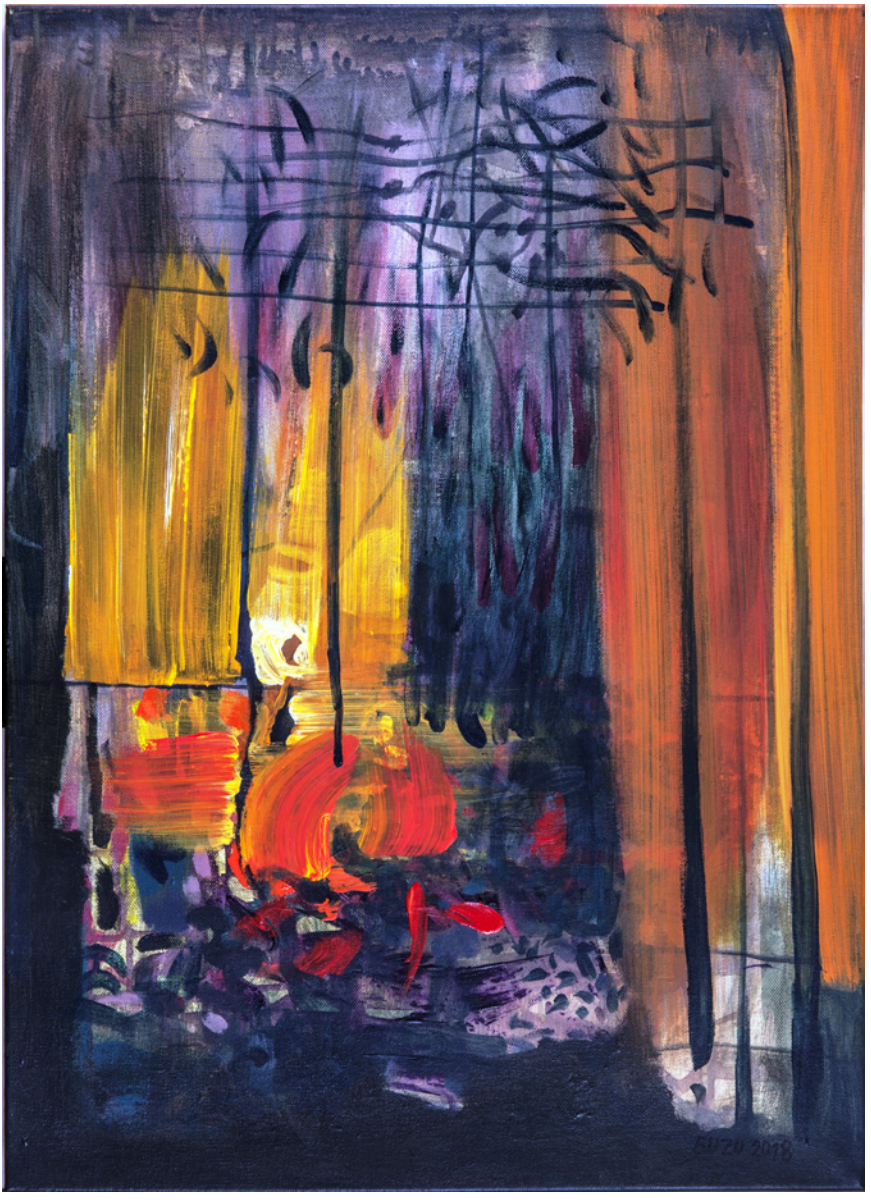
Cascade, hârtie, acuarelă, 56x42 cm, 2019

Corso, acrilic, pânză, 100x70 cm, 2019

În timp, acrilic, pânză, 70x50 cm, 2017

Cafenea nocturnă, acrilic, pânză, 70x50 cm, 2019

Spre cer, acrilic, pânză, 70x50 cm, 2019

Veşti de acasă, acrilic, pânză, 70x50 cm, 2019

Adormită, pictură pe mătase, 86x84 cm, 2017

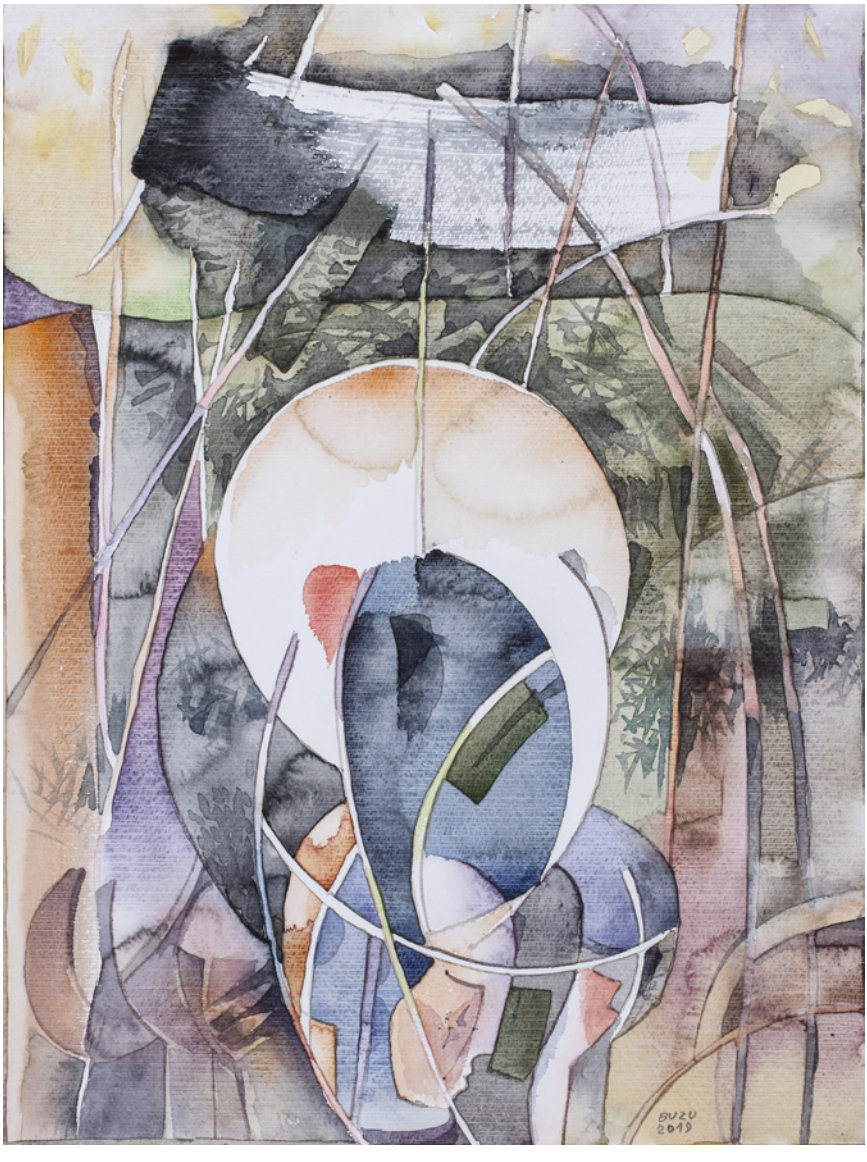
Vânt proaspăt, 100x70 cm, 2018

Torent montan, acrilic, pânză, 100x70 cm, 2019

Sfârșit de veac, acrilic, pânză, 120x100 cm, 2020

Sfântă, hârtie, acuarelă, 56x42 cm, 2019

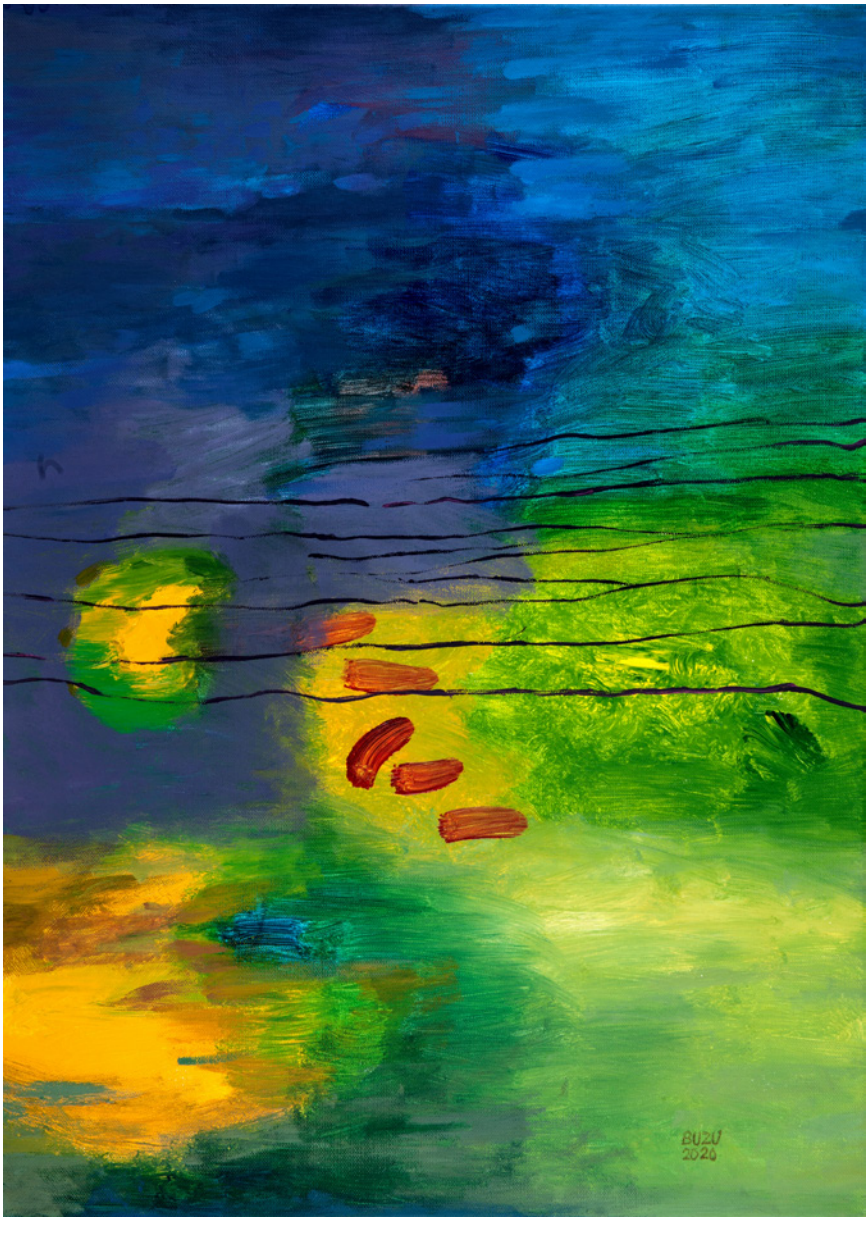
Pe jos spre Cer, acrilic, pânză, 120x100 cm, 2020

Cântecul zilei primăvăratice, acrilic, pânză, 50x40 cm, 2020

Păpădii, hârtie, acuarelă, 90x60 cm, 1996

Atingerea primăverii, acrilic, pânză, 70x50 cm, 2020

Teodor BUZU

M-am născut Marți. Și bine am făcut. Copil fiind, am păscut gâștele, apoi vacile, ceea ce m-a învățat că Viața e frumoasă. La zece ani m-au primit la Școala de Arte. Acolo am înțeles că Tabloul are două părți: una pe care o vezi cu ochiul liber și alta care e ascunsă în pictură. După terminarea școlii am intrat la Academia de Arte.

În trenul Odessa-Harkov am întâlnit-o pe soția mea, cu care am doi feciori. Timp de un an și jumătate am slujit în armata sovietică. Cine a făcut armată sovietică nu râde la circ.

Aici, în Cehia, am înțeles că viața nu le aparține celor care pot, dar celor care vor.

Sunt realist – cred în miracole.

Născut: *3.05.1960, s. Drăsliceni, mun. Chișinău, Republica Moldova*

Studii: *1970-1977 – Liceul de arte plastice „Igor Vieru", Republica Moldova*
1980-1985 – Academia de Arte și Design, Harkov, Ucraina, prof. Oleg Veklenko

Asociat: *Asociația Artiștilor Plastici din Bohemia de Sud, Cehia; Grupul „Die Neuen Milben", Austria; Uniunea Artiștilor Plastici din Praga; Uniunea Artiștilor Plastici din Republica Moldova*

e-mail: *teodor.buzu.art@gmail.com*
www.teodorbuzu.com

Premii:
– Cavaler al Ordinului Național al României Pentru Merit în grad de Comandor, 2003
– Premiul la Concursul internațional de arte plastice, Passau, Germania, 2004
– Premiul orașului Tábor, Cehia, 2004
– Premiul „Intersalon AJV", České Budějovice, Cehia, 2004
– Premiul „Excelența artistică", Dubai, 2005
– Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, 2010
– Premiul Muzeului de Arte Plastice a Republicii Moldova la Bienala Internațională de Pictură, Chișinău, 2013
– Premiul „Basarabenii în Lume", Chișinău, 2015
– Marele Premiu la Trienala de Acuarelă Lučenec, Slovacia, 2019

Participant la 109 expoziții colective și 87 personale

Fănel TEODORAȘCU

Despre haiduci, bandiți și reportajul faptului senzațional în presa românească din trecut

F.T. – lector univ. dr. la Facultatea de Comunicare și Relații Internaționale din cadrul Universității „Danubius" din Galați, director al Centrului de Studii și Cercetări Danubiene. Este autorul unor cărți cu caracter științific, precum *Pamfil Șeicaru* (2014), *Arta gazetărească. Trei ipostaze* (2014) și coordonatorul/editorul unor volume de profil. De-a lungul timpului, a publicat mai multe studii, articole etc.

În prezenta lucrare, ne propunem să urmărim ce scria presa românească din trecut despre legătura dintre vechii haiduci și bandiții celebri de la începutul secolului al XX-lea. Pentru realizarea acestei cercetări au fost citite peste 100 de articole, știri sau reportaje care au apărut în publicații precum „Adevărul", „Furnica", „Gardianul", „Gazeta Transilvaniei", „Ilustrațiunea română", „Lupta„", „Realitatea ilustrată", „România liberă", „Țara noastră", „Universul literar" etc.

1. Haiducia și eroismul

Ideea că *haiducul* reprezintă forma desăvârșită a *eroului* era des întâlnită în coloanele ziarelor din trecut. În 1939, de pildă, autorul unui articol[1] din „Viața ilustrată", „revistă creștină"[2] ce se adresa, în special, „familiilor intelectualilor" români[3], se considera îndreptățit *să afirme că haiducia s-a ridicat până la înălțimea de foc a eroismului*. El își motiva afirmația cu *felul în care haiducii au apărut, ca realitate socială și națională*. Străinii pot avea însă greutăți în a înțelege corect acțiunile haiducilor, care ar putea să le apa-

ră ca niște indivizi însetați de bani nemunciți și de sânge nevinovat. Chiar și printre români e posibil să existe unii care să gândească că un *haiduc* nu diferă cu nimic de un *tâlhar de drumul mare*. Pentru autorul citat însă, *haiducii* sunt niște *apărători* ai *binelui*: „Un străin, care ar arunca o privire fugară asupra basmelor sau baladelor cu haiduci, ar putea să aibă impresia, la un moment dat, că se găsește în fața unei răsuciri ale adevăratelor valori morale, sociale și naționale și că, în realitate, aceste personaje n-au fost decât niște certați cu stăpânirea, din cauza intereselor personale, niște spărgători de rând sau niște ucigași înfiorători uneori. Această iluzie ar putea-o avea chiar și autohtonul care se mărginește cu aparențele lucrurilor. Studiind cu atenție toate producțiile folclorice din jurul acestor figuri, care au fost așezate pe piscuri de legendă, se va vedea înaltul sens al izolării acelor oameni în inima codrilor, al luptei lor înverșunate cu clasa stăpânitoare, exploatatoare, se va vedea, mai ales, că, răsăriți din tragismul unei situații istorice, în anii frământați cu obidă și lacrimi, haiducii se ridică în ochii noștri, sub o îndoită strălucire a înaltului sens național și al luminosului și frumosului sens moral, reprezentând scânteietor lupta principiului binelui contra principiului răului. Despoind pe împilatori, pe la coturi și strâmtori, de sacii cu gălbiori, haiducii nu săvârșeau fapta ordinară a borfașului, care jefuiește îndemnat de instincte și gânduri întunecate, ci executau doar un imperativ al datoriei față de semenul și conaționalul lor obidit, căci toate sumele pe care le obțineau, prin lovituri asupra dușmanilor, le împărțeau părintește săracilor, văduvelor și orfanilor”[4].

Uneori, *haiducii săvârșeau și omucideri*, dar asta nu înseamnă, spune același autor, că ei erau *niște criminali sadici*. Haiducii, numiți și *ocrotitorii poporului* sau *copiii codrilor întunecoși*, erau, de fapt, *niște purtători ai biciului de foc, cu care izbeau pentru o supremă aplicare a justiției*[5]. *Acești răzvrătiți iubitori de dreptate și libertate* au dispărut în același timp cu *vremurile de obidă și chin care au apăsat asupra poporului*. Imaginea haiducilor a fost așezată, cu cinste, în *cămara* în care românul își ține *lucrurile dragi ale trecutului*[6].

Un alt autor arată, într-un articol[7] ce a fost publicat în 1923, că, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cei mai mari admiratori ai haiducilor erau copiii. Ei credeau că haiducii, care simbolizau patriotismul și curajul,

nu lăsau nepedepsită nicio nelegiuire străină și dădeau tot ce prădau celor săraci, care, din cauza stăpânirii, aveau lacrimi pe obraji. Copiii îi descopereau pe acești *campioni ai oropsiților* prin intermediul cărților de povești[8]. Marele merit al *haiducilor* a fost, se arată în textul urmărit de noi aici, acela că, prin faptele lor, care erau aduse la cunoștința publică prin intermediul *literaturii haiducești*, au *adăugat mult la patriotismul românului* și au *redeșteptat multe coarde tăcute din sufletele acelor tineri*, care, la maturitate, aveau să facă România Mare. Pentru toate acestea, autorul articolului citat credea că românii nu ar trebui să-i uite pe haiduci[9].

Referiri la modul în care *literatura haiducească* a contribuit la dezvoltarea și/sau întărirea *patriotismului* românilor găsim și într-un articol semnat Alexandru D. Xenopol. Autorul indicat spune că *literatura haiducească*[10], deși era *aproape necunoscută de așa-numita societate cultă, era foarte gustată de o clasă numeroasă a poporului*. Cărțile cu *haiduci* erau, spunea Xenopol, cam toate la fel: „Deși [au fost] alcătuite de autori deosebiți, caracterul tuturor acestor istorioare este unul și același: descrierea împilărilor și nedreptăților suferite de poporul român de la grecii și turcii care jefuiau țara și punerea în lumină a unor individualități puternice, care suferise câte o nedreptate deosebit de mare și care se hotărăsc a se arunca în haiducie, pentru a răzbuna asupra clasei injuria suferită de la individ”[11].

În articolul său, Alexandru D. Xenopol urmărește, în mod special, 13 texte[12], în care sunt prezentate aventurile unor haiduci. Toți eroii scrierilor urmărite de Xenopol au fost împinși spre viața haiducească de împrejurări asemănătoare. Pe lângă această lipsă de originalitate, mai există și alte neajunsuri: „Pentru a menține interesul, autorii mai țes înăuntrul povestirii lor câte o intrigă, care nu se leagă cu începutul. Așa [este], d. e., în *Haiducul Grozea*, amorul unuia din banda lui Grozea, Alexe, pentru soția căpitanului său. Atât țesătura intrigii este slabă, în toate aceste scrieri, cât și apropierea de adevăr, după care romanul se cere a tinde în zilele noastre, nu este respectată. Așa, spre exemplu, în *Corbea* găsim îndestul de extraordinar ca iubita acestui țăran să fie o fată de boier, fără a se motiva prin nimic acest amor nepotrivit. Apoi, ce să zicem despre inconsecvența autorului în descrierea figurilor ce le pune în scenă, când la început face pe Maria cu părul așa de blond

încât abia se deosebea de râul de beteală ce-i curgea pe umerii ei, pentru a o preface, peste câteva pagini, în o brună cu părul negru ca pana corbului”[13].

Și în ceea ce privește *stilul*, cele 13 texte lasă mult de dorit, pentru *că sunt alcătuite într-o limbă ce este plină de franțuzisme*, iar *întorsătura frazei nu este deloc poporană, așa cum vrea să fie subiectul pe care ele îl tratează*. Îndeobște, spunea Xenopol, producțiile literare de acest tip sunt submediocre, dar, în ciuda acestui fapt, ele *aveau un mare răsunet în poporul român. Literatura haiducească era singura literatură într-adevăr căutată*. În fiecare an, *aceste scrieri se vindeau*, mai arăta autorul citat, în *mii de exemplare*. O clasă întreagă de oameni citea *cărțile cu haiduci*, pentru că ele aveau capacitatea de a provoca cititorului *o adevărată petrecere intelectuală*. Cei din această *clasă de oameni* nu găseau, în cele mai multe cazuri, *nicio plăcere* în citirea nuvelelor de alt gen, chiar dacă acestea erau *bine alcătuite și frumos stilizate*. Această întreagă situație, care ar putea lăsa impresia că e un mister greu de pătruns, avea drept cauză, de fapt, patriotismul admiratorilor vechilor haiduci: „Care să fie explicația acestui fapt, îndestul de extraordinar, ca într-un timp de liniște, de viață orânduită, de justiție echilibrată, în care nu mai ai nevoie să-ți faci dreptate singur, să se iubească de poporul nostru tocmai trezirea acelor figuri care reprezentau altădată simbolul dezordinii sociale? Cum se face de haiducii sunt atât de iubiți și celebrați în timpurile noastre? Noi credem că această reîntoarcere a minții poporului către trecut, această interesare pentru suferințele unui timp ce ne atinge de aproape, este un semn viu al iubirii de țară ce se manifestează în el. Când strămoșii noștri sufereau, ei sufereau individual; îi durea pentru dânșii, nu atât pentru țara lor, căci răul obștesc dispărea înaintea mărimii răului individual. Astăzi, când poporul nostru simpatizează cu acei răzbunători ai soartei sale amărâte, el este însuflețit de un simțământ general, *altruist*, cum spun moraliștii secolului nostru, și trebuie să ne bucurăm văzând această interesare a poporului de trecutul său, oricât de imperfectă ar fi forma literară în care acest interes se manifestează”[14].

Unii autori au subliniat faptul că nu toți vechii haiduci au fost oameni buni. Într-un text[15] din revista „Arhiva”, ce a fost publicat în 1931, se arăta că, la români, ca și la alte popoare, au fost, după cum se poate vedea în poezia populară, două categorii de haiduci. Prima categorie

era cea a haiducilor *făcători de bine*[16], care erau *mânați de interesul de a-și revendica drepturile pierdute*. Acești haiduci erau *cavalerii care apărau onoarea familiei sau drepturile ce le-au fost răpite de uzurpator*. A doua categorie de haiduci era formată din răufăcători[17].

2. Bandiții și ziarele

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, bandiții și tâlhăriile lor erau prezențe obișnuite în presa românească[18]. De pildă, loviturile[19] date, pe la cârciumi și biserici, de banda lui Gheorghe Mărunțelu, dar și evadările acestuia din închisoare[20], erau relatate pe coloane întregi de ziar. Din presa acelor ani aflăm că, în Dobrogea, *tâlhăriile erau însoțite, mai întotdeauna, de torturi și de mutilări*[21]. Iată un fragment dintr-o știre care ilustrează perfect această realitate: „În Tulcea, comuna Sariurt, pendinte de comuna Carapchioi, s-a săvârșit, în noaptea de duminică spre luni, o crimă îngrozitoare. O femeie din comuna aceea, cu numele de Tudora Peiu, găzduise peste noapte la dânsa pe o altă femeie. Ele au mâncat bine, au băut o oca de vin și s-au culcat. Peste noapte, au năvălit în odaie niște făcători de rele, care au sculat pe cele 2 femei din somn și au început să le tortureze, într-un chip îngrozitor, cerându-le bani. Bandiții au tăiat cu cuțitele gâturile ambelor femei și apoi au luat-o la fugă. Cadavrele au fost găsite, a doua zi, de niște vecini, care, văzând că Tudora nu mai iese din casă, ca de obicei, au intrat în casă ca să vadă ce s-a întâmplat. Capetele femeilor erau despărțite cu totul de trunchiuri”[22].

Dintr-un alt text aflăm că *banditul Bratu, care băgase spaima în toată Dobrogea, a fost împușcat de poterași*[23]. Bandiții, deși se dovedeau a fi, în cele mai multe cazuri, niște indivizi nemiloși, nu duceau niciodată lipsă de admiratori. Vom reda, în acest sens, una dintre știrile care anunțau prinderea bandiților Zdrelea și Cimpoeru[24] și aducerea lor în București: „Bucurie mare, pentru poliție și pentru administrație. Zdrelea a fost zărit de poteră pe câmp, în apropiere de Lehliu. Somat să se predea, n-a opus vreo rezistență și, la somația ce i s-a făcut, și-a aruncat revolverul. Legat și ferecat, a fost dus la reședința companiei de dorobanți din Lehliu. Cel dintâi lucru pe care l-a făcut banditul a fost să trădeze pe tovarășul său Cimpoeru, care era în gazdă la o văduvă, în

alt sat. – Se vede că și la bandiți ținerea de jurământ intră în domeniul legendei. Cu ocazia aducerii lor la București, a avut loc un incident curios. Se hotărâse să fie aduși cu trenul de seară la Gara de Nord. Ploua de n-ai fi dat un câine afară din casă și, cu toate astea, o mulțime mare de curioși se duse să întâmpine pe iluștrii bandiți. Văzând aglomerarea, poliția a trimis să se facă recepțiunea hoților la Mogoșoaia, astfel că toți curioșii au rămas cu gurile căscate”[25].

Nu doar în gări se strângeau curioșii în număr mare, pentru a aștepta venirea bandiților, ci și la procesele acestora, unde, de această dată, așteptau verdictul juraților[26]. În „Analele Dobrogei” citim că Simion Licinschi (scris și *Licinski*), *faimosul bandit din codrii Babadagului*, care îi jefuia pe toți cei care aveau nenorocul de a se întâlni cu el[27], bărbați sau femei[28], pe uscat sau pe apă[29], era apărat de *populația nevoiașă*[30]. *Lipovenii*, în special, *mureau după el*[31]. „Perceptorul”, cum îl numeau dobrogenii pe Licinschi, era bănuit de unele ziare că lucra, de fapt, pentru Rusia, care ar fi vrut ca marile state europene să creadă că autoritățile românești erau incapabile să mențină ordinea în Dobrogea[32].

Dintre bandiți, nimeni nu l-a întrecut în popularitate pe Pantelimon. Mulți au fost românii care au urmărit cu *multă curiozitate isprăvile îndrăznețului bandit* de la începutul secolului trecut. Ziarele românești (avem în vedere aici și gazetele din Ardeal scrise în limba română) erau invadate de texte ce le ofereau cititorilor informații despre Pantelimon. Tirajele gazetelor erau mărite, iar publicul din întreaga țară aștepta cu nerăbdare chiar și cele mai mici indicii[33] despre locul în care s-ar putea ascunde[34] *Regele Pădurilor* (sau *Păunașul Codrilor*, cum i se mai spunea)[35]. Unele ziare lăsau impresia că scopul lor era acela de a-i crea lui Pantelimon o imagine de *campion* al săracilor, situație semnalată și de Anton Marin în cartea *Lumea lui Tonică*: „Pe atunci, tot ținutul [Neamțului], și mai cu seamă cel dinspre mănăstiri, era mereu călcat de haiducul Pantelimon. Zilnic, se putea citi în ziare câte o nouă ispravă de-a lui, cu multe amănunte, din care se încerca, parcă, să-l scoată simpatic, de fiecare dată, pe bandit! Cum, după atacul dat pe șoseaua de la Bălțățești, a dăruit o vacă cu vițel văduvei cutare din Țibucani; cum, după jumuleala unui grup ce mergea la Agapia, a dat zece oi și un berbec unei babe neputincioase din Pipirig... și alte de-alde astea, de-ai fi zis că n-a mai rămas decât să-i trimiți lui Pantelimon o telegramă de felicitare pentru atâtea milostenii”[36].

Vestitul bandit, spuneau ziarele, *nu se atingea de cei mici*. El îi prăda doar pe *cei mai chiaburi, cărora le lua tot ce găsea asupra lor, chiar și hainele*. Pantelimon era în ochii poporului un *haiduc*, care nu se deosebea cu nimic de vechii haiduci. Oamenii legii spuneau însă despre el că e doar „un borfaș ordinar"[37]. Pantelimon nu a omorât pe nimeni, dar atacurile lui puteau fi foarte violente[38]. Jandarmii, despre care cei de la „Adevărul" spuneau că se pricep doar la a bate pe săteni cu funiile ude și la a necinsti femei și fete[39], nu puteau să-l prindă[40], pentru că el *se bucura de simpatia populației țărănești*[41], care-i vestea venirea poterii cântând cântecul *Auzi valea cum răsună*[42]. Cei care-l ajutau pe vestitul bandit să-și ascundă urmele nu acționau din frică, ci cu *dragă inimă*[43]. Din unele texte jurnalistice se poate desprinde ideea că Pantelimon era admirat de țărani, pentru că acționa, în mod conștient, după modelul eroilor din cărțile cu haiduci: „Citind isprăvile lui, ai impresia că acest haiduc al vremurilor noastre și-a întocmit programul de activitate după felul de viață descris în romanele haiducești, care, de altfel, până astăzi, sunt lectura cea mai plăcută a cititorilor de la țară"[44]. Pe lângă toate astea, *Pantelimon îi plătea pe cei care-l serveau ca un adevărat tâlhar. Ce lua cu o mână de la victimele sale, dădea cu cealaltă la cei care-i stăteau aproape*[45]. Existau însă și numeroși oameni care-i rosteau numele *cu groază*[46].

Imaginea de erou a banditului Pantelimon este, după cum spuneau unii dintre gazetarii acelei epoci, opera lui N.D. Cocea. Gazetarii de la „Țara noastră", de pildă, fără să țină seama, se pare, de *crezul gazetăresc*[47] declarat al celor de la „Adevărul", susțineau că portretul de mare *luptător pentru libertate* creat de Cocea lui Pantelimon nu era decât o mare șarlatanie, ce a fost dictată de interese mercantile: „Când a debutat în presa cotidiană, firește, la „Adevărul", a început prin a sta patru ceasuri vârât sub un podeț, tremurând de frig și de emoție, ca să tipărească apoi la gazetă o celebră convorbire apocrifă cu banditul Pantelimon, spaima de atunci a județului Neamț. Escrocheria s-a dat repede pe față, mai ales că haiducul cu pricina a fost prins nu peste multă vreme, lumea a râs de vesela întâmplare a curajosului reporter, dar urmările nu s-au oprit aici. Toată cariera de mai târziu a dlui N.D. Cocea s-a resimțit de acest debut. Totul s-a clădit pe farsă și pe minciună rentabilă"[48]. Ce-i drept, chiar în „Adevărul", în numărul din 26 noiembrie 1911, se arăta cum Pantelimon, după ce a fost prins, a spus că nu știe cine este Cocea[49].

O altă viziune asupra legăturii ce a existat între Cocea și Pantelimon găsim la Pamfil Șeicaru. Fondatorul ziarului „Curentul" spunea că, în realitate, interesul exagerat al cititorilor pentru știrile și reportajele referitoare la banditul Pantelimon avea drept cauză neputința ziariștilor de a găsi, zilnic, subiecte capabile să vândă ziare: „În acea vreme, haiducea prin nordul Moldovei un țăran numit Pantelimon. Un răzvrătit social, omul, care rămăsese prizonier penal al primei greșeli, nu săvârșea însă crime, iar din produsul jafurilor ajuta țăranii nevoiași. Ajunsese teroarea celor bogați și mângâierea celor necăjiți. Jandarmeria mobilizată, poterile organizate n-au izbutit să-l prindă. Într-o epocă în care nu existau evenimente internaționale importante, ziarele erau obligate să dea o exagerată atenție chiar unui fapt divers, numai să poată oferi o temă pentru un reportaj senzațional. Sinuciderea unei școlărițe, care s-a azvârlit, în gara B.M., în fața trenului, a fost folosită de ziarul „Minerva", spre a alimenta o serie de reportaje de un vulgar patetism, creând o adevărată epidemie de sinucideri, în aceleași condiții și în același loc"[50].

Trecutul infracțional al lui Pantelimon, la care face referire Șeicaru, avea legătură cu un furt de vite, pentru care banditul a și fost condamnat la un an de închisoare[51]. Întreaga campanie de transformare a lui Pantelimon din *bandit* în *haiduc*, spunea Pamfil Șeicaru, l-a avut ca principal creator, de fapt, pe Constantin Mille, dar atașamentul cititorilor față de vestitul tâlhar se datora, într-adevăr, talentului jurnalistic[52] cu care N.D. Cocea[53] era înzestrat: „Const. Mille, cu rarul lui simț gazetăresc, și-a dat seama că isprăvile lui Pantelimon puteau alimenta o serie de reportaje menite să repună problema răscoalelor țărănești. [...] Pentru reportajele asupra lui Pantelimon, C. Mille designase pe N.D. Cocea. Isprăvile lui Pantelimon au servit de pretext și de cadru pentru o anchetă socială plină de interes. N.D. Cocea căuta să explice această reapariție a fenomenului haiduciei. Alternând simpla narațiune a faptelor așa cum se petrecuseră, despuiate de orice fantezie, utilizând antecedentele celui care hoțea, N.D. Cocea contura pe nesimțite figura – evident arbitrară – a unei victime a ordinii sociale. Era o abilă pledoarie anticipată prin crearea unei atmosfere de simpatie în favoarea lui Pantelimon. Fără îndoială, o inovație în reportaj: inteligenta prezentare a faptelor, creionarea sigură și sugestivă a oamenilor, cursivitatea literară a frazei, totul contrasta cu reportajele analfabete ale epocii. Succesul a stârnit invidii sporite, prin faptul că N.D. Cocea a izbutit să

întâlnească pe Pantelimon și să publice în „Dimineața" o convorbire, a cărei autenticitate „Universul" a contestat-o. Ulterior, s-a dovedit că într-adevăr Cocea se întâlnise și vorbise cu Pantelimon"[54].

Nu la mult timp de la publicarea reportajelor lui Cocea[55], Pantelimon era prins[56], după mai multe încercări lipsite de succes[57], de o echipă de jandarmi condusă de șefii de post Arsenie Ionescu[58] și Zaharia Ene[59], în comuna Căbești, din județul Tutova. Când a fost prins, banditul avea asupra lui, pe lângă revolver, pușcă, cuțit și bani, mai multe numere din ziarele „Adevărul" și „Dimineața"[60]. Pantelimon a fost achitat de Curtea cu jurați, iar Constantin Mille l-a angajat, așa cum a promis că va face în timpul procesului[61], portar la „Adevărul".

Achitarea lui Pantelimon nu a fost pe placul tuturor gazetarilor. Cei de la „Furnica" rădeau de această situație, spunând că, pentru ca jurații să-i redea libertatea, celebrului bandit i-a fost suficient să-și dea *„paroldonerul"* că, *dacă va fi achitat, se va face om cinstit*[62]. Verdictul Curții cu jurați i-a determinat pe acești ziariști să afirme și că, în lumina noii realități, *tâlhăriile lui Pantelimon* deveneau *niște oneste „afaceri", iar complicii săi* se dovedeau a fi *o simplă „societate cooperativă comercială"*[63]. Prin urmare, susțineau cei din redacția revistei „Furnica", banditului i s-ar fi potrivit mai mult slujba de *preceptor fiscal în București* decât cea de portar la un ziar.

3. Ucigașii de bandiți

După Pantelimon, alți bandiți s-au bucurat de atenția cititorilor de ziare de la începutul secolului al XX-lea. Dintre aceștia, noi îi vom numi doar pe cei mai celebri. Primul a fost Terente[64], căruia i se spunea „Regele Dunării"[65] sau „Regele Bălților" și care înspăimânta cu isprăvile sale[66] locurile prin care trecea; lui i-au urmat bandiții Munteanu și Tomescu[67]. A venit, apoi, rândul *fiorosului bandit* Bălan[68] să capteze atenția cititorilor cu crimele sale de o cruzime feroce[69]. S-au mai bucurat de celebritate, firește, și alți bandiți. Îl mai numim aici pe banditul Coroiu[70], despre care unele publicații spuneau că e un *personaj realmente legendar*[71]. Acesta își ajuta victimele, oferindu-le *lămâie și zahăr*, după ce le jefuia, pentru a-și reveni mai repede din spaima ce le-a fost provocată de întâlnirea cu el[72]. *Faimosul bandit*, care era *poleit cu o aure-*

olă romantică[73], făcea chefuri[74] chiar cu directorul închisorii în care era închis[75]. Cântecele populare care-l aveau ca erou pe Coroiu nu lipseau din repertoriul tarafurilor de lăutari[76].

În ciuda celebrității de care s-au bucurat acești *haiduci moderni*, pentru cei mai mulți dintre ei moartea a venit într-un mod violent. Unii gazetarii chiar arătau în textele lor că moartea hoților și a ucigașilor nu putea fi decât năprasnică[77]. Cazul banditului Oprea poate fi considerat aici un bun exemplu[78]. Așadar, *soarta banditului* nu era diferită de *soarta haiducului făcător de rele*, care *mai totdeauna era omorât* de un tânăr viteaz[79].

Călăii bandiților celebri se transformau repede din anonimi în *staruri*, după ce în presă erau publicate numele lor și, uneori, fotografiile care le dovedeau faptele[80]. Un episod interesant a avut loc în toamna lui 1929, când bandiții Cocoș și Gherasim au fost omorâți de mai mulți lipoveni, în satul Pătlăgeanca, din județul Tulcea[81]. Uciderea celor doi bandiți a avut loc în casa lui Epifan Archipov, unde Cocoș și tovarășul său au mers pentru a fi ospătați. *Călăii* celor doi bandiți au primit de la autorități o sumă mare de bani, ca premiu pentru isprava lor[82]. Cei de la „Adevărul" spuneau că banditul Cocoș plănuia să fugă în Rusia[83]. Nu la mult timp de la înregistrarea episodului de la Pătlăgeanca, într-o revistă dedicată *faptelor senzaționale*, era publicată o fotografie ce avea următoarea legendă: „Copii, femei și bărbați, familia lipoveanului care l-a împușcat pe Cocoș și pe tovarășul lui, pozează fotografului, ca și cum la picioarele lor n-ar fi zăcut două cadavre..."[84]. Aveau parte de celebritate și jandarmii care ajutau la uciderea tâlharilor vestiți. Reportaje în care erau prezentate amănunte ale modului în care unii tâlhari celebri au fost uciși puteau fi citite și în revistele polițienești sau jandarmerești[85]. Unele dintre aceste reportaje erau scrise chiar de căpitani de jandarmi, care au participat în mod real la *vânătorile de haiduci*[86].

Au existat atât ziariști, cât și oameni politici despre care s-a spus că se foloseau de faptele tâlharilor, pentru a face profit, financiar, politic sau de altă natură. De pildă, Ion Mihalache, *reprezentantul firesc și sincer al țărănismului*[87], a fost acuzat de o parte a presei că a avut o atitudine nepotrivită față de o tâlhărie comisă de bandiții Munteanu și Tomescu asupra unui convoi de trăsuri. Unul dintre cei tâlhăriți a fost chiar Ion Mihalache: „În drum spre Băile Vulcana, din județul Dâmbovița, fostul învățător de la Topoloveni s-a văzut întâmpinat de cunoscuții

bandiți Tomescu și Munteanu, care, fără nicio considerație, l-au jefuit de câteva mii de lei, i-au șterpelit ceasornicul de aur de la brâu și i-au mai confiscat, pe deasupra, și revolverul"[88]. Întors la București, Ion Mihalache, în loc să condamne nelegiuirea săvârșită de cei doi tâlhari, a început să joace rolul de avocat al bandiților Munteanu și Tomescu, creându-le acestora imaginea de partizani ai ideii de libertate. Așadar, Tomescu s-ar fi făcut bandit pentru că, militar fiind, primea să mănânce *doar un sfert de pâine pe zi*, iar Munteanu spunea că a apucat *calea codrului* pentru că, în trecut, a fost *condamnat pe nedrept* și că, astfel, era silit *să lupte pentru libertatea lui*[89]. Ceasul de aur al lui Ion Mihalache, care părea că e pierdut pe vecie, avea să fie recuperat de jandarmii care l-au ucis pe banditul Munteanu[90].

4. Banditul sângeros, model pentru copii

Numele bandiților treceau cu repeziciune de la un hotar la altul, crescând mereu în imaginația poporului. Țăranii ajungeau, astfel, să dea tâlharilor chipuri de haiduci făcători de bine pentru cei de jos. Țăranul român, fiind foarte romantic, era predispus să creeze din bandiții codrului eroi populari[91]. În timp ce ziarele din străinătate arătau că *în România nimeni nu este sigur nici pe viață, nici pe avut*, din cauza numeroaselor bande care acționau aici[92], *marile gazete bucureștene făceau reclamă bandiților*[93].

Unele publicații se foloseau de orice ocazie pentru a-i pune în situații umilitoare pe oamenii legii plecați în urmărirea făcătorilor de rele. În felul acesta, bandiților le era mai ușor să capete alura de erou de basm. De pildă, într-o fotografie, ce a fost publicată, în septembrie 1929, în revista „Realitatea ilustrată", sunt înfățișați doi bărbați, în uniformă militară, care par că dorm pe o bancă. Imaginea e explicată astfel: „Doi soldați, plecați cu vaporul în urmărirea banditului Cocoș, au adormit pe punte, în bătaia razelor soarelui"[94]. Fotografia și scurtul text se aflau sub următorul titlul: *Urmăritorii*... Ideea cu care cititorul e foarte probabil să rămână după ce vede cele trei elemente e aceea că *urmăritorii*, în loc să se uite după Cocoș, *dorm*.

Cum unii oameni politici și o parte a presei le creau acestor bandiți o înfățișare martirică, iar *comisarii de poliție* renunțau la a mai fi apărători ai legii, pentru a deveni hoți[95], în România au început să fie înregistrate

nişte situaţii foarte stranii. Tot ce avea legătură cu bandiţii fioroşi ai ţării le putea aduce bani frumoşi comercianţilor mai puţin scrupuloşi. Se vindeau bine gazetele/revistele în care crimele bandiţilor ocupau coloane întregi, dar şi broşurile în care erau povestite vieţile acestor bandiţi[96] aveau numeroşi cititori. Se pare însă că, în unele oraşe cel puţin, fotografiile bandiţilor aveau cea mai mare căutare, iar fotografii erau dispuşi să treacă peste legile ţării, pentru a le aduce clienţilor fotografii cu bandiţii lor preferaţi[97].

Nu toţi bandiţii erau pe placul gazetarilor, chiar dacă era clar că presa românească făcea eforturi să acorde atenţie, în egală măsură, tuturor tâlharilor. Nu lipsea niciun bandit sângeros din paginile marilor ziare şi reviste. Presa avea însă preferaţii ei[98]. Vom reda în acest sens un fragment dintr-o ştire ce a fost publicată, în 1928, în „Realitatea ilustrată": „Terente, Munteanu, Tomescu... În fiecare an, [apare] un nou bandit care terorizează o regiune sau mai multe, care ţine drumul mare şi care cade în cele din urmă încolţit şi răpus ca o fiară. Banditul Bălan şi-a întrecut însă predecesorii prin cruzimea de fiară. Crimele sale, multe la număr, au fost nemotivate. Alţi tâlhari jefuiau şi nu ucideau decât *in extremis*. Banditul ardelean ucide cu o voluptate de bestie. Te cutremuri şi te întrebi de unde ferocitatea aceasta, dezlănţuirea aceasta de instincte de fiară la un individ născut într-un sat cu oameni cumsecade, în mijlocul naturii, care pune în suflet şi-n priviri un strop din albastrul cerului unde tronează, blând şi iertător, Dumnezeu..."[99].

Vedem cum autorul acestui text sugerează că fărădelegile săvârşite de bandiţi precum Terente, Munteanu sau Tomescu ar putea fi justificate cumva sau că ele erau lipsite de cruzime. O altă idee care reiese din ştirea publicată în „Realitatea ilustrată" e aceea că, dintre toţi bandiţii enumeraţi de autorul textului, doar Bălan a copilărit printre oameni cumsecade, sub cerul stăpânit de Dumnezeu.

Existau şi gazetari care gândeau într-o manieră diferită de ceea ce am văzut mai sus. De pildă, în 1924, autorul unui mic articol din „Gazeta Transilvaniei" înfiera ziarele care, prin prezentarea faptelor lui Terente într-o formă exagerată, nu făceau decât să *pervertească sufletele* românilor. Terente era un bandit ordinar şi, din acest motiv, nimeni nu avea voie să-i construiască o imagine de erou[100]. De la un alt gazetar aflăm că Terente nu era considerat erou nici măcar de părinţii lui, care,

chemați fiind de jandarmi pentru a-și vedea fiul mort, au spus că nu vor să știe[101] nimic despre cel supranumit „Regele Bălților".

Și alți gazetari criticau aspru prezența abundentă a *aventurilor banditești*[102] în coloanele de ziar. În opinia acestora, *reportajul faptului senzațional* avea un potențial ridicat de intoxicare spirituală și, din acest motiv, el trebuia să fie tipărit cu *o măsură mai decentă*: „Până la un punct, aceste ediții populare ale lui Sherlock Holmes pot fi amuzante. Dar, de la punctul acesta încolo, devin indecente, pentru demnitatea unui ziar, și primejdioase, în efectul lor asupra cititorilor"[103]. Efectul primejdios pe care reportajul de acest fel îl putea avea asupra cititorilor este ilustrat foarte bine într-un articol ce a fost publicat, în 1928, în „Gazeta Transilvaniei": „Nu e vorba de vreun erou. Nici de vreun mare savant sau de vreo altă figură care și-ar fi meritat, prin faptele sale, admirația și recunoștința omenimii. Nu! Departe de așa ceva. Tocmai contrariul! E vorba de Bălan. De banditul, de criminalul Bălan. Un setos ordinar atât de avutul, cât și de viața altuia. În murdara lui activitate pe acest teren, n-a dovedit nimic din acel ceva, ce mai mult sau mai puțin obișnuiește să câștige câteodată o oarecișicare popularitate eroilor codrului. Banditul Bălan s-a dovedit, prin isprăvile sale, ca unul din cei mai ordinari criminali, care, de dorul jafului, nu aleg nici victima, nici felul de a o răpune. Ba, dacă am vrea să nu-i știrbim nimic din calitățile sale, trebuie să-i recunoaștem ceva: a fost și un laș! Pe cât de sălbatic și de feroce, pe atât de laș. N-a avut niciodată curajul ca să atace fățiș"[104].

În ciuda apartenenței lui la *cea mai murdară speță din tagma criminalilor*, se mai arată în textul citat, banditul Bălan a devenit popular mai repede decât unii creatori de *fapte mari și frumoase*: „De vreo săptămână, banditul a fost prins. Se cunosc împrejurările în care a căzut în mâna jandarmilor. Și numele, reclama lui Bălan continuă să agite mereu lumea. În Brașov, fotografia banditului alăturea de-o răsfățată a plăcerilor sale, culeasă dintr-un bordel, ține locul de frunte în expoziția de tablouri a unui fotograf din principala stradă a orașului. Și lumea, – ah, ce lume! – aleargă să admire figura spurcată în sânge a banditului. Iar fotografiile ucigașului – cu zece lei bucata – se vând, cum nu s-au vândut – prețul era același – atâtea și atâtea ilustrate puse în vânzare, pentru adunarea de fonduri în scopuri mari și nobile. În geamul primei cafenele din Brașov, adună lumea curioșilor aceleași fotografii"[105].

În text sunt menționate și alte ciudățenii. De pildă, puștii de 5 ani le cereau mamelor lor să le cumpere pistoale, pentru a se putea juca *de-a Bălan*, afișele de spectacol ale cinematografelor invitau publicul să vadă „Scene din viața lui Bălan", iar ziarele publicau *autograful „marelui om"*[106]. *Realizările* lui Bălan ocupau spații generoase în paginile marilor ziare bucureștene[107], dar el nu era un *mare om*. Prins de jandarmi, „după ce a evadat de la Ocnele Mari", Bălan a spus că „îi pare rău că n-a ucis mai multă lume"[108].

5. Un fel de încheiere

O societate fără presă e o societate barbară, se arată într-un articol[109] publicat, în 1939, în revista clujeană „Poliția". Presa, se afirmă în textul citat, are rolul de a păzi *interesele comune ale societății*, iar arma cu care ea luptă, pentru a-și îndeplini misiunea, e *cuvântul*, puterea *cuvântului* având o intensitate comparabilă cu puterea *legii*. Ziarul, care urmărește, interpretează și, astfel, aprobă sau condamnă toate manifestările vieții publice, *nu face decât o operă de apărare a societății*. Presa, se mai arată în sursa deja indicată, *este exponentul de cugetare și simțire al societății* și, din acest motiv, între ea și *public* există *un contact permanent, care se verifică necontenit, printr-un neîntrerupt schimb de idei și sentimente. Presa nu poate exista fără această condiție de control reciproc*, fapt care îi dă presei *garanție de seriozitate și autoritate* și *o menține în grațiile publicului*[110].

Presa poate fi, în ciuda celor arătate până aici, de două feluri: *cea conștientă de răspunderea pe care o are față de societate* și *cea de senzație*. Presa din prima categorie știe *că e datoare să controleze informațiunile pe care le publică*. Presa din cea de-a doua categorie, care e *condamnabilă din toate punctele de vedere*, funcționează după alte principii. *Această presă, nefiind conștientă de îndatoririle pe care le are față de societate, intră, mai ales în relatările crimelor capitale sau a delictelor sexuale, în amănunte sângeroase și murdare*. Marele pericol reprezentat de *presa de senzație* e acela că, se mai arată în textul urmărit de noi, de multe ori, tineretul, care a fost educat altfel decât vechea generație, *interpretează povestirile senzaționale ca o celebrare a delictelor și a făptuitorilor*, iar *posibilitatea contagiunii criminale, în loc să scadă, crește*[111].

În coloanele ziarelor românești din trecut puteau fi întâlnite, e adevărat, atitudini gazetărești ciudate. Iată, de pildă, ce se spunea despre Al. Capone, într-un articol referitor la alegerea noului primar din Chicago și la planul acestuia de a scăpa orașul de gangsteri: „De unde provin puterea și banii lui Capone?... Dintr-o simplă idee: Ce îi trebuie mai mult omului? Ceea ce îi este interzis! Și trei prohibiții încătușează tendința către libertate a americanului: nu e îngăduită desfacerea alcoolului, exploatarea prostituției și deschiderea cluburilor de joc. Capone, ca un zeu darnic, le oferă [pe] toate trei, cu un zâmbet larg și sceptic. E un filozof care-și spune că e exclus să împiedici omul să bea, să iubească și să rîște, și, plecând de la această convingere, s-a pornit să organizeze în mod comercial exemplar această viață a simțurilor și iluziilor”[112]. Și Jack Diamond s-a numărat printre bandiții străini care aveau admiratori în rândul gazetarilor români: „Diamond este un adevărat as al contrabandiștilor de alcool. Și, dacă Al. Capone se bucură de mai multă celebritate, dacă Moran se dovedise neîntrecut în cruzime, iar Rothetein de o inteligență extraordinară, nimeni n-a reușit, în schimb, să posede suplețea, ingeniozitatea și eleganța lui Jack. E un estet desăvârșit. Un adevărat arbitru al eleganței masculine, ceea ce i-a și atras denumirea de «bandit de lux», sau – cum îi spun americanii – «gangster monden»”[113]. Pe parcursul cercetării noastre, am văzut că și unii dintre bandiții noștri s-au bucurat de simpatia unei părți a presei românești, care considera că aventurile acestora sunt mai interesante chiar și decât unele evenimente ce aveau legătură cu viața lui Mihai Eminescu[114]. Mai spunem aici și că reporterii care scriau despre crimele din București lăsau impresia, în unele cazuri, că sunt mai supărați pe cei uciși, pentru că în timpul vieții lor au fost zgârciți sau suspect de înstăriți, decât pe tâlharii care, pentru bani, îi ucideau cu bestialitate pe toți cei care le ieșeau în cale[115].

Note

[1] Ilie Mănițiu, *Haiducie și eroism*, în „Viața ilustrată”, anul VI, nr. 12, Cluj, decembrie 1939, p. 12-14.
[2] Nicolae Colan, *Predoslovie*, în „Viața ilustrată”, anul I, nr. 1, martie 1934, p. 1-2.
[3] *Nicolae (arhiepiscop și mitropolit)*, în „Viața ilustrată”, anul I, nr. 1, martie 1934, p. 1.
[4] Ilie Mănițiu, *Haiducie și eroism...*, p. 13-14.
[5] *Ibidem*, p. 14.
[6] *Ibidem*.

[7] I. Dragoslav, *De-a Haiducii*, în „Cele trei Crișuri", anul IV, nr. 9, Oradea Mare, septembrie 1923, p. 141-143.
[8] *Ibidem*, p. 142.
[9] *Ibidem*, p. 143.
[10] Al. D. Xenopol, *Literatura haiducească (Un articol uitat, de actualitate)*, în „Revista generală ilustrată", anul I, nr. 1, noiembrie 1925, p. 5-6.
[11] *Ibidem*.
[12] Cele *13 povestiri haiducești* care i-au *trecut prin mâini* lui Al. D. Xenopol sunt următoarele: (1) *Haiducul Țandură*; (2) *Iancu Jianu*; (3) *Bujor căpitan de haiduci*; (4) *Moartea lui Bujor*; (5) *Bostan, haiduc național*; (6) *loan Tunsu*; (7) *Ghiță Cătănuță*; (8) *Corbea, nuvelă originală*; (9) *Ceauș, hoțul Moldovei*; (10) *Grozea, mare haiduc național*; (11) *Codreanu, mare haiduc național*; (12) *Tâlhăriile banditului Mihai Bunea* și (13) *Mina haiducească*.
[13] *Ibidem*, p. 6.
[14] *Ibidem*.
[15] Margareta Ștefănescu, *Din trecutul iugoslavilor și al românilor. Despre haiduci și haiducie*, în „Arhiva", anul XXXVIII, nr. 1, ianuarie 1931, p. 51-64.
[16] *Ibidem*, p. 52.
[17] *Ibidem*, p. 53.
[18] *Banditul Cap de fier*, în „România liberă", anul VI, nr. 1541, 11 august 1882, p. 3; *[Banditul Deli Ali a fost împușcat]*, în „România liberă", anul XI, nr. 3042, 18 (30) octombrie 1887, p. 3; *Un monstru tânăr*, în „România liberă", anul V, nr. 1330, 19 noiembrie 1881, p. 3; *Banditul Dragoș*, în „România liberă", anul VIII, nr. 2229, 15 decembrie 1884, p. 3; *Banditul Dragoș*, în „Telegraful", anul XV, nr. 3739, 10 noiembrie 1884, p. 2; *Banditul Simeon Licinski*, în „Voința națională", anul VI, nr. 1481 (B), 20 august (6 septembrie) 1889, p. 2; N. G., *Banditul Ciucă*, în „România liberă", anul IV, nr. 920, 27 iunie 1880, p. 2, 3.
[19] *Noi amănunte asupra îndoitei crime din București (1 mort și 15 răniți)*, în „Universul literar", anul XII, nr. 5, 31 ianuarie (12 februarie) 1894, p. 6.
[20] *Săptămâna*, în „Universul literar", anul XII, nr. 35, 29 august (10 septembrie) 1894, p. 2.
[21] *Săptămâna*, în „Universul literar", anul XII, nr. 42, 31 octombrie (12 noiembrie) 1894, p. 2.
[22] *Ibidem*, p. 2.
[23] *Săptămâna*, în „Universul literar", anul XII, nr. 3, 19 (27) ianuarie 1894, p. 2.
[24] *Prinderea bandiților Zdrelea și Cimpoeru*, în „Lupta", anul XI, nr. 2287, ediția a doua, 5 mai 1894, p. 2.
[25] *Săptămâna*, în „Universul literar", anul XII, nr. 19, 9 (21) mai 1894, p. 2.
[26] Zetix, *Procesul lui Pipa*, în „Adevărul", anul XVII, nr. 5186, ediția de seară, 9 ianuarie 1904, p. 3.
[27] *Informațiuni*, în „Lupta", anul VI, seria III, nr. 941, ediția întâia, 27 septembrie 1889, p. 2.
[28] I.G. Mocanu, *Tipuri dobrogene. Domnul Francisc Doja*, în „Analele Dobrogei", anul VIII, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei", 1927, p. 42.
[29] *Ecourile zilei. Din districte*, în „Lupta", anul VIII, nr. 1397, ediția a doua, 25 aprilie 1891, p. 2.

[30] I.G. Mocanu, *Tipuri dobrogene. Domnul Francisc Doja...*, p. 43.
[31] *Ibidem*, p. 43.
[32] *Destăinuiri grave*, în „Voința națională", anul VIII, nr. 1935 (B), 19 (31) martie 1891, p. 1.
[33] Coresp., Pe *urmele banditului Pantelimon. Două scrisori ale banditului*, în „Adevărul", anul XXIV-lea, nr. 7866, 5 august 1911, p. 3.
[34] *Pe urmele banditului Pantelimon"*, în „Românul", anul I, nr. 184, Arad, 23 august/5 septembrie 1911, p. 8.
[35] *Pantelimon, împresurat și rănit, reușește să scape. Goana după bandit*, în „Românul", anul I, nr. 186, Arad, 25 august/7 septembrie 1911, p. 4-5.
[36] Anton Marin, *Lumea lui Tonică*, București, Editura Ion Creangă, 1989, p. 112.
[37] I.Gh. Prundiș, *Afacerea banditului Pantelimon"*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7977, 26 noiembrie 1911, p. 2.
[38] *Isprăvile banditului Pantelimon*, în „Românul", anul I, nr. 169, Arad, 3/16 august 1911, p. 8.
[39] Rp., *Jandarmeria și Pantelimon*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7860, 30 iulie 1911, p. 1.
[40] *Urmărirea lui Pantelimon*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7891, 1 septembrie 1911, p. 2.
[41] Const. Mille, *Banditul Pantelimon și Bandiții „Dinastiei"*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7866, 5 august 1911, p. 1.
[42] Coresp., *Scrisori din București*, în „Tribuna", anul XV, nr. 180, Arad, 18/31 august 1911, p. 7.
[43] De la Dorna, *Prințul Codrilor și Prințul Caradja*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7891, 1 septembrie 1911, p. 2.
[44] Coresp., *Scrisori din București*, în „Tribuna", anul XV, nr. 180, Arad, 18/31 august 1911, p. 7.
[45] *Noile isprăvi ale lui Pantelimon*, în „Românul", anul I, nr. 175, Arad, 11/24 august 1911, p. 8.
[46] W., *Prădăciunile din jud. Botoșani*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7866, 5 august 1911, p. 3.
[47] „Noi, aceștia de la *Adevărul*, nu facem ziare pentru a câștiga bani și nu ne-am emoționat când am pierdut parale și nici nu ne vom pierde capul când vom câștiga." [Const. Mille, *Un mișel și un ziar la fel. Ziaristică ori negustorie"*, în „Adevărul", anul al XIX-lea, nr. 6514, 12 octombrie 1907, p. 1.]
[48] Alexandru Hodoș, *Adulatori și pamfletari*, în „Țara noastră", anul V, nr. 30, 27 iulie 1924, p. 942.
[49] I. Gh. Prundiș, „Afacerea banditului Pantelimon"..., p. 2.
[50] Pamfil Șeicaru, *Scrieri din exil.* Volumul I *Figuri din lumea literară*, București, Saeculum I.O., 2002, p. 204.
[51] I. Gh. Prundiș, *Afacerea banditului Pantelimon...*, p. 2.
[52] Const. Mille, *Mentalitate congoleză*, în „Adevărul", anul XXIV-lea, nr. 7878, 18 august 1911, p. 1.
[53] De la Dorna, *Dovada interviului cu Pantelimon. Înfierarea definitivă a bârfitorilor d-lui Cocea*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7891, 1 septembrie 1911, p. 3.

[54] Pamfil Șeicaru, *Scrieri din exil.* Volumul I *Figuri din lumea literară...*, p. 205.
[55] *Ibidem*.
[56] *Prinderea banditului Pantelimon*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LXXIV, nr. 256, Brașov, 23 noiembrie 1911, p. 3.
[57] Millan, *Scrisori din București: Pantelimon, împresurat și rănit, reușește să scape. Goana după bandit*, în „Românul", anul I, nr. 186, 25 august (7 septembrie) 1911, p. 4.
[58] *Prinderea vestitului bandit Teodor Pantelimon*, în „Universul literar", anul XXVIII, nr. 48, 28 noiembrie 1911, p. 6.
[59] *Prinderea banditului Pantelimon*, în „Albina", anul XV, nr. 9, 27 noiembrie 1911, p. 378.
[60] *Prinderea banditului Pantelimon*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LXXIV, nr. 256, Brașov, 23 noiembrie/6 decembrie 1911, p. 3.
[61] Contele de Tekirghiol, *Pantelimon om cinstit*, în „Furnica", anul XI, nr. 8, 21 octombrie 1914, p. 3.
[62] *Ibidem*.
[63] Kiriak Napadarjan, *Achitarea lui Pantelimon*, în „Furnica", anul IX, nr. 19, 10 ianuarie 1913, p. 2.
[64] *Cântecul lui Terente*, în „Gazeta Transilvaniei, anul al LXXXVII-lea, nr. 80, Brașov, 27 iulie 1924, p. 2.
[65] Alexandru Hodoș, *Democrația și Terente*, în „Țara noastră", anul V, nr. 31, 3 august 1924, p. 986.
[66] *100 [de] mii [de] lei pentru prinderea lui Terente*, în „Adevărul", anul 40, nr. 13301, 29 aprilie 1927, p. 3.
[67] *Tomescu, hoțomanu'…* , în „Unirea poporului", anul VII, nr. 29, Blaj, 19 iulie 1925, p. 1.
[68] Dr. Bărbusiu, *Informațiuni. Fiorosul bandit Bălan*, în „Românul", anul XIII, nr. 34-35, Arad, 16 septembrie 1928, p. 4.
[69] *Obrăznicii inutile*, în „Țara noastră", anul IX, nr. 37, 9 septembrie 1928, p. 1174-1175, *Însemnări. Ultima oră*, în „Țara noastră", anul IX, nr. 37, 9 septembrie 1928, p. 1175.
[70] Demostene Botez, *Comedia umană: Film Coroiu*, în „Adevărul", anul 49, nr. 15724, 17 aprilie 1935, p. 2.
[71] *Săptămânale*, în „Ilustrațiunea română", anul VII, nr. 35, 21 august 1935, p. 2.
[72] *Săptămâna*, în „Ilustrațiunea română", anul VI, nr. 37, 5 septembrie 1935, p. 2.
[73] C. Luca-Iași, *Săptămâna*, în „Ilustrațiunea română", anul VIII, nr. 47, 18 noiembrie 1935, p. 2.
[74] L. Zava, *Banditul Coroiu a evadat*, în „Adevărul", anul 49, nr. 15819, 14 august 1935, p. 7.
[75] *Săptămânale*, în „Ilustrațiunea română", anul VII, nr. 35, 21 august 1935, p. 2.
[76] *Banditul Coroiu pleacă din închisoare și vine înapoi când vrea*, în „Realitatea ilustrată", anul IX, nr. 448, 21 august 1935, p. 5.
[77] *Banditul Bălan a murit*, în „Unirea poporului", anul X, nr. 39, Blaj, 7 octombrie 1928, p. 4; *Hoțul Ogaru a fost împușcat la Ploiești*, în „Unirea poporului", anul IX, nr. 6, Blaj, 6 februarie 1927, p. 5; *Împușcarea banditului Niculiță*, „Gazeta Transilvaniei", anul al XC-lea, nr. 49, Brașov, 6 mai 1927, p. 4; *Banditul Tcaciuc a fost împușcat pe când voia să fugă*, în „Unirea poporului", anul XVII, nr. 43, Blaj, 27 octombrie 1935, p. 6; *Terente a fost împușcat*, în „Gazeta Transilvaniei", anul al XC-lea, nr. 60, Brașov, 8 iunie 1927, p. 2.
[78] Rex, *Moartea lui Oprea, banditul*, în „Ilustrațiunea română", anul VI, nr. 31, 25 iulie 1934, p. 15.

[79] Margareta Ștefănescu, *Din trecutul iugoslavilor și al românilor. Despre haiduci și haiducie...*, p. 53.
[80] Fox, *Între pădure și morgă: sfârșitul banditului*", în „Reportaj", anul I, nr. 3, 23 aprilie 1931, p. 5-7.
[81] *După uciderea lui Cocoș*, în „Adevărul", anul 42, nr. 14038, 26 septembrie 1929, p. 4.
[82] *Banditul Cocoș a fost omorât*, în „Gazeta Transilvaniei", anul al XCII-lea, nr. 100, Brașov, 25 septembrie 1929, p. 4.
[83] *După uciderea lui Cocoș...*, p. 4.
[84] „Reportaj", anul I, nr. 3, 23 aprilie 1931, p. 12.
[85] E. Popovici, *Istoricul urmăririi și împușcării banditului Vasile Tomescu*, în „Revista Jandarmeriei", anul IV, numărul 3, Oradea, martie 1926, p. 118-122.
[86] Scriban Nicolae, *„Fii codrului". Banda Haralambie Niculiță*, în „Gardianul", anul I, nr. 1, ianuarie 1930, p. 25-28.
[87] Pamfil Șeicaru, *Scrieri din exil.* (Volumul II) *Portrete politice*, București, Saeculum I.O., 2002, p. 279.
[88] Alexandru Hodoș, *Doi luptători pentru libertate*, în „Țara noastră", anul VI, nr. 29, 19 iulie 1925, p. 922.
[89] *Ibidem*, p. 923.
[90] *Banditul Munteanu a fost împușcat. Tomescu a reușit să scape rănit*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LXXXVIII, nr. 82, Brașov, 15 august 1925, p. 4.
[91] Nicolae Scriban, *„Fii codrului". Banda Haralambie Niculiță*, în „Gardianul", anul I, nr. 1, ianuarie 1930, p. 25.
[92] *Ibidem*.
[93] *Mania Terentismului*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LXXXVII, nr. 91, Brașov, 10 august 1924, p. 2.
[94] *Urmăritorii...*, în „Realitatea ilustrată", anul III, nr. 38, 14 septembrie 1929, p. 2.
[95] *Din polițai, hoț și spărgător*, în „Unirea poporului", anul VIII, nr. 32, Blaj, 8 august 1926, p. 6.
[96] *Aviz*, în „Gazeta Transilvaniei", anul al XCI-lea, nr. 93, Brașov, 8 septembrie 1928, p. 2.
[97] *Fotograf dat în judecată*, în „Gazeta Transilvaniei", anul al XCI-lea, nr. 97, Brașov, 21 septembrie 1928, p. 3.
[98] *La căpătâiul lui Tomescu*, în „Țara noastră", anul VII, nr. 9, 28 februarie 1926, p. 294-295.
[99] *Buletin săptămânal*, în „Realitatea ilustrată", anul II, nr. 33, 1 septembrie 1928, p. 2.
[100] *Informațiuni. Terente își bate joc de autorități*, în „Gazeta Transilvaniei", anul al LXXXVII-lea, nr. 87, Brașov, 6 august 1924, p. 4.
[101] *Terente, faimosul bandit prins*, în „Românul", anul XII, nr. 25, Arad, 12 iunie 1927, p. 3.
[102] *Arestarea bandei de pe șoseaua Focșani – Mărășești*, în „Adevărul", anul 40, nr. 13476, 22 noiembrie 1927, p. 3; *În căutarea asasinilor din calea Dudești*, în „Adevărul", anul 39, nr. 13164, 14 noiembrie 1926, p. 3; De la Istru, *Banda neagră de la Tulcea*, în „Adevărul", anul al XXIV-lea, nr. 7878, 18 august 1911, p. 2; *Îndrăzneața lovitură a banditului automobilist*, în „Adevărul", anul 41, nr. 13787, 28 noiembrie 1928, p. 3; Paul, *Un bătrân negustor și soția sa, asasinați la Bivolari*, în „Adevărul", anul 41, nr. 13787, 28 noiembrie 1928, p. 4; *Tâlhăria de pe șoseaua Pașcani – Tg. Neamț*, în „Adevărul", anul 39, nr. 13012, 21 mai 1926, p. 5; R., *Bandiții din nordul Ardealului, conduși de Vereș Micloș*, în „Adevărul", anul

39, nr. 13083, 12 august 1926, p. 2; *Asasinii din calea Dudeşti au fost prinşi. Ei au fost găsiţi la Galaţi şi arestaţi după o luptă grea*, în „Adevărul", anul 39, nr. 13178, 1 decembrie 1926, p. 3, 4; Coresp., *Amănunte complecte asupra atacului banditesc din pădurea Moţca. Cine este banditul Niculiţă*, în „Adevărul", anul 39, nr. 13013, 22 mai 1926, p. 3; *Îndrăzneţ atac banditesc în str. Matei Millo*, în „Adevărul", anul 42, nr. 14035, 22 septembrie 1929, p. 5.

[103] V. Russu-Şirianu, *Reportajul senzaţional*, în „Ţara noastră", anul VI, nr. 35, 30 august 1925, p. 1112-1113.

[104] *Cultul crimei*, în „Gazeta Transilvaniei", anul al XCI-lea, nr. 94, Braşov, 12 septembrie 1928, p. 1.

[105] *Ibidem*.

[106] *Ibidem*.

[107] Petcan, *Cum s-a comis atacul de la staţia Porumbacul*, în „Adevărul", anul 41, nr. 13696, 14 august 1928, p. 3.

[108] B. Râp, *Starea banditului Bălan*, în „Adevărul", anul 41, nr. 13718, 8 septembrie 1928, p. 3.

[109] George Chendi, *Poliţia şi presa*, în „Poliţia", anul XX, nr. 3-4, iulie-decembrie 1939, p. 3-4.

[110] *Ibidem*, p. 3.

[111] *Ibidem*, p. 4.

[112] *Chicago, raiul bandiţilor*, în „Ilustraţiunea română", anul III, nr. 22, 28 mai 1931, p. 12.

[113] *Indezirabilul (Cariera lui Jack Diamond)*, în „Realitatea ilustrată", anul IV, nr. 191, 25 septembrie 1930, p. 9, 18.

[114] *Casa copilăriei lui Eminescu*, în „Ţara noastră", anul V, nr. 31, august 1924, p. 985.

[115] Alex. F. Mihail, *Cinci ani de crime. Asasini şi victime*, în „Realitatea ilustrată", anul VIII, nr. 373, 18 martie 1934, p. 25-26.

Bibliografie

Marin Anton, *Lumea lui Tonică*, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1989.

Şeicaru Pamfil, *Scrieri din exil*, două volume, Bucureşti, Saeculum I.O., 2002.

Arhiva ziarului „Adevărul" pe anii 1904, 1907, 1911, 1926, 1927, 1928, 1929 şi 1935.

Arhiva ziarului „Gazeta Transilvaniei" pe anii 1911, 1924, 1925, 1927, 1928 şi 1929.

Arhiva ziarului „Lupta" pe anii 1894, 1889 şi 1891.

Arhiva ziarului „România liberă "pe anii 1882, 1887, 1881, 1884 şi 1889.

Arhiva ziarului „Românul" pe anii 1911, 1927 şi 1928.

Arhiva ziarului „Tribuna" pe anul 1911.

Arhiva ziarului „Unirea poporului" pe anii 1925, 1926, 1927, 1928 şi 1935.

Arhiva ziarului „Universul literar" pe anii 1894 şi 1911.

Arhiva ziarului „Voinţa naţională" pe anul 1891.

Arhiva revistei „Albina" pe anul 1911.

Arhiva revistei „Analele Dobrogei" pe anul 1927.

Arhiva revistei „Arhiva" pe anul 1931.
Arhiva revistei „Cele trei Crișuri" pe anul 1923.
Arhiva revistei „Furnica" pe anii 1913 și 1914.
Arhiva revistei „Gardianul" pe anul 1930.
Arhiva revistei „Ilustrațiunea română" pe anii 1931, 1934 și 1935.
Arhiva revistei „Poliția" pe anul 1939.
Arhiva revistei „Realitatea ilustrată" pe anii 1928, 1929, 1930, 1934 și 1935.
Arhiva revistei „Revista generală ilustrată" pe anul 1925.
Arhiva revistei „Revista Jandarmeriei" pe anul 1926.
Arhiva revistei „Țara noastră" pe anii 1924, 1925, 1926 și 1928.
Arhiva revistei „Viața ilustrată" pe anii 1934 și 1939.

Vlad MISCHEVCA

Memoria hatmanului Stanisław Żółkiewski în Moldova
(400 de ani de la bătălia de la Țuțora)

Vl.M. – cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr. conf. cercet. (*Associate professor*, Ph.D.); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (din 1995; primul președinte); Laureat al ediției a IV-a (2019) a Galei Premiilor TVR MOLDOVA „Români pentru români" – *Premiul pentru promovarea istoriei neamului*. Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – începp. sec. XIX); genealogia domnilor fanarioți; vexilologie heraldică; raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

Până la declanșarea celui de al Doilea Război Mondial (1939) polonezii și românii au fost vecini. Privite în retrospectivă, raporturile moldo-polone au fost multilaterale și reciproce, cunoscând diferite ipostase – de la alianță și vasalitate până la ciocniri armate. Cert rămâne că pe parcursul secolelor Țara Moldovei s-a aflat în zona de influență geopolitică a Rzeczpospolitei.

Trebuie menționat faptul că epoca medievală s-a caracterizat nu numai prin numeroase relații politice cu alte state, ci și prin importanța relațiilor economice și culturale. Vecinul de la nord devine pentru Moldova „o punte de legătură cu piața economică europeană, civilizația europeană, care înainta pe calea modernizării. Prin intermediul Poloniei în Moldova pătrund ideile Renașterii târzii, exprimate de curentul baroc"[1].

Menținerea în decursul secolelor a raporturilor politice moldo-polone, indiferent de forma în care s-au concretizat ele, a constituit un mijloc de luptă împotriva tendințelor expansioniste a regilor ungari, sultanilor otomani și împăraților habsburgi. La rândul ei, Rzeczpospolita a fost interesată în perpetuarea acestor relații stabile,

Gravură în lemn de Franciszek Ksawery Bełdowski (1817-1850), creată după 1846, publicată la Lviv în Tipografia lui Piotr Piller.

într-o formă sau alta, pentru a-și menține și consolida, în funcție de împrejurări, poziția politică din sud-estul Europei.

Grija permanentă manifestată de către cercurile conducătoare poloneze de a împiedica instalarea otomanilor în vecinătatea nemijlocită a granițelor regatului polonez (la care s-a adăugat și folosirea contradicțiilor de interese în Moldova, parte componentă a zonei de contact a Marilor Puteri de atunci), a făcut ca Moldova, împreună cu Țara Românească și Transilvania să-și mențină, de fapt, și după instaurarea dominației otomane, autonomia politico-administrativă față de Înalta Poartă. Mai mult chiar, în comparație cu statutul politico-juridic

internațional al altor teritorii aflate în orbita Imperiului Otoman, autonomia Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei constituie cazul cel mai tipic al autonomiei de stat față de Poartă în secolele XVI-XVII.

Războaiele polono-otomane din sec. XVII (1620-1621; 1672-1676; 1683-1699) s-au desfășurat și pe teritoriul Țărilor Române, unde s-au dat bătălii decisive – Luptele la Țuțora (1695, 1620) și Hotin (1621, 1673) având un impact direct asupra situației Țării Moldovei.

Totuși, raporturile dintre Moldova și Polonia, în perioada dintre 1699 și începutul secolului al XIX-lea au demonstrat și țeluri diferite, chiar contradictorii, ale politicii lor. Deoarece, după Pacea de la Karlowitz (1699) regii polonezi au continuat să-și extindă (deja pe cale diplomatică) granițele republicii nobiliare spre sud, în Moldova. Ulterior aceste planuri ambițioase au suferit schimbări, optându-se pentru transformarea Moldovei într-un „stat tampon" între Polonia și Imperiul Otoman, ceea ce ar fi dus la slăbirea dominației politico-economice a Porții.

Cert se prezintă că, chiar dacă conjunctura politică internațională și factorii de ordin intern n-au făcut posibilă în aceea perioadă o colaborare militară pentru apărarea intereselor vitale ale românilor și polonezilor, aceste două popoare vecine, în pofida concepțiilor feudale care dominau mentalitatea păturilor conducătoare, au continuat să se intereseze și să fie receptive de soarta unul altuia. Fiind prada Marilor Puteri expansioniste și unii și alții au fost supuși acelorași forțe, care se opuneau dezvoltării lor firești în cadrul unor state naționale independente.

Actualmente suntem ferm hotărâți să parcurgem lunga cale de *integrare europeană*, iar pentru izbândă și drept motivare este nevoie și de o bună cunoaștere a trecutului nostru istoric, care a fost, pe bună dreptate, unul *european* – plin de momente de colaborare cu vecinii noștri din Centrul și Estul Europei. Iar cine pune la îndoială viitorul nostru comunitar să redeschidă „Albina Românească" – primul ziar în limba română tipărit în Moldova, în care Gh. Asachi conchidea, încă la 1829, că: „precum sântem politicește se ne putemu face și moralicește mădulări[2] folositoare ale familiei Evropiene, a căria raze de învățătură de atâtea veacuri se refrângu pre orizon(t)ul nostru..."[3].

Paginile istoriei, scrise cu sângele predecesorilor noştri pe câmpurile de luptă, trebuie recitite şi studiate din nou. Alături de frăţia victorioasă de arme, ca la Grunwald (1410), au mai fost înregistrate şi înfrângeri, şi trădări, ca la Ţuţora (1620)... Generaţia noastră are obligaţia morală să păstreze şi să onoreze memoria polonezului Stanislav Żółkiewski, care rămâne „pentru polonezi, unul dintre simbolurile consolidării primei Republici Polone – stat puternic al mai multor popoare şi religii”[4].

În acest context, vom aduce omagiul istoriografic şi contribuţia noastră întru cunoaşterea unui important monument istoric al patrimoniului Republicii Moldova, care se află lângă satul Berezovca (pe vechea

La „Stâlpul Leahului” în anul 2000

moșie a satului Sauca) din raionul Ocnița. Monumentul, de o certă *valoare internațională*, păstrează amintirea unui neordinar înaintaș polonez și o mărturie simbolică a raporturilor politico-militare moldo-polone (chiar dacă este mai puțin semnificativ din punctul de vedere al unei *colaborări de arme*). Aici, la 1620, a căzut în luptă cu otomanii conducătorul oștirii poloneze, hatmanul de coroană Stanisław Żółkiewski (1547-1620). Falnicul monument, înalt de cca 8 m, supranumit în popor „Stâlpul Leahului" prezintă o cruce ridicată pe un postament din piatră cu o inscripție despre moartea tragică a hatmanului erou. Monumentul, care asemenea păsării Phoenix a renăscut din ruină, după secole de așteptare a cercetătorilor și restauratorilor, actualmente se află sub ocrotirea statului.

De menționat că, în anul 2003, istoria seculară a raporturilor moldo-polone a înregistrat, pe drept cuvânt, o frumoasă pagină de recunoștință la adresa memoriei vestitului hatman de coroană și cancelar Żółkiewski – renovându-i-se monumentul de pe locul unde și-a pierdut viața, la 7 octombrie 1620. Astăzi obeliscul de piatră, ruinat și refăcut pe parcursul timpului, se prezintă ca cel mai vechi monument ridicat unui comandant de oști de pe teritoriul Republicii Moldova. Acest vestit polonez a dus numeroase războaie cu Imperiul Otoman și Țaratul Rus («Российское царство»), fiind primul comandant de oști european care nu doar că a câștigat o bătălie pentru Moscova, ci a și reușit să ocupe capitala Rusiei Moscovite (1610), întorcându-se ulterior triumfător acasă[5].

Nu ne propunem o expunere riguroasă și detaliată a importantelor evenimente politico-diplomatico-militare din istoria noastră națională și cea internațională, legate de confruntările din anul 1620, ce semnifică, de fapt, „amurgul influenței politice polone în Moldova"[6], când de la acea dată impactul *factorului polon* în investirea și detronarea domnilor devine minim, ci doar o trecere în revistă a unor informații legate de biografia marelui hatman, a principalelor aspecte ale istoriei legate de memoria „în piatră" a lui Stanisław Żółkiewski, păstrată până-n prezent în forma acestui obelisc cruciat (pe meleagurile nistrene unde am copilărit și auzit legendele despre vestitul polonez)...

Între 17 septembrie și 7 octombrie 1620 a avut loc o nouă confruntare dintre Uniunea statală polono-lituaniană (sprijinită de trupele

Moldovei) și Imperiul Otoman (sprijinit de Hanatul Crimeii) pe pământul Țării Moldovei. Bătălia principală s-a dat tot pe același teren de pe malurile Prutului, ca și în 1595, de aceea poate fi numită cea de-a doua *Bătălie de la Țuțora* (în poloneză *Bitwa pod Cecorą*), care a fost, de această dată pierdută de polonezi.

Hatmanul de coroană Stanisław Żółkiewski, care avea în acel moment peste 70 de ani, a hotărât să lupte cu trupele otomane pe teritoriu străin, mai precis în Moldova. Hatmanii Żółkiewski și Koniecpolski și-au condus armatele la Țuțora, unde aveau să înfrunte hoarda lui Han Temir. Armata poloneză număra peste 10 000 de soldați (dintre care 2 000 de pedestrași, restul cavalerie, dar fără cavaleria ușoară cazăcească), dintre care mulți soldați făceau parte din armatele private ale magnaților Korecki, Zasławski, Kazanowski, Kalinowski și Potocki. Armata poloneză, având un efectiv de aproximativ patru ori mai mic decât cea otomano-tătară, a intrat în Moldova în septembrie. Domnul moldovean Gaspar Graziani, care era în mod oficial vasal al Imperiului Otoman, a decis să se alăture polonezilor împotriva suzeranului său. Graziani a ucis ienicerii din Iași, i-a luat prizonieri pe trimișii sultanului Osman al II-lea și s-a alăturat polonezilor (cu doar aproximativ 600-1000 de moldoveni). Żółkiewski a dat ordin ca trupele sale să construiască o tabără fortificată la Țuțora, acolo unde avuse loc bătălia polonezilor cu 25 de ani în urmă.

„În 23 dzile a lui avgustu (1620) au venit Gașpar vodă în tabăra léșască, sprintin, numai cu 600 de oameni, la adunaria cu Jolcovschii. Și după sfatu ce au avut cu capetele leșăști, au purces cu toată oastea leșască pe Prut în gios, de la Hotin la Țuțora; și acolo la Țuțora au pus tabăra léșii. Scrie létopisețul leșăscu că au avut și Gașpar vodă 12 000 de oaste de țară. Sosit-au Jolcovschii la Țuțora sep<temvrie> 2."[7]

În prima zi de luptă (8/18 septembrie), cei mai mulți dintre moldoveni au decis să treacă de partea turcilor, iar detașamentele adunate ale polonezilor au dat dovadă de lipsă de disciplină. Deja pe 19 septembrie a devenit clar că forțele poloneze nu mai au șanse să câștige lupta, dar sunt încă în stare să se retragă în mod organizat. Oastea polonă, chiar dacă a suferit o înfrângere serioasă pe câmpia Țuțorei din stânga Prutului, mai rămânea o forță de temut.

Abandonat de armata sa, Gaspar Graziani a trecut cu succes Prutul noaptea, dar a căzut victimă boierilor: „Gaspar Grațiani vădzându marea turburare și fuga în oastia leșască, părăsit și de oștenii săi, a purcesu și el noaptea și au trecutu Prutul bine. Numai, amu, la branişte fiindu cu puținei de ai săi și din boieri, Șepteliciu hatmanul și Goia postelnicul, pe lângă dânsul, l-au omorât …”[8].

După aceste evenimente, sub comanda lui Żółkiewski au rămas aproximativ cinci mii de oameni. În urma fugii nocturne din lagăr, potrivit lui Teofil Schemberg, armata poloneză a fost atât de descurajată, încât frica și panica a început treptat să-i domine rândurile[9].

Żółkiewski a decis că, fiind înconjurat de forțe inamice superioare, singura mântuire pentru armata sa ar fi o retragere cu „taborul” (stratagemă tradițională poloneză, când tabăra mobilă, în retragere era fortificată cu căruțe legate cu lanțuri, dispuse într-un patrulater de-a lungul perimetrului). După pregătirea trupelor pentru retragerea lagărului, pe 29 septembrie 1620, ei au început să-și părăsească fortificațiile de la Țuțora.

Retrăgându-se spre Nistru, după înfrângerea de la 9 (19) septembrie 1620, pe câmpia Țuțorei, oastea polonă a săvârșit un marș militar extraordinar (de aproape 200 km) cu „tabăra legată” sau *obozul* (adică, sub acoperirea carelor de luptă), fiind în permanență hărțuită de inamic: „... au fost nevoiți să iasă din Țuțora cu sabia în mână, din pricina lipsei de hrană și, în timpul retragerii, trebuiau să se războiască în fiece zi de la Dumnezeu, fiindcă necredinciosul nu le da pace nici un ceas, ci de pretutindeni împresura *obuzul* ca un nor negru și îl bătea necontenit din tuspatru laturile cu mare chiot, fie că umblau, fie că stăteau pe loc”[10].

Așa cum povestește în continuare *Cronica Kameneț ului*, „... în timpul retragerii [trupele poloneze] s-au luptat pe drum în fiecare zi, căci necredincioșii nu au dat nici măcar o oră de răgaz... înconjurau tabără din toate părțile, atacau neobosit din patru părți cu strigăte puternice și exclamații – atât în timpul retragerii, în marș și la opriri. Cu toate acestea, nu au putut face nimic armatei noastre...” Din această relatare rezultă că talentul de conducător militar al experimentatului hatman i-a permis, într-o situație critică de război, să coordoneze simultan mișcarea și apărarea lagărului polonez. Treptat, trupele poloneze s-au apropiat de Nistru. Eșecul atacului asupra taberei poloneze i-a obligat

pe turci și tătari să-și abandoneze planul de distrugere totală a forțelor poloneze: „până la acest moment, tătarii infideli s-au calmat deja și nu așteptau să obțină niciun rezultat, iar mulți dintre ei chiar au rămas în urmă”[11]. Armata lui Żółkiewski, aflată la 10 verste de Nistru (nu departe de satul Sauca (Savka), la sud de târgul Otaci din Moldova), s-a oprit pentru noapte.

Despre împrejurările morții bătrânului comandant de oști, care a reușit, totuși, să se depărteze de apele Prutului, ne relatează Miron Costin în *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, scris cam după o jumătate de secol de la dramaticele evenimente, ce au urmat bătăliei de la Țuțora: „...Când au fost amu aproape de Nistru, ca o milă de loc de la Movilău, la un sat anume Slobozia Saucăi, în ținutul Sorocii, acolo descălecase oastea leșească... A doua zi, dez dimineața, au căzut mai toate capetele leșești, părăsiți unii și de slugile sale, alții rătăciți, pre mâna tătarilor... Iară pe Jolkowski, numai cu o slugă a lui rătăcit, pedestru, l-au găsit o drâmbă de tătari și până a înțelege cine este, văzându-l om bătrân, l-au tăiat. Și apoi din sluga lui înțelegând, că este Jolkowski, i-au dus capul la Skinder pașa și au stătut toată ziua înaintea corturilor lui Skinder... Și într-acela loc stă stâlp de piatră, făcut apoi de oamenii lui Jolkowski și până astăzi...”[12].

Autorii polonezi relatează: „La 6 octombrie... când au avut doar un kilometru și jumătate până la Nistru, Hatmanul sfătuiește ca, fără a face o pauză seara, să facă o săritură peste Nistru, pentru a scăpa de greutăți, sete și foame cât mai curând posibil. Dar, din păcate (...) au început să se contrazică, să se revolte, sfătuind armata să se odihnească, deși nu exista niciun motiv pentru a face acest lucru (...) și, aflând despre această tulburare (*în tabăra polonezilor* – V.M.), Kantemir Murza i-a lovit cu toată puterea. (...) și astfel fiecare a mers la moartea și la fericirea lui. La scurt timp după aceea, Żółkiewski, în momentul în care își ținea fiul rănit Jan la sânul lui... a căzut (...) cu o moarte curajoasă, la 7 octombrie. Fiul său a fost capturat, iar capul acestui om eminent, în semn de mare victorie, a fost apoi purtat câteva zile pe străzile din Constantinopol”[13].

Timp de aproape trei secole, rămășițele trupești ale lui Żółkiewski au fost lăsate neglijate și abandonate în cripta bisericii parohiale din orașul Żółkiew (astăzi Jovkva în Ucraina, Жóвква – regiunea Lvov).

Ele au fost depuse acolo imediat după campania de la Ţuţora, din care marele hatman nu s-a mai întors. Torsul fără cap a fost înhumat, pentru că turcii au dus capul în capitala Imperiului Otoman, de unde abia doi ani mai târziu, văduva hatmanului l-a răscumpărat. Apoi, capul a fost aşezat în biserica parohială din Żółkiew, sub altarul mare. Iar ulterior a ajuns la Puławy, unde a dispărut fără urmă... În acelaşi timp, rămăşiţele hatmanului au fost îngropate în cripta bisericii. În 1905 un grup de conservatori est-galiţieni au deschis cripta istorică şi au găsit acolo sicriele în care erau osemintele lui Stanisław Żółkiewski, ale soţiei sale Regina, ale fiului lor Jan, Stanisław şi Zofia Daniłowicz, Jakób Sobieski şi Krzysztof Żółkiewski. În anul 1908, cu participarea unui număr impresionant de circa 40 de mii de oameni, înflăcăraţi de un avânt nobil şi elan patriotic, rămăşiţele muritoare ale unuia dintre cei mai mari eroi ai Poloniei, Stanisław Żółkiewski, au fost puse pentru odihnă veşnică într-un nou sarcofag (construit pentru a adăposti rămăşiţele familiei Żółkiewski, s-a făcut o urnă de marmură pentru rămăşiţele hatmanului şi s-a construit o nouă piatră de mormânt din bronz)[14].

Este semnificativ că anul acesta vom marca 400 de ani (1620-2020) de la acele evenimente tragice – Bătălia de la Ţuţora din cadrul războaielor polono-otomane şi moartea eroică a marelui hatman de Coroană Stanislaw Żółkiewski, care a fost răpus de sabia unui tătar pe malurile Nistrului, în apropierea graniţei dintre Principatul Moldovei şi Polonia. Iar monumentul ridicat în onoarea sa, modificat şi restaurat de-a lungul secolelor, simbolizează gloria poloneză, dorinţa de a lupta împreună împotriva duşmanilor care se perindau pe pământul Moldovei şi amintirea unor evenimente dramatice din istoria comună a popoarelor noastre, care astăzi doresc să coexiste într-o Europă Unită. Fără îndoială, putem concluziona că „Stâlpul Leahului" este un monument deosebit, care trebuie protejat şi explorat integral. Timp de aproximativ patru sute de ani, a rezistat vicisitudinilor timpului, iar acum se prezintă, pe bună dreptate, ca un simbol important în istoria europeană.

Era de aşteptat ca, după ce monumentul a fost restaurat şi sfinţit de Prelatul Suprem al Poloniei, cardinalul Józef Glemp, în octombrie 2003, lucrurile se vor schimba în bine în ceea ce priveşte promovarea lui culturală, patriotică şi turistică mai largă. Cu toate acestea, până

în prezent nu există nicio carte publicată la Chișinău, dedicată acestei personalități importante și ecoului activității lui pe terenul Moldovei.

În memoria acestei ultime restaurări la scară largă, pe fațada monumentului a fost instalată o placă memorială cu texte în limbile română și poloneză. Chiar dacă atestăm că unele greșeli s-au strecurat în aceste informații lapidare, se poate afla că „în acest loc la 6 octombrie 1620 a căzut marele hatman al coroanei Stanislaw Żółkiewski. Monumentul a fost ridicat de fiul său Jan în 1621. Distrus în 1845. Reconstruit în 1908-1912. Restaurat în 2003 din fondurile Senatului Republicii Polone".

Astfel, în ultima sută de ani, pentru a doua oară pe câmpiile din nordul Moldovei, a fost restaurată amintirea imprimată în piatră a slăvitului hatman, care, de parcă ar fi anticipat moartea tragică, într-un mod uimitor, și-a făcut următorul testament în timpul vieții sale:

„Și dacă în Moldova sau într-o altă țară din străinătate Domnul îmi trimite moarte, atunci să-mi fie îngropat trupul acolo, iar în acel loc să ridicați o colină înaltă. Vreau asta nu din cauza ambiției, ci pentru ca mormântul meu să devină un stâlp de frontieră... astfel încât timp de multe secole, memoria mea să încurajeze noi acțiuni și fapte...". Avea dreptate V. Kulikovski, care, în 1907, reieșind din starea deplorabilă a celui mai vechi monument al unui comandant militar străin din Basarabia, a scris: „... este păcat că nu există niciun monument acolo, pe malul Nistrului, în mijlocul câmpiilor Moldovei" – în acea țară presărată de sânge care a perpetuat amintirea unei bătălii curajoase și a credinței creștine de nezdruncinat...[15]

Încă la începutul anilor 20 ai secolului al XVII-lea, după cum s-a remarcat într-una din lucrările secolului al XIX-lea asupra monumentelor Podoliei: „La locul unde a murit Stanislaw Żółkiewski, pe un deal, văduva i-a ridicat un monument..."[16]

Vechiul monument, care avea o reală valoare istorică, a atras atenția cercetătorilor și autorităților basarabene încă din secolul al XIX-lea. Astfel, Boleslav Hașdeu (1812-1886) a publicat în 1844 în ziarul „Buletinul Odessei"[17] un articol dedicat monumentului hatmanului Żółkiewski din ținutul Sorocii, în care consemnează cu amărăciune: „Acest monument, uitat de toată lumea, este acum în cel mai milostiv hal și, prin înfățișarea sa actuală, nu se poate judeca demnitatea lui an-

terioară. Este chiar dificil să ajungi la el: doar bufniţe şi lilieci şi, uneori, stolurile de ciori vizitează monumentul uitat al zilelor demult apuse. Bătrânii locului spun că a fost de două ori mai mare decât cea de acum. Am găsit pe pământ bucăţi de marmură roşie cu vene de aur; deasupra mai erau încă două bucăţi uriaşe din aceeaşi marmură şi se putea citi pe ele cuvintele: ... *Boże ... ołkiewsk ... pospol*... Timpul şi mai ales locuitorii nu-l cruţaseră. Ei spun că un proprietar de moşie a contribuit mult la ruinarea lui, folosind marmura pentru a-şi decora grădina..."[18]

Datorită inventarierii monumentelor istorice situate în vastele întinderi ale Imperiului Rus şi în conformitate cu circulara Ministerului Afacerilor Interne din octombrie 1837,[19] acest monument original a atras atenţia conducerii provinciale a Basarabiei. Guvernatorul militar P.I. Fedorov a fost informat despre monumentul de pe moşia satului Sauca. Raportului a fost ataşat un desen al arhitectului F. Gasket[20]. Cercetarea ulterioară pe teren nu a aruncat însă lumină asupra istoriei acestei coloane monumentale, ci s-a consemnat doar ceea ce a rămas din inscripţia veche în limba poloneză:

N.K.A.
ZOL ... WSKI ... H.W.L.

Acest pasaj a fost interpretat astfel*: Nayiasnieyszega Króla Awgusta – Żółkiewski. Hetman Wojsk Litewskich*[21]. Deşi, trebuie de menţionat că Żółkiewski a fost hatmanul coroanei, şi nu al trupelor lituaniene.

Generalul maior A.I. Zaşciuk, după ce a primit sarcina de a întocmi statistici pentru Basarabia la sfârşitul anilor 50 ai secolului al XIX-lea, în procesul de culegere a datelor n-a ignorat monumentul lui Żółkiewski, despre care a scris: „În districtul Soroca, în apropierea satului Sudarca, în apropierea drumului de la Bălţi spre oraşul Otaci (*Ataki*, vizavi de Moghilev-Podolski), se află într-o stare dărăpănată un obelisc, ridicat în memoria Hatmanului Żółkiewski, care a fost ucis pe acest loc în vestita bătălie a polonezilor cu turcii, la 1620"[22]. Monumentul – Stâlpul Leahului – supravieţuise miraculos timpurilor, până în secolul al XIX-lea, în pofida lipsei de întreţinere şi a intemperiilor vremii.

Mai târziu, după ce monumentul a fost distrus la sfârşitul secolului al XIX-lea de mâinile criminale ale unui localnic, el a atras atenţia mai multor societăţi istorice şi arhitecturale basarabene. O petiţie a fost

trimisă autorităților pentru a solicita protecția monumentului[23]. Data distrugerii nu este cunoscută, deși unele informații arată că, „în 1868, un funcționar bisericesc dintr-un sat vecin a distrus monumentul din lăcomie („przez chciwosc")..."[24]

În 1903 a fost creat Comitetul obștesc pentru reconstrucția monumentului hatmanului Żółkiewski, care a inclus reprezentanți ai inteligheției poloneze, precum și polonezi care locuiau la Moghilev (Movilău) și Chișinău. Acest comitet a primit ajutor profesional din partea Societății pentru Protecția Monumentelor Istorice din Varșovia.

La începutul anului 1907, consiliul de redacție al cotidianului polonez din Kiev „Dziennik Kijowski" a primit o scrisoare de la inspectorul școlar Piotr Butkiewicz, care a informat ziarul despre rămășițele unui monument al hatmanului de pe malurile râului Nistru. Redacția a decis să restaureze monumentul. În această acțiune un rol special l-a avut William Kulikowski (W. Dragomir, 1859-1935), care a redactat o serie de articole, a scris și o broșură despre moartea tragică a cancelarului polonez[25]. La 14/27 noiembrie 1907, a fost publicată componența nominală a Comitetului de restaurare de la Moghilev: „Wacław Krajski, Soter Łaski, Tomacz Łubienski, Tomacz Michałowski, Józef Orłowski, Franciszek Pułaski". Inițiatorii au lansat un apel de sprijin financiar pentru această acțiune nobilă, citându-l pe Hetman Skarga: „Kto Ojczyźnie swej służy, sam sobie służy, bo w niej – jego wszystko dobro się zamyka" (*Oricine își slujește patria slujește pe sine însuși, pentru că în ea – tot binele lui sfârșește*)[26]. Cu toate acestea, lucrările de restaurare nu au putut fi demarate, deoarece guvernatorul Podoliei nu și-a dat acordul pentru această acțiune, argumentând că monumentul propriu-zis nu s-a păstrat din cauza timpului (!).

Abia în vara anului 1911, un membru al Institutului Arheologic din Sankt Petersburg, Piotr Nowacki, a finalizat planul de restaurare, fotografierea ruinelor monumentului, completând schițele și estimările. După ce a primit autorizația necesară din partea Comisiei arheologice imperiale, P. Nowacki a început deja în iunie 1912 lucrările de restaurare sau, mai bine spus, o reconstrucție majoră a monumentului. Lucrarea a fost supravegheată de Pawel Hanski de la Moghilev, iar constructori au fost Nestor Czerwoniuk, Mateusz Kartiuk, Demian Capow și Filemon Hryczkowski.

La 1 octombrie 1912 a fost construit un „nou" monument cu o înălțime de aproximativ 7,0 m, iar în vârf a fost ridicată o cruce mare de fier. Costul total a fost de 1 039 de ruble și 96 de copeici[27]. Pentru lucrare, s-a folosit o piatră cenușie de foarte bună calitate și rezistență sporită, adusă probabil din Podolia. Piatra a acoperit ca un sarcofag rămășițele obeliscului inițial. Comparând desenele de arhivă și desenele călătorilor străini, se poate stabili că monumentul reconstruit în 1912 este ușor diferit de prototipul său: construcția medievală pare să fi fost mai înaltă, sau cel puțin partea ei superioară (separată de o centură de cornișă de partea inferioară) avea aceeași înălțime ca și partea inferioară. Astfel, recunoscând meritele incontestabile ale acestor oameni generoși în reconstrucția și conservarea acestui monument de o certă valoare istorică, trebuie să recunoaștem că, în pofida noilor intervenții și contribuții, locația și elementele principale ale vechii structuri au fost păstrate. Conform unor date, monumentul refăcut avea o înălțime de 8,45 m și era acoperit cu o cruce forjată de 1,40 m înălțime. El a fost plasat pe o colină cu un diametru de 20 m și o înălțime de 2 m[28].

Baza părții inferioare are aproximativ 2,0 m și 4,6 m înălțime (23 de rânduri de pietre prismatice); partea superioară (17 rânduri de pietre prismatice) are 1,75 m înălțime și este mai puțin groasă decât partea inferioară. În partea superioară a fost instalată o placă neagră de granit de Labrador lustruit (care cântărea 56 de kilograme și costase 286 de ruble și 61 de copeici), pe care era scris un text laudativ în latină adresat celui care fusese St. Żółkiewski (diferit de textul scris de Simon Starowolski în 1655)[29]:

D.O.M.

Hospes, si Paganus venis lapidi locum
non invides, si Christianus accedis, pro Christi
fide in templo vota non denega. Quisquis ades
quam dulce et decorum pro patria mori ex me disce
STANISLAUS a Żółkiew ŻOŁKIEWSKI,
Cancellarius Regni et Exercituum Dux Supremus
Barensis, Iavorouiensis Capitaneus, post reportatas
de Cosacis rebellibus victorias, et de subjugata
Moschorum Monarchia relatos triumphos,
Republica Polona qua bello, qua pace praeclare
gubernata, fortiter cum Tartaris dimicando, hic occubui.

Vos meo sanguine conspersi campi, debitae meae in Deum
et Patriam pietatis , perennis memoriae fideles estote testes.[30]

Textul latin, scris în 14 rânduri, poate fi tradus după cum urmează: „Oaspete (călătorule), dacă eşti ateu, nu pângări locul acestei pietre; dacă te apropii ca un creştin, nu refuza să-ţi întorci datoria şi roagă-te lui Dumnezeu în biserică. Oricine sunteţi, care treceţi, luaţi exemplul meu – cât de bine şi onorabil este să mori pentru Patrie.

Stanislav Żółkiewski din Żółkwa, cancelar al coroanei şi comandant suprem, staroste al Barului şi Yavorovului, care, după ce a învins cazacii insurgenţi şi a triumfat asupra monarhiei învinse din Moscova, a condus Republica Poloneză în anii de război şi pe timp de pace, a luptat cu curaj cu turcii şi apoi a murit. Şi voi, stepelor, udate cu sângele meu, fiţi martori fideli ai veşnicei amintiri a credinţei mele în Dumnezeu şi a devotamentului meu pentru Patrie”[31].

În concluzie, remarcăm cu tristeţe că monumentele noastre pot trăi mai mult decât amintirea descendenţilor celor cărora le-au fost ridicate. Credem că pentru o cunoaştere mai profundă a trecutului istoric şi ca o recompensă morală pentru înfrângerea polonezilor în bătălia de la Ţuţora (1620), când moldovenii, din păcate, nu au arătat devotament militar faţă de aliatul lor creştin (pentru că, după cum notează cronicarul: „Ai noştri, moldovenii, pre obiceai, îndată au plecatu fuga”[32] şi chiar domnitorul Gaspar Graziane însuşi a părăsit câmpul de luptă, iar mulţi moldoveni şi munteni au luptat în acea bătălie nemijlocit de partea otomanilor), din punctul de vedere al toponimiei istorice, ar fi corect ca să redenumim acest sat din Berezovca (apărut pe harta administrativă a Republicii Moldova în 1980)[33], în *Żółkiewski*. Ar fi onorabil şi pentru sătenii acestei localităţi rurale, la a cărei margine se înalţă un monument maiestuos, cel mai vechi ridicat vreodată unui conducător militar care a căzut în luptă pe pământul nostru în epoca medievală.

Note

[1] D. Dragnev, *Cuvântul de deschidere* a Simpozionului ştiinţific internaţional moldo-polon consacrat memoriei marelui hatman al Coroanei Stanisław Żółkiewski, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1 (57), 2004, p. 4.

[2] Membru al unei societăţi, al unei asociaţii etc.; element al unui grup (lat. *medullaris*).

[3] „Albina Românească". Gazetă politico-literară. *Parte I. De la 1 iunie păn la 31 dechemvrie 1829*, Iași. (Redactor Gh. Asachi).

[4] P. Marciniak, *Cuvântul de deschidere* a Simpozionului științific internațional moldo-polon consacrat memoriei marelui hatman al Coroanei Stanisław Żółkiewski, în „Revista de Istorie a Moldovei", 1 (57), 2004, p. 5.

[5] Bătălia de la Kłuszyn (24 iunie 1610) din cadrul războiului ruso-polon din 1609-1618; Cf.: Sawaszkiewicz Leopold Leon, *Porównanie wypraw na Moskwę Żółkiewskiego i Napoleona*. Lwów, 1871, 96 c.; Разин Е.А., *История военного искусства XVI-XVII века*. Т. 3. С.-Петербург, Полигон, 1999, с. 158-193.

[6] H. Oprișan. *Un izvor polon asupra luptei de la Țuțora (1620),* în „Revista istorică". XXV, 1939, nr. 7-9, p. 244.

[7] Costin Miron, *Letopisețul Țării Moldovei*, „Capul al optul<lea>", în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 208.

[8] „Plătit-au apoi cu capetele sale această faptă și Șiapteliciu și Goia, de la Alexandru vodă, pe lege direaptă de li-au tăet capeteli și trupurile li-au aruncatu în eșitoare… că după scrânave fapte, scrânave morți vinu." Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, „Capul al optul<lea>", în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 211-212; Смолій В., Степанков В., *Богдан Хмельницький. Социально-политичный портрет: наукове видання.* Київ, 2009, с. 62.

[9] A. Prochaska, *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa, 1927, s. 245-246.

[10] A. Pippidi, *Cronica armenilor din Camenița. (Noi spicuiri privitoare la istoria românilor).* În *Studii* T. 26, nr. 1, p. 150 ; Sergiu Tabuncic, *Campania poloneză de la Prut din anul 1620. Localități și locuri străbătute în cursul expediției*, în „Anuarul Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, 2012", Chișinău, 2013, p. 68-84; Cf.: http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/frametext.htm

[11] *Агоп* и Аксент Каменаци, Каменецкая хроника, http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/frametext.htm

[12] Costin M., *Opere alese*, Chișinău, 1957, p. 109-1 10; Idem, *Opere*, P. P. Panaitescu (ed.), București, 1958, p. 75; *Cf.* Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei. I*. București, 1993, p. 356.

[13] Sadok Barącz, *Pamiątki Miasta Żółkwi*, Lwow, 1852, s. 19.

[14] *Nowości Illustrowane.* Rok V. Kraków, 3 października 1908. Nr. 40, s. 13 (*Pogrzeb wielkiego hetmana*).

[15] W. Kulikowski (W.K.), *Noc z 6 na 7 pazdiernika 1620 roku,* în *Dziennik kijowski* nr. 234, 1907, s. 2.

[16] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich,* Tom VI, p. 613, http:îndir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_VI/612

[17] I. Osadcenco, *Boleslav Hîjdeu – colaborator la gazeta „Odeskij Vestnik"*, în „Nistru", nr. 3, 1977, p. 111-119.

[18] Б. Хиждеу, *Памятник гетмана Жолкъевскаго въ Бессарабии,* în *„Одесский вестник"*, № 28, 5 апреля 1844, с. 132.

[19] *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, f. 2, inv. 1, d. 2571, f. 1.

[20] *Ibidem*, f. 9-13, 16-17, 49.

[21] *Труды Бессарабской ученой архивной комиссии,* Т. 2. Кишинев, 1902, с. 110.

[22] *А. Защук*, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Ч. 2, Санкт-Петербург, 1862, с. 245.
[23] N. Efodiev, *Monumentul Żółkiewski,* în „Revista Societății istorico-arheologice bisericești", XV, Chișinău, 1924, p. 72-75.
[24] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich,* Tom VI, p. 613, http:îndir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_VI/612
[25] W. Kulikowski (Dragomir W.), *Śmierć Żółkiewskiego (noc z 6 na 7 pazdiernika 1620 roku),* Wydanie drugie, Warszawa, 1938, 54 s.
[26] W sprawie pomnika hetmana Żółkiewskiego (Odezwa), în „Dziennik kijowski", nr. 260, 1907, s. 2.
[27] *Pamięci wielkiego hetmana*, în „Tygodnik illustrowan" nr. 27, Warszawa, 1913, s. 546.
[28] Marek A. Koprowski, http://www.kresy.pl/publicystyka,reportaze?zobacz/tu-zlozyl-glowe-zolkiewski (accesat 25.07.2020)
[29] S. Starowolski, *Monumenta Sarmatorum*, Krakow, 1655, p. 476-477:
DEO TRINO, & UNI.
HOSPES,
Si Christianus huc accedis,
Pro Christi Fide interempto vota ne denega.
Si Paganus venis lapidi ne inuideas locum.
Quisquis ades,
Quam dulce & decorum sit pro Patria mori, ex me disce.
STANISLAVS IN ZOŁKIEW ŻOŁKIEWSKI,
Regni Poloniae Cancellarius, & Exercituum Dux Supremus.
Barensis, Camioncensis, Iaworouiensis
Capitaneus.
Post reportatas de Cosacis Rebellibus, ac de Tartaris victorias, post actos subjugata Moschouia triumphos, Requepublica Polona, qua pace, qua bello praeclare gubernata, tum fortiter cum Tartaris dimicando, hic occubui vos meo sanguine conspersi campi Cecorienses, debitae meae in Deum & Patriam pietatis, fideles perennis memoriae fideles estote testes.
Anno Domini, M.DC.XX. Octob. 6.
[30] *Pamięci wielkiego hetmana,* în „Tygodnik illustrowan", nr. 27, Warszawa, 1913, s. 546.
[31] Cf.: P. Vataman, *Monumentul lui Zolkiewski în județul Soroca, în* „Solidaritatea", nr. 1-2, 1939, p. 15.
[32] A. Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, I, București, 1993, p. 353; M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, „Capul al optul<lea>", în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 210.
[33] A fost un accident istoric că Berezovca (un sat ce a fost atestat în 1928, numărând doar 16 persoane în perioada dintre cele două războaie), creat în anii puterii sovietice pe pământurile satelor vecine – Sauca, ș.a., are un monument istoric atât de important. La sfârșitul secolului trecut, în sat erau 236 de gospodării, în care locuiau 703 de oameni, majoritatea fiind ucraineni. (Vezi: *Dicționar statistic al Moldovei,* Vol. III. Chișinău, 1994, p. 935; *Localitățile Republicii Moldova.* Vol.1, A-Bez. Chișinău, 1999, p. 415).

Ion Marin ALMĂJAN

Uriașul bun

În amintirea actorului Vladimir Jurăscu

I.M.A. – prozator, poet, editor, jurnalist. A publicat: romanele *Spune-mi, unde duce acest drum?* (1972), *Neîmpăcați în mânie* (1974), *Sentimentul puterii* (1976), *Tornada* (1980), *În afara gloriei* (2006), *Orgoliile orașului regal* (2018); volumele de povestiri *Sunt dator cu o durere* (1970), *Întoarcerea spre asfințituri* (1984), *Mătușa mea Maria Theresia* (2003, 2016) și cele de publicistică *Vremea hahalerelor*, pamflete politice (1998), *Ca mierea, ca fierea – cuvântul* (2007), *Amintiri despre țărani*, poeme (2011), *România cu pistolul la tâmplă* (2013), *Ochiul neadormit al bufniței* (2016). Membru al Uniunii Scriitorilor din România

Actorul Vladimir Jurăscu s-a născut la 24 aprilie 1927, la Chișinău, în capitala Basarabiei, azi Republica Moldova, într-o familie de ceferiști. Tatăl său a fost inspector CFR, iar mama referent la aceeași instituție. Avea 12 ani când copilăria de vis i-a fost brutal întreruptă de invazia trupelor sovietice. A abandonat Liceul eparhial „Alecu Russo" la care învăța, casa părintească, livada și via. Tatăl fiind concentrat la Brăila, Vladimir a ajuns mai întâi singur, apoi i-a venit alături și mama, la Craiova. Aici se înscrie la renumitul Liceu „Carol", pe care îl absolvă în 1947. În paralel urmează și cursurile Conservatorului craiovean de Muzică și Artă Dramatică. Fiind student la Conservator, în urma îmbolnăvirii titularului, este distribuit în rolul Moghilă din *Apus de soare* de B.Șt. Delavrancea. Debutul într-un rol greu, alături de o trupă reputată, a determinat și angajarea sa ca actor stagiar la Teatrul Național din Craiova. După terminarea liceului, participă la concursul de admitere la Conservatorul Regal de Muzică și Artă Dramatică din București. După ce câștigă concursul, marea actriță Marioara Voiculescu îl selectează în clasa ei. La sfârșitul anului doi de studiu, în sala Ateneului Român sunt convocați studenții conservatorului. Erau

Actorul Vladimir Jurăscu

demascați cu virulență revoluționară comunistă studenții care nu meritau, în concepția Partidului Comunist Român, să-și continue studiile, întrucât fugiseră din Basarabia sovietică. Printre ei s-a numărat și Vladimir Jurăscu. A primit o lovitură năucitoare. După un timp, este recrutat militar și ajunge la o divizie din Oradea. Aici îi sosește ordinul de transfer la Ansamblul artistic al Armatei, în calitate de prezentator, apoi, pentru o scurtă perioadă, va face parte din trupa Teatrului armatei. Aflând că s-a înființat Teatrul din Giulești, participă la concurs și este admis. Se căsătorește cu Edith Scepanek, iar tânăra familie va avea o fetiță pe nume Gabriela. Se lasă ispitit de Poli Erdös, directorul Teatrului de Stat din Baia Mare, și părăsește capitala. Aici se va întâlni cu actorii Vasile Crețoiu și soția acestuia Eugenia, cu Ștefan Iordănescu

și Cătălina Buzoianu, care avea să devină regizoare de marcă a teatrului românesc. După patru ani, se transferă la Teatrul „Valea Jiului" din Petroșani și devine, ceea ce va recunoaște cu mândrie, „artistul minerilor". Va pleca din Petroșani pentru Teatrul Național din Iași. Acum are loc scena antologică pe care Vladimir Jurăscu nu obosește s-o povestească, anume acea în care a uitat titlul poeziei *Noapte de mai* de G. Topârceanu, spre stupoarea membrilor comisiei. Bineînțeles că și-a revenit și a primit aplauze în final. La Iași îl cunoaște pe actorul legendă Miluță Gheorghiu, artist al poporului, cea mai strălucită Coană Chiriță din câte s-au jucat pe scenele românești. Repertoriul actorului Jurăscu a fost bogat și i-a adus laudele și aprecierile colegilor, publicului și ale presei.

De la Iași, Vladimir Jurăscu a plecat ispitit de Dumitru Isac, directorul altui Teatru Național, cel din Cluj, unde a avut parte de alți colegi mari, precum soții Magda și Ion Tâlvan, Ștefan Braborescu, Silvia Popovici. Aici Vladimir Jurăscu s-a căsătorit, a doua oară, cu actrița Viorica Cernucan, o divă a teatrului din bătrânul burg transilvan. Va colabora cu maestra lui, regizoarea Marieta Sadova, în regia căreia va face roluri de excepție la Cluj, la Oradea, unde se va transfera forțat de toanele Silviei Popovici, căsătorită cu un lider comunist.

După Oradea, familia Jurăscu trece la Pitești, unde are satisfacția să realizeze, printre altele, și un rol de care va vorbi mereu cu entuziasm – Meșterul Manole, din piesa lui Valeriu Anania. De la Pitești va merge la Teatrul Matei Millo din Timișoara, condus de actorul Gh. Leahu. Aici, alături de o trupă actoricească strălucită (Gh. Leahu, Vasile și Eugenia Crețoiu, Șt. Iordănescu, V. Odillo Cimbru, Gh. Pătru, Geta Iancu, Ovidiu Iuliu Moldovan, Dora Chertes, Țuca Cercel, Miron Nețea, Irene Flaman, Traian Buzoianu, Ștefan Mării și alții), Vl. Jurăscu își va împlini cariera actoricească cu roluri în piesele: *Regele moare* de E. Ionescu, *Troienele* de Sartre, *Rața sălbatică* de Ibsen, *Despot-vodă* de Alecsandri, *Henric al VI-lea* de Shakespeare, *Mobilă și durere* de T. Mazilu, un celebru personaj din vremea aceea, Sile Gură, devenit un alter ego al actorului, *Regele Lear* de Shakespeare, pentru care i se decernează în 1987 Marele premiu al Biroului Secției de critică a ATM, *Negustătorul din Veneția* de Shakespeare, *O scrisoare pierdută* de Caragiale etc. Palmaresul artistic al lui Vl. Jurăscu nu poate fi cuprins într-o modestă

enumerare. El înglobează 330 de roluri, în 60 de ani de teatru. Mai trebuie spus că aici s-a căsătorit cu Suzana, cea care îi va sta alături și la bucurie, și la tristețe, și în vremea marilor sale succese, dar și în timpul de chin, ce nu poate fi cuprins de mintea omului, al bolii care l-a țintuit la pat și i-a adus sfârșitul.

De menționat că Vl. Jurăscu a colaborat cu Studioul de radio Timișoara o perioadă de 35 de ani, că a instruit echipa de teatru a Cercului militar Timișoara, a condus alte echipe de amatori de la fabricile „Elba" și „Electromotor", Cenaclul literar „Al. Jebeleanu" de la Casa pensionarilor; a realizat, împreună cu cineastul Victor Popa, o seamă de filme pe teme religioase, cu care a obținut marele premiu la Festivalul „Lumină din lumină" de la Pitești.

După 1990 a fost director al Teatrului Național din Timișoara pentru o perioadă de patru ani. Pentru întreaga sa activitate, UNITER îi acordă Marele premiu, iar Consiliul local Timișoara îl va declara, la 30 octombrie 2001, Cetățean de Onoare al orașului Timișoara. Numeroase premii, diplome și medalii răsplătesc activitatea artistică și cea personală a actorului.

Vladimir Jurăscu – un actor pentru oameni și pentru eternitate, un timișorean de Onoare și un român moldovean prin suflet.

Binecuvântată fie-i amintirea!

Andrei HÂNCU, savant energic și exigent

După-amiaza zilei de 20 iunie 2020 ne-a adus vestea trecerii în eternitate a cărturarului Andrei Hâncu, doctor în filologie, remarcabil savant etnolog. Peste două săptămâni ar fi împlinit 91 de ani.

Născut la 3 iulie 1929 în satul Mateuți din județul Orhei de odinioară, după absolvirea Facultății de Litere a Universității de Stat din Moldova, Andrei Hâncu a ales să se consacre muncii de studiere și valorificare a creației populare și, propriu-zis, mai bine de șase decenii a activat în calitate de cercetător științific în cadrul Sectorului de Folclor al Institutului de Limbă și Literatură al Academiei de Științe (azi: Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării). În rândul oamenilor de știință și de cultură Andrei Hâncu s-a impus ca un savant energic și exigent, ce știa să-și formuleze răspicat și în cunoștință de cauză ideile, care de cele mai multe ori erau în contradicție cu punctul de vedere al oficialităților din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cunoscătorii l-au prețuit pentru caracterul combativ, competența și consecvența cu care și-a susținut și promovat concepțiile asupra unor importante chestiuni ale culturii noastre populare.

I-am făcut o vizită la domiciliu anul trecut, cu puțin înainte de a atinge vârsta de nouă decenii, context în care ne-a rugat să examinăm posibilitatea de a prelua la Muzeul Literaturii arhiva sa științifică și biblioteca

de acasă, în eventualitatea că vom putea selecta ceva pentru colecțiile noastre. Urmând să elibereze apartamentul în vederea înstrăinării acestuia, căuta modalitatea potrivită de a-și pune la adăpost agoniseala de o viață: manuscrise și tipărituri, ale sale și ale colegilor de breaslă. A avut grijă să le păstreze aproape și în bună stare până în zilele de la urmă...

La cei aproape nouăzeci de ani, era lucid în cuget și în exprimare. Vizibil slăbit fizicește, cu auzul și vederea slăbite, avea imprimate pe chip însemnele oboselii și ale tristeții, dar mai păstra încă ceva din verva comunicării de odinioară, din felul oarecum aprig de a fi, cu care fusese înzestrat. Am avut impresia că se împăcase cu sine și cu lumea, că se resemnase în fața inevitabilului... Domnul Dumnezeu să-l ierte și să-i rânduiască loc de veșnică odihnă alături de drepții Săi!

Vasile MALANEȚCHI

Valentin Mândâcanu, omul potrivit la locul potrivit

La 90 de ani de la nașterea Cărturarului

În notița biobibliografică alcătuită de poetul Anatol Ciocanu pentru *Dicționarul scriitorilor români din Basarabia. 1812-2010* (ediția întâia, 2006; ediția a doua, 2010), apărut sub egida Muzeului Național al Literaturii Române de la Chișinău, Valentin Mândâcanu este definit drept „traducător, lingvist și publicist".

Valentin Mândâcanu

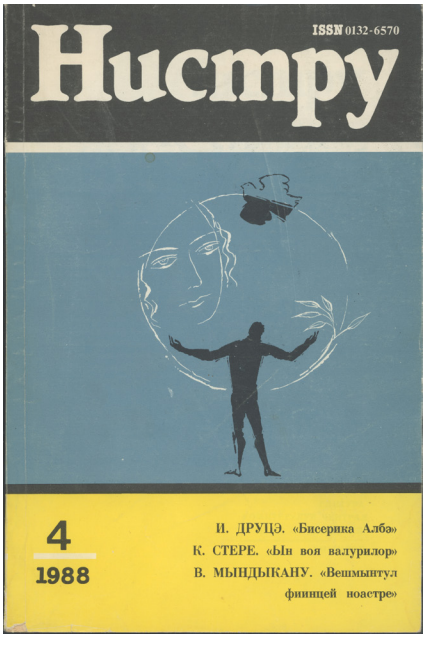
Bineînțeles că Valentin Mândâcanu (1930-2012) a fost și *traducător*, și *lingvist*, și *publicist*, și încă multe altele. În ceea ce s-a scris despre această bine cunoscută personalitate literară de la noi găsim și alte calificative atribuite, cum ar fi cele de filolog, bunăoară, de jurnalist, de redactor sau de stilizator. Astea toate sunt preocupări ce derivă nemijlocit din meseria practicată de V. Mândâcanu de-a lungul anilor în calitate de om al cărții și al scrisului, din șirul de activități pe care acest om le îmbrățișase în mod firesc și le cultiva ca modalitate de manifestare a talentelor extraordinare cu care fusese înzestrat la naștere.

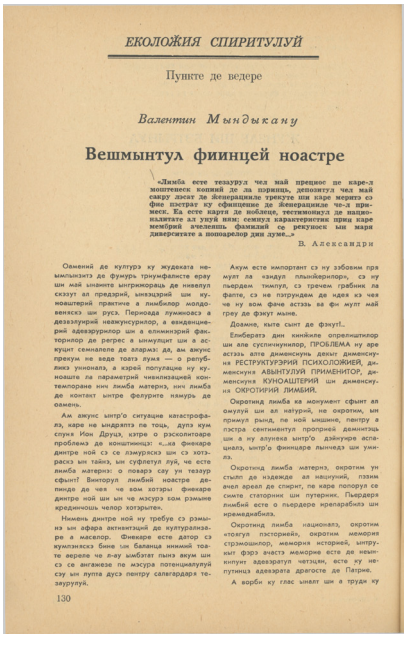
Dar mai presus de toate, trebuie să se știe că Valentin Mândâcanu a fost pentru noi, basarabenii, omul providențial care la momentul oportun a făcut un pas în față și a ridicat sus stindardul luptei pentru revigo-

rarea ființei naționale, pentru emanciparea gândirii și a simțirii celor dezmoșteniți de ceea ce aveau mai sfânt și le fusese luat – graiul matern și litera străbună – și văduviți de esența ființei lor naționale...

Adevărurile durute despre starea de mizerie la care fuseseră aduși locuitorii de etnie română sub dominația regimului țarist, apoi al celui sovietic, erau bine cunoscute. La modul practic, despre asta se vorbea și se scria deschis de prin 1985. Nu lipseau nici ideile despre necesitatea luptei pentru ieșirea din această fundătură a istoriei. În contextul deschiderii nemaipomenite oferite de mișcarea pentru restructurare, către anul 1988, starea de spirit a societății ajunsese deja la cota maximă, lipsea doar elementul care să dezlănțuie furtuna social-națională, să mobilizeze și să călăuzească energia maselor populare spre obiectivele dorite...

În acest context social-politic, a apărut Valentin Mândâcanu cu al său eseu epocal, articolul-manifest *Veșmântul ființei noastre*, găzduit de revista „Nistru" (nr.4 din aprilie 1988), redactată atunci de poetul Dumitru Matcovschi, care și-a asumat întreaga responsabilitate și, precum se știe, avea să plătească pentru asta un preț major...

ЕКОЛОЖИЯ СПИРИТУЛУЙ

Пункте де ведере

Валентин Мындыкану

Вешмынтул фиинцей ноастре

«Лимба есте тезаурул чел май прециос де каре-л моштенеск нойий де ла пэринць, депозитул чел май сакруз лэсат ле ынтрэпрынде требуе ши каре мерите сэ фие пэстрат ку офинцыне де ынтрецицие ун-з принсес. Ea este карте де нобилце, тестимониул де нашионалитате ал унуй нам; семнул карактеристик прин каре мембрий унуй елемент фамилиал се рекунок ши мэрь диверситате а попоарелор дин луме...»

В. Александри

Омэнний де културэ ку жудеката немэрджинитэ де фумурь триумфалисте ерау ши май адынк ынтрисэрчаць де нивелул скэзут ал предэрий, ынкэлцэрий ши кумоваитерий практице а лимбилор молдовенеаскэ ши русэ. Перкеапа нумеросор а дезекзуторий неакумсурилор, а езенденцией адекэторилор ши а елиминэрий фактурилор де перрес а шовинизмулуй ши а ескуцит семналеле де аларме: да, ам акуис прекум не веде тоатэ лумя — о република унионалэ, а кэрей популацие ну кунооште ла параметрий унелиняцией контемпоране нич лимба матерэ, нич лимба де контакт ынтре фелуриле нямурь де омень.

Ам акуис ынтр'о ситуацие катастрофалэ, каре не ындаатэ пе тоць, дупэ кум спунэ Ион Друцэ, кэтре о рескоптоаре проблемэ де конштиинцэ: «...ка фиекаре дынтре ной сэ се ынвэцэ ши сэ хотэраскэ ын тайнэ, ын суфлетул луй, че есте лимба матерэ: о повараз сау ун тезаур сфынт? Виктория лимбий ноастре депиндe де чея че вом хотэры фиекаре дынтре ной ши ын че мэсурэ ком рэмыне крединчошь чеапор хотэрыте».

Нимень дынтре ной ну требуе сэ рэмынэ ын афара активитэций де културализаре а маселор. Фиекаре есте датор сэ кумпэнаскэ бине ын баланца нимикый тоате вереле че й-ау имбэтат пынэ акум ши сэ се ангажезе пе мэсура потенциалулуй сэу ын лупта дусэ пентру салвэгардаря тезаурулуй.

Акум есте импортант сэ ну зэбавим пря мулт ла кэндул плэнйеркиларь, сэ ну пырдем тимпул, сэ трекем грэбинь ла фапте, сэ не пэтрундем де идеи кэ чея че ну вом фаче астэзь ва фи мулт май грей де фэкут мыне.

Доамне, кыте сынт де фэкут!..

Елиберэря дин кинкилне опрелнштилор ши але суспинуилор, ПРОБЛЕМА ну аре астэзь алте диминсиуни декыт диминсиуня РЕСТРУКТУРЭРИЙ ПСИХОЛОЖИЕЙ, диминсиуня АВЫНТУЛУЙ ПРИМЕНИТОР, диминсиуня КУНОАШТЕРИЙ ши диминсиуня ОКРОТИРИЙ ЛИМБИЙ.

Окротинд лимба ка монумент сфынт ал вмуруй ши ал натурий, не окротим, ын примул рынд, пе ной ыншине, пентру а пэстра сентименту проприей деминцэ ши а ну алунека ынтр'о дэнгэроасэ есклузивизаре, ынтр'о фиинцаре ынчедэ ши умилэ.

Окротинд лимба матерэ, окротим ун стелп де нэдежде ал нацией, пэзим ачел ареал де спирит, не каре попорул се симте стэпынит ши путерник. Пырдерря лимбий есте о пырдере ирекапераблэ ши кремедиабилэ.

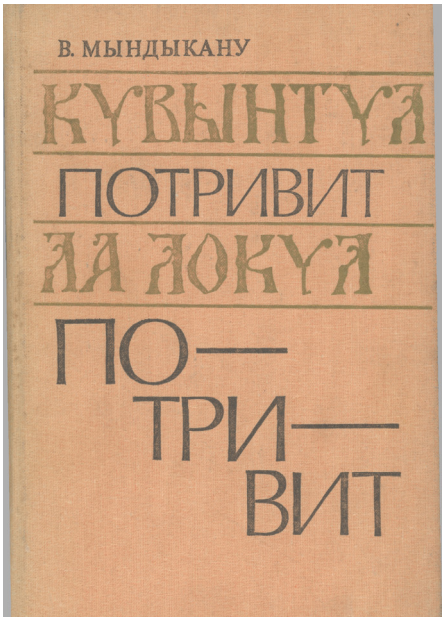
Окротинд лимба националэ, окротим итоатэ пэтрерия, окротим мемориа стрэмошилор, мемориа истореий, ынтрукыт фэрэ ачастэ меморие есте де неынтинут адекэватул нетинцем, есте ку нептинцэ адекэватэ дрептое де Патрие.

А ворби ку глас ынэлт ши а трудя ку

130

Revista „Nistru" care a publicat eseul Veșmântul ființei noastre

Despre mesajul și conținutul de bază ale acestui text se știa deja. Se știa și sus, și jos; el era așteptat de toată lumea. Așa se face că eseul-manifest *Veșmântul ființei noastre,* scris de Valentin Mândâcanu și asumat plenar de Dumitru Matcovschi în calitatea sa de redactor-șef al revistei „Nistru", a avut rolul de catalizator și amplificator al mișcării de deșteptare și renaștere națională a românilor din Basarabia.

O carte de învățat… limba română

Să ne amintim că, aproximativ în aceleași condiții social-istorice, în 1917, poetul ecleziast Alexei Mateevici a scris și lansat în spațiul public poemul-manifest *Limba noastră*. Și este de-a dreptul un miracol că, la momentul oportun, și în 1917, și în 1988, s-a găsit, ieșind chiar din sânul mulțimii năpăstuite, aflate în grea suferință, omul providențial...

În 1988, omul providențial, Omul potrivit la locul potrivit (ca să parafrazez titlul unei cărți de-a Domniei Sale, *Cuvântul potrivit la locul potrivit*) a fost Valentin Mândâcanu...

Vasile MALANEȚCHI